

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСІ

Маҷаллаи илмӣ № 2. 2014

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ ВА МЕРОСИ
ХАТТИИ ба номи РӮДАКӢ

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

№ 2. 2014

Маҷалла соли 2010 таъсис ёфта, дар як сол ду шумора нашр мешавад

Муассис: Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии
ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир

узви пайвастаи АИ ҶТ Акбари Турсон

Муовини сардабир

н. и. ф. Аскар Ҳаким

Дабири масъул

н.и.ф. Шамсиддин Муҳаммадиев

Ҳайати таҳририя: Фарҳод Зикриёев, Маҳмадҷусуф
Имомов, Қосимшо Искандаров, Мукаррама Қосимова, Олимҷон
Қосимов, Тоҷиддин Мардонӣ, Мирзо Муллоаҳмадов, Абдуҳолик
Набавӣ, Ҷӯрабек Назриев, Додочон Обидов, Музаффар Олимов,
Ҳуршеда Отахонова, Дилшод Раҳимов, Шохзамон Раҳмонов,
Ҳабибулло Раҷабов, Додихудо Саймиддинов, Носирҷон Салимов,
Вали Самад, Абдунабӣ Сатторзода, Шодимуҳаммад Сӯфиев,
Олимҷон Хоҷамуродов, Ғаффор Ҷӯраев.

Душанбе © Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси
хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, 2014

СОДЕРЖАНИЕ НОМЕРА

момали Рахмон. Выступление на юбилейном заседании в честь 100-летия со дня рождения Мавлоно Абдурахмана Джами	5
Исследования	
Аббаси Турсон. «Персидско-таджикская литература».	
Истории и теории одного культуроведческого концепта	15
Дододжон Обидов. Личность Джами в народном творчестве	54
Сайфиддин Кадыров. К вопросу о статусе термина «таджикская литература»	76
Амирходжа Абдурахими. Место Ходжи Хусейна Кангурти в таджикской литературе	84
Нурали Нуров. Сабохи Бедгули и Бедил Дехлави	92
Рустам Наботи. Изображение «чаши» Кайхосрова в «Шахнаме» Фирдоуси	102
Сайфиддин Мирзоев. О происхождении некоторых исконно таджикских слов	111
Шокиров Туграл. Язык права и его методические особенности	117
Хамрохон Дустов. Единицы речи как источник появления языковых единиц	124
Равшан Рахмани. Историческая память народа в «Ганштак»	130
Салохиддин Фатхуллоев. Особенности поэтических и прозаических вариантов народного героического эпоса «Гургули»	144
Амирходжа Абдурахими. Развитие жанра фалак в литературном кругу Хатлона в XIX- начале XX вв	164
Наши юбиляры	
Уважаемый устод Сохиб Табаров!	173
Джумъакул Хамроев. Самоотверженный исследователь с новым мышлением	175
Аламхон Кучаров. Сокровищница литературной критики Сохиба Табарова	179
Уважаемая Фарзонабону!	185
Аскар Хаким. Поэзия лирических чувств и раздумий	187
Рецензии	
Исмоилов Рахматшо. Выдающиеся арабоязычные писатели Индии	206
Абдуллоев	214

Сухан, к-он аз сари андеша н- ояд,
Навиштанрову гуфтанро нашоёд.

Эмомалӣ Раҳмон

СУХАНРОНӢ БА МУНОСИБАТИ ЧАШНИ 600-СОЛАГИИ МАВЛОНО АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Зиёиёни муҳтарам ва меҳмонони арҷманд!

Ҳозирини гиромӣ!

Имрӯз дар ин толори пуршукӯҳ тантанаҳои ҷашнӣ ба ифтихори 600-солагии адиб, олим ва орифи бузурги Машриқзамин Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ идома доранд.

Ба хеле рамзист, ки маҷлиси бошукӯҳи бузургдошти Мавлоно дар арафаи ҷашни Рӯзи забони давлатӣ барпо мегардад; ҷаппе, ки мардум онро дар рӯҳияи ифтихор аз арзишҳои фарҳангӣ ва арҷ гузоштан ба мукаддасоти миллӣ таҷлил менамоянд.

Бо истифода аз фурсат, кулли мардуми шарафманди Тоҷикистони азиз ва ҷамаи шумо, ҳозирини гиромиро ба ифтихори ин ҷашнҳои бузург табрику таҳният гуфта, ба ҳар як фарди Ватан хушбахтиву некӯроӣ ва дар роҳи пурифтихори ватандӯстиву ватансозӣ иродаи қавӣ орзу дорам.

Ба ҷамагон маълум аст, ки забон баёнгари сарнавишти таърихӣ ва ҳақиқати тоҷик буда, бо истиқлоли ватани мо пайванди ҷовидонӣ пайдо мекардааст.

Дар тӯли тамоми таърих забон барои миллати мо яке аз арсаҳои муҳаббатӣ ва истиқлолхоҳӣ ва ватанпарастӣ ба шумор мерафт.

Хусусан имрӯз дар раванди ҷаҳонишавӣ мо бояд забону фарҳанги худро ҳамчун неъматӣ бузург эҳтиёт карда, онро аз таъсири таҳдидҳои ҷаҳонӣ эмин дорем.

Миллати тоҷик бо фарҳанг ва тамаддуни чандҳазорсолаи хеш ба ҷаҳон маънавият бахшидааст ва ба хубӣ дарк мекунад, ки миллат бе забон амсоли наҷаб аст, ки аз болу пар маҳрум гардида, парвози баландро ба кулӣ наметавонад кардааст.

Миллати тоҷик нек медонад, ки кулли ганҷинаи адабу фарҳанги мо ба забони ҷовидон мондааст ва ба воситаи забон дар арсаи ҷаҳон таърифи худро ба ҷаҳон бахшидааст.

Ин талошу заҳмати шахсиятҳои бузурги илму адаб забони тоҷикӣ ба забони ҷаҳонӣ табдил ва таҳаввул пайдо

ёдгор мондааст.

Истиқлолияти давлатӣ барои ташаккул ва рушди минбаъдаи забони влатӣ ва меъёрҳои адабии он ҳамаи шароити мусоидро фароҳам овард ҳама гуна маҳдудияту монеаҳоро дар роҳи ташаккули забон бартараф муда, онро ба шохроҳи нави тараққиёт раҳнамун сохт.

Мо бояд забони давлатиамонро мисли оинаи поку пурҷило нигоҳ орем ва онро аз ҳар гуна олоишу омехтагиҳои нозаруру ғайриматлуб ифз намоем.

Дар баробари забони давлатӣ, омӯхтани забонҳои хориҷӣ, пеш аз ҷаҳонӣ, забонҳои русӣ ва англисӣ тақозои давру замон мебошад, зеро ин забонҳо воситаи муоширати байналмилалӣ ба шумор рафта, ба мо дар истифодаи муносибатҳоямон бо давлатҳои дигар ва ба таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ расонидани марому ҳадафҳои миллиамон ва гузашта аз ин, ба ӯшду пешрафти иқтисодиву иҷтимоии кишварамон мусоидат мекунад.

Ба шарофати истиқлолият миллати фарҳангпарвари тоҷик беҳтарин арзишҳои тамаддуни башарии Шарқу Ғарбро мавриди истифода қарор ода, дар айни ҳол таърих, фарҳанг, забон ва маънавияти бисёрҳазорсолаи худро ҳимоя намуд ва имруз ба он рушди бештар бахшида, ҳувияти миллии а арзишҳои волои тамаддуни ҳеҷро пойдору муқаддас нигоҳ медорад.

Бори дигар ба кулли шаҳрвандон ва махсусан ба ҷавонон таъкид ардан меҳом, ки забон ҷавҳари ҳастӣ ва бақои умри миллат аст.

Ифтихор аз ватану ватандорӣ, таъриху фарҳанг, ифтихор аз миллат ва ҳувияти миллии аввалтар аз ҳама вобаста ба мақому эътибори забони давлатӣ ва дар поку бегазанд нигоҳ доштани он мебошад.

Дӯст доштани забон - ин дӯст доштани Модар, Ватан ва таъриху фарҳанги худ аст.

Яке аз афзалиятҳои барҷастаи замони истиқлолият ин аст, ки имруз мо имкони бештару беҳтари қадршиносии қардан ва ҳамзамон бо ин, муаррифӣ намудани фарзандони фарзонаи миллати соҳибтамаддунамонро ба ҷаҳониён дар ихтиёр дорем.

Маҳз ба ҳамин хотир, истиқлолияти давлатиро дар роҳи худшиносии таърихиву миллии, эҳёи суннатҳо ва рушди илму адаби тоҷикон метавон марҳалаи дурахшону ғурифтихори фарҳангу тамаддуни миллии, даврони ташаккули ақлу заковати созанда ва эҷодкорӣ арзёбии намуд.

Истиқлолият ба аҳли фарҳанги кишвар имкон дод, ки дар раванди талашҳои густурда ба сарнавишт ва мақоми ниёғони хеш дар масири таърих бо диди амиқтар назар андохта, тавассути офаридаҳои тозау арзишманд нақш ва нуфузи миллати тоҷикро дар таърихи ҷомеаи башарӣ

Аз файзу баракати истиқлолият, сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ самтҳои афзалиятноки сиёсати фарҳангии Тоҷикистон тарҳрезӣ ва зина ба зина татбиқ шуда, ҷиҳати рушди устувори фарҳанги миллӣ фазои мусоиду озод фароҳам омад, ки ин дар шароити муосир хеле муҳим аст.

Зеро тавре олимони ҷомеашинос ҳулоса мекунанд, дар асри пуртазоди мо минбаъд унсури калидии ҳувият ва истиқлол на идеологияҳои сохта ва равандро маҳдуди мафкуравӣ, балки тамаддун ва ғуфтуғӯи тамаддунҳо хоҳад буд.

Бешак, умумияти фарҳангӣ аз ҳар навъ иттиҳоди идеологӣ бартар аст ва маҳз тамаддун ва посдории арзишҳои волои инсонӣ метавонад башариатро аз бӯҳрон ва касодии маънавӣ раҳой бахшад.

Ба ин хотир, баргузории солгарди бузургони илму адаб ва сиёсату фарҳанги миллӣ, кадрдонӣ ва ҳифзи мероси адабию фарҳангӣ аз рукнҳои асосии сиёсати давлат ва Ҳукумати Тоҷикистони соҳибхитӣ ба шумор меравад.

Дар 23 соли соҳибистиқлолӣ мо тавонистем, ки як силсила маърақаҳои муҳими илмиву адабӣ ва фарҳангиро бо иштироки доширдон ва коршиносони маъруфи ватаниву хориҷӣ дар сатҳи баланди байналмилалӣ баргузор намоём.

Таҷлили ҷашни бошукӯҳи 1100-солагии Давлати Сомониён, 2700 - солагии китоби муқаддаси «Авесто», ҳазораи «Шоҳнома», 1310-солагии Имоми Аъзам, бузургдошти Борбади Марвазӣ, устод Рӯдакӣ, Ибни Сино, Носири Ҳусрав, Камоли Хуҷандӣ, Камолиддин Беҳзод, Мирсайид Алии Қамалонӣ, устод Айнии ва Бобочон Ғафуров аз ҳамин қабиланд.

Ҷуғи ҷорабиниҳо на танҳо мавриди бисёр муносиб барои шинохти амиқ ва таҳқиқи баррасии осори илмиву адабӣ мебошанд, балки воситаи ҷиҳати дар заминаи арзишҳои миллии гузашта ва муосир тарбия намудани насли ҷавон ва баланд бардоштани сатҳи худшиносии миллӣ маҳсуб мебаранд.

Дар яке аз вохӯриҳои, ки бо аҳли зиёи кишвар доштам, пешниҳод кардам, ки соли 2014-ро дар кишвар соли бузургдошти Абдурахмони Чашмӣ эълон намоём ва дар ин муддат ба омӯхтан ва тарғибу ташвиқи ҳаёт ва ҷаҳди ӯ амиқтар машғул шавем, то ки мардуми мо аз Мавлоно ҷиҳати фарогиртаре дошта бошанд.

Ман қаноатманд аз онам, ки то имрӯз Академияи илмҳо, вазоратҳои маданият, маориф ва илм, Кумитаи телевизион ва радио, муассисаҳои таълимӣ ва ғайраҳо ба муносибати ҷашни 600-солагии Абдурахмони Чашмӣ як қатор тадбирҳои заруриро анҷом додаанд ва бовар дорам, ки инҳо ин қорӣ нест ва босамари худро минбаъд низ идома хоҳанд дод.

сабақи доимӣ бардоштан ва таҳқиқу таҳлили пайвастаро тақозо мекунад.

Мухимтар аз ҳама, ҳуди мардум ба шахсият ва осору афкори Мавлоно иродат ва меҳри махсус доранд.

То имрӯз таҷлил гардидани чашнҳои 550-солағӣ ва 575-солагии ин олим ва орифи бузург ва ба ифтихори у номгузори шулани хиебону мактабҳо, кохи хунар ва ноҳия дар кишварамон далели равшани ҳамин гуфтаҳоянд.

Ҳозирини мухтарам!

Ҳар вақте ки солгарди шахсиятҳои саршиноси миллатро чашн гирифтани мешавем, аз худ савол мекунам, ки бузургӣ ва маҳбубияти онҳо дар чист?

Имрӯз дар симои Мавлоно Ҷомӣ ба ин савол ба осонӣ метавон посух гуфт. Яъне бузургии олимону орифони маъруфу маҳбубе чун Мавлоно Ҷомӣ, пеш аз ҳама, дар ҷовидонӣ будани офаридаҳои онҳост, зеро ҳар чи онҳо гуфтаанд, дар замири наслҳо маскан гирифтааст ва бегазанду ҷовидона боқӣ мондааст.

Бахусус Абдурахмони Ҷомӣ, ки ба эътирофи ҳамзамононаш аз шахсиятҳои фавқулодаи адабӣ, илмӣ ва фарҳангӣ маҳсуб меёфт ва берун аз хоки Хуросону Мовароуннаҳр - аз Форс то Осиёи Сағир ва Ироқу Ҳиндустон шухратёр буд.

Маҳбубияти Мавлоно аз нигоҳи дигар дар он аст, ки муҳимтарин асарҳои адабӣ ва илмӣ ӯ ба бисёр забонҳои дунё, аз ҷумла англисӣ, франсавӣ, олмонӣ, лотинӣ, русӣ, арабӣ, туркӣ, ҳиндӣ, урду, арманӣ, озарӣ, узбекӣ ва забонҳои дигар тарҷума шудаанд.

Ба шеърҳои дostonҳои Абдурахмони Ҷомӣ шоирони бузург, монанди Урфии Шерозӣ, Соибӣ Табрӣ, Калими Қашонӣ, Нозимӣ Қиротӣ, Шавқатӣ Бухорӣ, Мирзо Абдулқодирӣ Бедил, Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ва дигарон ҷавоб гуфтаанд.

Дар байни пайравони Мавлоно шогирди бовафояш Алишери Навоӣ мақоми ҳоса дошт ва яке аз аввалин тарҷумонҳои осори ӯ маҳсуб меёфт.

Муносибати Ҷомӣ ва Навоӣ намунаи барҷастаи дӯстӣ ва самимияти пиру мурид, устоду шогирд, бародар бо бародар буд, ки ҳеҷ ғаразе дар худ надошт.

Ҷомӣ дӯстиву рафқати шогирди худ Навоиро дар достони "Лайли ва Маҷнун"-аш ба ин маънӣ ба қалам додааст:

Ҳоса, ки ба боғи ошноӣ

Бар шоҳи вафо бувад Навоӣ.

Дар навбати худ Алишери Навоӣ дар марғи устоди бузургвор ва бародари ҷониаш Абдурахмони Ҷомӣ марсияи ҷонсӯзе месарояд, ки ӯро ба қирати он аз забони Мавлоно Ҳусайн Воизи Қошифӣ ҳама

Марсияи мазкур, бешубҳа, яке аз беҳтарин намунаҳои шеър дар адабиёти тоҷикии форсӣ мебошад.

Навой аз ҷумла дар хитоб ба рӯҳи поки устод ва дӯсти бузургвори худ навишта буд:

Ту бирафтиву дили халқи ҷаҳон зор бимонд,
То қиёмат ба фироқи ту гирифтор бимонд.

Дӯсти ва садоқати Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ва Амир Алишери Навоӣ, ки дар ин ду мисраъ баръало эҳсос мешавад, намунаи барҷаста ва ҷабратомузи дӯстии халқҳои тоҷику ўзбек ба шумор меравад.

Далели дигари маъруфияти Абдурахмони Ҷомӣ дар ин буд, ки ӯ на танҳо дар байни аҳли илму адаб ва алоқамандони осораи балки дар миёни ҳокимони давр шуҳрат ва обрӯву эътибори зиёд дошт.

Аз ҷумла Султон Ҳусайни Бойқаро, ки соҳиби таъби шоири ҳам буд, ба Ҷомӣ иродати махсус дошт ва аз ӯ дар ҳалли масъалаҳои гуногун маслиҳату машварат мегирифт.

Мисоли дигар, ки аз обрӯву эътибори ҷаҳулодаи Абдурахмони Ҷомӣ дар кишварҳои хориҷӣ шаҳодат медиҳад, ин аст, ки Амир Музаффариддин Ҷаҳоншоҳ - подшоҳи онвақтаи Ироқайн, Ҳамадон ва Самарқанд ба ӯ ҳамчун дӯсти қадридон мактуб менавишт ва анъорашро барои арзёби мефариност.

Мавлоно Ҷомӣ дар муҳити адабӣ, ҳунари, фарҳангӣ ва илмиву ҷаҳмонии Ҳирот - яке аз марказҳои қадимӣ ва номдори мардуми ориёитабор зиндагӣ ва эҷод кардааст.

Дар он даврон дар мадрасаҳои ин шаҳри бостонӣ, мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ, то 11 ҳазор нафар толибилмон машғули таҳсил буда, олимону мударрисони номдор ба онҳо сабақи илму ҳифо меодаанд.

Табиист, ки чунин муҳити созгори адабиву илмӣ ва фарҳангиву ҳунари барои зуҳур ва рушду қамоли шахсияти ҷаҳулодае чун шоир, олим ва орифи барҷаста Абдурахмони Ҷомӣ мусоидат намудааст.

Ҳазирини гирифт!

Яке аз омилҳои дигари зуҳури олим ва шоири нодире мисли Абдурахмони Ҷомӣ, бешубҳа, вобаста ба шахсияти ҷаҳулодаи ӯ мебошад.

Нахустин рисолаи илмӣ Мавлоно шарҳе ба китоби донишманди маъруфи замонааш Қозизодаи Румӣ дар илми ҳайат ё нучум буд, ки он шайх муаллиф андаке бештар аз бист сол дошт.

Робитаи илмӣ ва муқотиботи дӯстонае, ки миёни олими забардасту таҳқиққаломе чун Қозизодаи Румӣ - ҳамкору ҳамсафи Улуғбек дар таҳқиқи ҷаҳон ва аз ҷаҳони тоҷикии ҳиротӣ Абдурахмони Ҷомӣ барқарор

Эй, ки пурсӣ, ки беҳтарин кас кист?

Гуям аз қавли беҳтарини касон:

Беҳтарин кас касе бувад, ки зи халқ

Беш бошад ба халқ нафърасон.

Қаҳрамони асарҳои Ҷоми илова ба нафърасони халқ будан шахси бомаърифат, бохирад, ҳунарманд, ҳимматбаланд, адолатпарвар, озодаи дин ва ормонпарвар буда, китобро дар ҷаҳон беҳтарин ёри мунису ғамхор ва устои бе музду миннати худ медонад ва бовар дорад, ки агар омӯзгор набошад, ҷаҳон аз беҳирадони тира хоҳад гашт.

Воқеан, бузургии Мавлоно Ҷомӣ, ки пас аз гузаштани шашсад сол офаридаҳои ӯ моҳияти ҳудро натавонанд гум накардаанд, балки чун марҳам то имрӯз дардиҳои маънавии халқҳои миллатҳои дунёро дармон мебахшанд.

Маҳз ба ҳамин хотир, мову шумо, ки фарзанди ҳамин миллатем, бояд, пеш аз ҳама аз бузургоне чун Ҷомӣ дарси ибрат гирием, сабақ омӯзем ва шабу рӯз кӯшиш намоем, то ҳамеша бо халқ ва дар хизмати халқ бошем.

Мавлоно Ҷомӣ низ бо таъкид обрӯю эътибори одамонро дар зиндагӣ, дар илму дониш ва ҳунармандию бомаърифатӣ медонад, на дар соҳиби симу зар будани онҳо.

Ба тадбири Мавлоно шахсе, ки соҳиби илму ҳунар аст, ҳеч гоҳ пеши ҷоҳилону золимон сар ҳам нахоҳад кард.

Вай ба дандон раҳна дар пулод кардан ва ба пилки дида оташпора ҷиданро аз кашидани бори миннати нафитратон авлотар медонад.

Маъние, ки аз эҷодиёти Мавлоно бардоштем, бори дигар мо ворисони ӯро водор месозад, ки чун шамъ сӯхтаву барои ватан ва миллати худ созем, то роҳи наслҳои ояндаи ин миллати соҳибтамаддун ҳамеша нурафшон бошад.

Насиҳати Мавлоно дар ин маврид бисёр омӯзанда аст, ки мегуяд:

Шамъ шав, шамъ, ки ҳудро сӯзи.

То ба он базми касон афрӯзи.

Ҳозирини гиромӣ!

Тавре ки мебинем, омили асосии беандоза шухратёр будани Абдураҳмони Ҷомӣ, бузургии ӯ ва мондагории асарҳои адабиву илмӣ дар тӯли шашсад соли охир на танҳо дар қаламрави забон, адабиёт ва фарҳанги тоҷикии форсӣ, балки берун аз он дар муҳтавои олии инсондӯстиаш зоҳир мегардад, ки ин намунаи ибрат, шоистаи пайравӣ ва

шор, олим ва орифи намоён ёдовар шавам.

Ман ифтихор дорам, ки маҳз ба шарофати заҳмату кӯшишҳои аҳли мамлакат ҷомишиносии ҳамчун як шоҳаи мустақил дар илми муосир шакл гирифт ва эътироф гардид.

Маҳз ба туфайли донишмандони маъруфи тоҷик, ба монанди устод Садриддин Айнӣ, академик Абдулғанӣ Мирзоев ва Алоадин Ваҳовиддинов, Мӯсо Раҷабов, Аълоҳон Афсаҳзод ва амсоли инҳо муҳимтарин асарҳои адабиву илмӣ Абдурахмони Ҷомӣ ҳамчун ҷорчашмаҳои бозғатимод вориди илми муосир гардидаанд.

Аз ҷумла таҳқиқоти илмӣ, ки ҷомишиносии тоҷик шодравон Аълоҳон Афсаҳзод анҷом додааст, имрӯз миёни аҳли илму адабиёти ҷаҳонӣ ҳамзабону ҳамфарҳанги Эронӣ Афғонистон эътибори хоса дорад.

Ин ҳамкориҳои илмӣ судманд намунаи равшани он аст, ки донишмандони Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистон метавонанд дар заминаи ҷиҳати муштаракамон корҳои бузурги илмӣ ва адабиро анҷом диҳанд.

Умед аст, ки раёсатҳои мухтарамӣ ниҳодҳои илмӣ ин се кишвари ҳамзабон дар ин бора андеша мекунанд ва як барномаи ҳамкориҳои илмиву фарҳангиро муштарақан таъия менамоянд.

Дар робита ба ин, ба роҳбарияти Академияи илмҳо ва муассисаҳои илмӣ таълимии кишвар супориш дода мешавад, ки дар ин самт тадбирҳои зарури андешанд.

Мо набояд фаромӯш кунем, ки имрӯз дар марҳалаи ҷаҳоншиавии равандҳои сиёсӣ ва илмиву фарҳангӣ қарор дорем.

Агар кишварҳо, бахусус кишварҳои ҳамзабон ва ҳамфарҳанг, дар ҷаҳоншиавии худ ҳамроҳӣ надошта бошанд, ҳифзи арзишҳои милли барояшон душвор хоҳад шуд.

Мо имони комил дорем, ки фарҳанги ғании гузаштаамон ва осори афкори олии инсондӯстонаи бузургоне, монанди Абдурахмони Ҷомӣ бароямон дар ин равандҳои ҳассосу пуртаздод пӯштибон ва мададгор мегарданд.

Дӯстони азиз!

Меҳмонони арҷманд!

Мувофиқи барномаи ҷашни бузургдошти 600-солагии Абдурахмони Ҷомӣ баъд аз нисфирӯзӣ Конфронси байналмилалӣ “Ҷойгоҳи Абдурахмони Ҷомӣ дар тамаддуни Шарқ” оғоз мегардад.

Итминон дорам, ки он дар сатҳи баланди ташкилӣ ва илмӣ мегузарад. Барои ҳамаи иштироккунандагон ва созмондиҳандагон он барори кор мебошад.

Применительно к постсоветским реалиям специфическим моментом происходящей переоценки ценностей является то, что «мировые линии» *де-идеологизации* и *ре-идеологизации* пересеклись; точкой же пересечения оказалась пресловутая *ре-территоризация* культурного наследия – наиболее прямой и удобный путь к национализации чужой исторической собственности. Действительно, территориальный подход позволяет всех деятелей науки и культуры самаркандского или бухарского происхождения ретроспективно, т. е. задним числом, паспортизировать как «узбеки», а всех уроженцев Мерва – как «*туркмены*», что и делают иные патриотически устремленные историки, поощряемые местными «*идеологиями национальной независимости*» (см. дальше).

Именно с этой, как сказал бы М. Горький, «*кочки зрения*» предметом критического внимания вновь стал классический концепт восточного литературоведения «*персидско-таджикская литература*», узаконенный усилиями Садриддина Айни в номенклатуре понятий советского востоковедения, начиная с сороковых годов прошлого столетия.

Новые критики советского прошлого стали прямо или косвенно утверждать, что термин «*персидско-таджикская литература*» был продуктом идеологического производства советской эпохи был навязан востоковедной науке «сверху». Более того, намекают, что это было сделано с ведома или даже по личной инициативе самого Сталина, стремившегося будто бы через таджиков (как ранее посредством азербайджанцев), приобщить советскую Империю к великому историческому наследию Персии! Во всяком случае, уже во времена политической агонии горбачевизма, так сказать, в порядке *де-сталинизации* идеологизированной советской науки академическая Москва стала негласно возвращаться к старой терминологии [1].

Так, заключительный том «*Избранных трудов*» Е. Э. Бертельса озаглавили «*История литературы и культуры Ирана*», что выглядит неточным в двух отношениях. Во-первых, в формально-логическом: разве литература не часть культуры? Во-вторых, в содержательно-историческом: лишь порядка 50 страниц опубликованного в томе материала можно относить к собственно иранской культуре, а все остальное (470 страниц) могло бы органически войти в «*Историю персидско-таджикской литературы*» в качестве второй книги ее первого тома!

Правда, в предисловии составителей этого сборника Г. Ю. Алиева и Н.И. Пригариной концепт «*персидско-таджикская литература*» в его принятом Бертельсом историко-литературоведческом значении

Ирония - редакторская правка В. А. Лившица, одного из авторов теории «трех языков» (см. дальше). Но, как бы там ни было, его «уточнение» вписывается в общий интеллектуальный климат постсоветского времени, в условиях которого в культурных процессах идеологические и политические факторы по-прежнему играют деструктивную роль. Это, *иные, аненаучные факторы*, создали и продолжают создавать соответствующую почву не только для ревизии мировоззренческо-ценностных оснований советского востоковедения, что вполне естественно и необходимо, но и для пересмотра сформулированных в их методологических рамках теорий и концепций, что далеко не всегда обоснованно.

Ирония исторической судьбы состоит в следующем: советская власть началась с всплеска нигилизма пролеткультовского толка по отношению к дореволюционному прошлому. К тому же тогда кто мог подумать, что аналогичная судьба ждет и саму советскую власть. Причем, как и в первом случае, реальность оказалась куда богаче, чем ее теоретическое представление. На этот раз носителями разнузданного нигилизма оказались не какие-нибудь наивные деревенские ребята из рода пушкинских героев, поверивших внушениям городских маргиналов; в авангарде новых разрушителей оказались настоящие городские питомцы из числа «Нового советского человека» (*Новой Советской личности*), то есть те, кто прошел полный курс комвоспитания!

Примечательно то, что во всех этих антисоветских компаниях сама критика идеологии советского времени велась и ведется с предельно идеологизированной позиции. В результате место одной формы идеологических злоупотреблений историей заняла другая, не менее, если не более, однозвучная. На этом интерактивном фоне политического самоотрицания не удивительно возвращение снобизма ориенталистского типа. Именно *неоориенталистское предубеждение*, выросшее на почве общего нигилистического отношения к советскому прошлому, не проводит грань между чисто идеологическими феноменами и чисто факторно-литературоведческими явлениями, хотя, конечно, в таком идеологизированном до мозга костей обществе, как советское, *чистых делений* как таковых не бывало.

Однако при всей условности различения этих двух типов явлений (идеологических и культурных) были нюансы, порою очень существенные, и именно они и обеспечивали коммуникативный консенсус в научном сообществе, порою даже между субъектами и объектами идеологической критики.

Для Устода Айни, впитавшего классическую культуру с молоком матери, единство и неразделимость папсыязычной литературы IX-XV вв.

созданной на обширном культурном континенте – от Бухары до Шираза, от Самарканда до Дели и от Худжанда до Ганджи, было аксиомой. Но в условиях политической реакции идеологии пантюркизма он не мог особо подчеркнуть *единство* языка и литературы таджиков и персов, ибо это было на руку тем, кто объявил таджиков иранизированной тюрко-монгольской дробью!

Да и отношение традиционной ориенталистики Европы и России к измышлениям пантюркистов было далеко неоднозначным, а в таджикском вопросе их позиции явно перекликались. Достаточно сказать, что ведущие российские востоковеды того времени отрицали даже существование у таджиков литературного языка, а потому предлагали историю таджикской литературы начать, в лучшем случае, с XVI века.

Поэтому при составлении «*Образца таджикской литературы*» Айни тщательно соблюдал территориальный принцип: в новую поэтическую антологию в основном были включены произведения лишь тех, кто жил и творил на исторической родине таджиков (Варазруд или Мовароуннахр). По этой причине произведения Носира Хусрава, родившегося на таджикской земле, но проводившего последние годы своей жизни на афганской части Бадахшана (там, между прочим, тоже жили и продолжают жить таджики), а также Джалалиддина Руми, родившегося в Балхе (Афганистан) и умершего в Куньи (теперешняя Турция), и ряда других «зарубежных» таджиков, во избежание лишнего, а то и опасных по своим последствиям, политических разговоров, не были включены в число «*Образца таджикской литературы*».

Но в своих историко-литературоведческих этюдах Айни в той или иной связи постоянно обращал внимание на единство парсиязычной литературы во всем ареале ее распространения. Накануне же первой Декады таджикской литературы в Москве (1941) у Айни уже созрела идея обозначения исторически целостного и политически неделимого культурного наследия народов Ирана, Мовароуннахра (Варазруда) и Хорасана IX-XV веков как «*персидско-таджикская литература*» («*адабиёт-и форсу тоҷик*», буквально: «*литература персов и таджиков*»). И если позднее к выводу Айни присоединился и Е. Э. Бертельс, то, как будет доказано дальше, к этому привела ученого логика развития его собственной историко-литературоведческой концепции [2].

На историко-литературоведческий концепт «*персидско-таджикская литература*» черной тенью легло известное политико-идеологическое явление советского времени, обозначенное как «*азербайджанизация Низами*». Те, кто коснулись этого щекотливого явления, прямо или косвенно дают знать, что его среднеазиатским вариантом была «*таджикизация Низами*» [3]. Тем более что к обоим

ниями в той или иной степени имеют отношение одни и те же востоковеды (в особенности Е. Э. Бертельс [4]).

II

Поглянув на концепт «персидско-таджикская литература» с критически-исторической точки зрения, следует подчеркнуть, что «персидско-таджикская литература» - вовсе не полая идеологическая конструкция, а полноценное научное понятие, которое с самого начала его возникновения было наполнено конкретным историческим, этнополитическим и лингвистическим содержанием. Во-первых, в армяноязычной поэзии X-XV вв. подавляющее большинство творцов представляли таджики и персы, тогда как, скажем, в арабоязычной поэзии III-X вв. добрую половину ее творцов составляли поэты *неарабского* происхождения (среди коих было также много таджиков и персов). Поэтому, хотя среди парсиязычных поэтов встречаются также представители родственных народов, говорящих на курдском, таджикском, паштунском и других иранских языках, было бы неточно называть эту литературу даже *ираноязычной*. Ее нельзя именовать также собственно *иранской* литературой, тем более «литературой Ирана».

Дело в том, что еще в середине тридцатых годов минувшего столетия критик, вернувшись к Сасанидской политической традиции, переименовала себя в «**Иран**». (Сасаниды, в отличие от Ахеменидов, свою страну переименовали в «*Иран-шахр*».) С тех пор мифопоэтический «*Иран*» стал обозначать конкретную страну (несравненно меньшую по территории, чем Сасанидская Империя) ограниченную фиксированными историко-географическими границами.

В этих новых условиях перестали работать традиционные понятия исторической иранистики. В особенности, таджиков уже нельзя называть «*иранцами*» (восточными), тем более что Варазруд не входил в Сасанидскую Империю, а в древности, когда таджикские земли были объединены к Империи Ахеменидов, эта последняя называлась не *Ираном*, а **Персидой/Персией**. С учетом этой изменившейся исторической ситуации И. С. Брагинский предлагал заменить концепт «персидско-таджикская литература» новым термином: «*ирано-таджикская литература*», что более адекватно отражает литературные реалии новейшей истории.

Между тем, издание трудов Е.Э.Бертельса по истории персидско-таджикской литературе под новым названием явно противоречит идеологической позиции, которую придерживался сам ученый. Защищая своих коллег по историко-литературоведческому цеху от «*взглядов, укрепившихся в востоковедении*», Евгений Бертельс писал: «*По сих пор под персидской литературой обычно*

понимают все, что написано на персидском языке, вне зависимости от того, где и в каких условиях эта литература сложилась. Затем весь этот сложный комплекс приписывают Ирану, понимая под этим ту политическую единицу, которая носит это название в данное время. Однако, такое перенесение понятия XX века на тысячу лет назад, конечно, методологически грубо, неправильно» [5].

Правда, это сказано в юбилейной книге, посвященной 800-летию Низами-и Ганджави. К этому времени вопрос о «национальной принадлежности» великого классика был решен Сталиным, а его решение создало для академической науки установочно-идеологическое основание. Поэтому пристрастные постсоветские критики методологическую позицию Е.Э.Бертельса могут рассматривать как уложение науки в прокрустово ложе идеологии интернационализма сталинского образца.

Но в отношении этнокультурной атрибуции остальных художников слова -- творцов великой литературы X-XV веков -- от Рудаки до Джами -- у Е.Э.Бертельса выработалась четкая методологическая позиция, которая изложена в самом начале его «Истории»: «О многих авторах, творчество которых рассмотрено здесь, уже не раз говорилось в различных обзорах, как правило, носивших название «История персидской литературы». Почти ни у кого из востоковедов, как зарубежных, так и дореволюционных русских, не возникало сомнения в том, что этих авторов надлежит причислять к литературе персидской. Такое обозначение литературы было вызвано тем, что язык, на котором она создавалась, лингвисты называли ранее «персидским» или, с уточнением, «новоперсидским». Востоковеды XIX в., по-видимому, даже не задумывались над тем, какие же, собственно говоря, народы были создателями этой литературы.

В XX в., на Западе как будто «забыли» о причинах такого наименования и стали приписывать всю эту литературу иранскому народу. При этом многие востоковеды склонны были ведущей страной во все исторические периоды считать Иран, а Среднюю Азию рассматривать всего лишь как своего рода иранскую провинцию» [6]. И далее: «...Литературный язык, которым впоследствии пользовались на территории теперешнего Ирана, пышным цветом расцвел первоначально именно в Средней Азии, там, где сейчас живут таджики, и был доведен до совершенства гениальным поэтом Рудаки, родившимся и умершим на территории нынешней Таджикской ССР. Все это факты, которые никто не может оспорить... В виду того, что в план моей работы входит освещение литературы с древнейших времен до XV века, т. е. литературы периода, в которой четко разграничить исторические судьбы таджикского народа от судеб его соседей-иранцев невозможно, я назвал эту книгу «История

персидско-таджикской литературы» [7].

Остается добавить к этой картине еще один немаловажный исторический штрих. И. С. Брагинский как ответственный редактор первого тома посмертного издания «Избранных трудов» Е.Э.Бертельса (1960) в разговоре со мной свидетельствовал: книга вышла под названием «История персидско-таджикской литературы» отнюдь не под каким-либо давлением извне – в особенности, со стороны директора Института востоковедения АН СССР академика Бободжона Гафурова. На то была воля самого Е.Э.Бертельса, научная позиция которого к тому времени претерпела определенную эволюцию.

III

Становление национального самосознания таджиков происходило под постоянным внешним давлением двух влиятельных международных идеологий – **пантюркизма** и **панисламизма**. Их стратегии совпадали: обе идеологии пытались влиять, прежде всего, на образованную часть тогдашнего таджикского общества, сосредоточенную в мечетях и медресе, а также в так называемых новометодных школах, организованных крымско-татарскими просветителями. Систематическая же пропаганда дала ожидаемый результат: основной, наиболее активный в социальном отношении слой таджикских интеллектуалов (*джадидов*) примкнул к пантюркистскому движению.

В этих очень опасных для будущего народа условиях (ведь речь шла о том, удастся ли таджикам Средней Азии сохранить свою национальную самобытность и войти в новосоздаваемую федерацию советских республик как равноправная нация или они растворятся среди тюркского большинства края!) на долю именно Айни выпала задача поистине исторического масштаба и значения: возродить этнокультурное самосознание у потомков Рудаки и Авиценны. Для этого необходимо было определить долю таджиков в культурном наследии, вошедшем в историю под общими пивелирующими названиями «персидская литература», «арабская наука» и «исламская цивилизация».

По свидетельству И. С. Брагинского, «даже само понятие, сам термин «таджикская литература» впервые ввел не кто иной, как С. Айни. Это может показаться странным, особенно, имея в виду многовековые культурные богатства таджикского народа, но между тем это факт: ни в буржуазном востоковедении, ни в академических кругах советского востоковедения первого послереволюционного десятилетия такого термина не было. Писали о литературе персидской, литературы Ирана, литературы мусульманских народов, народов Средней Азии и т. п., но понятия «таджикская литература» не существовало. До появления работ С. Айни

объявляет Низами «национальным поэтом Ирана»?!

Садриддин Айни взгляды своих оппонентов называл «лишенными логики» и в отчаянии восклицал: «Нужно ли доказывать, что такие противоречащие истории точки зрения не имеют никакого отношения к науке?!»

А как, какими словами охарактеризовать нам, его научным потомкам, слова таких новоявленных знатоков, как американская мадам Гульд, изрекающей «научные истины» постмодернистской чеканки, наблюдая за рельефами культурной истории таджиков с высоты танкинского ущелья чечено-грузинского пограничья?! *Ignorantia non est argumentum!*

IV

На первую крупную ирановедческую работу Е. Э. Бертельса «Очерки истории персидской литературы» (Ленинград, 1928) академик В. В. Бартольд откликнулся небольшой рецензией, которую можно считать ее не очень высокой научной оценкой. Имея в виду, очевидно, описательный характер бертельсовской «Истории», В. В. Бартольд заметил: автор «не дал ясного представления о той исторической обстановке, в которой слагалась персидская литература» [12]. А это уже вопрос не столько истории литературы, сколько теории культуры (культурологии).

Намерение создать новую книгу, охватывающую единым теоретическим взором всю письменную литературу Ирана, Средней и Южной Азии в целом, начиная с древности вплоть до середины XVI века, надо полагать, возникло у Е. Э. Бертельса на полях рецензии Бартольда, которая, как мне кажется, могла задеть научную гордыню восходящей звезды российской иранистики. Именно на этом широком культурно-историческом фоне ранние «Очерки истории персидской литературы» предстали перед глазами самого Е. Э. Бертельса фрагментарными, лишенными интегрального контекста, чем, очевидно, и было вызвано отсутствие в литературоведческой теории Е. Э. Бертельса той объяснительной силы, которую хотел видеть в ней В. В. Бартольд.

Что до более поздней (1948) работы Е. Э. Бертельса «Литература на персидском языке в Средней Азии», то, как мне представляется, во время разгоревшейся вокруг нее идеологически и политически окрашенной дискуссии он вдавался в полемические крайности. Специфицируя свой научный подход, Е. Э. Бертельс настаивал, что он исследует «персидскую литературу» в ее исторической целостности, отвлекаясь от ее этногенетического и локально-географического измерений. Конечно же, в этом подходе нет ничего методологически некорректного. Но существует и другой, равноправный в методологическом отношении способ

не следовало бы противопоставлять целостно-исторический подход, как это делал Е.Э.Бертельс в контексте критики западной ориенталистики. («Большинство европейских востоковедов доныне продолжают видеть задачу литературоведа-ориенталиста в установлении биографии того или иного автора» [13]).

Разумеется, Е.Э.Бертельс не отрицал правомерность такого «частного» подхода. Но он был излишне категоричен в своих посылах и выводах. Более того, он пытался идеологически дисквалифицировать индивидуально-биографический метод как «строительство литературы по признаку крови, по признаку расы». Такое духовное строительство, конечно, пахнет расизмом. Поэтому Е.Э.Бертельс недвусмысленно отмежевывался от него: «Так строить литературу мы не можем и не будем, я, во всяком случае, не буду, если кто-нибудь другой хочет — пожалуйста, его частное дело...» [14]

Верно, индивидуально-биографический подход может и даже должен включать в себя этнокультурные и локально-географические моменты, что само по себе не превращает его в «методологически порочный до самой последней крайности» способ анализа, как это считал Е.Э.Бертельс. Ведь вышеупомянутое историко-литературоведческое исследование его самого «*Великий азербайджанский поэт Низами*» как раз написано в данном историко-литературоведческом ключе. К слову сказать, не лишне вспомнить афоризм великого Гёте: «Чтобы понять поэта, надо поехать в страну поэта!»

Исходя же задача задуманного Е.Э.Бертельсом нового обобщающего труда по «*Истории персидско-таджикской литературы*», предположительно включающего в себя четыре объемистых тома, состояла в том, чтобы теоретически освещать весь исторический путь этой литературы как исторической целостности. Жаль, что Е.Э.Бертельсу не суждено было завершить дело своей жизни; книга же, опубликованная в составе посмертно изданных «*Избранных трудов*» ученого (Москва, 1960) в качестве первого тома, заканчивается историей «*литературы лет сельджукидского господства*».

Если судить по некоторым архивным материалам (протоколы партийных собраний московского Института востоковедения) и воспоминаниям очевидцев, то создается впечатление, что Е. Э. Бертельса чуть ли не заставили принять концепт «персидско-таджикская литература».

Так, статью Е.Э.Бертельса о Фирдавси для «*Большой советской энциклопедии*», где автора эпоса «*Шахнаме*» он назвал таджиком, постсоветские критики считают наглядным свидетельством того, что Е.Э.Бертельс находился тогда под прямым идеологическим давлением. А

авторитета в мировой иранистике – не могло быть чисто научных аргументов в пользу отстаиваемой им новой точки зрения?! [15].

А вот как выглядит перипетия идейной борьбы вокруг вышеупомянутой работы Е.Э.Бертельса «Литература на персидском языке в Средней Азии» в зеркале постсоветской критики советской культурной жизни: «В 1948 году Бертельс сделал попытку отказаться от территориального и этнического подхода в иранской филологии. Он опубликовал статью «Литература на персидском языке в Средней Азии», в которой исходил из идеи целостности персидской литературы, заявив, что будет понимать под таковой все произведения, «написанные на т. н. „новоперсидском языке“, независимо от этнической принадлежности их авторов и того географического пункта, где эти произведения возникали». Выступление Бертельса немедленно превратило его в объект политизированной критики за переход на «ошибочные позиции западноевропейских востоковедов», буржуазный космополитизм и отход от марксистско-ленинского взгляда на литературу народов Средней Азии и Кавказа. В апреле 1949 года на открытом партийном собрании в Институте востоковедения, посвящённом борьбе с космополитизмом, было объявлено, что Бертельс «помогает распространению новейших буржуазно-националистических концепций о мнимом превосходстве культуры Ирана над культурами других, соседних с Ираном стран, в особенности, если речь идёт о советских социалистических республиках Средней Азии и Закавказья. Бертельс пытался отстаивать свою позицию, заявив о методологической абсурдности классификации писателей в соответствии с их этнической либо территориальной принадлежностью. Однако после новых обвинений со стороны коллег в реакционном паниранизме и буржуазном космополитизме он был вынужден признать свои «крупные ошибки» [15а].

Такое схематическое представление интересующего нас отрезка историко-литературного процесса советского времени, однако, приемлемо лишь на уровне узкоэмпирического описания. Данный этап советской литературы, однако, нуждается в тщательном критическом осмыслении на уровне теоретического объяснения. А на этом уровне анализа возникают непростые вопросы, касающиеся *мотивов* поведения героев данного исторического нарратива, равно как и конкретного социокультурного фона описанной ситуации.

Нижеследующие факты и суждения имеют целью доказать, что хотя путь Е. Э. Е.Э.Бертельса к принятию научного концепта «персидско-таджикская литература» был тернистым, он прошел ее до конца. Эволюция же его позиции произошла вовсе не под воздействием каких-

политической угрозы; главными были факторы *внутринаучного* характера. Среди последних наиболее важными были следующие два:

(1) логика развития историко-литературоведческой мысли самого Е.Э.Бертельса в ходе работы над монументальной монографией, возглавленной им самым «*Историей персидско-таджикской литературы*»

(2) многолетний конструктивный диалог (устный и письменный) с Садриддином Айни.

Направление и характер этой эволюции специфицированы И. С. Брагинским в его предисловии к «*Избранным трудам*» Е.Э.Бертельса. Он писал: «На основе собственных многолетних исследований, взвешивая каждый аргумент за и против той или иной точки зрения, Евгений Эдуардович пришел к выводу, сомкнувшего его позицию в данном вопросе с позицией основоположника таджикского литературоведения – Садриддином Айни и крупнейших иранских ученых Малек-ош-шоара Бахара и Сеида Нафиси» [16].

В интересующем меня плане коснусь конструктивной роли Айни в эволюции историко-литературной концепции Е.Э.Бертельса. Следы влияния работ Айни можно усмотреть в следующих двух фактах творческой биографии Е.Э.Бертельса.

Первый. Садриддин Айни был первым иранистом, который вопрос о генезисе персидско-таджикской литературы исторически связал с вопросом о происхождении языка парси-дари-таджикского. Это было сделано им на основе лингвистического (лексического) анализа «*Шахнаме*». Есть основание думать, что идея необходимости принципиального пересмотра традиционной точки зрения на происхождение персидского-дари-таджикского языка могла появиться у Е.Э.Бертельса после ознакомления с айнинской брошюрой о языке «*Шахнаме*» и его отношении к языку *таджикскому* (1940). Характерно, что ссылка Е.Э. Бертельса на работу Айни сопровождалась таким довольно редким в практике научного цитирования представлением автора цитаты, как «*один из крупнейших знатоков таджикского языка и литературы*» [17].

Второй. Именно после того, как Е.Э.Бертельс в качестве рецензента с карандашом в руках прочитал монографию Айни о «*труднопишущем таджикском поэте Бедиле*» (слова Е.Э.Бертельса), в его научном лексиконе появилось новое понятийное обозначение «*таджикско-индийская поэзия XVI-XVII веков*» с акцентом на атрибуцию «*таджикский*». Для сравнения добавим, что ранее, в работе 1938 года, Е.Э.Бертельс употреблял традиционный термин: «*индо-персидская поэзия*»

Новоявленные же критики Айни дошли до того, что умалили научную компетенцию Айни по сравнению с соответствующей квалификацией Е.Э.Бертельса! Между тем сам Е.Э.Бертельс в этом отношении был куда более скромным. В одном из своих писем, адресованных Айни, он, между прочим, писал: *«Моя компетенция в области таджикского языка подобна знанию семилетнего мальчика по сравнению со знанием энциклопедиста Авиценны»* [19].

V

Постсоветский анонимный биограф Е.Э.Бертельса, говоря о *«новых обвинениях»*, прозвучавших на втором собрании коммунистов Института востоковедения (1949), ограничивается их описанием на языке идеологических клише того времени (*«буржуазный космополитизм»* и *«реакционный паниранизм»*). Но, судя по тому, что эти обвинения были озвучены коллегами ученого, а не представлены «компетентными органами», можно догадаться, что на том партийном собрании прозвучали не одни только окрики политической и идеологической остроты; там, наверное, были высказаны также серьезные научно аргументированные критические замечания, иначе Е.Э.Бертельс не признал бы *«свои крупные ошибки»*. Да и ответы ученого на критику носили не научно-эмпирический, тем паче идеологический, а научно-теоретический, в основном же *методологический* характер.

Было бы интересно узнать, какие именно свои *«ошибки»* Е.Э.Бертельс считал *«крупными»*. Но еще более важно знать, что именно побудило или заставило ученого признать *«свои крупные ошибки»*: сила научной аргументации коллег или какой-либо угрожающий внешний фактор (увольнение с работы с соответствующими пометками в трудовой книжке или возможность прямого вмешательства карательных органов). Думается, в 1949 году, когда предвоенная напряженная ситуация изменилась (волна кровавых репрессий прошла), члену-корреспонденту АН СССР Е. Э. Бертельсу уже не угрожал очередной (четвертый по счету) арест, тем более что, по свидетельству той же *Википедии*, после второго ареста он начал активно сотрудничать со сталинскими «компетентными органами».

Заметим также, что партийное собрание (открытое!) в Институте востоковедения АН СССР состоялось два месяца спустя после 12-го пленума ЦП СССР, где прозвучала та же критика в адрес советских востоковедов (в основном Е.Э.Бертельса). Судя по информации, которая содержится в переписке С. Айни и М. Турсун-Заде, в докладе тогдашнего Председателя правления ЦП СССР А. А. Фадеева прозвучали не одни

Пошел в мировую ориенталистику под общим нивелирующим названием «персидская литература», а это принципиальный вопрос не только собственно истории восточной литературы, но и ее методологии изучения. (Другое дело, что в то время вопрос приобрел острый политический оттенок, что отвлекло внимание от его важной теоретической стороны.) А. А. Фадеев обратил внимание на то, что в традиционном востоковедении таджикская классическая литература рассматривается тенью либо персидской, либо индийской литератур. Даже поэты, родившиеся и выросшие там, где и поныне живут таджики (например, Носир Хусрав), считаются иранскими!

Позитивная реакция Е.Э.Бертельса на критику Фадеева отражена в следующем его подстрочном примечании к своей статье о Носире Хусраве: «Все буржуазные востоковеды, как известно, о существовании таджикского народа не знали или знать не хотели, а потому вся классическая таджикская литература шла у них под флагом литературы «персидской» [20].

К сожалению, «о существовании таджикского народа не знали или знать не хотели» не одни только «буржуазные востоковеды». Достаточно вспомнить политизированную академическую возню вокруг издания «Образца таджикской литературы» (Москва, 1926): его тираж конфисковали после официального вмешательства Николая Бухарина с подачи руководителя новообразованного советского Узбекистана Акмала Икрамова. Но он (Бухарин), надо полагать, консультировался с известными ему востоковедами из академических учреждений Москвы или Ленинграда. (Среди научных консультантов высшей партийной номенклатуры, наверняка, не был академик В. В. Бартольд!)

Как указывалось выше, с учетом напряженной идеологической ситуации двадцатых годов из рассматриваемой антологии классической таджикской поэзии сознательно исключались имена поэтов иноземного происхождения. И лишь в конце 30-х годов удалось издать новую, сравнительно полную поэтическую антологию, куда были включены не вошедшие в айнинскую антологию образцы произведений Абулкосима Фирдавси, Носира Хусрава, Хусрава Дехлави, Убайда Зокини и Хафиза Шерози.

VI

В контексте концептуального анализа «персидско-таджикской литературы» важно узнать, в чем же конкретно состояла суть научных аргументов оппонентов Е.Э.Бертельса, убедивших или побудивших его изменить свою точку зрения. Я не видел протоколов упомянутых партийных собраний Института востоковедения АН СССР, но, опираясь

Аджаме гласит: о едином течении таджикско-персидской литературы можно говорить лишь применительно к X-XV векам, а с XVI века началось размежевание и самостоятельное развитие таджикской и персидской литератур, что положило конец культурно-исторической целостности парсиязычной литературы. В советское время этот взгляд был обоснован в рамках лингвистической теории, узаконивающей искусственное вычленение «трех национальных языков- парси (Иран) дари (Афганистан) и таджики (Таджикистан) [27], что было частью официальной политики изоляции таджиков от их зарубежных сородичей (в особенности, таджиков Афганистана).

Однако нельзя утверждать, что в первом десятилетии XVI в. между Ираном и Средней Азией произошел «полный разрыв», как это считали многие историки литературы, в том числе и Е.Э.Бертельс. Разрыв исторический факт, но, во-первых, причиной тому политика не только Сафавидов; историческая вина не меньшего, если не большего масштаба лежит на узбекскую династию Шайбонидов, завоевавшую Среднюю Азию почти одновременно с политическим возвышением Сафавидов. Во-вторых же, разрыв в отношении между Средней Азией и Ираном охватил собой в основном только политическую и религиозную сферы; говорить же о полном разрыве культурных отношений, тем более литературных, было бы исторически неточно.

В самом деле, более внимательный исследовательский взгляд обнаруживает несколько иную историческую реальность: синхронная связи двух ветвей единой литературы, хотя и ослабли, однако не прервались. Об этом свидетельствуют следующие два факта.

(1) Классические литературные направления (в особенности суфийское), тематические сюжеты и жанры художественного творчества (газели, маснави, касиды, рубай [28] и т. д.) в обеих литературах остались инвариантными во времени, не говоря уже общекультурных генов диктовавших сходные этико-дидактические мотивы.

(2) Крепким связующим звеном между ними выступала художественная литература Северной Индии (особенно в конце XVII начале XVIII века). Привлекательная для нас особенность этой литературы состоит в том, что она сочинена на языке, более близком таджикскому языку, чем современному персидскому. (Не случайно, что в XIX веке Индия превратилась в ведущего лексикографического центра таджикского языка.) Причина же данного культурного феномена состояла в том, что эта литература в основном создавалась выходцами из Средней Азии (начиная XI века). Новая волна миграции таджиков на Индийский субконтинент произошла в начале упомянутого XVI века, когда в результа-

тюрко-монгольскими ордами социокультурная ситуация в Средней Азии и Хорасане резко ухудшилась.

Есть все основания считать [29], что историческая целостность культуры парсиязычных народов сохранялась вплоть до того времени, когда над южными границами СССР на пять десятилетий (1935-1985 гг.) опустился коммунистический железный занавес. Цементирующим же ядром этого духовного единства был (и остался поныне) единый литературный язык, прошедший через огонь, воду и медные трубы этого времени, но сумевший сохранить под тонким слоем исторической пыли свой первозданный облик. О степени сохранности лексики и единстве литературных норм этого языка в обширном ареале парсиязычной культуры — от Западного Ирана до Северной Индии — можно судить по двум историческим фактам, относящимся к новейшей истории. Одним из зачинателей таджикской советской поэзии стал выходец из Ирана Абулкосим Лохути, а поэтическое творчество уроженца Пакистана Мухаммада Икбола по праву считается общим достоянием всего современного парсиязычного мира, в особенности таджикского, где массовым тиражом издаются сборники его поэмы и стихов [30].

Если уж апеллировать к культурно-историческому самосознанию, то таджикам, равно как и персам, лучше себя называть не *арийцами*, а *индоевропейцами*. (Кстати сказать, у В.В.Бартольда встречается обозначение «*азиатские индоевропейцы*».) А для наименования общего ареала культуры лучше использовать «**Аджам**», который обозначает парсиязычные народы, равно как населенные ими земли, -- исторические земли, где они живут и творят до сих пор. (Первый опыт такой экстенсивной экстраполяции «**Аджам**» принадлежит Фирдавси, распространившему это наименование раннемусульманского периода на домусульманский период.) Позднее в понятие «**Аджам**» включили также восточно-арийской ареал культуры - Северную Индию, куда мигрировали таджики после завоевания их исторической родины кочевыми узбеками, потерпевшими поражение от казахов в борьбе за власть в Дашт-и Кибчаке).

В общеисторическом плане не случайно, что таджикский креативный дух возродился именно там, в Индии - подобно легендарному Самандару (Саламандр) — из пепла рассеянного северными ветрами аж до Юго-Восточной Азии!

Не лишне заметить, что имя «**Аджам**» в данном культурно-историческом значении употреблял не один только Фирдавси; оно встречается и в произведениях Абуали-и Балъами, Асади-и Туси, Умар-и

Позднее термин "Аджам" через произведения таджикских эмигрантов распространился и на индийском субконтиненте: достаточно вспомнить названия толкового словаря "Баҳор-и Аджам", историко-литературного произведения Шибли-и Нумани "Шеър-ул-Аджам", поэтического сборника (диван) Мухаммада Икбола "Забур-и Аджам" и т. д.

VIII

Еще в двадцатые годы прошлого века пытались обвинять таджиков в «паниранизме» (этот идеологический жупел фактически был выдуман, чтобы уравновесить «пантюркизм»): мол, таджики все культурное наследие Средней Азии приписывают ираноязычным, а то и одному только себе. В наиболее воинственной форме эта критика была возрождена С. П. Толстым [31] в сороковых годах того же века в связи с выходом из печати книги Б. Г. Гафурова и Н. И. Прохорова «Таджикский народ в борьбе за свободу и независимость». Именно эта установочная академическая атака была продолжена академиками А. П. Окладниковым и Б. Б. Пиотровским в семидесятых годах после публикации фундаментальной монографии академика Б. Г. Гафурова «Таджики».

В частности, в их заказной академической рецензии было обращено внимание на то, что в главе этой книги, посвященной «Таджикской литературе и науке в XI – начале XIII вв.», речь идет о «деятелях культуры и искусства, которые не являлись собственно таджикскими учеными, литераторами; их творчество вошло неотъемлемой частью в общую сокровищницу средневековой культуры Средней Азии» [32]. В качестве иллюстрации, так сказать, кросс-этнических и трансграничных историко-культурных амбиций таджиков названы имена Хайёма и Беруни, якобы незаконно «национализированных» академиком Б. Г. Гафуровым.

Попытаемся разобраться в сути дела, как советовали древние, без гнева и пристрастия.

Обратимся к известным историческим фактам. Сначала пару слов об этнониме «таджик». Как уже сказано, формирование таджикского этноса в качестве особой, духовно спаянной туранской ветви арийства со своим литературным языком, письменной культурой, мифопоэтической генеалогией, а также местной политической традицией, завершилось в эпоху Саманидов. Утверждение о том, что собственным именем «таджик» их нарекли тюркоязычные народы [33], не соответствует историческим реалиям того времени. Есть основание полагать, что самое раннее упоминание таджиков сохранилось в китайских исторических источниках, хотя об этом мы пока не можем судить с достаточной уверенностью. С другой стороны, судя по этимологии слова «таджик», вполне вероятно, что первые тюркские писатели использовали этноним

живших с давних пор в Баласагуне и Кашгаре. Действительно, в то же самое время (XI в.), в котором документировало первое тюркское употребление слова «таджик» («**tejik**» для имени народа и «**tejikce**» для наименования его языка) сами таджики четко произносили собственное имя, особо подчеркивая свое отличие от близких и дальних соседей. Это вовсе не гипотеза, а *факт*, зафиксированный в известном историографическом труде Байхаки (одиннадцатое столетие) и поэтическом наследии всемирно известного классика Саади из Шираза (двенадцатый век). Байхаки, особо подчеркивая свое небезучастное отношение к происходящим и изображаемым им военно-политическим событиям своего времени, устами одного местного аристократа говорит: «...и подобные мне таджики» («**ману монанди ман тозикон**») [34].

Поскольку замечание известных ученых-академиков воспроизводило давно знакомый тезис, неоднократно прозвучавший из уст интеллектуальной и политической элиты Узбекистана, начиная с тех пор сороковых годов прошлого столетия, постольку придется коснуться этого принципиального вопроса более подробно.

1. Хайём не просто писал на языке, наиболее близком языку современных таджиков; он родился в Нишапуре (Хорасан), а духовно вырос в Самарканде и Бухаре – городах, где до сих пор живут таджики. Хайём не родился или не похоронен на территории современного Таджикистана? А разве Рудаки, который общепризнан как родоначальник «классической персидской поэзии», родился или похоронен на территории современного Ирана? А как же быть с теми, кто родился в таджикской среде Средней Азии, но умер в Иране или наоборот? Например, каковой должна быть этнокультурная атрибуция Авиценны? Его отец был родом из таджикоязычного города Балх (теперешний Афганистан), сам родился в Бухаре (нынешний Узбекистан), но похоронен в Хамадане (современный Иран)? А как быть с этнокультурной атрибуцией Сайидали-и Хамадани, уроженца Ирана, закончившего свой жизненный путь на далеком Варазруде (в городе Кулябе Южного Таджикистана, где ему создан почетный мавзолей)?

2. Абурайхан Беруни (*берун* – живое таджикское слово, сохранившее свое значение и произношение до сих пор), как известно, был хорезмийцем, но хорезмийский язык принадлежал семейству очень близких друг другу иранских языков, в особенности близок согдийскому, на котором говорили предки таджиков. Тогда (XI в.) родина Беруни (Хорезм) еще не была отуречена, а парси-дари-таджики уже стал теснить хорезмийский язык, свидетельством чему *двуязычие* самого Беруни. По свидетельству покойного академика А. А. Семёнова, даже спустя два века (XIII в.) Хорезмийский язык по-прежнему имел широкое распространение.

таджикском языке.

Правда, что Беруни язык парси-таджикский ставил ниже арабского. Однако речь шла лишь о сравнительной мощи этих языков в словообразовании (особенно в создании научной терминологии). К тому же публичное критическое отношение к парси не помешало ему сочинить свой астрономический трактат («*Ал-Тафхим*») именно на парси, вполне доступном современному таджику! Так, кому же в первую очередь принадлежит наследие Беруни? Неужели арабам или тюркам?!

3. Тезис Окладникова-Пиотровского, противопоставивший *этнокультурное происхождение* творцов исторической судьбе и творчества (принадлежности их индивидуального наследия «общей сокровищнице») в культурологическом смысле просто неверен. Разве Лев Толстой перестал или должен перестать быть русским от того, что его творчество вошло «неотъемлемой частью» в общую сокровищницу литературной классики Европы и мировой культуры вообще?!

4. Соседство по региону или синхронность сосуществования не может служить историческим, а тем более культурологическим основанием для раздела наследия соседа или соседей. Скажем, в то время (XIV-XVI вв.), когда на итальянской земле ярко горел прометеев огонь Ренессанса, духовная среда соседних земель еще молчала, а вспыхивать стала только спустя 100-200 лет (в XVII-XVIII вв.). Поэтому никто из близких соседей итальянцев тогда не пытался и теперь не пытается оспаривать понятие «Итальянское Возрождение», равно как и не пытался и не пытается поныне разыскать в жилах Галилея или Микеланджеллы следы немецкой или французской крови. Да и ни один историк не оспаривает хронологию Возрождения - скажем, не утверждает, что Французский Ренессанс начался гораздо раньше Итальянского!

5. У обсуждаемого вопроса есть также теоретико-методологический аспект: надо бы уточнить *научный критерий национальной атрибуции* деятелей прошлого вообще. Конечно же, в формировании или экстенсивном развитии такого большого духовного феномена, как таджикско-персидская литература, охватывавшей ряд регионов - от Средней и Западной Азии до Индийского субконтинента - могли принимать участие и приняли фактическое участие также «инородцы» - арабы, евреи, индийцы, турки и другие. В данном случае, однако, надо проводить различие между «культурологией крови» и «культурологией почвы» (духовной). Скажем, Шахид-и Балхи, судя по месту его рождения (Яхудонок), был этническим евреем, Низами Ганджави наполовину курдом, а Амир Хусрав-и Дехлави - на четверть индийцем (его дед был родом из наших краев) [35].

факты культуры. Если национальное самосознание понимать шире и точнее, а именно как *усвоенный стереотип культуры*, то очевидно, что культура, на духовной почве которой они, «инородцы», выросли и органической частью которой стали, не становится от этого соответственно *еврейской, курдской или индийской*, равно как и *иранская этническая культура творца-приобщенца не становится органической частью господствующей культуры.*

Как заметил по сходному поводу Маркс, «если отдельная личность связана с границами нации, то нация в целом не становится свободной от того, что стала свободной отдельная личность». Он привел также яркий и убедительный пример: «В числе философов Греции был один скиф (имеется в виду Анархирсис), но это ни на шаг не приблизило скифов к греческой культуре» [36]. Иными словами, кем ни был Анархирсис по своему этническому происхождению, он в качестве воспитанника греческой социокультурной среды был ассимилирован греческой культурной традицией, а его теоретическое наследие стало законным достоянием именно греческого народа.

Впрочем, если следовать железной логике иных теперешних «культурологов крови», то мы могли бы считать Анархирсиса «таджиком» (!) - по той простой причине, что в этногенетическом отношении часть наших бадахшанских горцев восходит к скифам...

IX

К нашему удивлению и даже стыду, культурный национализм кипит и среди парсиязычных народов. Иным нашим собратям горделиво хочется быть *единственными наследниками нашей общей классической культуры.*

В этом отношении не в меру патриотичны особенно культурные активисты иранской диаспоры в Европе и Америке [37]. Так, они явно не довольны, когда мы называем *таджиком* Фирдавси. Помнится, известные ученые-иранисты Джалал Матини и Эхсан Яршатир, побывав в Душанбе по моему приглашению, после возвращения на свою вторую родину (США) выражали радостное удивление по поводу популярности *иранского поэта в Таджикистане*, а их не в меру патриотично настроенные читатели стали упрекать таджиков в «присвоении» себе *национальной святыни Ирана* [37а]. Ну что ж, придется ответить и на этот упрек, коль скоро он звучит из уст знатоков - историков и теоретиков иранской культуры.

Начнем с того, что мы, говоря о Фирдавси как таджикском поэте, отнюдь не лишаем наших братьев законного права называть его своим национальным поэтом. А главное, имеют ли таджики какое-либо право

своим *родным* поэтом? Да! На то имеют солидное культурно-историческое основание!

Первое. «*Шахнаме*» - национальный эпос не собственно Ирана (и его нынешних географических границах), а ираноязычных народов, написан же он на основе эпических сказаний северо-туранского происхождения, а не юго-западного Ирана.

Второе. «*Шахнаме*» написано по «социальному заказу» таджикской династии Саманидов, а не, скажем, династии Буидов, правившей тогда на Юго-Западном Иране и объявившей своим официальным языком арабский, а не парси. К тому же сочинение «*Шахнаме*» ранее было начато самаркандским поэтом - «чистым» таджиком Дакики, который до своей трагической гибели от рук наемной убийцы успел сочинить тысячу бейтов (они целиком вошли в окончательный текст Фирдавси).

Третье. Хорасанский диалект языка парси в значительной мере совпадает с современным таджикским языком – как по грамматическому строю, так и по лексическому фонду. Поэтому лексика «*Шахнаме*» наиболее близка именно таджикскому «диалекту», тогда как читателю «*Шахнаме*» из Юго-Западного Ирана часто приходится прибегать к помощи толковых словарей. Это наглядно доказано Садриддином Айни путем сравнительно-лексического анализа поэтического языка Фирдавси в его отношении к современным литературным языкам – таджикскому и персидскому [38].

Однако этот научный факт наталкивается на китайскую стену одной явно односторонней (если не сказать больше) концепции культурной атрибуции, представляющей древних и раннесредневековых обитателей Ирана в его современных географических границах аккультурированными Западной, Центральной и Южной Азии: оказывается, и наш общий язык и литература, и живопись, и наука, и все остальное, пришли в наши края оттуда, чуть ли не с провинции Фарс!

Такова, например, идейно-методологическая установка «Ассоциации по изучению персоязычных обществ», организованной в 1996 году в США по инициативе группы ориенталистов иранского происхождения. В английской версии названия ассоциации понятие «персоязычное общество» заменено на «*Persianate society*» (персианизированное общество), а это последнее толкуется широко, а именно: понимается как общество, которое находится или находилось «*под сильным влиянием персидского языка, культуры, литературы, искусства...*» Согласно этому определению, Таджикистан оказывается одним из персианизированных стран, наряду с Турцией и Пакистаном! [39]

Общей же посылкой этого давнего (пред)убеждения служит один

Античными истоками восходит к мифологическому времени конфронтации оседлого Ирана и кочевого Турана. Речь идет о теории исторической "отсталости" домусульманского «Восточного Ирана» (в особенности Варазруда, как застывшей во времени окраины Аджамы) от динамичного Юго-Западного Ирана, сыгравшего якобы ведущую роль на этих этапах истории региона! В свете этой исторической схемы, так называемый Восточный Иран предстает зависимым, так сказать, от кушанской дотации Фарса и как таковой не имеющим самостоятельного культурно-исторического значения.

На существовании такой ориенталистской теории обратил внимание еще В. В. Бартольд. Ему самому со времен публикации им фундаментальной работы «Туркестан в эпоху монгольского нашествия» приходилось доказывать необходимость изучения культуры народов Средней Азии с тем, чтобы объективно-научно определить место и роль народов данного региона во всемирной истории [40].

Между тем, судя по всему, сам российский академик не смог избавиться от идейного влияния теории превосходства Юго-Западного Ирана над Восточным Ираном. Этому есть доказательства. Первое. В одном из исследовательских планов ученого изложена следующая схема культурной истории человечества: «Начало культуры на Ефрате, распространение культуры оттуда в Персию, из Персии в Туркестан (Среднюю Азию)» [41].

Второе. Бартольд особо отмечал оживление исторически «запыленного» Мовароуннахра после завоевания края арабами. «Присоединение культурных областей Туркестана к халифату совершенно изменило характер местной жизни, - писал он. - При всех успехах сасанидской торговли в VI и VII вв. общественный строй оставался и в этот период таким же, каким был при Александре Македонском. Период в тысячу лет с лишком, отделяющий эпоху Александра от эпохи мусульманских завоеваний, прошел для Туркестана в этом отношении почти бесследно: как македонцы в VI в. до н.э., так и арабы в VII в. н.э. оставили в Туркестане господство землевладельческой аристократии, жившей в укрепленных замках; городов было сравнительно немного, и размеры их были невелики. Все это изменилось уже в первые века ислама; размеры городов быстро увеличивались, преобладание все более переходило к торговому сословию» [42].

Более того, разделяя традиционную теорию о миграции персидского языка из Юго-Западного Ирана на Северо-Восток – Хорасан и Варазруд, Бартольд отметил: «Носителями новых начал были, по-видимому, в значительной степени переселенцы из Персии, где ислам, вытеснив сасанидскую монархию, поддерживавшую посвященный религией

устарелый сословный строй, открыл более широкий простор экономическому и культурному прогрессу персидскому народу. В то же время, однако, персы от патриотизма поддерживали традиции своей государственности, представителями которой были Сасаниды, и эти традиции вместе с персидским языком усваивались среднеазиатскими иранцами» [43].

Между тем данные востоковедной науки последнего полувека (особенно результаты археологических раскопок в Центральной Таджикистане, Северном Афганистане и в Южной Туркмении) со всей убедительностью опровергли научную догму об исторической «отсталости» домусульманского «Восточного Ирана», в особенности Варазруда, представляемого классиками европейской и российской ориенталистики как застывшая во времени окраина Аджама. А ведь торгово-экономическая и культурная слава согдийских городов достигла Дальнего Востока задолго до формирования мусульманской цивилизации. Не будь этой исходной базы, откуда могла взяться прославленная Саманидская субцивилизация в Бухаре и Самарканде? Не могли же строительные материалы для возведения ее воистину величественного здания с оригинальной архитектурой привезти из аравийских пустынь!

Да и до новейших археологических раскопок специалисты о древнейших культурах Средней Азии хорошо знали о существовании высокоразвитой цивилизации в Согде, Бактрии и Хорезме. Скажем, какой собственно социально-экономической отсталости Согда можно идти речь, если эта страна была одной из узловых точек Великого Шелкового Пути! А теперь в свете сенсационного открытия цивилизации Саразма и Маргуш (Мерв), ровесниц древнейших очагов культуры (египетского, месопотамского и греческого), теряют смысл всякие разговоры о культурно-исторической отсталости так называемого «Восточного Ирана». Более того, даже если исходить из концепции исторической «отсталости» Варазруда и Хорасана, то этот факт сам по себе еще не исключает возможность культурного подъема отсталого региона. На большом историческом материале можно убедительно доказать, что неблагоприятные географические, экологические, политические или идеологические факторы могут только тормозить и на время прервать культуротворящий процесс, но они не в состоянии подавить креативные силы человека и тем более народа в целом. В самом деле, историческая культурология давно обратила внимание на следующий загадочный духовный феномен: расцвет той или иной сферы духовного творчества нередко происходил как раз в суровые времена, особенно, в неблагоприятных политических условиях! (Ср. расцв

ХХIII столетия или развитие литературы высокой художественной пробы в условиях деспотического царского режима в России XIX века.)

Подводя общий итог сказанному, сформулируем вопрос на научно-историческом языке: этноязыковая общность, достигшая историческую зрелость к концу десятого века, составлявшая подавляющее большинство населения государств Тахиридов, Саффаридов и Саманидов и получившая «официальное» признание у других народов (не только тюрков, но и китайцев, армян и т. д.) в качестве самобытного народа, живя и поныне, обитает там же, где родилась. Так почему же литература, наука и философия, созданные его сыновьями на его же родной исторической родине и на его родном языке (родившегося здесь же!), нельзя считать *таджикской* или применительно к X-XV вв. *таджикско-персидской*?

Необходимо обратить внимание еще на следующие три существенных момента собственно таджикского историографического подхода к атрибуции западно-арийского культурного наследия.

Во-первых, хотя «в XI-XV вв. как восточные, так и западные иранцы одинаково называли себя «*таджик*» (например, Саади в XIII в.), а свой язык — «*парси*» [19], мы не считаем архитектуру Персеполиса или искусство исфаханской школы миниатюры «*таджикско-персидской*», равно как и не претендуем на культурное наследие постсафавидского Ирана. Мы не называем «таджиками» также древнеперсидских царей Дария или Куруша. Но мы вправе рассматривать *таджикской* династию Саманидов, эпоха которых составляет не просто «золотой век» нашей классической культуры; она знаменует собой достижение исторической зрелости таджиков как отдельной ветви общеарийского древа.

Во-вторых, мы называем таджиками Рудаки и Фирдавси, Ибн-Сино и Носир-и Хусрав, Дакики и Камол-и Худжанди, Руми и Джами по той простой причине, что они родились на земле, где и поныне живут люди, говорящие на их языке, именующие себя *таджиками*, а главное выросшие на духовной почве культуры, которую творили эти исторические личности. Мы считаем общим наследием теперешних иранцев и таджиков лишь литературу и науку определенного периода истории, а именно X-XV вв.

В-третьих, после XVI века, когда борьба Сафавидов и Шайбонидов за контроль суннитского Варазруда завершилась победой последних, а Иран до этого «национализировал» шиизм, бывшие межрегиональные литературные связи приобрели несистематический характер (но не прервались вообще!). Начиная с XVI века мы уже можем говорить о двух самостоятельных ветвях парсиязычной литературы — собственно

полным, оставался *общий* литературный язык. К тому же связующим звеном служила парсиязычная культура Индии, куда переместился общеаджамского литературного Возрождения.

Х

В спорах об исторической доли таджиков в классической «персидской литературе» незримо присутствовал вопрос об отношении таджикского языка к персидскому, приобретший в двадцатые годы политическую и идеологическую окраску. В тогдашней исторической обстановке, когда большевистские нацистроители приступили к «размежеванию» среднеазиатских народов, в наихудшем положении оказались древнейшие жители края – таджики. Они столкнулись поистине экзистенциальной угрозой: будучи зажаты двумя коленами исторического окружения – пантюркистского и панисламистского, таджики оказались на грани полной потери своей этнокультурной идентичности. Единственным же индикатором их самобытности народа мог бы служить лишь родной язык. Поэтому пантюркистская атака была направлена в первую очередь на историческую дискредитацию таджикского языка как «иранского пришельца». А эта деятельность перекликалась с ориенталистским представлением о таджикском языке как «испорченном персидском» [44].

Следы лингвистического ориентализма особенно бросаются в работах известного французского ираниста-языковеда Жилбера Лазаря, твердо придерживающегося теории миграции языка с Юго-Запада на Северо-Восток: он называет южный персидский «настоящим» (чистым), а северный дари (таджикский) -- «импортным», а знаменитый «нечистым», поскольку «настоящий» персидский в ходе распространения на Хорасан и Варазруд «засорился» элементами местных языков (Лазарь на основе лексического анализа одного манихейского текста особо подчеркивает влияние парфянского на дари). См.: Жилбер Лазарь. Шаклгирии забони форси, *Суханшиносӣ*, № 1, 2014, с. 101.

Удивительно, что тогда даже среди таджикских интеллектуалов были слышны призывы «вернуться к истинному персидскому» (Среди повоявленных таджикских фундаменталистов от лингвистики до культуры призывы раздаются и теперь! Они заодно требуют немедленно восстановить «алфавит предков», сиречь арабскую графику, что, по моему мнению, сразу разрешит все проблемы современной таджикской орфографии!) Российские же ориенталисты впадали в другую крайность, предлагали создать для таджиков новый литературный язык на основе местных говоров – по ироническому замечанию Айни, «языка улиц» (в их числе был и Е.Э.Бертельс [44а], будь это сказано не в укор) [45].

и считавшей язык единственным критерием национальной идентичности, новейшая российская антропология конструктивистского толка занимает прямо противоположную позицию: язык вообще не может играть роли единственного индикатора этнической принадлежности! Идя по этой точке зрения, то, очевидно, вероятность сохранения нашего иска о возвращении принадлежащей нам, как культурно-исторической собственности явно уменьшится. Как делить культурное наследие между теми, кто привез из реки камни, кто, еще не доходя до ее берега, разбил кувшин! Тот же камень, будучи зажатым между двумя мировоззренческими полюсами – паниранизмом и космополитизмом, утверждал, что персидско-таджикская литература создана усилиями многих народов от берегов Средиземного моря до [46].

Очевидно, это утверждение, как учили древние римляне, надо брать *cum grano salis*. Как уже указывалось, таджикские историки давно отрицают, что среди творцов таджикско-персидской литературы были поэты и прозаики иноязычного происхождения. При этом, нельзя отрицать и тот важный исторический факт, который очевидно свидетельствует о том, что в создании и развитии таджикской «персидской литературы» основной вклад внесли и персы [47]. Причем, будь это сказано не в порядке национального тщеславия, а как констатация фактов истории литературы, если взять таджикско-персидскую литературу во всем ее объеме, т. е. включая и таджико/фарсиязычную литературу, то окажется, что вклад наших предков был весомее вклада, то нашими иранскими собратьями [48].

Это можно доказать на основе одного красноречивого факта, на него обратил внимание сам Е. Э. Бертельс. В старинной таджикской антологии (тазкира) «Лубоб-ул-албоб», составленной в году рождения Бухары Мухаммадом Авфи, перечислены имена поэтов и прозаиков. Оказывается, из 106 названных Авфи поэтов 90 являются таджиками (это около 85%). Е.Э.Бертельс оценил свою находку следующим образом: «Как нам кажется, эти данные подтверждают то положение, что вплоть до самого начала нашего шествия литература на языке дари развивалась преимущественно в северо-восточных областях и на территории современного Ирана проникла медленно. Едва ли такое явление было бы возможным, если бы дари был языком чужим для этих районов и родным для южного Ирана» [49].

решение вопроса о *происхождении* литературного языка парси-дари позволяет по-новому взглянуть на проблему национальной атрибуции классического культурного наследия Аджамы. Традиционная иранистика придерживалась довольно спорной – как в научно-историческом плане, так и в плане формально-логическом – точки зрения: будто новоперсидский язык по своему происхождению является прямым продолжением среднеперсидского языка (сасанидского пахлави) и как таковой распространился на Варазруд во времена арабского нашествия, причем на плечах иранских формирований в составе армии Халифата (особенно *мавали* -- призывников и наемников из числа освобожденных персидских рабов).

В качестве библиографической справки, а не какой-либо претензии на научный приоритет, считаю нужным добавить, что необходимость принципиально иной постановки вопроса о происхождении и распространении языка парси-и дари была осознана мною при научном рецензировании монографии академика Б. Г. Гафурова «Таджики» (Москва, 1972), где была изложена традиционная точка зрения на происхождение парси-дари-таджикского языка [50]. Между тем благодаря высокому академическому авторитету автора монографии эта небесспорная историко-лингвистическая теория приобрела чуть ли не статус научного факта.

Анализ истории вопроса показывает, что теория миграции «персидского языка» с Юго-Запада теперешнего Ирана на Северо-Восток (Хорасан и Варазруд), могла быть навеяна скорее всего именем языка (**парси**), чем какими-либо солидными историческими данными. Формальная логика, которая вела к данной картине лингвогенеза, такова: раз в названии языка фигурирует имя иранской провинции Парс/Фарс, то, стало быть, парси сформировался там же и оттуда распространился на «восточный Иран».

Оставляя пока вопрос о происхождении традиционного имени языка (**парси**) и связанный с ним культурно-исторический контекст *открытым*, скажу только о том, что изложенная в монографии Б. Г. Гафурова «общепринятая» теория происхождения «новоперсидского» языка вызвала у меня научное недоумение с чисто логической точки зрения: как могло случиться, что язык родился на одной географической широте, художественная литература на этом же языке, тем более высокоразвитая поэзия (как по степени духовной зрелости, так и по технологическому стихосложению), возникла на совершенно другом месте, хотя и имеющей сходную этнокультурную базу?!

Следует также отметить, что я не был знаком с фундаментальной статьей

научных кругах издания [51].

(Согласно воспоминаниям Айни-сына, статья Е.Э.Бертельса ранее, еще в 1946 году, была опубликована «Известиях Таджикского филиала АН СССР», но вскоре весь тираж второго номера данного издания, содержащего статью Е.Э.Бертельса, был конфискован.)

Не говоря уже о том, что тогда я не мог знать об историко-лингвистических изысканиях Айни в этой области. (Об этом я узнал только в этом году, когда в руках администрации Института оказались записки от личного архива Устода.)

Лишь в конце 70-х годов, в ходе работы над культурологическими и историческими очерками «**Эхё-и Аджам**» [52], я увидел в какой-то книге ссылку на статью Е. Э. Бертельса и позаимствовал из ее названия термин «*фарси-дари-таджикский*», усмотрев в нем исторически корректное обозначение для новоперсидского языка.

Решение же этой логико-исторической загадки я смог найти тогда, когда случайно натолкнулся на следующий тезис устода Айни, имеющий историческое значение: «*Развитие языка и литературы в этом крае Средней Азии – А. Т.] отнюдь не обусловлено возвышением Саманидов или миграцией иранцев: главная причина состоит в существовании на этих землях большого племени по имени таджик*» [53].

Развивая этот эмпирический тезис Айни, я пришел также к идее исторического единства трех процессов: глотогенеза, этногенеза и культурогенеза (в данном случае формирования художественной литературы). В свете же этой идеи вполне естественной выглядела другая гипотетическая мысль: прародину языка парси следует искать на той же территории, где родилась и достигла духовную зрелость «персидская поэзия». Ведь если бы таджикский язык не имел культурно-исторической связи с самим регионом и дело было только военно-политических, экономических и религиозных факторах-рассуждал я, -- тогда на наших землях в первую очередь укоренился бы арабский язык, как это было в других местах (Египте, Сирии, Ираке и т.д.). Особенно потому что (1) арабский язык был освящен как язык Корана и (2) арабский язык внедрялся насильно и для его распространения в Халифате был создан аппарат наибольшего благоприятствования [54].

В связи с этим следует обратить внимание на то, что нынче Айни упоминают не только в присвоении «чужого» (сиречь иранского) историко-культурного наследия путем выдумывания термина «*персидско-таджикская литература*», но и за изменение названия языка этой литературы: «новоперсидский язык» Айни объявил «*таджикским языком*» [55].

(структуре таджикского и персидского языков); Айни в отличие от иных советских иранистов – авторов концепции существования трех разных «национальных языков», --«фарси» (Иран), «дари» (Афганистан) и «таджики» (Таджикистан) [56] – исходил из факта отсутствия между ними принципиальной разницы, то есть признания исторического структурного единства этих языков [57].

Во-вторых, у Айни были также веские научно-исторические основания называть «новоперсидский язык» таджикским [58]. В одном из писем Айни-отца Айни-сыну

есть любопытная деталь его борьбы за историческое наследие таджиков: «В конце своего предисловия к [своему исследованию] Саади доказал, что Саади себя назвал “таджиком”, но имея в виду группу ориенталистов [придерживающихся иной точки зрения], я назвал уроженцев Ирана и Хорасана “персидско-таджикскими поэтами”. Брагинский же предложил термин “таджикско-персидский”. Ибо я доказал, что новоперсидский язык родился и вырос в Средней Азии и лишь после этого распространился на Иран. Поэтому Брагинский сказал: “Раз такое историческая истина, мы в данном термине слово “таджик” будем ставить первым, а “персидский” вторым” [59].

Это необходимое уточнение зафиксировано в предисловии антологии сорокового года, подготовленном под редакцией Айни.

XI

Бережное сохранение культурного наследия – важная, поистине историческая задача. Но еще более важная и ответственная задача – его должное освоение наследниками.

Для нас, таджиков, прославленное культурное наследие предков является предметом особой гордости, но своеобразный психокультурный парадокс состоит в том, что мало кто из наших гордых современников даже среди так называемой творческой интеллигенции! – читал “Шахнам” с карандашом в руках с начала до конца! А ведь для того чтобы историческое наследие не осталось для современников нераскрытой антикварной книгой, оно должно быть пропущено через сито коллективного самосознания народа!

Преемственность, образующая сердцевину философии истории Востока вообще и Аджамы в особенности, – категория развивающаяся. Освоение культурного наследия теснейшим образом связано с духовными и идеологическими запросами времени, с уровнем самосознания и самопознания данного народа или общества в целом. Это вовсе не значит, что культурное наследие есть нечто аморфное, что мы можем использовать на потребу, придав ему в нужное время нужную форму, и

признакам и т. д. Речь идет скорее о многомерности культурного наследия, и том, что по мере более глубокого изучения, изменения ракурса или угла зрения исследования мы обращаемся к его разным измерениям и можем обнаружить в нем ранее не увиденную сторону или прежде недооцененное идейное содержание. А этот новый ракурс или угол зрения – своеобразное выражение уровня нашего духовного роста.

И если сейчас мы с особой душевной болью говорим о своем советском прошлом, о необходимости пересмотра сформировавшихся тогда взглядов на наше прошлое, нового прочтения нашего классического наследия, безжалостно рассеченного тупым ножом воинствующего этнизма, то это мы делаем не только потому, что теперь в условиях политической независимости у нас появилась возможность в полный голос заявить о наболевшем, но и в особенности потому, что мы сами духовно прозрели и в пору социального взросления осознали реальные масштабы и подлинную цену своих общекультурных потерь. Потери же – прямое продолжение наших достижений: это результат не только советской культурной политики, основанной на ленинском тезисе о «двух культурах», но и нашего собственного отношения к своему прошлому, вытекающего из нашего традиционного менталитета.

Невольно задаюсь вопросом: почему мои великие предки из поколения в поколение в разных художественных вариантах и в разном философском оформлении повторяли одни и те же морально-этические максимы: не предавай ближнего, не будь неблагодарным, не подражай бедному, уважай старших, будь терпелив и т. д. и т. п. Не потому ли, что наследникам в силу определенных черт их национального характера свойственна инвариантная во времени духовно-историческая общечеловечность и что эта инвариантность вынуждала критически мыслящую часть интеллектуальной элиты время от времени освежать нравственную память народа, заточенного в темницу «Бермудского треугольника», образованного «судьбой», «везением» и «упованием» (на Бога)... Но это уже начало нового цикла культурологической рефлексии, требующего выхода на новый уровень теоретического мышления – исторический...

Литературные ссылки и примечания

[1] К такому выводу наводит факт переиздания научных трудов Е. Э. Бертельса. Ср. их названия: Е. Э. Бертельс. **Избранные труды. История персидско-таджикской литературы**. М., 1960; Е. Э. Бертельс. **Избранные труды. История литературы и культуры Ирана**. М., 1988; Е. Э. Бертельс. **Черк истории персидской литературы**. М., 1999.

[2] Ср.: «Как провести раздел между персидской и таджикской литературой - я, скажу откровенно, не знаю». (Цит. по сб. документов и документальных исследований: **Иранистика в России и иранисты**, М.: ИВ РАН, 2001, с. 184). Реконструируя ход историко-литературоведческих изысканий Айни в первой половине 20-х годов, можно обнаружить у их истоков также внутренний диалог аналогичного типа.

[3] См., например: P. U. Møller. **Writing the History of World Literature in the USSR**, *Museum Tusculanum Press*, 1989; Bert G. Fragner, Willem van Schendel, Erik Jan Zürcher. **Identity Politics in Central Asia and the Muslim World**, **Nationalism, Ethnicity and Labour in the Twentieth Century**, *I.B. Tauris*, 2001.

[4] См., например: Е. Э. Бертельс. **Великий азербайджанский поэт Низами**. Баку: АзФАН, 1940

[5] Е. Э. Бертельс. **Великий азербайджанский поэт Низами**, loc. cit., с. 147.

[6] Е. Э. Бертельс. **Избранные труды. История персидско-таджикской литературы**, М., 1960, с. 23

[7] Е. Э. Бертельс. **Избранные труды. История персидско-таджикской литературы**, loc. cit., с. 23, 25

[8] Садриддин Айни. **Собрание сочинений**, том шестой, М. **Художественная литература**, 1975, с. 314

[9] И. С. Брагинский. Послесловие, в кн.: Садриддин Айни. **Собрание сочинений**, том шестой, М., 1975, с. 327

[10] Это я говорю не понаслышке, сам был жертвой нововведенной академической цензуры. Летом 1980 года, когда Москва готовилась к торжествам в связи с 100-летием со дня рождения А. С. Пушкина, вдруг из верстки моих юбилейных статей в центральных журналах по указанию «Сверху» (лично вице-президента П. Н. Федосеева, возглавлявшего Всесоюзный оргкомитет) стали вычеркивать этноним «*таджик*». Мой темпераментный разговор с академиком-политиком П. Н. Федосеевым еще более обострил ситуацию. Тогда я был вынужден пойти на пресловутую «восточную хитрость». Согласившись на соответствующее сокращение моей статьи, публикуемой в **«Вопросах философии»**, одновременно стал готовить две другие статьи для журналов, не подконтрольных академическим цензорам: для **«Философских наук»** (научной трибуны профессорско-преподавательского состава вузов страны) и **«Природы»** (естественнонаучного издания, редактируемого нобелевским Лауреатом академиком Н. Г. Басовым). В этих статьях вопрос этнокультурной принадлежности Авиценны рассматривался в контексте анализа традиции культуры, на духовной почве которой вырос Ибн-Сино как ученый философ.

[11] **Антропологический форум**, № 18, с. 62-63.

[12] В. В. Бартольд. **Сочинения**, т. VII, М., 1971, с. 457.

[13] Е. Э. Бертельс. **Избранные труды. История литературы и культуры Ирана** с. 383

[14] **Иранистика в России и иранисты**, loc. cit., с. 184

...иногда иные таджикские деятели культуры (не будем называть имена, но были очень известные) пытались лишить иранцев исторического права на ... В конце на уроженцев Шираза Саади и Хафиза! Тогда эти попытки ... национальные чувства Абулкасима Лохуги: не находя поддержки в ... СССР во главе с А. А. Фадеевым, он обратиться с жалобой прямо к ...

- [15] См. **Wikipedia**
- [16] И. С. Брагинский. Предисловие редактора, в кн.: Е. Э. Бертельс. **Избранные труды. История персидско-таджикской литературы**, с. 18.
- [17] Е. Э. Бертельс. Персидский-дари-таджикский, **Советская география**, 1950, № 4, с. 43
- [18] Е. Э. Бертельс. **История литературы и культуры Ирана**, op. cit., с. ...
- [19] Е. Э. Бертельс. Устод-и донишманд-и муаззам, в кн.: С. Айни. **Куллиёт**, 11. Душанбе: Ирфон, 1976, с. 10.
- [20] Е. Э. Бертельс. **Избранные труды. История литературы Ирана**. 1988, с. ...

См.: **Namunahoji adabijoti tocik**, Tartibdihandagon: X. Mirzozoda, muharrir va digaron. Dar zeri tahiriri umumiji: S. Ajni, I. Braginskij va digaron, shabodai, 1940.

Историко-литературная оценка этого коллективного труда дана в работе: Хамидулосиф Имомов, Масрур Абдуллоев. «Намунаҳои адабиёти тоҷик» ва ҷанати таърихи он, **Пайванд**. № 1, 2014, с. 63-71.

- [22] Е. Э. Бертельс. Литература на персидском языке в Средней Азии, **Восточное востоковедение**, вып. V, М.-Л., 1948, с. 200. Ср. более раннюю публикацию: Е. Э. Бертельс. **Персидская поэзия в Бухаре X века**, М.: Издательство АН СССР, 1935.

[23] Впрочем, тогда Е.Э.Бертельс и о народном празднике Навруз писал как нечто, не имеющем прямого отношения к культурной традиции таджиков! Но позже, в 1953 году, он косвенно скорректировал свою раннюю позицию: его статья о другом древнем народном празднике озаглавлена *«Праздник даши-и Саде в персидско-таджикской поэзии»*, а цитируемая статья *«Персидская поэзия в Бухаре X века»* представлена как «одна из моих старых работ».

- [24] Е. Э. Бертельс. **Избранные труды. История литературы и культуры Ирана**. М., 1988, с. 301

- [25] Е. Э. Бертельс. **История литературы и культуры Ирана**, с. 300
- [26] Е. Э. Бертельс, **op. cit.**, с. 300-301.

- [27] См. изданный в советское время *«Литературный энциклопедический словарь»*, в особенности статьи: *«Таджикская литература»* и *«Литература Афганистана»*. Теория «трех языков» имеет своих сторонников до сих пор, в том числе и среди таджикских языковедов. (См.: например, Фаффор Чураев. Забытый идиом и идомаи он, **Суханшиносӣ**, № 1, 2014) Однако не следовало бы забывать существо вопроса в плане полемики. Прежде всего, вопрос не надо

ставить в альтернативной форме: «теория трех языков» *versus* «теории одного языка». Времена изменились, соответственно меняются акценты. Вся многолетняя борьба за национальное существование прошла под лозунгом отстаивания самобытности: сначала в борьбе с пантуркизмом, отрицавшим этнокультурное бытие как народа, а затем и с Коммунизмом, пытавшимся изолировать нас от наших зарубежных единоплеменников во имя усиления интеграции социалистических наций и культур. Поливариантное развитие языка – культурно-историческое благо. ООН уже признала, что **разнообразие языков – источник развития**. В годы независимости, в период строительства нового национального государства особое значение приобрел вопрос о культуре самобытности таджиков, в том числе и в области языка. На наш взгляд, проблема должна осмысливаться в рамках диалогичности тождества и различия применительно к трем современным ветвям классического таджикского языка рассматриваемых национальными вариантами одного (единого) языка (Концепция национального варианта языка – одно из достижений советского языкознания 60-х годов. См. в особенности: Г. В. Степанов. О национальном языке в странах Латинской Америки // **Вопросы формирования и развития национальных языков**, М., 1960) Одновременно необходимо способствовать конвергенции этих ветвей через развитие их взаимодействия. А это последнее, однако, должно осуществляться на новом уровне культурной интеграции включающей в себя *равноправный лингвистический диалог*.

[28] На жанровое единство таджикско-персидской литературы X-XV вв. таджикоязычной литературы Индии XVI-XVIII вв. уже обращено внимание специалистами по истории этих литератур. (См., например: Абдунаби Саггори. Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ: насманзар, назариёт, усул ва равиши таълифи. **Суханшиносӣ**, № 1, 2012)

[29] Более подробно см.: Акбар Турсунов. «Яви свой новый лик святыни» // **Вопросы литературы**, июнь 1990, с. 3-35

[30] См., например, последнее, наиболее полное издание поэтического произведения Икбола на парси-таджикском: Мухаммад Икбол-и Лоиқ. **Куллиёт-и форси**. Душанбе, 2013.

[31] Ср.: «*Вся древняя история Средней Азии, история Согда, история Сатрапий Дарьинских областей, история Хорезма, никогда ничего общего не имевшая историей Таджикистана, объявляются безоговорочно историей предков таджикского народа*». (Стенограмма совещания по вопросам истории СССР и ВКП(б) в 1944 году, **Вопросы истории**, № 5-6, 1996, с. 84)

[32] А. П. Окладников и Б. Б. Пиотровский. Рецензия, **Вопросы истории**, № 12, 1974, с. 148

[33] Ср. у В. В. Бартольда: «В Туркестане местные иранцы никогда не называют себя татами, но, под влиянием своих турецких господ, стали называть себя таджиками». (В. В. Бартольд. **Сочинения**, т. 2, М., 1963, с. 459)

[34] Цитирую по персидско-таджикскому оригиналу историографа Абуфазла Байхаки, переизданному в Иране в 1945 году. В исторической литературе на выражение «*мо, тозикон*» как на факт этнокультурной принадлежности самодержавиям таджикского происхождения

В. В. Бартольд (См.: В. В. Бартольд. **Сочинения**, т. 2, М., 1963, с. 459)

[38] Правда, Хусрава Дехлави следует считать индийцем лишь условно, ибо он был сыном таджика родом из теперешнего Шахрисабза. Его родина по время монгольского нашествия и еще не известно, где родился будущий поэт. Во всяком случае, в одном из своих поэтических произведений он писал, причем не без глубокого уныния, о своей постоянной тоске по родине.

[39] К. Маркс и Ф. Энгельс. **Сочинения**. 2-е изд., т. 1, М.: Политиздат, 1984, 119

[40] ■ то время, как иранские иммигранты с повонпробудившимся национальным чувством буквально с критиком борются ветряными мельницами «таджикизации» (попутно укоряя нас в пожелании переходить на так называемый алфавит предков, то бишь, вновь *арабизировать* свое письмо!), в то же время некое количество в Душанбе молча делает куда более ответственное и важное дело, ориентированное на наше общее будущее: оно учредило у себя *«Институт персидско-таджикской культуры»* (*Пажӯишигоҳи фарҳанги тоҷикӣ*) и систематически выпускает книги на нашей теперешней национальной графике, основанной на кириллице, а также издает культурологический ежеквартальник **«Андеша»**.

[41] Задолго до этих критических выступлений аналогичное «неразумение» по поводу «таджикизации» Фирдавси и Хайёма выразил Мухаммадали Надушан. Он с саркастическим возмущением вопрошал: «Как можно, Фирдавси и Хайём никогда не ступали ногой на землю современного Таджикистана, даже транзитом. Да и другой связи не было. Так, согласно какой логике они превратились в предмет таджикистанской гордости?!» (См.: Мухаммадали Надушан, Мухаммадали Исломи. **Дар кишвари Шӯроҳо**. Ёддоштҳои сафари ба ноҳияи Чамохири Шурави. Интишороти Яздон, чопи саввум, Техрон, 1363, сах. 1). Надушан легко расправился со своими таджикскими собратьями, мягко говоря, с оружием уж очень примитивной логики, которую также легко обернуть против него самого – в особенности, на примере «иранизации» Рудаки!

[42] См. Садриддин Айни. **Куллиёт**, ч. 11, китоби якум, Душанбе, 1963, с. 10.

[43] См.: статью «*Persianate society*» в **Wikipedia**.)

[44] В тексте речи В. В. Бартольда перед защитой одноименной докторской диссертации есть любопытная констатация сложившейся к тому времени научно-исторической ситуации: «Когда в первой половине прошлого (XIX) века появился первый труд по истории Средней Азии, то его автору, Дегину, приходилось бороться против упрека, что он избрал предметом своего исследования историю народов, не имеющих истории, что история тюрков также мало нуждается изучения, как история тигров тех стран... Дегинь тогда мог опираться общими соображениями нравственного характера, не пытаясь какими доводами определить место среднеазиатских народов во всемирной истории». (В. В. Бартольд. **Сочинения**, том 1, М., 1963, с. 604)

[45] См.: В. В. Бартольд. **Сочинения**, т. 2, ч. 2, с. 606

[43] См.: В. В. Бартольд. **Сочинения**, т. 2, ч.1, с. 457

[44] Жилбер Лазар. Шаклгирии забони форси, **Суханшиносӣ**, № 1, 2014, с. 101.

[44a] См. тогдашние публикации Е.Э.Бертельса: Dar boraji zaboni adabi tosic, **Rahbari tosic**, № 10/11, 1929: О материалах Комиссии по таджикскому литературному языку, в сб. «**К вопросу о едином литературном таджикском языке**», Сталинабад, 1930.

[45] Известен один примечательный эпизод борьбы Айни и его единомышленников за признание классического культурного наследия таджиков (фактически эта борьба была направлена против предрассудков востоковедов начала тридцатых годов, носящих скорее снобистский, чем идеологический характер). Когда в 1930 году в Самарканде состоялась очередная конференция по языку, местные организаторы повесили на фронтоне зала заседаний лозунг-оповещение следующего содержания: «*Таджики имеют тысячелетний литературный язык, который продолжает служить до сих пор и будет служить в качестве таджикского советского литературного языка*». (По воспоминанию С. Айни – живого свидетеля этой культурной акции.)

[46] Е. Э. Бертельс. **Избранные труды. История литературы и культуры Ирана**. М., 1988, с. 262

[47] Ср. общий вывод Михаила Занда, одного из крупных иранистов, писавших историю парсиязычной литературы не по другим книгам, а изучая ее по первоисточникам и обобщая свои исследования: «*Более полно характеризует литературу на парси предложенный еще в тридцатые годы нашего [двадцатого] века таджикскими литературоведами и принятый в настоящих очерках термин «персидско-таджикская», подчеркивающий основополагающее участие персов в таджиков в ее создании*». (М. Занд. **Шесть веков славы**, М.: Наука, 1964, с. 59, см. также: И. С. Брагинский. **Иранское литературное наследие**, М.: Наука, 1984, с. 4.

[48] В самом деле, основной костяк интеллектуальной элиты тогдашней Северной Индии составляли таджикские эмигранты (их называли *вилоятзо*, т.е. есть родившимися в Варазруде и Хорасане) и их потомки. Именно они и привезли туда персидский язык (еще в эпоху Газневидов, положивших начало многовековой тюркско-таджикской экспансии в Индию) – не его юго-западный вариант, а именно *таджикский* вариант со свойственной ему лексикой и фонетикой. Об этом легко судить по сохранившемуся на языках хинди и урду большому пласту таджикских слов, идиом и пословиц.

[49] Е. Э. Бертельс. Персидский-дари-таджикский, *loc. cit.*, с. 51-52.

[50] см.: Акбар Турсунов. Монументальная летопись истории нации, **Садои Шарк**, № 2, 1973. (Основные положения этой рецензии были изложены мною также в рецензии, опубликованной в том же году в центральном журнале «**Вестник высшей школы. Философские науки**»).

[51] Е. Э. Бертельс. Персидский-дари-таджикский, **Советская этнография**, № 4, 1950. Мне остался не понятным мотив, по которому автор

Е.Э.Бертельса. Один нехарактерный для академических нравов штрих: статья Е.Э.Бертельса, содержащая альтернативную теорию происхождения языка парси-
[83] не фигурирует даже в общем списке научной литературы по ведущей теме
интеллектуального труда, что явно не вяжется с духом классической этики науки!
[83] См.: Акбар Турсунов. **Эхё-и-Аджам**, Душанбе, 1984. Переработанный
вариант этой книги под названием «**Весна Хорасана**» был издан в 1989 году на
графиконной графике.

[83] Садриддин Айни. **Куллиёт**, чилди 11, китоби якӯм, Душанбе, 1963, с.

[84] Акбар Турсунов. **Эхё-и Аджам**, с. 146-147

[84] См.: Jalal Matini. Sadr al-Din Ayni, the Persian language, and Tajikistan.
Tajikistan, vol. XXV

[86] Критику теории «трех языков» см. в кн.: Акбар Турсунов. **Кирони**
Душанбе: Ирфон, 1986, с. 139-143.

[87] См.: Садриддин Айни. **Куллиёт**, чилди 11, китоби якӯм, с. 188-190

[88] Позднее к точно такому же выводу пришел и Е.Э.Бертельс:
«Персидский или, вернее, дари, принадлежит восточным областям Средней
Азии, то есть таджикскому народу». (Е. Э. Бертельс. Персидский-дари-
таджикский, loc. cit., с. 54.)

[49] См.: К. С. Айни. **Бист гуфтор аз маънавият**. Душанбе: Адиб, 2004, с.

АРҶГУЗОРӢ АЗ ҶОМӢ ДАР ОСОРИ МАРДУМӢ

Мусаллам аст, ки Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ шахсияти ҷамъаҷониба дошт. Ӯ нафақат шоири тавоно, балки донишманди гузару мударриси беҳамто, мусикишпиноси хунарманд, марди фақеҳ ва инсонӣ рӯзгордидаю ҷаҳонгаштае буд. Вай инчунин ба ҳайси устои мумтоз ва сарвари ғамхори бисёр қаламкашон ва намоёндагони илму адаб шинохтани шуда буд. Аз ҷама муҳимтараш Ҷомӣ инсонӣ комил, башардӯсти асил ва пуштибони воқеии ранҷбарону бечорагони замони худ буд. Ӯ ҳамеша талош меварзид, ки адлу инсоф, некию нақуворӣ, баробарию бародарӣ, эътиқод писбат ба аҳли меҳнат, меҳру шафқат, ахлоқи пок, ҷавонмарди амсоли инҳо дар ҳар ҷое, ки лозим аст, пойдору устувор бошад. Вале бо ин ҷама бузургию манзалати ҷашмгир ва арҷмандии тасхиркунанда Ҷомӣ шахси хоксору некроӣ ва одами бисе олиҳиммату саховатманде буд, абармарде буд, ки ин гуна хислатҳои ҷамидаро барои аз бар қардан ба дигарон низ тарғиб менамуд.

Хизмати ниҳоят бузург ва арзишманди ин мутафаккири забарда дар адабиёти классикии форсии тоҷикӣ аз он иборат аст, ки ӯ дар аксарияти осори завоҷнопазири худ ҳамзамон бо талқину ситоиш ба фазилатҳои инсонӣ ҷама гуна аъмолу хасоиси зиштро, ки ба тамоми табақоти инсонҳо ва ғуруҳҳои иҷтимоӣ мансубанд ва бояд зиллат ва хориҳои пасли одами мегарданд (аз қабилӣ ситамкорӣ, дилзорӣ, ҷаҳолат, разолат, қаллобӣ, хиёнат, ҷиноят, буғзу ҳасад, кинаву адоват, ҳариса, ғайбат, тамаллуқу ҷоплусӣ, рубинӣ, дуздию ғоратгарӣ, муфтхӯрӣ, фисқу фучур, дурӯғгӯӣ, ҳанноти, худситоӣ, хабаркашӣ, суҳанчинӣ, ҷавонмардӣ ва ғайра), низ шадидан маҳкуму мазаммат менамояд ва ҳеҷ гоҳ бо ин гуна авомили фасоди рӯҳӣ ва ахлоқи касифӣ башарӣ сари созиш надорад. Баръакс мардумро ба мубориза алайҳи онҳо роҳнамун месозад. Агар гуем, ки Мавлоно Ҷомӣ бо ин иқдоми худ, яъне ба баёну ифодаи латифи авоти ва эҳсосоти инсонҳои одӣ, ки ҳамчун шуълаҳои фурузон аз паси абрӯи тираи асрҳои миёна берун тобидаанд, суннатҳои арҷманд ва анъанавҳои пешинаи адабиёти классикии форсии тоҷикиро хунармандона ва ба камолоти шоистагӣ идома додааст, хато нахоҳем кард. Ин осори пушмановату гаронмоя, ки моламоли ғояҳои андешаҳои тобноки мардумгароиянд ва решаҳои онҳо аз қабри адабиёт, хунар ва мусиқӣ дилошӯбу ҷонофарини ҳамватанони эҷодгарашон обёрӣ шудаанд, дар ояндаҳои дуродур низ ҳамеша муфиду судбахш боқӣ хоҳанд монд.

Баъдги таърихиест, ки ба шарофати дониш ва қобилияти баланди илмию адабиёти пурарзиштарин дастовардҳои осори назмию насрии адабиёти Хазро ба ганҷинаи тамаддуни умумиҷаҳонӣ ба таври абадӣ ба армуғон гузаштаанд. Ва бешак, он шуҳрати оламгир ва ифтихори бепоёне, ки ба адабиёти классикии мо насиб шудааст ва он таъсири судманду пурсамаре, ки ин адабиёт ба адабиёти мардумони форсизабон ва халқҳои дигар расонидааст, ба номи Ҷомӣ низ иртибот мегирад. Шояд ба эътибори қисми заковати ҳайратангез ва хизматҳои ниҳоят шоистаи дар бахши адабиёту фарҳанги халқи худ кардааш бошад, ки дар замонаш Ҷомӣ дар байни мардум маҳбубияти зиёде пайдо карда буд. Иззату эҳтироми ӯ хусусан дар байни уламову удабо ва умуман дар байни аҳли қалам, ки шоир бо онҳо қору зиндагӣ мекард ва аз наздик шиносӣ дошт, бисёр назаррас буд. Аз ин ҷост, ки ҳанӯз дар замони дар қайди ҳаёт буданиаш мардум ба муқаррибону дӯстонаш дар бораи шахсияти ӯ ҳикоятҳои мутоиботи намакину хотирнишин гуфтанд, ки онҳо тавассути ноқилону гуфтагонии хуштабъ ва моҳир дар тӯли асрҳо аз даҳон ба даҳон ва аз кишваре ба кишваре интиқол ёфта ва таҳриру такмил гардида, то замони мо ба ҳайси як сарвати гаронбаҳои маънаӣ маҳфуз мондаанд. Теъдод аз ин асарҳо ба воситаи баёзҳо, асарҳои илмию бадеӣ ва маҷмуаҳои фольклори ба мо омада расидаанд.

Мутаасифона ҳикоятҳои ривоёте, ки дар бораи Мавлоно Ҷомӣ эҷод гардидаанд, аз пазари муҳаққиқон хеле дур мондаанд. Дуруст аст, ки дар мавриди ғирдоварӣ ва наشري ин осор гомӯх бардошта шудаанд. Вале дар бораи таҳқиқи муҳтаво ва шинохти вежаҳои ғоявӣ бадеи онҳо то имрӯз таваҷҷуҳи қобили мулоҳиза мабзул нагардидааст. Танҳо дар аввалинҳои алоҳидаи ҷомишини маъруф шодравон профессор Аълохон Афсаҳзод дар мавриди тавзеҳ ва таҳлили ин ё он ҷиҳати шахсият ва адабиёти шоир баъзе ишораҳо ва ёдовариҳои ҷузъӣ пароканда ба мушоҳида мерасанд, ки аз руи онҳо оид ба он асарҳо тасаввуроти дилхоҳ қисмӣ кардан аз имкон берун аст.

Мақолаи ҳозир аз ду қисм иборат аст: қисми якум ба баррасии алоҳидаи мутоибавӣ ихтисос дораду қисми дуюм ба баррасии ривоятҳо.

Ҳикояҳои мутоибавӣ аслан моли шоиронанд. Вале бо мурури замон, дар натиҷаи аз даҳон ба даҳон интиқол ёфтанишон муаллифони худро гум карда, ба ҳукми фольклор даромадаанд. Онҳо ҳаҷман хурд ва муҷазанд, ки дар шаклҳои мухталифи адабӣ-насл, назм ва ё назму насл эҷод шудаанд. Дар мутоибҳо ягон лаҳзаи зиндагӣ ва нуқсонҳои ҳислати шахсе ба таври таънаовар тасвир ва таъкид мегардад. Ҳазлу шӯҳӣ ва ё ягон воқеаи хурди марбут ба ин ё он фард, камбудӣ ва ҳозирҷавобӣ аз хусусиятҳои умдаи мутоибот аст. Дар мутоибҳо ҳаҷви тезу тунд, хашму газаб, нафрат ва

Ба яқин метавон гуфт, ки аксарияти мутоибаҳои дар бораи Ҷомӣ эҷодшуда ҳамин хусусиятро доро мебошанд, яъне дар онҳо низ ҳазлу шӯҳҳои ширину намакин, хандаҳои бисе нозуку латиф, кинояҳои нарма ҳозирчавобҳои дилнишину фараҳбахш, ки зимнан бо истифода аз калимаю ибораҳои духӯра-думано сурат мегиранд, мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Ин гуна ҳазлу шӯҳҳо ва ин гуна хандаю кинояву ҳозирчавобҳо, ки дар муносибатҳои Ҷомӣ бо одамони гуногун ба зухур меоянд, ишора ба он мекунад, ки Мавлоно Ҷомӣ воқеан ҳам инсонии оқилу бофаросат, шӯҳу ҳозирчавоб, зарофатгӯй, заки ва шахси хуштаба, ҳаётдусту зиндадиле будааст. Ин ҷиҳати шахсияти шоирро аз мисолҳои зайл ба осонӣ метавон дарк намуд:

1. «Дар замони салтанати Улугбек Ҷомӣ аксар авқоти худро дар Самарқанд, дар хидмати подшоҳ мегузаронид. Дар он асно чавоне соҳибхусн ва зарофат ва шоирпеша аз Марв ба Самарқанд омада буд ва Хоки тахаллус менамуд.

Рӯзе Ҷомӣ бо чамъ аз зарифони Хуросон аз пепи Хоки бигузаши Хоки бо шӯҳӣ гуфт:

-Кучо мераванд харони хуросонӣ?

Ҷомӣ гуфт:

-Меравем, то ҳоке пайдо кунем, ки бар он бигалтем» [4].

2. «Марди хасисе, ки даъвои зарофат мекард, дар ҳузури Ҷомӣ гуфт:

-Чаҳор дирҳам дорам, меҳоҳам ба он чизе бихарам, ки ба он сешавам ва боқиро бифирушам ва боз чаҳор дирҳами худ ҳосил кунам.

Ҷомӣ гуфт:

-Ба маслаҳатона бирам ва шикамба бихару мағзаширо хурда пуштам бифируш ва чаҳор дирҳами худро ба даст ор» [5,87].

Бунёди мутоибаҳое, ки бо номҳои «Боз пиндорам тӯй» ва «Шояд хукам шуда бошад» низ дар ҳозирчавобӣ ва истифодаи алфози духӯра аз Вале дар ин мутоибаҳо ҳазлу шӯҳӣ ва ҳозирчавобӣҳое, ки аз забони Ҷомӣ ба зухур омадааст, боз ҳам латифтару нозуктар ба назар мерасад. Ба чунин даъво далел ин аст:

Монандкуниҳо, ки бо истифода аз алфози духӯра ва ҳунари ҳозирчавобӣ сурат гирифтааст, чунон моҳирона анҷом пазируфтааст, ки шайхзода ва қозӣ наметавонанд ба моҳияти аслии ҷавоби тарафи муқобил (яъне Ҷомӣ) сарфаҳм раванд ва ба зарари онҳо будани ин ҷавобро дарнамоянд. Бинобар ин онҳо, аз чунин ҷавоб, ки боиси хандохандагонандаю шунавандаи мутоибаҳо мегардад, намеранҷанд ва ба сӯи намеоянд.

«Қозии вилояти Ғур, ки марди сиёҳ, пашмин, фарбеҳ ва бадшахт буд, муддате ҷиҳати кифояти муҳимот дар Ҳирот маътал монд. Рӯзе ӯ

занбурхона пур карда буданд, мубориза мебурд. Дунёпарастии
чоҳталабии онҳоро фол ва бо овози баланд ба ҳама эълон мекард
мегуфт:

Ҳазар аз сӯфиёни шаҳру диёр,
Ҳама номардуманду мардумхор.
Корашон ғайри хобу ҳурдан не.
Ҳечашон фикри рӯзи мурдан не» [15,92].

Ҷомӣ дар ҷои дигар низ дар бораи ин тоифаи авомфиреб, ки аз даст
онҳо тамоман ба дод омада буд, гуфтааст:

Фигон зи аблаҳии ин харони бе думу гӯш.
Ки ҷумла шайхтарош омаданду шайхфуруш.

Ба эҳтимоли зиёд метавон гуфт, ки мутоибаҳое, ки дар он
зоҳидони мунофиқ ҳадафи ханда қарор гирифтаанд, ғолибан бо таъсир
дар заминаи ҳамин гуна ақидаю андешаҳои дар мазаммату танқиди
зумраи ҷоҳу мансабгаро ва зухду тақвои риёкоронаи онҳо баён карда
Ҷомӣ ба миён омадаанд. Гумон меравад, ки сабаби дар ин қобил
мутоибаҳо то андозае ҷиддитар гардидани ҳазлу шӯҳӣ ва шадидтар
намакинтар ба зухур омадану садо додани ханда низ дар ҳамин аст. Бар
тасдиқи муътамадтари гуфтаҳои боло зикри матни ду мутоибаи дигар
ин ҷо зарур мебошад. Дар ин ду мутоиба низ ҳадафи ханда намоёндагон
аҳли тақвоанд. Дар яке шайхи чилланишин ва дар дигарӣ муллои қаззоб
ки Ҷомиро дар байни мардум кофар эълон кардааст. Аммо хандае, ки да
замири мутоибаҳои мазкур ҷой дорад ва он тавассути порчаҳои шеърӣ
зухур меояд, чандон хандаи одӣ нест, балки вай хандаест, ки бо та
пичинг ва писханду киноя гиреҳ хӯрда, ба ришханд, ба мазоҳу масхара
тамасхуру истехзои гиребонгир табдил ёфтааст. Ҳатто дар мутоибаи ав
таъкид шудааст, ки аз ин гуна шайхи чилланишин ҳазар бояд қард. Ин
матни он мутоибаҳо:

1. «Шайх Сайид Нуриддин Муҳаммад ибни Сайид Сафиуддини Э
баъди баҳсе бо Ҷомӣ ва мағлубият аз ӯ дар пояи кӯҳи Мухтор
хонақоҳе чилла нишаст. Ҷомӣ инро шунида ғазале гуфт, ки дар бай
мардум паҳн шуда, аз даҳон ба даҳон мегузашт. Матлаи он ғазал ин аст:

Зи шайхи чилланишин дур бошу чиллаи вай,
Ки ҳаст чиллаи вай сардтар зи чиллаи дай...» [2,11-12].

2. «Мулло Ҷалол ном шахсе Ҷомиро дар ҳама ҷо кофар хонда,
гуфтору рафтори ӯ мисолҳо меовард ва мегуфт, ки: «Ҷомӣ мус
мешунавад, ҳазлу шӯҳӣ мекунад.» Чун ин хабар ба Ҷомӣ расид, қит
зайро гуфта, ба Мулло Ҷалол фиристод:

Агар Мулло Ҷалолам ҳонд кофар,
Чароги кизбро набвад фуруге [10,67].

Мусулмон гуямаш, к-андар мукофот
Дуругеро сазо бошад дуруге».

Аз ҷумлаи маводи гирдомада як силсила ҳикояҳое низ мавҷуданд, ки
инҳо муносибати Абдурахмони Ҷомӣ бо шоғирдон ва дигар
ҳамнашони ҳамзамону ҳамватанаш бозтоб гардидааст. Дар ин гуруҳи
набӯда Ҷомӣ на фақат ҳамчун шоири забардасту тавоно, балки ба
он як нафар устоди саҳтгир ва мураббии мушфиқу ғамхори шоирони
он, аз қабилы Алишер Навоӣ, Абдулло Ҳотифӣ, Камолиддини Биноӣ,
шод, Абдулғафурӣ Лорӣ, Туфайлӣ, Ҳилолӣ, Абевардӣ, Қосими Коҳӣ,
и Фитонӣ, Камолиддини Низомӣ, Соней ва дигарон намоён мешавад.
Ҷамъа аз ин Ҷомӣ дар тасвири мутоибаҳои мазкур низ инсонӣ закӣ,
фитгӯӣ, хуштабъу зиндадил ва ҳозирҷавоб аст. Вале аз мутолиаи ин
набӯҳо бармеояд, ки ҳазлу шӯҳиҳо ва ҳозирҷавобиҳои шоир ба
шодонаш бисе нозуку латиф, ширин, рӯҳбахш ва маслиҳатомезу
шад мебошад.

Ҳақиқатан ҳам, Абдурахмони Ҷомӣ дар замонаш бо шоғирдони худ
шӯр муносибат мекард. Ӯ на фақат дар масъалаи шоирӣ, балки дар
шӯри зиндагонияшон низ кӯмаки худро аз онҳо дарегнамедост. Дар
шӯри зарурӣ барояшон маслиҳатҳои муфид меод, мушқилоташонро
меградонид ва бо суҳбатҳои ширину дилпазир ва ҳазлу шӯҳиҳои
табахши худ табъашонро шод ва хотиашонро болида месохт. Ӯ
тас як маротиба дар рӯзи ҷумъа дар хонаи худ маҳфили мушоира
та, дар онҳо ашъори навъодкардаи шоғирдонашро мавриди арзёбӣ
ро меод, камбудихошонро ислоҳ ва комёбиашонро бо хушнудӣ
ро мешуд.

Ҷомӣ, ки худ на фақат ҷонибдор, балки бунёдгари назми асилу
наш буд, шоғирдонашро низ да ҳамин рӯҳия ва дар роҳи эҷоди
и гуна назм тарбия менамуд. Ӯ ашъори камбору сустбунёдро
насандид, онҳоро ба назару эътибор ҳам намегирифт ва он зумра
шӯро, ки аз шеърӯ шоириашон лоф мезаданду худситой менамуданд
шӯро ба дургӯӣ роҳ меоданд, ҳадафи хондаи нешдор ва тамасхуру
шӯро қарор меод. Чунончи, дар ин мутоибаҳо меҳонем:

1. «Шоире пеши Абдурахмони Ҷомӣ гуфтааст:

«Девони Камоли Хучандӣ ва девони Ҳоҷа Ҳофиз ва сад калимаи
хазрати Алишер Навоиро ҷавоб гуфтам.

Ҷомӣ чанд шеъри он шоирро аз назар гузаронида гуфтааст:

«Худойро бо ин худситоитат чӣ ҷавоб хоҳӣ гуфт?» [12,19].

2. «Шоири мӯҳмалгӯе пеши Мавлоно Ҷомӣ мегуфт:

«Чун ба хонаи Каъба расидам, девони шеъри худро аз барои
шӯм ва табаррук дар ҳаҷаруласвод молидам.

Ҷомӣ фармуданд:

Ҳадафи мутоибан мазкур танҳо аз нишон додани истеъдоди баланди ӯ аз таъкид кардани таъби солими Ҷомӣ иборат намебошад. Ҳамчунин, ки дар ин асари фолклорӣ ҷой дораду мавриди баҳс ҷоринааст, мазоҳу масҳара ва хандахарошу шарманда кардани ӯ. Ӯ ба таъйиати шеърӯ хунари шоири чандон огоҳи надоранд ва ба ӯ ҳаққунадагони шеърӣ асилу баландпоя дар дили худ кинае ҷорина. Ба онҳо ҳасад мебаранд, бахилӣ мекунанд. Ин мутоиба ба ҳаққунадагони ба назари танқидие нисбат ба шоироне аст, ки барои ӯ таъдбири ҷодонию беҳунарии худ дар назди қаламкашони пурдону ӯро ӯ ҳаққунадагони донотарошӣ мекунанд. Аҳамият ва арзиши бадеии ӯро ҳам, дар нибати аввал, дар танқиду фош кардани нияти ҳамин ҳаққунадагони ӯ ҷаълонибину ноӯҳдабаро аст.

Аз ҷиҳати маводи гирдомада боз чанд асари мутоибавиро дар ин ҷо мебарем, ки ҳар кадоме аз онҳо ягон лаҳзаи ҳаёт ва ё ягон ҳақиқи Ҷомиро бо ашхоси алоҳида инъикос мекунад. Дар баъзе асарҳо ҳадафи ҳазлу шӯҳӣ ва ханда худи Ҷомӣ аст. Вале ҳазлу шӯҳӣ ин аст, ки дар ин мутоибаҳо Ҷомӣ ҳадафи он қарор гирифта аст, ҳазлу ӯро ба ҳаққунадагони ӯ ҷаълонибину ноӯҳдабаро мебошад. Ӯ ба ҳаққунадагони ин мутоибаҳо низ ҳолибан аз хотирнишону таъкид ба ҳаққунадагони ӯ маҳбубияти Ҷомӣ ва ба ҳамин восита арҷ гузоштани ӯро ба ҳаққунадагони ӯ ҷаълонибину ноӯҳдабаро мебошад. Ин ҷо се матни мутоиботи марбут ба гурӯҳи ӯро мебарем, ки яке-аввали аз Афғонистон, дуҷуми аз Сугд ва сеюм аз Самарқанд собт шудааст:

«Абдурахмони Ҷомӣ қад баланд доштааст ва ба сараш дастор-
и ӯро мебоштааст. Мардум барои ханда ин қитъаро дар ҳаққи ӯ

Қади баланди Ҷомӣ,
Мандили пора-пора.
Монанди гори лаклак,
Андар сари манора» [8].

«Мавлоно Ҷомӣ дар кӯча тасодуфан як нафар нозанини
ро мебинанд, ки мӯи баданаш дамида. Ба он нозанин гуфтанд:

Нозанини ҳарифпӯшида,
Баҳри мӯ чиданаш накӯшида.

Ин нозанин ҳарифпӯш бадохатаи меғӯяд:

Аз барои мусибати Ҷомӣ,
Пустини вожгун пӯшида» [6].

«Меғӯяд, ки пеш манаҳи Мавлоно Ҷомӣ мӯи надошт. Рӯзе
Мавлоно Ҷомиро дар роҳ дида, ба тариқи шӯҳӣ гуфтааст:

-Агар дар оби Замзам мемолиди, беҳтар будӣ» [15,95-96].

3. «Шоире пени Мавлоно Ҷомӣ ғазале хонд ва гуфт:

Мехоҳам, ки ин ғазалро дар дарвозаи шаҳр овезам, то шуҳрат кунӣ.
Ҷомӣ фармуданд:

-Марлум чи донад, ки ин ғазал аз туст, магар туро низ пахлуи ғазал
биёвезанд» [10,95-96].

Далелҳо нишон медиҳанд, ки Мавлоно Ҷомӣ бо яке аз ҳамсухбат
содиқи худ Мавлоно Соғарӣ, ки аз силки шуарои темуриёни Ҳирот ба
гоҳ-гоҳ мутоиба мекарда аст ва баъзе аз он мутоибаҳо боиси маъ
хотири Мавлоно Соғарӣ мегардидааст. Масалан, яке аз он мутоибаҳо
аст, ки дар он суҳан дар бораи аз ҷиҳати маъно коҳиш доштани ашъ
Соғарӣ меравад:

«Меғӯянд, ки яке аз шоирони муосири Абдурахмони Ҷомӣ,
Соғарӣ таҳаллус дошт, ҳамеша арз мекард, ки баъзе аз шуаро маънии ху
ашъори уро дуздида аз онӣ худ кардаанд. Боре ӯ ин иддаоро ба Мавло
Ҷомӣ низ арз кард. Мавлоно Ҷомӣ ба даъвии Мавлоно Соғарӣ бо ин қис
посух гуфт:

Соғарӣ мегуфт: «Дуздони маъонӣ бурдаанд,
Ҳар кучо дар шеъри маӣ як маънии хуш лидаанд».
Дидам аксар шеърҳояшро, яке маънӣ надошт.
Рост мегуфт он, ки: «Маънихошро дуздидаанд».

Ин қитъа чун ба ғӯши Мавлоно Соғарӣ расид, пени Ҷомӣ омад
гила кард. Ҷомӣ гуфт:

-Мо гуфта будем: «Шоире мегуфт» ва зарифони шаҳр онро «Соғ
мегуфт» сохтаанд» [15,96].

Ҳикояи «Шеъри ростмазмун» низ дар мавзӯи шеърӯи шоирӣ эҷод
шуда аст. Аммо муҳтавои ин мутоиба аз муҳтавои мутоибаҳои дар ҳам
мавзӯ эҷодгардида ба қуллӣ фарқ мекунад. Масъала ба ин қарор аст,
дар мутоибаи мазкур шахсе, ки даъвои шоирӣро шеършиносӣ дорад,
бидуни қадом анидепаю ибод ашъори Ҷомиро сар то сар ба дуруғва
мебарорад ва аз ӯ тақозо менамояд, ки минбаъд, агар қудрату тавонаш
дошта бошад, шеърҳои воқеию ростмазмун гӯяд.

Ҷомӣ дар ҷавоби талаби он шахс ҷаҳор мисраи ба ном шеърӯ ва
дар асл як қитъаи зоҳиран аз ғапҳои хушқу ҳоли ва муқарарӣ иборатро,
дар замиран талху пичинг, киноя, ришханд ва ишораҳои тамасхурум
дорад, меғӯяду ба дасти ӯ медиҳад, то ки ҳонаду завқ барад. Он қитъа
ин қарор аст:

Латта дар об латтаи тар аст,
Кӯҳи Қоф аз нахӯд каттатар аст.
Дар Самарқанд гурба ҷах нахӯрад,

[illegible]

Аз ҷумлаи маводи гирдомада боз чанд асари мутоибавиро дар
шарҳи ҷарм, ки ҳар кадоме аз онҳо ягон лаҳзаи ҳаёт ва ё ягон
ҷамъи Чомиро бо аниҳоси алоҳида инъикос мекунад. Дар баъзе
аз ҷанрҳо ҳадафи ҳазлу шӯҳӣ ва ханда худи Чомӣ аст. Вале ҳазлу шӯҳӣ
тавассути он дар ин мутоибаҳо Чомӣ ҳадафи он қарор гирифта аст, ҳазлу
шӯҳӣ ғандан фараҳбахш, беғаразона, беолоиш ва рӯҳпарвар мебошад.
Дар ин ҷодои ин мутоибаҳо низ ғолибан аз хотирнишону таъкид
шайхони шахсияту маҳбубияти Чомӣ ва ба ҳамин восита арҷ гузоштани
ӯ ба ғайри ин ҳамчун шоири олимақом ва инсонии заки, зарофатгӯй ва
заҳедонавоб иборат мебошад. Ин ҷо се матни мутоиботи марбут ба гурӯҳи
ҷамъиро зикр менамоем, ки яке-аввали аз Афғонистон, дуҷуми аз Сугд ва
симо аз Самарқанд сабт шудааст:

1. «Абдурахмони Ҷомӣ қадӣ баланд доштааст ва ба сараш дастор-
ташӣ калон мебаствааст. Мардум барои ханда ин қитъаро дар ҳақи у
рофтаанд».

Қади баланди Ҷомӣ,
Мандили пора-пора.
Монанди ғори лаклак,
Андар сари манора» [8].

2. «Мавлоно Ҷоми дар куча тасодуфан як нафар нозанини ҷиғашро мебинанд, ки муи баданаш дамида. Ба он нозанин гуфтанд:

Нозанини ҳарифпушида,
Баҳри му чиданаш накушида.

Он позанини ҳарирпӯш бадохатан меғуяд:

Аз барои мусибати Чоми,
Пустин вожгун пушида» [6].

3. «Меғуянд, ки пеши манаҳи Мавлоно Чомӣ мӯй надошт. Рӯзе Мулло Мушфиқӣ Чомиро дар роҳ дида, ба тарики шӯҳӣ гуфтааст:

Манаҳи мардумон барорад риш.

Риши Ҷомӣ манаҳ бароварда» [16,6908].

Ҳамин тавр, мутоиботе, ки ба шахсияти Абдурахмони Ҷомӣ ироғе мегиранд, аз қабилӣ намунаҳои бехтарини ин жанр ба шумор мераванд. Ҳозирчавобӣ асоси сюжети ин гуна асарҳост, ки он одатан ба инсонҳои сухани қаҳрамони мусбат Ҷомӣ гоҳ дар шакли хандаи базавқу фарҳанг ва ҳазлу шӯҳии ниҳоят латифу нозук ва гоҳе дар шакли ривоятҳои тамасхуру истехзо, киноя, писханд ва талху пичинг ба зухур меояд. Ришханд, тамасхуру истехзо ва амсоли инҳо хусусан дар мутоиботе, қаҳрамони манфии онҳо аз зумраи ашҳоси доро, мансабдор, мулло, шайхзодаҳо ва назири инҳоанд, бештар ва шадидтару обдортар ва умуман, дар мутоибаҳо Ҷомӣ ҳамчун шоири мумтоз, суханвари мӯъҷизаи шеършинос, инсонии заки ва шахси зарофатгӯю ҳозирчавоб тасвир мекунад, ки ӯ воқеан ҳам дар зиндагӣ табиатан ҳамин тавр буд.

Акнун меоем ба сари ривоятҳое, ки бо ном ва шахсияти Ҷомӣ алоқаманданд. Дар ин асарҳо, ки ба гурӯҳи ривоятҳои таърихӣ мансубанд, шахсияти Ҷомӣ нисбатан васеътар ва муфасалтар нақл карда мешавад. Сюжет ва банду бастаи ин гурӯҳ назар ба мутоибаҳо мураккабтар ва тасвири ҳодисаҳо нисбатан тулонитар аст. Ин асарҳо аз ҷиҳати ҳамаҷанраи тарзи баёни воқеаҳо, теъдоди персонажҳо ва ғайра ба жанри ривоят ба наздик аст. Дар ин гуна ривоятҳо низ Ҷомӣ ҳамчун инсонии дорои шахсияти барҷаста, шоири забардаст ва донишманди мумтоз таъриф мекунад. Хислатҳои инсондӯстӣ, раиятпарварӣ, фурутанӣ, ҳимматбаландию саховатмандии Ҷомӣ бештар дар ҳамин гурӯҳ бошад, гардидаанд. Дар ин асарҳо Ҷомӣ инчунин ба ҳайси мударриси хунари маслиҳатчиӣ подшоҳону вазирон ва ҳоҷатбарори ниёзмандон ва ғайра тасвир омадааст. Масалан, дар ривояте, ки таҳти унвони «Ҷомӣ шоғирд» сабт шудааст, мударриси ниҳоят собиқадору саҳтгир, вале инсон ба шоғирди худ шахси бисёр дилсӯз, мушфиқ ва ғамхору меҳрубон будан Ҷомӣ равшан айён аст.

Гуманизми Ҷомӣ, ки аз умдатарин хислатҳои шахсии ӯст, дар ҳамаи ривояти дигар низ таъкиду талқин гардида аст. Вучуди ин ҳодиса дар он аст, ки Ҷомӣ на фақат дар осори мактуб, балки дар хотироти мардум низ ҳамчун башардӯсти воқеӣ зиндаи ҷовид боқӣ мондааст. Ва қобили таъазкур аст, ки ин хислати шоир дар ривояти мардумӣ дар шакли ваъзиятҳои гуногун ва дар муносибат бо шахсиятҳои гуногун ба тӯл меояд. Чунончи, дар ҳикояте омадааст, ки Мавлоно Лутфӣ ном шоири синни навадунӯҳсолагиаш дар бистари беморӣ ва дар ҳолати сакарӣ матлае бо радифи «афтад» навишта, ба Ҷомӣ медиҳад, ки ӯ аз ин матлаи ғазал сохта онро ба левонаш дарҷ намояд. Матлаи мазкур ин аст:

Дар кори дили ошиқ бо кофари Чин афтад,
Бах хин, ки ба бадхӯе бемеҳр чунин афтад».

Чунин кӯшиши шоири марҳумро ба ҷо оварда, ғазали зайлро навишт
дар девони худ дохил кард:

Дар кори дили ошиқ бо кофари Чин афтад,
Бах хин, ки ба бадхӯе бемеҳр чунин афтад».

Аммо, ки бувад тобон хуршед, макун ҷавлон,
Ҳайф аст, ки аз он боло соя ба замин афтад.

Дар ин, ки ҷаҳад барқе аз оташи ишқи ту,

Ҷади алашударо оташ дар хирмани дин афтад.

Ишқи ту ба меҳру кин ҳарчанд, ки зад қуръа,

Мӯшқил, ки ба номи ман ҷуз қуръаи кин афтад.

Меҳриби ҳузур омад моро хами абрӯят,

Дар вақти хатон мо мапсанд, ки чин афтад.

Дар лаҳза танам оҳе, бошад, ки аз ин новак,

Сабриам идборам аз чархи барин афтад.

Ҷомӣ чу сухан ронад аз лаъли шакарборат,

Дар доманаш аз дида дурҳои самин афтад [16,7233-7234].

Чунин ки мебинем дар ривояти зикршуда дар бораи пайдо шудани

дар девони суҳан менамояд. Аз муҳтавои ривояти мавриди мулоҳиза

дар девони шоир меояд, ки оё ин ду мисраъ ё матлаи ғазали мазкур воқеан

дар девони шоир Мавлоно Лутфӣ тааллуқ мегирад? Оё Ҷомӣ ин

мисраъ ба дохишу илтимоси Лутфӣ навишта ба девони худ дохил

карда? Ҷавоби ин савол кори душвор аст, зеро феълан ягон далеле, ки

дар девони Мавлоно оғои мекарда бошад, дар даст надорем. Дар ин бора

дар девони шоир Ҷомӣ низ чизе нагуфтаанд. Аммо дар бораи ин ки

дар мавриди баҳс мансуб ба қалами Ҷомӣ аст, ҷои қадом шубҳае

наст, ки ғазал дар соли 1988 дар ҷилди якуми осори ҳаштҷилдаи

шоирини Ҷомӣ аз тариқи нашриёти «Ирфон» манзури хонандагон

шудааст.

Пасанда мешавад, ки ҳадаф аз эҷоди ривояти боло ва дар бунёди

дар он истифода шудани мавзӯи марбута аз ҷиҳати иборат аст? Ба миён

равона ривояти ҳозир аз он ҷиҳат муҳим аст, ки мардум тавассути он

дар ҳақиқати Ҷомиро нисбат ба муқаррабону қорафтагонаш

дар аҳади суҳанвари мумтоз, инсони башардӯст ва шахси наққор

дар ҳақиқати Ҷомиро таъкиду ёдрас намоянд. Метавон гуфт, ки ин

дар ҳақиқати он аст, ки дар мавриди пеши назар овардани симои

дар ҳақиқати Мавлоно Ҷомӣ аз ашъори рангину баландпояи худӣ ӯ низ

дар ҳақиқати ба амал меовардаанд.

Дар ҳақиқати Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ва сардафтари адабиёти ўзбек

дар ҳақиқати ба амал меовардаанд. Ин дӯсти

ки аз пайвандҳои илмию эҷодӣ ва ҳамкориҳои мутақобилаи Ҷомии Навоӣ сарчашма гирифта буд, воқеъан ҳам дар пояи баландтарини дуст-самимона ва муносибатҳои беғаразонаи одамии қарор дошт. Нишонҳои чунин дустӣ ин буд, ки Ҷомӣ Навоиро ба ҳайси шогирди содиқ пазируфта буд. Навоӣ бошад Ҷомиро пири тариқат, муаллими рухонии худ медонид. Саҳми Ҷомӣ дар тарбияву ташаккули Алишер Навоӣ ҳамчун ҳодисаи намоёни давлатӣ ва суҳанвари мумтоз хеле ва хеле бузург мебошад. Устоду шогирд ҳамеша нисбат ба ҳамдигар ғамхор ва ба қорҳои яқини мададгор буданд. Онҳо бо маслиҳати ҳамдигар асарҳои меофариданд, ҷавобия ва татаббуъҳои менавиштаанд. Ҳамдигарро аз бехтарини бонуфузтарин хонанда ва мушовири худ медонистанд ва ҳар як асарро худро қабл аз ҳама аз назари ҳамдигар мегузарониданд. Дар маври баррасӣ ва арзёбии муҳимтарин масъалаҳои адабӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ-сиёсӣ, ахлоқӣ ва тарзӣ иҷроӣ онҳо низ ба ҳамдигар машварат ва табодули назар менамуданд. Масалан, Навоӣ ба асари фаъолиятҳои таҳрибкорои муҳолифонан дар дастгоҳи давлати Султон Ҳусайни Бойқаро тасвир мегирад, ки аз вазифаи дарбори Султон канорагирӣ кунад. Вале пеш аз амалӣ сохтани ин тасмим у мавзӯро аввал бо Ҷомӣ дар миён гузошта, вай маслиҳат меҷӯяд. Мавлоно Ҷомӣ бо назардошти нақши судманди Навоӣ дар дастгоҳи Ҳусайни Бойқаро ҳамчун шахси мударрис, хайрхо, ғамхори инсонҳои заҳматкаш уро аз истیعфо боздошта, тарғиб менамояд, ки қорашро дар вазифаи вазорат идома диҳад. Навоӣ масъалаи мазкурро дар асараш «Ҳамсат-ул-мутаҳаййирин» ин тавр ба қалам додаст:

«Он замон, ки мани фақир машғули хидмат будам, ҳамеша ба ҳазрат (яъне ба Ҷомӣ-Д.О.) аз бобати истихлосам илтимос менамудам. Эшон ба навъе маро таскин медоданд. Хангоме ки дар Марв будам, машаққати мулозимат ва зиёдати қорҳо ба танг омада, ба хидматанда касеро фиристода ва ин рӯбино дар қорҳои навиштам:

То қай чу сабо қар тарафам қилвағари,
Хоҳам сӯи сарви худ қунам пайсипарӣ.
Фарёдқунону хок барсарфиканон,
Гӯям, ки халосам деҳ аз ин дарбадарӣ.

Эшон номаи насиҳатомезе фиристода буданд. Номаи мазкур аз ғайри ғайри ба Марв расид, ки дар охираш ин ду байт марқум буд:

Қуз ин қоре мабодат гоҳу беғоҳ,
Ки дар қилли қилили давлати шоҳ.
Хати ҳаззи худ аз қил бартарошӣ,
Барои ҳақ қаноҳи қалқ бошӣ.

Ба ду байти мазкур ин ҷавобро навиштам:

Ба тавқеи вақӯъаш баҳра ёбам,

Мавлоно Навой дар давоми муддати вазифаи вазириаш дар даврони
салтанати Султон Ҳусайни Бойқаро дарбори темуриёро аз ҷайби дониш
ҷараёни бахравар сохт, Ҳирот ва Хуросонро дар ҷаҳони илм, сиёсат ва
адабиёт дурахшанда кард, бо фаъолиятҳои илмӣ адабӣ ва сиёсӣ
дарбори асри шукуфоии темуриён гардид. Ӯ ба туфайли корҳои
адабӣ пурарзишаш дар замони худ ҳамчун шахсияти фозил ва
адабӣ инсондӯст шухрат ёфта, ба хоҳири пайванду тамоси маънавай
адабӣ бо мардум дар миёни омма маҳбубияти махсус пайдо карда буд.
Ӯ ба ҳарч меод, ки аз ҷангҳо ва лашкаркашиҳои Султон Ҳусайн
дар ин майдон ва муҳолифони давлати марказии темуриён ҷилавгарӣ
накард. Ӯ ҳамчунин бо васотати мудаббиро на роҳи сулҳу оштиро ҳамвор
накард ва дар ин кор низ ҳамкорӣ ва кӯмаки устодаш Абдурахмони Ҷомӣ
ро мегардид.

Дӯстии беолоиши Ҷомӣ, ки нафъи зиёде ба илму адаб ва умуман ба
адабиёт ҳалқҳои тоҷик расонида аст, ҳам дар асарҳои илмӣ
ва адабӣ худӣ онҳо ва ҳам дар сарчашмаҳои муътамади адабиву таърихӣ
таъкиди баргашта ба таъкид ёдрас гардидааст. Ёдоварӣ ва таъкиди
сарвари ин гуна дӯстӣ ва эҳтирому маҳбубияти бепоёни нисбат ба
адабӣ донишҳои ин ду симои бузургӣ ҷаҳонӣ ва офокиро дар осори
адабӣ шифоҳои мардумони тоҷик туркзабон назаррас аст. Албатта,
дар асарҳои маводе, ки дар ихтиёри нигоранда мавҷуд аст, на тамоми
ҷиҳатҳои равоҷи дӯстӣ ва ҳамкориҳои илмӣ адабӣ ва ҷамъиятию
адабӣ Ҷомӣ Навоиро эҳтиёро менамояд. Дар ин асарҳо танҳо баъзе
ҷиҳатҳо ва ҳодисаҳои бозтоб гардидаанд, ки онҳо бо масъалаҳои
адабӣ ва ҷамъиятию адабӣ, фаъолиятҳои адабӣ ва ба ҷо овардани иззату
адабӣ яқдигарии Ҷомӣ Навой дар мавридҳои алоҳида иртибот
мекунанд.

Дар омади гап тазаккур бояд дод, ки дар аксарияти ривоёте, ки ба
адабӣ марбут аст ихтисос доранд, сарвари давлати темуриёни Ҳирот Султон
Ҳусайн Бойқаро низ ба сифати қаҳрамон дар мақому дараҷаи гуногун
мекунад. Сабаби чунин ҳодиса ин аст, ки: яқум-Абдурахмони Ҷомӣ
дар давраи салтанати Султон Ҳусайн Бойқаро зиндагӣ ва фаъолият
мекард. Ин давра дар таърихи мардуми Моваруннахр ва Хуросон, бо
ҷиҳати кашмакашиҳои байниҳудии шохзодагонӣ темурӣ, давраи нисбатан
амнӣ оромӣ ба шумор мерафт. Ба асари ин комёбиҳои иҷтимоӣ сиёсӣ
ва Ҳирот ба маркази марказҳои илмӣ адабӣ ва фарҳангӣ табдил
ёфт буд. Дар соҳаи илму адаб як пешрави назаррас ба вуқӯъ пайваست, ки
ин амр хизмати шоири олимақом ва инсонии раиятпарвару адолатхоҳ
Абдурахмони Ҷомӣ ниҳоят бузург буд: дуҷум-Абдурахмони Ҷомӣ на фақат
адабӣ муаррихон, рассомон, меъморон, хаттотон ва наққошонӣ

Хусайни Бойқаро муносибати дўстона дошт. Дар умури давлатдорӣ ва ҳунар бо ӯ мулоқотҳо меорост, дар ҳаллу фасли бисёр масоили марбут ба беҳбудии шароити зиндагонии аҳли заҳмат ба ӯ пешниҳодҳои судманд мактубҳо менавишт, барои дар байни тарғибу ташфиқ намудани баъзе аз амру фармонҳои Султон ҳама намекард. Масалан, вақте ки бо фармони Султон Хусайни Бойқаро Хоҷаҳайрони Балх (шаҳри Мазори шарифи имрӯза) марқади ҳазрати қарамауллоҳу вачҳаҳу кашф гардид ва дар замоне, ки бо ҳиммати олим ва муҳандиси он рӯзгор Мавлоно Биноӣ таъмири бошукӯҳи маъитмом мерасид, Абдурахмони Ҷомӣ бо ин шеърӣ худ марқада мутаваҷҷеҳи ҳақиқати вучуди ҷасади ҳазрати Алӣ дар оромгоҳи гузсохта, гуфта буд:

Гӯянд, ки марқади Алӣ дар Начаф аст,

Дар Балх биё, бубин, чӣ дорушшараф аст.

Ҷомӣ на Адан бичӯй, на Байт-ул-ҷабалайн,

Хурӯшед якею нури он ҳар тараф аст [1,1012-1013].

Султон Хусайни Бойқаро хусусан барои ҳокими шеърӣ шоирпарвар буданаш мавриди писанду эҳтироми Ҷомӣ қарор гирифта буд. Ва ниҳоят ҳуди Султон Хусайни Бойқаро низ Мавлоно Ҷомӣ эҳтиром мекард. Ӯ Ҷомиро на фақат барои шоирӣ, балки ба ҳофизӣ, хушзеҳнӣ, суҳбатгорӣ, зарофатгӯӣ, ҳозирҷавобӣ, вусъати назар ва донишҳои худ ғушшамони арбобони илму адаб буданаш дӯст медонист, масалан пешниҳодҳои мепазируфт ва ба ифтихораш маҳфилҳои мушоирӣ мекард. Илова бар ин Султон Хусайни Бойқаро, ки таъби шоирӣ ва шеър мегуфт, Ҷомиро дар ин бобат устоди худ медонист. Гумон мерасад, ки дар мавриди ба вучуд омадани муносибатҳои дўстона миёни Мамад Ҷомӣ ва Султон Хусайни Бойқаро дар дастҳои давлатӣ ба ҳайси нахбандии адоӣ вазифа намудани Навоӣ низ мусоидат кардааст.

Ба ҳамин тариқ, равобитаи дўстие, ки дар байни Ҷомӣ ва Султон Хусайни Бойқаро дар заминаи масоили сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҳунар ва дар ҳамаи шеърӣ ва муносибатҳои бародаронаи Ҷомӣ бо Навоӣ ва Хусайни Бойқаро падидаи омада буд, боиси ба ҳайси қаҳрамони ҳикояҳо пазируфтани Султон гардидааст.

Тавре ки дар болотар ишора рафт, аксарияти ривоҷе, ки дар иштироки Ҷомӣ, Навоӣ ва Султон Хусайни Бойқаро эҷод шудаанд, маҳсули муносибатҳои дўстона ва эҳтирому самимиятҳои нисбат ба ҳаминҳо доштаи ин се шахсияти шинохташудаи воломақом нақл мекунанд. Ба ҳамаи он ривоятҳо мақоми Абдурахмони Ҷомӣ дар ҷойҳои ашадди масалан, дар ҳикояте омадааст, ки чӣ хел Навоӣю Султон Хусайни Бойқаро Ҷомиро ҳангоми аз зиёрати ҳаҷ баргаштанаш бо мамнунӣ

... ки ин бонси сарфарозӣ ва миннатдории бепоёни Ҷомӣ

... ки хангоми аз ҳаҷ баргаштани Ҷомӣ дар Балх буд,
... Ҷомӣ рағуде фиристод. Баъди фурсате қосиде аз Навоӣ низ
... дар он ин рубоӣ ҳам сабт гардида буд:

Нисоф бидех, эй фалаки минофом,
Та ё он ду кадом хубтар гоҳи хиром?
Хушбод чахонтоби ту аз ҷониби субҳ,
Ё моҳи чахонгарди ман аз ҷониби Шом?

... ки ин паёми шогирдаш ба шавқ омада, қосидро бо салому
... фиристонида, дар руқъае ин рубоиро дарҷ кард:

Во килки ту гуфт нома, к-эй гоҳи хиром,
Сад тухфаи хуш ба Рум оварда зи Шом.
Гар пой ту дар миён набошад, нарасад
Махсуроиро зи ҷониби дӯст паём» [14,134].

... ки ин арифии муносибати дӯстонаи байни ҳамдигарии
... ба Султон Ҳусайни Бойқаро ва ба дидори якдигар
... махсус доштани онҳо ба таври возеҳ падидор аст. Ифодаи ин
... ҳусусан дар суҳаноне, ки султон хитобан ба Алишер
... дар ҷавобияе, ки ӯ ба як рубоии Ҷомӣ навиштааст,
... дарк намуд. Барои аллома Абдурахмони Ҷомӣ ифтихори
... буд, ки ӯ дар ғиёби худ дар ҳузури ҳозирини як маҷлиси
... нурраи нуши шоҳона бо лутфу эҳтироми махсус таърифу
... Султон Ҳусайни Бойқаро сазовор дониста
... ки аз моҳияти масъала, яъне аз муҳтавою ғояи
... диққат диққат дилхоҳ дошта бошем, лозим медонем матни
... зикр намоем:

... Бойқаро рӯзе дар авҷи базми айшу нӯш аҳли маҷлисро аз
... ба Навоӣ, ки дар тарафи дасти ростӣ ӯ менишаст, гуфт:

... маҷлис мо ҳузури ҳазрати олимақоме, ки имрӯз дар тамоми
... аз ҳаёти ӯ қасе аз худовандони камоли илму ирфон ба хотири
... дарнамеояд, камӣ мекунад.

... маҷлиси маҳдумиро мегӯед? - пурсид Навоӣ.

... аломати тасдиқ сар чунбонида, навкареро ба суроги
... рафтани он навкар нагузашта буд, ки надиме
... Бойқаро даромада, бо таъзим арз кард:

... маҷлиси маҳдуми омада буданд, базро дида, баргашта рафтанд,
... илтифот накарданд.

... рафта он қасро бозоред! Албатта он қас аз роҳи тақво ба ин ҷо

Шоҳ онро кушода чашм давонд ва ба воқеанигораш дода фармуд, ки хонад. Дар қоғаз ин шеър навишта шуда буд:

На зухд омад маро монеъ зи базми ишратандешон,
Ғами худ дур медорам зи базми ишрати эшон.
Ба ҷосе, к-атласи шоҳон, нашоёд фарши рах, хошо.
Ки роҳи қурб бояд далқи гардолуди дарвешон.

Чун воқеанигор ин шеъри Ҷомиро хонд, аз ҳар су садои таҳсингӯй ба шоир баланд ғафс. Хусайн Бойқаро ба воқеанигор фармуд, ки аз забони ӯ ин чавобро нависад:

Нашоёд маҷмаеро гуфт: «Базми ишратандешон»,
Ки набвад партави рӯят ҷароғи маҷлиси ишон.
Ба ҷуз ташвиш набвад тахту ҷоҳу атласи шоҳӣ,
Хушо, кунчи фароғу далқи гардолуди дарвешон.
Хусайнивор аз пири мугон ҷӯяд қадах, то шуд,
Чу дурри ҷоми Ҷомӣ бодаи лаъли ҷигаррешон» [10.63-64].

Он гуна, ки маълум аст. Султон Хусайни Бойқаро дар давран салтанати худ ба айшу нӯш ва маишат дода шуда буд. Ӯ ба ҳар баҳона сабабҳо аҳли дарбор, ҳокимони каламрави давлати худ ва дигар муқаррибони боэътимоданро ҷамъ карда, базмҳо ва нишастҳои пурайш нӯш ташкил менамуд. Аммо ин гуна базмҳои султони, ки танҳо аз хӯрдани мастию пастихо ва ғалоғулаю ҳаёхуйҳо иборат буданд, ба Ҷомӣ ва Ҷомӣ барин равшанфикрони бофарҳанг хуш намеомад, баръакс таъъанонро хира ва хотирашонро озурда месохт. Ҷомӣ, ки ҳарчанд ба ҳайси дӯсти Султон Хусайни Бойқаро ва Алишер Навоӣ ба ин гуна базмҳо расман даъват мешуд, вале дар ҳеҷ кадоме аз онҳо иштирок намекард ва ҳаргиз нияти иштирок карданро ҳам дар дил намепарварид, зеро ӯ ҳамчун шоир ва ломақом як дами осудаю ороми худро аз ҳама гуна даъвати нишастҳои пурҳаёхуй ва айшу ишратҳои дилгиркунанда афзалтар медонист. Аммо ин гуна канорагириҳои Ҷомӣ муносибатҳои дӯстонаи ӯро бо Султон Хусайн Бойқаро ва Алишер Навоӣ ҳалалдор намекард ва ба рӯнду таҳкими он кадом монеаро бор намеовард, ки ҳикояти дар боло ёдшуда далеле ба ин гуфтаҳо мебошад.

Вале аз гуфтаҳои боло чунин хулоса барнамеояд, ки Ҷомӣ ҳамагуна маҳфилҳое, ки бо иштироку сарварии Султон Хусайн дар дарбори ӯ доир мешуданд, канорагирӣ мекард. Вай дар базмҳои мушона ва маҳфилҳое, ки дар онҳо сухан аз шеърӯ шоирӣ мерафт, бо ишқу алоқе тамом ширкат меварзид. Дар мусобиқаҳои таъъозмӯӣ, ки баъзан дар чараёни ин маҳфилҳо созмон дода мешуд, аввалин шуда ба майдо мебаромад ва ба шарофати истеъдоди ғавқулода ва ақлу закова писанд ва тавачҷуҳи ҳозирин

табъ сабт шудааст, дар бораи ҳамин ҷихати фаъолияти ӯ накл мекунад.
Ин ҷиқоят ин аст:

•Меғӯянд дар яке аз маҷлисҳои адабӣ, ки дар он Мавлоно
Мураҳмони Ҷомӣ ва шоири муосираш Мавлоно Биноӣ низ ҳузур
мекунанд, сухан аз бадеҳағуӣ ва табъозмӣ мерафт. Хусайн Бойқаро нахуст
ӯро Мавлоно Ҷомӣ мухотиб шуда гуфт:

•Ман исми ҷаҳор чиз-**ҷароғ**, **гирбол**, **нордбон** ва **турунҷро** ба
ӯро меорам. Шумо онҳоро ба силки назм оред.

Ҷомӣ дар ҷавоб ин рубоиро хонд:

Эй ғашта **ҷароғи** давлатат бадри мунир.

Гирбол шавад синаи аъдот зи тир.

Бар паллаи **нордбони** ғиммат неҳ пой.

В-аз авҷи фалак **турунҷи** давлат баргир.

Хусайн Бойқаро пас аз шунидани ин рубоӣ ба тарафи Мавлоно
Биноӣ ру оварда, фармуд, ки ин ҷаҳор чизро дар шеър ба ғунҷонад:
манқал, **тос**, **Шарҳи Шамсия** ва **кулоҳ**.

Биноӣ дар бадеҳа гуфт:

Чун **манқал** ағарчи дуди оҳе дорем.

Бар **тоси** фалак на коргоҳе дорем.

Бо мо сухан зи **Шарҳи Шамсия** мағӯ.

Мо низ аз ин намад **кулоҳе** дорем.

Мирзо Хусайни Бойқаро ҳар дуру ба инъом ва иқром сарфароз
фармуд [10,69-71].

Эътироф бояд кард, ки комёб шудан дар ин шакли табъозмӣ, яъне
ба истифода аз калимаҳои ба таври ногаҳонӣ ва ғайриҷашмдошт
ишроҳишуда дар ҳузури ҷамъе аз шоирон бадохатан шеърӣ дилхоҳ
гуфтан кори ҷандон осон намебошад. Душвории ин навъи имтиҳони
ғайбиро ҳар фарди аз шеърӯ шоирӣ огоҳидашта метавонад ба сухулат
таъсис намояд. Вале истеъдоди ғайбулодаи шоирии Ҷомӣ мусоидат
мекунанд, ки ӯ дар ин озмунӣ хеле сангиини эҷодӣ комёб гардад. Ин комёбӣ
на фақат аз ақлу заковати баланд ва ҳунари ҳозирҷавобии Ҷомӣ, балки аз
эътирому маҳбубияти байниҳамдигарии Ҷомӣ ва Хусайн Бойқаро низ
намоҳад медиҳад.

Комёбии Мавлоно Биноӣ низ аз қобилияти баланди шоирии ӯ
намоҳад мекунад.

Оид ба мавзӯи озмоиши табъ ривоёти дигар низ мавҷуданд. Вале аз
қатори мисолҳои ёдшуда ҳам пайдост, ки ин усули табъозмӣ бо ҷӣ тарзе ва
ин қадом нияте руи кор оварда мешавад.

Аз руи гузориши масъала ва нишон додани муносибати дӯстонаи
Ҷомӣ ва Хусайн Бойқаро як пивоёти лиғавӣ низ дар ихтиёр дорем, ки он

мерасонад, ки Абдурахмони Ҷомӣ низ монанди дӯсту шогирди содир Алишер Навоӣ аз ҷанголи дасисаву тавтиаҳои ҳасудони замони худ канор намонда будааст. Гап дар сари он аст, ки душманони Ҷомӣ қаробати ӯ бо Султон Ҳусайни Бойқаро ҳасад бурда, овоза паҳн мекунад, ки Ҷомӣ гӯё, шоҳидбозӣ (бачабозӣ) мекарда бошад. Ин овоза ба ӯ подшоҳ мерасад, подшоҳ ҳақиқати ҳолро месанҷад ва бардурӯғбудани овоза собит мегардад:

«Мавлоно Ҷомӣ суҳбату дидори зеборӯёро дӯст медонит ва ҳам орифи роҳи ҳақ ва муршиди роҳравони тариқат ҷавонони зиёд ба назар меомаданд ва аз ӯ дарси шеърӯ адаб ва тасаввуф меомӯхтанд. Як ҷавонони Ҳамдам, ки хеле зебо ва хушодоб буд, ба назди Мавлоно Ҷомӣ бо меомад ва аз суҳбати устоди худ зиёд баҳравар мегашт. Ҷомӣ ҳам шогирдашро хеле дӯст медонит ва эҳтиром мекард. Ин рафтори Ҷомӣ боиси рашқи ҳасудон мегардад. Душманони Мавлоно Ҷомӣ ба подшоҳ давр Ҳусайн Бойқаро хабар мерасонанд, ки Ҷомӣ «шоҳидбозӣ» мекунад ва Ҳамдам ҳамарӯза дар суҳбати Мавлоно мебошад.

Ҳусайн Бойқаро ҳарчанд ба валигӣ ва покизагии Мавлоно Ҷомӣ бовар дошт ва худро аз мухлисони ӯ ҳисоб мекард, боз ҳам хост санҷи гузаронад.

Подшоҳ як шом хилъати сурхи худро, ки онро ҳангоми ғазаб ҳукми қатл баровардан ба касе мепӯшид, бар тан намура, ба ҳавлии Ҷомӣ меравад. Аз дарвоза оҳиста даромада, ба ҳучраи Ҷомӣ наздик мешавад, дар паси дар истода суҳбати Ҷомиро бо шогирдаш гӯш мекунад. Ҷомӣ ҷавабҳои ӯро ба Ҳамдам мегӯяд:

-Душманон бадзабонӣ кардаанд, подшоҳ ба гапи онҳо фирефта шуда, барои ғазаб кардани ману ту омадааст.

Дар ҳамин асно ин байтро меҳонад:

Ҷомагулгуне даромад аз дари кошонаам,

Хез, эй Ҳамдам, ки афтод оташе дар хонаам.

Ҳусайн Бойқаро аз паси дар ин суханҳоро шунида, маҷбур мешавад ба хона дарояд. Бо изҳори узр ва пушаймонӣ ин байтро мегӯяд:

Сад чигар хун кардаам, то ҷома гулгун кардаам,

Ҷома гулгун кардаам, аммо киро хун кардаам?

Подшоҳ пас аз ин бадгӯёро аз даргоҳаш меронад ва эътиқодани Мавлоно Ҷомӣ боз ҳам бештар мегардад» [7].

Дар ин ривоят на фақат эҳтироми нисбат ба Ҷомӣ доштаи Султон Ҳусайни Бойқаро бозтоб гардидааст, балки гоҷаҳои инсондӯш маърифатпарварӣ ва росткорию покдилии Ҷомӣ низ ифода ёфтааст. Ҳамчунин маҳкуму мазаммати ҳислатҳои зишти инсонӣ, монанди рағбат ба ҳасад бахилӣ, дурӯғгӯӣ, тухматгароӣ ва ғайра аз ҳадафҳои умдаи

Дар байни маводи гирдомада ривоётҳое низ мавҷуданд, ки дар онҳо аз тавассути номи мақоми Абдурахмони Ҷомӣ тавассути арҷгузорию осор ё ҳаёти ӯ, ки ба Ҷомӣ мансуб аст, сурат мегирад. Масалан, дар ривояти «Саҳаби сафар» гуфта мешавад, ки чӣ хел куллии ашъори Абдурахмони Ҷомӣ бо муҳтавиёти худ ба Мирзо Ҳусайни Абевардӣ помӯшӣ наздики Султон Ҳусайни Бойқаро дар тӯли роҳи сафараш ҳамчун ҳамаҷибаи ғамгусор ҳамроҳӣ кардааст. Дар ин ривоят зимни девони ашъори Ҷомӣ аҳамияти маърифатбахшӣ ва таъсири судманди он ба ҳамаҷибаи насли инсон таъкид гардидааст, ки мурод аз он ба боло баромадани обрӯю эътибори Ҷомӣ дар ҷомеа ва таъкид кардани мақому ҳамаҷибаи ӯ ҳамчун адиби тавоно ва суҳанвари маҳбуби ҳаводорони сафараш мебошад. Мутолиаи матни ривояти мазкур, ки зайлан зикр мегардад, далели муътамади ин даъво аст:

«Султон Ҳусайни Бойқаро Мирзо Ҳусайни Абевардиро ба сафорат ба Султон Мирзо Яъқуб-ҳукмрони Озарбойҷон ва Ироқ бо ҳадоёи бисёр фиристод ва амр кард, ки аз китобхонаи салтанатӣ чанд ҷилд китоб ба барои ӯ дода шавад ва дар ҷумлаи онҳо куллии ашъори Мавлоно Ҷомӣ ҳам бошад.

Вақте ки Мирзо Ҳусайни Абевардӣ ба Табрез расид ва ба дарбори Султон Мирзо Яъқуб бор ёфт, Мирзо Яъқуб ўро бисёр навозиш намуд ва аз ранҷи сафар «монда набошӣ» гуфт ва аҳвол ва саргузашти байни роҳро ба ӯ шунавод. Мирзо Ҳусайни Абевардӣ гуфт:

«Ин сафар бисёр бар ман хуш гузашт, зеро дар сафар мусоҳибаи ҳамаҷибаи ӯ, ки аз ғайри суҳбати ӯ бисёр баҳрааманд шудам ва ҳеҷ гуна малоле ба ман аз ранҷи роҳ ҳосил нашуд.

Султон Мирзо Яъқуб пурсид:

«Ин мусоҳиба азиз кадом шахс буда ва акнун кучаст? Султон Ҳусайни Абевардӣ чун аз иштиёқи бисёри Султон Мирзо Яъқуб ба мутолиаи куллии Ҷомӣ хабар ёфта буд, дар ҷавоби вай гуфт:

«Мусоҳибаи ман, ки ранҷи сафарро барои ман осон ва қобили таъминуд сохт, китоби куллии ашъори ҳазрати Абдурахмони Ҷомӣ буд, ки ҳазрати Султон Ҳусайни Бойқаро ҷиҳати сарқори подшоҳ ҳадя фиристода ва ҳар вақт, ки дар роҳ барои ман малолате рух менамуд, ба мутолиаи он машғул мешудам.

Султон Мирзо Яъқуб, ки муддатҳо орзуи мутолиаи осори Ҷомиро мекард, амр намуд, то он китобро ҳозир кунанд. Мирзо Ҳусайни Абевардӣ ба ӯ аз ҳамаҷибаи худро барои овардани китоби мазкур фиристод» [11.14-15].

Ҳақиқатан ҳам мақсади асосие, ки дар замири ин ривоят нухӯфтааст ва он аз таъйиду талқини аҳамияти бадеӣ ва маърифатбахши куллии

Ривояти мазкурро моҳиятан баёнғари арзёбии хеле воқеи на табиқ нафар аз ҳаводорону муҳлисони ашъори Абдурахмони Ҷомӣ Қобили мулоҳиза хоҳад буд, ки дар ин асар ёдрас шудааст. Абдурахмони Ҷомӣ бо ашъори дилангези худ на фақат дар назди Ҷош Хусайни Бойқаро, балки дар назди амирону подшоҳони давр низ ҷо эҳтиром маҳбубияти зиёде дорад. Ривояти ҳозир дар миёни мағирдомада ҷойгоҳи махсусро ишғол менамояд ва он метавонад мавриди шинохти Ҷомӣ ва дарки эҷодиёти ӯ саҳме дошта бошад.

Агар дар эҷоди ривояти «Ҳамсухбати сафар» мутолиаи ашъори Ҷомӣ мусоидат карда бошад, дар бобати пайдоиши риводигар, ки «Чанори Ҷомӣ» ном дорад, асои ӯ боис шудааст. Бо сухани дар ривояти сонӣ Абдурахмони Ҷомӣ маҳз бо шарофати асои хушдами нафаси аллома ва яке аз шогирдони ҳазрати Баҳовуддин Балогардон Мавлоно Яъқуби Чархӣ ба чанори бузург табдил ёфтаасрҳо боз мавриди таваҷҷуҳ, арҷгузорӣ ва гуфтугӯи самимонаи таъқарор гирифтааст. Чунинчи, дар матни ривоят омада:

«Ривоят мекунам, ки Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ аз Хирот мамлакати Чағонӣён, яъне Ҳисори Шодмон ба зиёрати Мавлоно Яъқуби Чархӣ, ки аз шогирдони Баҳовуддини Балогардон ба ҳисоб мерафт, рафта кардааст. Мавлоно Яъқуби Чархӣ Ҷомиро хуш пазируфта, муайян меҳмондорӣ кардааст. Абдурахмони Ҷомӣ ба илму дониш, фазилат манзалат ва ҳислатҳои олию одамгарии Мавлоно Яъқуби Чархӣ мекӯшад, бо ҷашми худ мебинад, ки ҷаъ тавр алломаи замон ва илм бузург дар қатори дигарон замин каланд мекунад, дон ба бар мепошад, ниҳол мешинонад, боғобод мекунад.

Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ рӯзи ба ватан шаҳри Ҳамадан баргаштаниш, соати видоъ бо Мавлоно Яъқуби Чархӣ асои хушкӣ ба бар замини назди масҷид меҳалонад. Муддате мегузарад ва он асои хушкӣ аз дами нафаси Мавлоно Яъқуби Чархӣ сабз мешавад ва бо мурури вақт ба чанори бузург мубаддал мегардад. Ба ривояте он чанори бузург имрӯз ҳам зеби масҷиди Мавлоно Яъқуби Чархӣ аст, панҷсад сола дорад ва мардум имрӯз ҳам бо ифтихор онро Чанори Ҷомӣ мегуянд» [9].

Ривоеъи боло на фақат дар мавриди арҷгузорӣ аз Мавлоно Ҷомӣ балки дар бобати муаррифӣ ва шинохти Мавлоно Яъқуби Чархӣ низ ҷо қобили мулоҳиза аст. Аммо лозим ба ёдоварист, ки Мавлоно Яъқуби Чархӣ шахси соҳибкаромот ва соҳир набуд ва аз дами нафаси ӯ на шудани асои хушкӣ Мавлоно Ҷомӣ ҳодисаи бофтаю ҳаёли аст. Барои ин ки аз Мавлоно Яъқуби Чархӣ ва аз Абдурахмони Ҷомӣ арҷгузорӣ на шуда обрӯю эътибори ин ду шахсияти бузург дар байни дустдор

Абуали ибн Сино шахси бузург дар асарҳои фолклорӣ ҳодисаи
 ҷаҳони махсус мегардад, ки он ҳолибан бо мақсади
 ҷаҳон ба ҳама онҳоро симои шахси мавриди назар ба қор бурда
 ба ҳама ҷаҳон дар ҳикмати ривоҷе, ки дар бораи намоёндагон
 ҷаҳонӣ классикии форсии тоҷики чун Абуали ибн Сино,
 Ҷамал Шамс Табрӣ, Чололидини Балхӣ ва Камоли Хучандӣ
 ҷаҳонӣ назаррасе дорад.

... ба фарсия ва арабии иҷмолии муҳтавои чанде аз ривоёте, ки
... марбут ба муносибатҳои шахсии Абдурахмони Ҷоми бо
... ғушунии адабӣ эҷодӣ, арбобони намоёни давлати,
... инну маҳаб ва дигар муқаррабону қорафтагонаш дахл
... собит менамоянд, ки ривояту ҳикояҳои мазкур дар
... муҳими иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ эҷод гардида,
... арҷгузори аз мақоми Мавлоно Абдурахмони Ҷоми ва
... қарор гирифтани номи ӯ ба ҳайси суҳанвари
... лақни муайяне бозиданд.

... ба ҷараёни таърихӣ, аз рӯи мулоҳизаҳои боло ба чунин хулоса омадан

...ин ҳикмати ривоёте, ки дар ин мақола мавриди гуфтугӯ ва баҳс
нашудаанд, меҳриномаи халқ, баёнгари эҳсосоти гарм ва
таълимимонаи мардум нисбат ба алломаи Шарқ, нобиғаи назми
и тарбияти гонҳои заволинопазири инсонидӯстию озоидихоҳи ва
ҷаҳонии шуҳратманди адабу фарҳанги қарни понздаҳуми форсу
тоҷикони Абдурахмони Чомӣ мебошанд. Ин ҳикоету ривоёт гувоҳи
и ҳақиқатҳои бузурги ин фарзанди арҷманду фарзонаи худро,
дар ҳақиқати тасхиркунандааш дар роҳи рушду инкишофи
и баъшари ба ҷо овардааст, на фақат фаромӯш накардааст, балки
ӯро дар радифи ному мақоми тавонотарин арбобони
и ҷаҳоничаҳонӣ ба таври абад посдорӣ ва арҷгузорӣ намудааст.

... ва ҳаёти мавриди назар аз пуктаи назари мавзуъ
... бар қадом ягон лаҳзаи зиндагӣ ва ягон муносибати Ҷомиро
... ҷириро ҷирифтадоганин, хусусан бо намоёндагони аҳли фарҳанг-
... ҷиридагон, донишмандон, рассомон, хунармандон ва амсоли
... ҷириро бо онҳо равобиги дӯстона дошт, бозтоб менамоянд. Вале
... ҷириро дар ин асарҳо ғолибан ба ҳайси адиби олимақом,
... ҷириро ақил, устоди ғамхори қаламкашони ҷавон, гули сари
... ҷириро адаби, тарғибгари панду ҳикматҳои судманд, шахси
... ҷириро, ростгӯю ҳақиқатҷӯ ва инсони заки, зарофатгӯй,
... ҷириро ба тасвир омадааст.

... аз ҷанми ҷаҳонӣ ба қисми ҳикмату ривоҷи бо ҳазлу шӯҳихои ширину

гирифта шуда бошанд, қисми дигари онҳо саршору моламоли тавон
истехзо, рипханд, талху личинг, киноя, писханд ва
масхаракуниҳоеанд, ки ин ҳодиса заминаро барои аз ҷаҳон ба
интиқол ёфтан ва густариш пайдо кардани асарҳои маъруф
сохтааст. Ҳазлу шӯхиҳо ва ҳозирчабобиҳое, ки дар ин осор ҷой доранд
вежагиҳои шахсияти ҷамаҷонибаи худӣ Мавлоно Ҷомӣ сар
гирифтаанд ва моҳиятан аз завқи баланди ҳаҷвнигорӣ ва зебоинар
хушзеҳнии эҷодкунандагонӣ он асарҳо дарак медиҳанд. Ҳадафҳои
доимии тири ханда, тамасхуру истехзо ва мазоху масхара дар ин
шоирони беҳунару нотавонбин, шайху шайхзодаҳои рӯёкор, му
ҷоҳилу фиребгар, дарбориёни ҷоҳталаб ва амсоли инҳоеанд, ки бо ҳа
баҳонаҳо ба Ҷомӣ санги тухмату маломат мезаданд, худашро
ашъораширо сар то сар дурӯғгъллол карда буданд.

Ҷаҳорум-ҳикоятӣ ривоёти ёдшуда на фақат дар бобати
шахсият ва шарҳу эзоҳи масоили марбути эҷодиёти Ҷомӣ аз ма
пураарзишпе маҳсуб мегарданд, балки онҳо бо вежагиҳои ғоявӣ ба
худ чанд паҳлуи равобит ва таъсири мутақобилаи адабӣ ба
эҷодиёти шиғоҳиро ошкор месозанд, ба баъзе саволҳои то
беҷавобмондаи пайвандҳои фарҳангии мардумони
форсизабон ва муштарақтамаддун посухҳо медиҳанд.

Панҷум-дар ҳикоятӣ ривоёти мазбур ҳамзамон бо Мавлоно
шоирони дигар, аз қабили Навоӣ, Биноӣ, Ҳотифӣ, Лутфӣ, Фақеҳӣ,
Осафӣ, Амир Шайхам Суҳайли, Вайсӣ, Соғарӣ ва бисёр дигарон
сифати персонажи асосӣ ва гоҳ ҳамчун персонажи дуюм ба ё сегом
амал мекунад. Аз ҷумлаи сардорони давлат ва сарварони
номҳои Султон Ҳусайни Бойқаро, Абӯсаид Мирзои Қурағонӣ, Мах
Яъқуби Чархӣ низ ёд мешаванд. Шубҳае нест, ки ин асарҳо дар ма
тадқиқу омӯзиш шахсияти ашхоси номбурда низ аз аҳамият
намебошад буд.

Шапум – ҳануз ҳикоят ва ривоёти оид ба шахсияти Ҷомӣ ва
гуфташуда ба таври кофӣ гирдоварӣ нашудаанд. Яқинан дар бораи
адиби шуҳратманд дар миёни мардум ҳикоятӣ ривоёт ва қиссаву афсона
хеле зиёданд, ки ҷамъоварӣ, танзим ва нашру таҳқиқи жарфу
онҳо аз вазифаи пурифтихори пажӯҳишгарони риштаи адабӣ ва фило
лоҷаҳо ҳаққон ҳаққон хоҳад буд.

Пайнавиштҳо

1. Абдурахмони Ҷомӣ, Нуриддин. «Ҳафт авранг». Ба тасҳеҳ ва мукаддимаи
Муртазо Мударрисии Гелони. - Техрон, Ахуро, ҷопи дуюм, 1385.
2. Абдурахмони Ҷомӣ. Осор дар 8 ҷилд. Ҷилди 1. - Душанбе, Адиб, 1986.
3. Армуғон ба Навоӣ. Маҷмуаи мақолот. Интишороти «Фай», Узбекистон.

Абдулло Абулхасов. Укоби баландпарвози фазои сухан//Ҳақиқати
18.11.1989.

Абдулло Ҷаъиф. Гирдоваранда М.Фарход. Танзим ва тасҳеҳи Хусайни
Мавоғизаи интишороти Бунёд, 1347х.ш.

Абдулло Ҷаъифи Солики, сокини ш. Кобул. Сабти Д. Обидов, Душанбе.

Абдулло Кариматуллоева Макраматхон, зодаи ш. Уротепна.

Абдулло Навоӣ. Абдуқул, сокини ш. Самарқанд.

Абдулло Навоӣ дар таърихи 18.05.1994 аз тариқи Радиои Тоҷикистон
«Тоҷик» баъд нақл кард. Сабткунанда Д.Обидов.

Абдулло Ҷаъиф. Мураттибон У. Ҳақбердӣ ва В. Одина. Душанбе, 1992.

Абдулло «Дӯхон», Кобул, 1365 х. шумораи 2.

Абдулло «Дӯмор», Кобул, 1351х. шумораи 6.

Абдулло «Дӯш», Кобул, 1358 х. шумораи 5.

Абдулло «Фарҳанг», Кобул, 1367 х. шумораи 1.

Абдулло Алии Сафӣ. «Латоиф-ут-тавоиф». Душанбе, 1968.

Абдулло Ҷаъиф, қисми 12.

Dododjon Obidov

ЛИЧНОСТЬ ДЖАМИ В НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ

Эта публикация включает исследование повествований и
творчество Абдурахмана Джами в народных преданиях и
в них отчетливо превозносится большой талант поэта, его
достоинства и высокие нравственные качества. Творчество классика
персидско-таджикской литературы, содержащее высшую
художественную идею и непревзойденный талант, снискали ему славу
великого поэта.

Он ценен и ценен как великий поэт, блистательный ученый,
честный человек, отразивший в своих произведениях чаяния народа.

Ключевые слова: Абдурахман Джами, персидско-таджикская
литература, народное творчество.

Dodojon Obidov

PERSONALITY JAMI IN FOLKLORE

This publication includes the study of narratives and stories about the
of Abdurrahman Jami in folk tales and legends. They clearly extolled
talent of the poet, his dignity and high moral qualities. Creativity
Persian-Tajik literature, with abundant humanistic idea and the highest
talent earned him the reputation of the world famous poet.

He is loved and appreciated as a great poet, a brilliant scientist, a modest
person, reflected in his work aspirations of the people.

Key words: Abdurrahman Jami Persian-Tajik literature folk art

МУЛОҲИЗАҲО ДАР БОРАИ МАҚОМИ ИСТИЛОҲИ «АДАБИЁТИ ТОЧИК»

Касоне, ки имрӯз ба мутолиа ва баррасии адабиёти муосир Афғонистон, Эрон ва Тоҷикистон мепардозанд, аз оғоз ба чанд суол ба масъалаҳои шарҳу тавзеҳталаб рӯ ба рӯ мешаванд. Нахустин суоле, ки ба меояд он аст, ки чаро мардумони Ориёнову Фароруди қадим – Хуросонӣ ва Мовароуннаҳри баъдиисломӣ, ки таъриху адабиёти худро бо ҳам оғоз карда ва ғаслҳои дурахшони онро дар тӯли умри дарози хеш, дар минтақаҳои гуногуни ин ҳавзаи азими фарҳангӣ бо ҳам навиштанд, имрӯз адабиёти онҳо бо номҳои мухталиф: форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ ёд мешаванд. Ва ё ин ки аз ин се ном: форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ, ки имрӯз дар муомилоти илмӣ ва муоширати иҷтимоиву фарҳангӣ қорӣ мебошад, кадом яке аз назари илмӣ саҳеҳ аст? Мутаассифона, теъдоди чунин суолоти посухталаб ва микдори саҳифаҳои губоролуд дар забон ва адабиёти мо ҳанӯз ҳам зиёд аст.

Ҳоло барои шинохти беҳтари масъала ва зарурати амалии таваҷҷуҳ ба он роҷеъ ба таърихчаи пайдоиши ин пурсишҳо каме бештар таваққуф мекунем.

Забоне, ки бо гузашти замонаҳо ва иттифоқоти мумтанеи таърих имрӯз ба номи форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ забони се давлати мустақил: Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон мебошад, яке аз забонҳои қадими ҷаҳон муосир ба шумор меравад. Дар тӯли умри беш аз ҳазорсолаи фарҳангӣ ба ин забон ғанитарин адабиёти ҳикмату хирад ва яке аз зеботарин шеърҳои ҷамаи забонҳои дунё офарида шудааст. Албатта то имрӯз касе нагуфта, ки дар ояндаҳо ҳам гуфтан нахоҳад тавонист, ки нахустин шеъри ин забон кадом аст ва аввалин касе, ки ба ин забон шеър гуфт, ки буд? Вале ҷаҳон шубҳа нест, ки нахустин шеър ва аввалин гуяндаи он дар зодгоҳи парваришгоҳи ин забон, ки ба андешаи аксарияти донишмандон сарзаминҳои тоҷикон – Хуросону Мовароуннаҳр ва ё мушаххастар ҳама гуфтаанд, канораҳои Сайхуну Чайхун ва шаҳрҳои Балху Бухоро, ба ду омадааст [5,23]. Аз бомдоди ҳаёти ин адабиёт тақрибан дар ду қарни баъд аз зуҳури ислом, шояд ба сабаби тағйири расмулхат (арабӣ) ва ё авомилу дигари табиӣ ё инсонӣ ахбори қобили эътимод ва ё осоре аз адабиёти мактуб дар даст нест. Қадимтарин намунаву нишонаҳое, ки аз ин дуҷу «қарни сукут» ба мо расидааст, байту мисраҳое, ки дар давраҳои баъд аз миёнаҳои асри IV ҳиҷрӣ дар таърихҳои муаллифони араб ва ғайри

Дигар аст. Наҳзате, ки дар замони амирони ин хонадон барои ривоҷи адабиёт ва фарҳанги миллий оғоз шуд, растохези воқеӣ дар шеърӣ адаб эҷод кард (1,3) ва бо зухури шоироне чун Рӯдакӣ ин адабиёт бо ҳама зебоиву ҷамъияти ташаккул ёфта, ба булуғи ҳеш наздик мешавад. Сипас ҳампойи рӯдакӣ таърихии минтақа ҳаракат карда, дар марказҳои муҳими фарҳангии он рузгор Бухорову Ғазна, Самарқанду Ҳирот, Ҷамолу Шероз густариш ёфта ба сарҳадди камол мерасад.

Худовандони суҳан ва пешвоёни ғазлу дониш, ки тайи садсолаҳо аз ҷанми ғазлу канои ин сарзамини паҳновар бархоста буданд, бунёду тарғиби ин шеърро чунон устувору коргар, рангину ҳаёлангез ва тарғиби ба ҳаде зебову ғиребо ораста буданд, ки тақрибан шашсад сол баъд интизори бузурги дунё ягона падидаи фарҳангии ҳокиму бечонишин буд. Нуфузу таъсири фарҳангиву иҷтимоии ин адабиёт дар ондак замон дар марказҳои милли ва доираи ҳоси ғундағони он хориҷ шуда, қабилаҳои ғазлуи ҳамсоя на танҳо онро мепазиранд, балки хангоме, ки амирону ҳокимони маҳаллиро ронда, ба ҷои онҳо ба салтанат мерасанд, дар ғазлуи ҳеш онро ҳамчун мероси фарҳангии худ ба Ҳинд ва Осиёи Сағир мегузаранд.

Аммо аз оғози садаи XVI дар таърихи сиёсӣ ва иҷтимоии қаламрави ғазлуи ин шеърӣ адаб дигаргунӣҳои ҷиддие ба вуқӯъ пайваست. Ҷанмиҳои Хуросону Мовароуннаҳр бори дигар майдони задухӯрдҳои ғазлу дар миёни бозмондагонии фотехони пурзӯри пешин, чун Темур ва Ҷалалуддини ҷадид қарор гирифта, пора-пора гардид ва дар ҳар пораи он ғазлуи дарозумру камумр ва сулолаҳои нав аз қавму қабилаҳои ғазлуи ҷавон чун Афшору Қочорҳо дар Эрон, Шайбонӣҳову Манғитиҳо дар Тоҷикистон ва Абдолиҳо (Дурраниҳо) дар як қисмати Афғонистони ғазлуӣ бо ба арсаи таърих гузаштанд. Дар натиҷаи ҳамаи рӯйдодҳои ғазлуӣ ва таҷзияву тақсимот Осиёи Миёна, Эрон ва дертар, пас аз қатли Шайршоҳи Афшор (1747) ҳоки Афғонистони имрӯзӣ аз ҳам ҷудо гардидаанд ва зохиран таърихи сиёсии мустақилу ниммустақили ин ғазлувархоро низ аз ҳамаи давра бояд шумурд.

Ҳамзамон ба ин рӯйдодҳои сиёсӣ фасли пуршукуҳи адаби форсии ғазлуӣ низ ру ба ҳазон мениҳад ва дар таърихи он давраи нав, ки шояд онро ғазлуи оғози даврони завол ва инхитоти адабӣ номид, оғоз мешавад ва дар натиҷа бузургтарин империяи адабии ҳоким бар ҳоки фарҳангхезу ғазлуи Хуросону Мовароуннаҳри солхурда шукуҳу азамати худро аз ғазлуи дода, ҷузъи китоби бузурги таърихи адабиёт мегардад. Албатта ин ғазлуӣ маъно надорад, ки суҳанварон аз суҳан гуфтан ва оммаи мардум аз ғазлуи суҳани хуб шунидан боз монда бошанд. Шамъу ҷароғҳои аз манбаъи ғазлуӣ андухтаи мероси дар ин ё он ғушаи он диёр фурузону ҳомӯш

нури ҳаётбахши табииро надошт ва аз мактабу маҳфилҳои адабӣ шурӯғавғои офариниш ва ҳаёҳуи навзони солим рахт барбаства буд. Сабаби мактаби машҳур ба номи Бедил, ки шеърро ба сарзаминҳои ҳаёлангӯи дастнорас ва олами рӯёҳои дур аз зехн боло бурда буд, ба ҳама арзиши аҳамияти мусаллам илқилобе дар шеър эҷод накард ва дере нагузашта гуруҳе аз шоирони оқибатбин барои раҳой аз бунбасти ҳунари дар фикри «бозгашти адабӣ» ва дар пайи сафову таровати шеъри гузашта афтоданд.

Дар идома бояд афзуд, ки тайи солҳое, ки ин ҳокимону амирон навадлат машғули ҷангҳои дохилӣ ва сарқубии муҳолифони худ буданд, ва агар тавоне ё вақфе пеш меомад ба сарзаминҳои ҳамсоя лашкар мекашиданд, гардиши азиме дар таърихи ҷаҳон ба вуқӯ пайвастан. Зухуре Ренесанс ва дар пайи он Инқилоби Фаронса ва фурупошии тафаккури асримиёнагӣ илқилобе дар ҷомеаи Ғарб падида овард. Дунёи кӯҳани ба бисёр ҷиҳат ба ҳам монанду якранг чехраи худро дигаргун месохт ва ба ба тадриҷ ба ду қутб ҷудо мешуд. Дар чунин вазъияти ҳассосу сарнавиштсоз таърихӣ дар ин кишварҳо на танҳо ба ин илқилоботи нави ҷаҳон баҳоди дуруст дода натавонистанд, балки аз моҳият ва оқибатҳои он ба кулли беҳабар монданд. Ин ғафлат дар авзои ҷаҳони рӯ ба тараққӣ сию оқибатҳои сангине барои ин кишварҳо ба бор овард. Даре нагузашта маҳсусан аз ибтидои асри XIX рақобатҳои сиёсӣ низомии давлатҳои саноатӣ ва нерӯмандии Аврупо дар Осиёи Миёна ва Эрону Афғонистон шиддат гирифт ва саранҷом дар ибтидои садаи XX бо усули озмудани истеъмории «таксим куну ҳукумат намо» сарҳадоти сиёсии ин кишварро муқаррар намуданд.

Дар натиҷаи чунин тақсимои сиёсӣ ва раҳна дар ҳофизаи таърихӣ ин мардум, на танҳо номи забони расмӣ ин се давлат, балки мероси фарҳангӣ ва ҳатто бузургони шеърӯ адаби онҳо низ аз рӯи ҳамин марзҳои навсохта ба се қисм: адабиёти форсӣ дар Эрон, тоҷикӣ дар Тоҷикистон (соли 1924), форсӣ ва дертар дарӣ (1965) дар Афғонистон ҷудо шуд. Ин ҳамин тариқ раванди марказгурез ва парокандагии сиёсии ин қаламрави паҳновари адабӣ ва фазои ягонаи фарҳангӣ, ки аз қарни XVI оғоз гардида тақрибан ҷаҳор садаи саршор аз ҷангу хунрезӣҳо ва аз қарни XIX ба баъд пур аз ғақру нотаваҷҷи ва шикастҳои панговар аз давлатҳои пурзӯро Аврупо, идома ёфт, дар ибтидои асри XX бо таъйини сарҳадоти сару дабурида ва давлатҳои дастнигару ниммустақили ин минтақа ба поён расид. Ин фарҷоми бади сиёсӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавӣ низ бетаъсир намонда, суолу душвориҳои дигареро ҳамроҳ овард.

Аз ҷумла ин масъала пеш омад, ки ҳуб, замин ва хоку обро тақсим кардан дар ҷаҳон кори бесобиқа нест, аз тарсу ночорӣ қабул, забонро ба қисму се ном ҷудо карданд, билфарз ин ҳам қабул, ба тасаллои он

монанду на авом нашунида ва надида буд, ки мероси маънавӣ, ва ё ақому адабони муштаракро ба худиву бегона, ба тоҷику форс (эронӣ) ва ё забонҳои афғонистонӣ ҷиғуна ва бо кадом усул тақсим кунанд.

Албатта ба расмӣ маъмули рӯзгор маъмурин ва вазифадорон ба таъини сиёсати рӯз «назарияи се забон» ва «се адабиёт»-ро тарафдорӣ карданд ва дар маҷмӯъ қорҳои амалие низ дар ин замина сурат гирифт. Боқимонда пахуст он шуд, ки пажӯҳишгарон, чунон ки мебинем, таърихи адабиёти тоҷик ва муштаракӣ даврони классикиро дар поёни асри XV тоҷикӣ карда, оғози таърихи адабиёти «ҳосӣ» худро аз қарни XVI ба баъд, аз ҷониби таъсиси давлатҳои навоҷи Сафавӣҳо, Темурӣҳои Ҳирот, Шайбонӣҳо ва амсоли он дар хоки Хуросону Мовароуннаҳр муқаррар намуданд.

Дар Афғонистон то нимаҳои дуҷоми асри XX забони фарҳангӣ ва расмӣ баъди байни ақому милалӣ ин кишвар забони форсӣ ҳисоб мешуд ва ба ҳамин ном машҳур буд. Аммо соли 1965 дар Қонуни асосии кишвар ба таъйини ном ба «Забони дарӣ» яке аз ду забони расмӣ мамлакат эълон карданд ва гумон аст, ки ин масъала бидуни мувоҳидаи омилу анғезаҳои сиёсӣ чунин муқаррар шуда бошад.

Дар Тоҷикистон низ, тавре медонем дар ин маврид иқдоми амалие сурат гирифта буд. Аз ҷумла солҳои сиюми асри XX дар бораи адабиёти тоҷикӣ ба классикии тоҷикон унвон ё истилоҳи таркибии «тоҷикӣ-форсӣ» (вариантҳои «форсӣ-тоҷикӣ», «форсу тоҷик» ва монанди он) пешниҳод ва таъин гардид. Дар доираҳои шарқшиносии ҳадди ақал Иттиҳоди Шӯравӣи тоҷик ба сурати қулл қабул ва китобҳои ҳам ба ин унвон ба ҷоп расид. Ин истилоҳ, ба назари мо бо далелҳои зерин шоистаи таваҷҷӯҳ ва баҳсу тадқиқи буд. Аввалан – аз нигоҳи сохтори забонӣ мувофиқи усулҳои лингвистикӣ ва истилоҳсозии забони тоҷикӣ буд, лувум – аз ҷиҳати муқовилои ҳилофи ҳақиқати таърихӣ набуд, зеро ҳама медонем, ки дар ташаккули парвариш, ривожу раванҷ ва ҳифзу нигоҳдории ин адабиёт таъини тоҷикону эронӣ аз ҳама бештар аст.

Вале аз он ҷо, ки сиёсатҳои гузарон ва умри ақидаҳои сохта низ ҳамабаҳона кӯтоҳ аст, бинобар ин бо пеш омадани нармаишҳои сиёсӣ дар ин кишварҳо бозори ин гуна назарияҳои сустпояи илмӣ ва дигар анғезаҳои мутлақ рӯ ба сардӣ ниҳод. Гузашта аз ин аз охириҳои садаи XX дар Россия тамоҷули бозгашт ба усулу меъёрҳои эроншиносии «классикии» Аврупо падида омад. Бино бар урфи маъмули ин эроншиносии тамоми мероси гузаштаи илмӣ ва адабии форсизабонон, сарфи назар аз мансубияти ҷуғрофиёӣ ва қавмӣ ва ё равшантар осори мазкур қай дар кадом минтақа ва аз тарафи кадом мардум офарида шудаанд, ҳамаро марбут ба Эрон дониста ва проблемаҳои онҳо дар қолаби ҳамин

«форсу тоҷик» ва вариантҳои дигари он, на танҳо дар эроншиносии Россия, балки дар шарқшиносии кишварҳои Аврупои шарқӣ, ки каму беш раҳна мекард, аз назарҳо афтид.

Бо паст шудани шиддату ҳарорати сиёсатҳо ва иқдомоти амалӣ «назарияи се забон» ва «се адабиёт» ҳамчунон ҳалношуда ва муаллақ бонамонд, то ин ки охири солҳои 80-уми асри гузашта дар ҷараёни қабули Қонуни забон (1989) ин аҳгари зери хокистар дубора сар кашид ва бо наравӣ мулоҳизакорӣ то имрӯз идома дорад. Тавре ки имрӯзҳо мебинем ва меҳонем, муаллифони муҳтарам ҳар гоҳ роҷеъ ба адабиёти қабл аз соли 1924 сухан ронанд, ба расми анъанаи қарни XX бештар истилоҳи **форс-тоҷик** (ё вариантҳоиаш) ва ё агар забони тоҷикӣ гуянд барои эҳтиёҷи истилоҳи «**форсӣ, дарӣ**»-ро пайи ҳам дар қавсайн меоранд. Ба ин тартиб мо ҳанӯз ҳам дар дуруҳа қарор дорем, ё баҳсҳои беохирро дар атрофи ному насаби адабиёти гузаштаи худ идома медиҳем, ки ин ба аҳволи он бародарон монад, ки ҳар кадом дашнаҳо дар каф меҳоханд қолини зарбофти бепазирсиро, ки падар барои онҳо ба мерос гузаштааст, пори пора карда ва ҳар кадом аз он пораи калонтариро соҳиб шавад ва ба масъалаҳои хоси илмӣ, чунон ки мебояд, ба уҳдаи донишмандон вогузор намуда, дар ин мавзӯ ба хулосаҳои амалие, ки бигзор шартӣ ҳам бошанд, биёем. Ин кор дар таърихи забон ва адабиёти мо бесобиқа нест. Масалан донишмандон таърихи адабиёти моро, маъмулан аз рӯи даврҳои ҳукмронии ин ё он сулола ва хонадон тақсимбандӣ кардаанд, монанди адабиёти давраи Саффорӣён, Сомониён, Ғазнавиён ва амсоли он. Ҳол он ки ҳама хуб медонем, ки таҳаввулот дар адабиёт нисбат ба табaddулот сиёсӣ аз ҷиҳати замонӣ хеле кундтар ва тӯлонитар сурат мегирад. Масалан ин тавр набудааст, ки дар аҳди Сомониён шоирон қасида гуфтанд. Султон Маҳмуд омад маснавӣ суруданд ва дар замони Темур ҳама рубоинавӣро ғазалсаро шуданд. Аз ҷониби дигар агар нек бингарӣ донишмандоне, ки дар масъалаҳои мавриди баҳс, ба истилоҳ «қонунгузоранд» ва осори андешаҳои муҳтарам ва мавриди эътирофи ҳампешагон аст, дар бисёр мавзӯҳо тақрибан ҳамфикр ва ё ақидаҳои ба ҳам наздик доранд, ба истиснои баъзе ҷузъиёт ва суолоте, ки таҳқиқот дар хусуси онҳо ҳанӯз ба поён нарасидааст.

Бинобар далоили боло нигорандаи ин сатрҳо мулоҳизаҳои худро роҷеъ ба истилоҳоти **форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ** ва усули корбурди онҳо дар адабиётшиносии имрӯзи тоҷик барои назарҳои тақдим медорад.

1. Пеш аз ҳама бояд аз назарияи «се забон» даст кашид бапазирем, ки **форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ** се забони мустақил набуда, се шоха, ё се лаҳҷа як забони воҳид мебошанд [2,174]. Дар миёни донишмандони се кишвар ҳамзабон ва доираҳои шарқшиносии ҷаҳон дар ин маврид имрӯз ба истилоҳи **форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ** раъёи ҳамаҷонибонаро [5,221]...

забонанд ва ё истифодаи луғот омилҳои усулӣ ва дастурӣ нестанд.

2. Дар сурате ки мо ин ҳақиқатро таъйид намоем, пас бояд ҳамчунин ба назар гиришем, ки мероси илмӣ ва адабии гузаштаи воҳиди ин забон сарвати ғайритаҷриба ва миллии эронӣён ва тоҷикони Афғонистону Тоҷикистон нест.

3. Истилоҳоти **форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ** тавре медонем аз вожаҳои асил аз фарҳангии забони мо буда, дар таърих ба маънои қавм ва забон истифода шудаанд. Аммо корбурди онҳо тавре пештар гуфтем, яке аз мушкилоти мероси забони муосири тоҷикӣ мебошад. Суханварони гузаштаи мо аз ин ҷиҳати интишори ин забон, ки набуданд, забони осори хулро дарӣ, тоҷикӣ, форсӣ (форсӣ) ва гоҳи дигар форсии дарӣ гуфтанд. Дар асри гузашта забони тоҷикӣ муравваҷ гардид ва забони адабиёти мо тоҷикӣ номида шуд. Ба ин ҳол акнун кӣ ва аз рӯи кадом нишонаву аломат муайян намоем, ки Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Синоӣ, Маъвоно, Саъдӣ, Ҳофӣ, Амин, Хусрав, Бедилро ба форсӣ, дарӣ ва тоҷикӣ чӣ қадар қулай қарор диҳем, ки чунин қарор додан пайдо шавад. Корбурди ин истилоҳот ҳамчунин баъзе бӯҳри барои минтақа, ё даврае шояд ғалати кабир набояд. Вале дар айни ҳол ин ҳақиқатро низ бояд пазируфт, ки қабули яке аз ин истилоҳот ба ҳайси унвони умумӣ барои ҳама даврҳои таърихи ин адабиёт, ба андешаи мо на комил хоҳад буд ва на дақиқу бебаҳс. Яъне агар боз дар таърихи забон ва сиршти ин вожагон фарқ равам, баъзе гуна ки пештар арз шуд, ба мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ хоҳем шуд. Барои ин, бо назардошти воқеиятҳои таърихи навини ин кишварҳо, ҳама назоратҳо ва қайду шартҳои боло бояд бидуни тангазари ва назари аз такрору тафсириҳои гуногун – аввалан ҳамин таъсирҳои ғайриилмӣ ва имасиёсии ҷорӣ: форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ барои адабиёти ҷаҳонӣ ваби Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон пазируфта шавад.

Дуюм – адабиёти садаҳои оғозин (асрҳои X-XV) «мероси таъсирҳои пахир» [3,53] манбаъ ва сарчашмаи ягона шинохта шавад, ки ҳама аз он се шохоб ибтидо гирифта ва имрӯз бо номҳои гуногун, дар ҳама ҷаҳон ҳам равананд. Бо чунин тавзеҳ дасту пойи паҳӯҳишгарон бозтар қулай шуд ва онҳо дар нигоришоти илмӣ ва ё таълифи таърихи адабиёт метавонанд истилоҳи «адабиёти тоҷик»-ро барои ҳама даврҳои ин адабиёт ба қор баранд.

Сеюм – маводи аҳди бостон, адабиёти паҳлавӣ, авестӣ ва амсоли он ба ҳамаи шакли машҳури имрӯзӣ, ки донишмандон номгузори қарданд, баъд хоҳад монд.

Ин раҳна дар мафкураи қолабии меросӣ шояд номукамалу ғайриқулай бошад ва мавриди интиқод ҳам қарор гирад. Аммо ба андешаи мо қулай он барои танзими истилоҳоти адабиётшиносӣ мо аз зиёни он

1. Бо расмӣ шудани истилоҳи «адабиёти тоҷик» мушкилоти корбурди унвонҳои гуногуни «адабиёти форси тоҷик», «форсӣ-тоҷикӣ» ва монанди инҳо аз байн хоҳад рафт.

2. Истифодаи «адабиёти тоҷик» ба ҳукуки ирсияти ҳамзабонон ҳалале ворид нахоҳад кард. Дар Эрон ба ҳамон расми маъмул «адабиёти Эрон ё форсӣ», дар Афғонистон «адабиёти Афғонистон ё дари» менависанд ва дар Тоҷикистон «адабиёти тоҷик», ки дар маҷмӯъ ҳама аз як сарчашма об меҳӯрданд. Дар Эрон Афғонистон унвонҳои боло дер бо маъмул буда ва расман қабул шудаанд. Дар Тоҷикистон низ макоми расмӣ истилоҳи «адабиёти тоҷик» барои ҳама давраҳои адабиёт бо эътироф шавад.

3. Қабули расмӣ ин истилоҳ дар мавриди тоҷикон ҳилофи ҳақиқати таърихӣ нахоҳад буд. Бад-он далел, ки хостгоҳ ва парварингоҳи ин адабиёт сарзаминҳои будааст, ки тоҷикон ҳадди ақал пеш аз зуҳури ислом дар он ҷо (Хуросон ва Мовароуннаҳр) санади ҳузури муқимӣ доранд ва «ҳангоми гушуда шудани он ба дасти мусулмонон (аъроб) мардумона буданд аз шоҳи ҳиндурупоии Ориён, ки баъдан ба номи тоҷик шуҳрат ёфтанд» [4,309-310] Ва ё нахустин суҳанварони маълуми ин адабиёт Абулаббоси Самарқандӣ, Абӯҳафси Суғдӣ, Ҳанзалаи Бодғисӣ, Маҳмуди Варроқ, дар ҳамин диёр лаб ба суҳан во карданд ва амсоли он.

Дар хусуси калимаҳои «дарӣ», «тоҷик (тоҷикӣ)» гузашта аз фарзияву эҳтимолоти гуногун ҳамин қадар возеҳу равшан аст, ки ин ду лугат истилоҳан дар таърих ба маънои қавм ва забон ба қор рафтаанд. Аммо аз нигоҳи иштиқоқ ва решашиносӣ бо вучуди кӯшишу ҷустуҷӯҳо ва таҳқиқоти муфассалу арҷманд, донишмандон то кунун натавонистанд ҷавоби қонеъкунанда барои онҳо биёбанд. Зоҳиран то пайдо шудани асподи қобили эътимод ин масъала ҳамчунон дар пардаи ибҳом хоҳад монд.

Дар охир умедворем, ки номҳои гуногун ё бархурдҳои мухталиф дар чараёни таҳқиқи масъалаҳои адабиёт боиси фосила ва бегонагӣ дар миёни мардуми Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистон намешавад. Мо дар гузашт ҳамроҳ будем ва ҳамроҳ фарҳанги ғани, забони ширину зебо ва адабиёт камназир сохтем ва онро то имрӯз нигоҳ доштем. Акнун ҳам бо бикӯшем, бино ба расми дерин, бо кумаку ёрии ҳамдигар, бидуни бузургманишӣ ва ҳавову ҳаваси пиртару ориёитар намудан, фарҳанги куҳан ва забону адабиёти овозадори худро аз ҳатарҳои замони нав, ки ба маротиб аз шикастҳои пешин бештаранд, ҳифз намоем.

Китобнома

1. Абдулҳусайни Зарринқуб. Сайре дар шеъри форси. Техрон, 1384.

2. ...

3. Ланд М. Шесть веков славы. М., 1964.
4. Мирмухаммадсиддиқи Фарҳанг. Афғонистон дар панҷ қарни ахир. Вирҷина, 1999.
5. Муҳаммадтақии Баҳор. Сабкшиносии Ҷ.Л.-Техрон, 1373.
6. Парвиз Нотили Хонлари. Дастури таърихи забони форсӣ, Техрон, 1372.

Гиясиддин Кадыров

К ВОПРОСУ СТАТУСА ТЕРМИНА «ТАДЖИКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА»

Статья посвящена исследованию известного, но окончательно не признанного термина «таджикской литературы» в системе таджикской научной терминологии. После небольшого экскурса в историю вопроса, учитывая сложившиеся политические реалии в Иране, Афганистане и Таджикистане, оговаривая все нюансы и условности, а также не ущемляя права основных творцов этой литературы – таджиков и персов, автор предлагает свое видение решения этого вопроса.

Ключевые слова: таджикская литература, персидская литература, литература на дари

Giyasiddin Kadyrov

THE STATUS OF THE "TAJIK LITERATURE" TERM

The article is devoted to the study of known, but not fully recognized term "Tajik literature" in the Tajik scientific terminology. After a short excursion into the history of the question given in view of the political realities in Iran, Afghanistan and Tajikistan, stipulating all the nuances and conventions, and without prejudice to the right of the main creators of this literature - Tajiks and Persians, the author offers his vision of a solution to this

Key words: Tajik literature, Persian literature, literature in dari.

МАВҚЕИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ КАНГУРТӢ ДАР АДАБИЁТИ ТОҶИК

Сад бор бадӣ кардию шарми ту наомад
Некӣ чӣ бадӣ дошт, ки як бор накардаи

Доир ба адабиёти асрҳои XIX ва ибтидои асри XX очеркҳои таърихи адабиёт навишта шуд. Вале дар онҳо роҷеъ ба аҳволу ашъори шоирони кӯхистон ва доираҳои адабию маҳфилҳо сухане намеравад. Шояд ин дар он бошад, ки муҳаққиқон осори ин шоиронро дастрас накардаанд.

Аз ҷӣ сабаб бошад, ки дар бораи шоири ширинсухан ва хатмӣ машҳури машриқзамин Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ касе ё муҳаққиқи таърихи адабиёти тоҷик чизе нагуфтааст. Вале мутаассифона дар баъзе тазкираҳо дар бораи ӯ танҳо ёдовар шудаанду халос.

Муҳаммадхусайн дар миёнаи аҳолии ҷанубу шарқи Тоҷикистон Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ва берун аз марзи кишвар чун Ҳоҷӣ Ҳусайн хаттот ёд шудааст.

Ҳоҷӣ Ҳусайн ҳанӯз дар рӯзгори хеш дар миёни суҳаншиносон ва шоири тавонову бориқхаёл шинохта шуд.

Масалан, Ҳоҷӣ Неъматуллои Мухтарами Бухорӣ дар «Тазкиратуи шуаро»-и худ дар бораи Муҳаммад Ҳусайни Ҳоҷӣ зикр кардааст: «Ҳоҷӣ таҳаллуси суҳансанҷу волофитрат, саҳронаварду сонеттироз, қаламӣ бадеъпардоз, нигорандаи мабонӣ (мазмунҳо), нигористони маъонӣ Мулло Муҳаммадхусайни Хатлонӣ. Таҳсили улум ба назди асосӣ (устодони) дорулфохира (Бухоро) карда, пайки тараддуд ба ҳар қутб даррасида, абвоби (дарҳои) футуҳро дар ҳарб ба рӯи худ кушода, аз ҳама тумане дона рабуда. Пас аз он ба ватан ба улуфи худ тарҳи иқом андохта, дар он ҷо байни ақобиру асоғир (сағиру кабир) эътибори таълим ёфта, ашъори худро ба таркиби девон қашида, дар матбааи Тошканд ба зевари табъ расида...»

Муҳаммадхусайн аз хурдсолӣ ба шеърғӯй ва шеърнависӣ шавқ зоида дошта, дар фикри шеърӯи шоирӣ афтодааст. Ҷунончи, худӣ ӯ ишора месозад:

Фикри шеъри навхате, Ҳоҷӣ, ҳаёлам бурдааст,
З-он баландандешаам, мазмунӣ ашъорам мапурс.

Шоир ба ғайр аз шеърӯи шоирӣ ба санъатҳои гуногуни нафис

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Чунончи, қудаш меғӯяд:

Ҳочӣ, ҳама донем ба андозаи шӯҳрат,
Донем, надонем, чу шаҳри Ҳамадон ҳеч.

Баъди сафар Ҳочӣ ба Бухоро нарафта, ба зодгоҳаш бармегардад. Дар мадрасаҳои Кангурт аз илми фикҳ ва сарфу наҳви арабӣ дарс гуфтааст. Инчунин ба кори эҷодӣ-ба китобати баъзе асарҳо машғул шуда, аз муносибати касби худ зиндагии аҳли ойилашро таъмин менамояд:

Ҳочӣ, чу қалам чанд ба ҳарфи дигарон умр,
Кутах кунӣ аз машки сияҳ кардани қоғаз.

Ҳочӣ Ҳусайн худ як шахси хоксору ҳалим ва баинсоф буда, ба минҷаи дигар шоирон тамаъкор набудааст ва қашшоқона умр ба сар бурдааст. Чунончи, худи ӯ гуфтааст:

Ҳочӣ ба хоксории худ ноз мекунад,
Мушти гилест, к-ин ҳама мавзун навиштани.

Ё ин ки:

Биё, Ҳочӣ, зи нақши бурё бин,
Матой кулбаи вайронаи мо.

Вале ҳаёти номусоид ва саҳти замона сабаби номуродии шоир гардида, касе ба қадри ӯ нарасидааст:

Гузашт умру надидем роҳате асло,
Магар ба хок расад беқарори мо чу тир.

Ё ин ки:

Андар ин маҳфил касе аз кори ман оғаҳ нест,
Ҳамчу шамъ аз зиндагӣ доғам, зи гуфторам мапурс.

Ҳочӣ рӯзгори саҳту вазнинро аз сар гузаронида, ҳар он чизеро, ки дар зиндагӣ дидаву мушоҳида кардааст ба қалам меорад:

Ҳар он чӣ, Ҳочӣ, дар ин маҳфил имтиҳон кардӣ,
Барои ибрати ёрон ба оби зар бинавис.

Мутаассифона, Ҳочӣ дар айни камолоти эҷодӣ дар соли 1917, дар синни 49-солагӣ дар деҳаи Кангурт аз касалии хала, чунонки духтараш бону Бибибақия изҳор кард, вафот намудааст.

Бону Бибибақия изҳор дошт, ки ҳангоми даргузашти падараш ӯ 34 сол доштааст ва падарашро 49- сола давра гирифтаанд. Ин нукта, ба маълумоти Сайидумар Султонов, ки мунотахаби осори шоирро ба ҷиҳати расонида буд, илтилоф дорад. Бино ба ёддошти бону Бибибақия, шоир дар соли 1917, на 1922, чунонеки ишон ёд кардаанд, даргузаштааст. Ин санаи инчунин тазкираи Мӯхтарам тасдиқ мекунад: «Дар шаҳри рабёӣ ул охири санаи 1335-и ҳиҷрӣ вафот ёфт. Ҷисми ӯ ба замини мавлудаш монд ва рӯҳаш ба олами бақо шитофт.» (Тазкират-уш -шуарои Ҳочӣ Неъматуллоҳи Мӯхтарам. Бо тасҳеҳ ва мукаддимаи Асгар Ҷонфидо. Душанбе, Дониш, 1975 с.96-98).

Ҳақиқатан ҳуфтааст, ки то ҳанӯз обод аст. Чунончи, худи шоир гуфтааст:

Агар ба хоки Ҳочӣ бигзарӣ, фасле тааммул кун,

Ки бе файзе набошад тӯдаи хоки мазори ӯ.

Бону Бибикая мерасонад, ки пас аз даргузашти Ҳочӣ аз миёни ҷаҳонӣ дастхати девони шоир низ побуд шудааст.

То имрӯз аз мероси адабии Ҳочӣ ба мо 254 ғазал, 19 мухаммас, як қасидаи 28- бандӣ, 4 марсия, 97 рубой, 13 таърихи манзум, ки ба ҷаҳонӣ алоҳида дар Кангурт, Каротегин, Ҳисор бахшидааст, 9 мактуби мансур, ки мактуби манзум, манзумаҳои «Василат-ун-наҷот», «Дабистони ҷаҳонӣ», «Таърихи ҷуда», рисолаи таърихӣ, «Мунтахаб-ул-ахбор фи ҷаҳонӣ-ул-ғалотин», қасидаи «Баҳору хазон», маснавиӣ «Комде ва Ҳисор» ва рисолаи «Ашколи хутутӣ» омада расидааст.

Ҳамаи ин асарҳо дар «Куллийёт»-и ӯ, ки соли 1331 ҳиҷрӣ (1913 милодӣ) дар шаҳри Тошканд ба зевари табъ расидааст, фароҳам омадаанд.

Чунонки дар боло зикр кардем, Ҳочӣ Ҳусайн дар баробари шоир ҷаҳонӣ, ҳамчун хаттот машҳур дар байни уламои Шарқ шинохта шудааст.

Соли 1970 тамоми мамлакатҳои исломӣ 1400-солагии Муҳаммад Ҳамадбарро ҷашн гирифтанд. Гурӯҳе аз уламои мамлакатҳои исломӣ барои зиёрати ҷойҳои муқаддас ба Ҷумҳурии Тоҷикистон омада буданд. Ба ғайри ин гурӯҳе аз онҳо барои зиёрати оромгоҳи Саид Алии Ҳамадонӣ ба шаҳри Кӯлоб ташриф оварда буданд.

Баъд аз зиёрати оромгоҳ, ба ман ҳикоят кард И. Салимов- хоҳиш намудам, ки навиштаҳои болои сангро ба ман хонда диҳанд. Домуллое, ки навиштаи ба дигарон ҷавонтар буд, саропои сангро ба мо хонда ва тафсир карда дод. Ва дар фуруварди суханаш қайд кард, ки сарзамини шумо хаттот ва хатшиноси машҳур Ҳочӣ Ҳусайни Хатлониро доро буд.

Дар ҳақиқат, Ҳочӣ Ҳусайнро дар мамлакатҳои Шарқ ҳамчун шоир ва хаттот машҳур ва хатшиноси мӯътабар мешиносад. Ин бе сабаб нест, зеро Ҳочӣ дебоҷаи рисолаи дастнависи «Ашколи хутути исломия»-ро навиштааст. Муаллиф дар рисолаи мазкур 62 намуди хатти исломиро гирд оварда, бо қалами худ китобат намудааст.

Ҳочӣ Ҳусейн дар баробари шоир ва хаттот буданаш ичунин бисёр ҷарҳон шоиронро китобат намудааст, ки аз ҷумлаи онҳо «Девони Ҳофиз», «Девони Бедил» ва «Куллийёт»-и худи ӯро, ки дар ганҷинаи осори адабии Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳфузанд, номбар кардан мумкин аст.

Маҳсули адабии Ҳочӣ Ҳусайн аз жанрҳои гуногуни адабӣ - ғазал, маснави, мухаммас, рубой ва марсия офариниш ёфта, мавзӯи ва

Дар эҷодиёти ӯ гарчанде, ки таъсири эҷодиёти Ҳофиз, Бедил ва Ҳаҷр карда шавад ҳам, Ҳочӣ ба онҳо тақлидкорӣ накарда, бо сабку услуби худ шеър эҷод кардааст. Ғазалҳои Ҳочӣ равону дилкаш, табиӣ ва пурбара ранг буда, бо забони бисёр зебову оммафаҳм эҷод гардидаанд.

Ғазалҳои у бештар ба мавзӯҳои ишқ ва ҳасби холи худаш бахшида шуда бошанд ҳам, масъалаҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ низ ҷой дошта шудаанд:

Бе сиёсат нест, Ҳочӣ, кори оламро низом,
Фитнаро бошад қарор аз ваҳшати арбоби тег.

Чунонки зикр кардем, мавзӯи ишқ дар ғазалҳои Ҳочӣ мақоми хеле дошта, бо як санъати баланди самимона суруда шудаанд:

Ба ту, эй нигори ширин, гилаву гулзор дорам,
Ки нагуфти ҳеч гоҳе ба дарат чӣ кор дорам.

Ҳочӣ соли 1910 маснавии «Комде ва Мадан»-и худро ҳамчун намуна ба «Комде ва Мадан»-и Бедил ба риштаи назм мекашад, ки эҷодиҳои шоирро пуробуранг гардонда, шӯҳрати ӯро дучанд месозад.

Мундариҷаи достони «Комде ва Мадан»-и Бедил ба саргузашти ду дилдодаи сарзамини Ҳинд- яке мутриб ва дигаре рақиб иборат мебошад. Дар достони «Комде ва Мадан»-и Ҳочӣ асосан ду қувваи кувваи Хайр ва Шар ё худ золим ва мазлум ба якдигар муқобил гузошта шуда, аз болои қувваи Шар қувваи Хайр ғолиб меояд.

Ҳочӣ дар образи «Комде ва Мадан» дар достон аз ишқи ҷонфори инсонӣ, озодии инсон, меҳру муҳаббат ба якдигар, некуахлоқӣ, ватандӯстӣ ва дигар хусусиятҳои инсонпарвариро ҷой дода, хонанда имрӯзро ҳидоят месозад, ки аз чунин қаҳрамонон ибрат гиранд.

Ичунин шоир дар достон мақоми илму фарҳанг, зарур будани донишмандони бахши тиб ва пешрафти илму тибро як чизи муҳим арзона намуда, ба воситаи донишманди тиб ду дилдодаро, яъне Комде ва Маданро аз ҷанголи марг раҳонидааст.

Дар достон шоир лавҳа, маънаҳои аҷоибро, ки ба ҳислату рафтори мардуми тоҷик хосанд бо маҳорати баланд ба риштаи назм кашидааст.

Ҳочӣ дар қатори ғазалу, маснавӣ ба дигар шаклҳои шеърӣ- рубоӣ муҳаммас, марсия даст зада, маҳорати баланди худро нишон додааст. У дар рубоисарой низ маҳорати хосае дошта, ба мавзӯҳои гуногуни зиндагӣ рӯй оварда, мардумро ба илмомӯзӣ, инсондӯстӣ ва нишаст бо аҳли илму фарҳанг даъват намуда, то мекушад як лаҳза ҳам умри худро бо аҳли ҳунар гузаронад:

Бо аҳли ҳунар нишину шахси доно,
Гар заҳр диҳад, бихӯр чу шахду ҳалво,
В-аз сӯҳбати ноаҳлу касони ҷоҳил

Шоир дарефа бо дарду ғами мардум шарик буда, дилаш барои онҳо
ва Бинобар борҳо ӯ ба ҳокимони вилояти Балҷувон ва Ҳисор
Исҳоқбек, Астонакулбек дар хусуси бочу хирочи
ва ахлоқи бади мардум мурочиат карда будааст ва сидқан
таму кулфати мардуми оди ва беадолатиҳои ҷомеа овоз баланд
кардааст.

Афсус, ки аз ин ҷаҳон гузаштем, дареғ,
Бо дидаи хунфишон гузаштем, дареғ.
Аз ваҳшати ин бодия монанди ҳилол,
Ҳам гаштаву нотавагон гузаштем, дареғ.

Дар иҷодиёти Ҳочӣ жанри марсия дар қатори газал, маснавӣ, рубоӣ
ва ғина дошта, аввалин шоире мебошад, ки жанри марсияро бо
таму гудоз дар адабиёти гузашта ба майдони назм капидааст.

Шоир дар зиндагӣ тақдир накарда, ду писарашро - яке бо номи
Абдулқудусҷон ва дигаре бо номи Абдулаҳадҷон дар айни камол ба ҳок
қарорид, ки ин воқеаро дар «Таърихи вафоти Абдулқудусҷон» пом
рашави ҷунин баён намудааст:

Нахли боғи зиндагониро -самар гум кардаам,
Лаззати коми ҷавониро шакар гум кардаам.
Беҳабар, айбам мағӯ, дар раҳ агар уфтодаам,
Бе асо гардидаву нури басар гум кардаам...
Ваъдаи сабрам набудӣ, Ҳочиву тарси вайд,
Хешро мекуштам, ғамро аз басар гум кардаам.

Иҷодиёти Ҳочӣ аз ақидаҳои ғамхӯр иборат буда, фалсафаи
ҷаҳлӣ шеърро дар бар гирифта, марфияти оммаи меҳнаткашро ғимоя
намудааст. Ва аз замони беқадрии фарҳанг ва илм шикоят карда ҷунин
гуфтааст:

Ҳочӣ, кучост ҳамдаме сарви суҳанварӣ кунам,
Ғанҷи мақол доштам, гуши суҳанқарор ку?

Ғунҷи ки:

Ҳочӣё, некутарини мардумон донӣ, ки кист,
Он ки айби хеш диду аз касон нодида рафт.

Чунонки дар боло зикр кардем, ақидаҳои иҷтимоии Ҳочӣ ҷиддӣ ва
ғамхӯр таваҷҷуҳ буда, олимон ва муҳаққиқони соҳаи адабиётро ба худ
ҷалб намуд.

Ва банди бо ҳамроҳи адабиётшиносии шинохта, номзади илмҳои
филологӣ устод К. Чиллазод солҳо боз «Куллийёт»-и Ҳочӣ Ҳусайни
мурти Хатлониро дар даст доштем ва гоҳ-гоҳ дар баргҳои он ангушт
намуд ва на як бору ду бор чашмам ба шикваи дардомези суҳанқирони
шарқдор меҳӯрад, ки:

Ҳочӣ, касе ҷавҳари фазлат намехарад,

Ҳамчун сафолпораеву кахнойи бурё.

Мо медонистем, ки соли 1998 130 – солагии шоир Ҳоҷӣ Ҳусайн Кангуртӣ чашн гирифта мешавад. Ба ин хотир «Куллиёт»-и шоирро ба хат - ҳам ба кирилӣ ва ҳам форсӣ ба чоп омода созем. Ба ин ният барои сармоягузори ба оғои Анвар Бозор рӯ овардем. Родмарди бофарҳанг Анвар Бозор натавонанд дар чопи «Куллиёт»-и Ҳоҷӣ инчунин дар барқарор намудани чехраи шоир ва поягузори пайкараи шоир дар зогоҳаш деҳаи Кангурт ва барои аз нав омӯхтани мероси адабии шоир ба мо ёрӣ расонад.

Банда борҳо ба зодгоҳи шоир -деҳаи Кангурт рафта, бо аҳли деҳаи духтари шоир бону Бибибақия, ки 85 сол дошт ва он замон дар қайди ҳаёт буд ва дар деҳаи Ҷартеппаи ноҳияи Данғара умр ба сар мебуд, сухан намуда, дар барқарор намудани чехраи падараш Ҳоҷӣ Ҳусайн ҳамроҳи рассоми шинохтаи тоҷик Бек Наим то андозае кӯшиш намудем, ки чехраи шоирро аз гуфтаҳои духтараш ба доираи тасвир кашем ва ин мақсади мо ҳам ҷомаи амал пӯшид. Ва ин гуфтаҳои шоир ба чунин фарзанди бонамунумуси миллат Анвар Бозор рост меояд:

Аз аҳли ҳунар карам мадоред дарег,

Номусу адаб зи ҳам мадоред дарег.

То тӯхмату ҳассат набарад овоза,

Дар ҳоҷати ҳам дирам мадоред дарег.

Моҳи сентябри соли 1999 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Академияи улум бахшида ба 130- солагии зодрузи шоир мутафаккир ва хаттоти машҳури машриқзамин Ҳоҷӣ Ҳусайн Кангуртӣ конференсияи илмӣ баргузор гардид. Дар ин конфронси илмӣ олимону муҳаққиқони шинохтаи тоҷик, доктори илмҳои филологӣ Х.Асозода, Кӯчаров А., Маҳмадаминов А., Абибов А., М. Раҷабӣ, номзодҳои илмҳои филологӣ Қ. Чиллаев, Ҷ. Назриев, С. Анварӣ, А.М.Хуросонӣ ва шоирони нависандагони шинохтаи тоҷик А. Самадов, М. Қаноат (Л. Шералӣ) оғози ҳаёт ва эҷодиёти ин шоири мумтоз ибрази ақида намуданд.

Инчунин маросими кушодани мучассамаи шоир дар зодгоҳаш деҳаи Кангурти ноҳияи Темурмалики вилояти Хатлон баргузор гардид. Дар чашни кушодани мучассамаи шоир собиқ раиси ноҳияи Темурмалик мӯхтарам Холназар Одинаев бо сухани муқаддимаӣ аз ҳаёту фаъолият ва мавқеи шоир дар адабиёти тоҷик суханронӣ намуда, олимону адибон ва меҳмононро, ки аз гӯшаву канори ҷумҳури ва берун аз марзи он ба зодгоҳи шоир омада буданд, хайра мақдам гуфт.

Китобнома

1. Асгари Ҷонфидо. Тазкират-уш-шуарои Ҳоҷи Неъматуллоҳи Мӯхтар. Душанбе: Дониш, 1975.

2. Ашраф Аббасов. Барои мароми. Душанбе: ИФФОН, 1994.

1. Куллиёти Ҳоҷи Хусайни Кангурти. - Душанбе : Ирфон, 1998.
2. Султанов С. Осори мунтахаби Ҳоҷи Хусайн. - Душанбе, 1962.
3. Ҳоҷи Хусайни Хатлонӣ. Ашколи хутутӣ. Дастхат - 1333х - 1917м.

Амирходжа Абдурахими

МЕСТО ХОДЖИ ХУСЕЙНА КАНГУРТИ В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье речь идет о великом поэте и известном каллиграфе Востока Ходжи Хусейне Кангурти, который жил и творил в конце XIX и начале XX вв. Автор статьи, опираясь на собранные материалы, определяет место и роль великого творца в таджикской литературе.

Ходжи Хусейн известен не только как поэт, каллиграф, но и как изобретатель пяти видов арабской графики. После завершения учебы в медресе Бухары, он три года путешествовал по Франции, Индии, Иране. Его зовов дочери Ходжи Хусейн хорошо владел арабским, английским и русским языками. После путешествия он вернулся к себе на Родину, в Кангурт, где и скончался. В 1917 году (не в 1922г., по данным С. Султанова, автора Избранных произведений поэта). В 1998 году в Таджикистане отметили 130-летие со дня рождения поэта. В честь юбилея Ходжи Кангурт был поставлен памятник поэту и издан «Куллиёт» (Полное собрание сочинений) на двух графиках: фарси и кириллице.

Ключевые слова: Дирам, марсия, мухамас, газель, «Хайр и Шар», рубай.

Amirkhoja Abdurahimi

PLACE HOJI HUSAIN KANGURTI IN TAJIK LITERATURE

In the article we are talking about the great poet and a famous calligrapher East Haji Husain Kangurti who lived and worked in the late xix and early xx centuries, the author of the article, based on the collected materials, determines the place and role of the great Creator in Tajik literature. Haji Hussein is known not only as a poet, calligrapher, but also as the inventor of the five types of Arabic script. After completing his studies in madrasah in Bukhara, three years he travelled in France, India, Iran. According to daughter, Haji Hussain had a good command of Arabic, English and Russian languages. After the trip, he returned to his Home in the village Kangurt, where he died in 1917 (Not in 1922, according to S. Sultanov, the author Selected works of the poet). In 1998 celebrated the 130th anniversary of the poet. In honor of the anniversary, in the village Kangurt was a monument to the poet and published "Kulliyat" (Complete works) in two graphs: Farsi and Cyrillic.

Key words: Dirham, Marcia, muhammas, Gazelle, hare and Ball rubaiic

САБОҲИИ БЕДГУЛӢ ВА БЕДИЛИ ДЕҲЛАВӢ

Сабоҳии Бедгулӣ аз чехраҳои бориз ва барҷастаи сабки давран бозгашти адабии Эрон эътироф шуда сурудаҳои ӯ дар зовии махсусиятҳои ин ҷараёни хоси адабии пасосабки ҳиндӣ ё исфаҳонӣ иншо гардидаанд. Аммо мурур ба ашъори вай, бавежа газалиёти шоир, ки таълоии мо расидаанд, андешаҳои метавон ба зухур расонад, ки дар ин бахши сурудаҳои шоир аносири сабки ҳиндӣ ё исфаҳонӣ ва таассури ӯ ба бавежаҳои ин сабки адабӣ ва ҳатто намояндаи барҷастаи он Бедил Деҳлавӣ ҳувайдост. Бо он ки аслан сабки Бедил дар он айём дар Эрон роиҷ набуда ва аслу маҳаки зухури сабки ба истилоҳ бозгашт ҳам ҳамин рӯч аз шеваи Бедил ба сабки қудам маҳсуб будааст. Таҷассуми аносири сабаки ҳиндӣ дар сурати офариниши таъбирҳои тозаи шоирона ва лафзтарошии вожасозии мураккаб дар сурудаҳои Сабоҳӣ ин таассур ва пайвандро ба сурати дигаргуна таҳким мебахшад, ки пажӯҳиши муфасссали масонаи мазкур бар мабной сурудаҳои ҳар ду шоири соҳибном матолиби меҳварии таҳқиқоти ин мақолаҳо ба вуҷуд овардааст.

Сабоҳӣ чун намояндаи номвари сабки давран бозгашти адабӣ аслан дар истикболи Ҳофизӣ Шерозӣ ва сабки шеърӣ ӯ қадам мегузорад ва мурури ӯ ба раоиҳои соҳибнамо ва қолибҳои шеърӣ сабки ироқӣ, ки дар ғазал ва суроиши маснавий, марсия, қасидаи моддаҳои таърих ошкор аст. Ин нуқтаи назарро барои муҳаққиқони осори Сабоҳӣ низ таъкид кардаанд. Ба гуфтаи Аҳмади Қарамӣ дар миёни гуруҳи шоирони бозгашти адабӣ Сабоҳӣ Бекдиль рутбате мумтоз дорад. Дар сурудани ашъоҳои шеъртабӣ худро озмуда ва дар ҳар синфи сухан ба ҳубӣ аз ӯҳдаи адои ом баромада аст. Сабоҳӣ дар ғазали ширин ва латифи худ ба сухани Саъдӣ ва Ҳофиз таваҷҷӯҳ дорад.

Ин дар ҳолест, ки яке аз муҳимтарин шохисаҳои адабии сабки ҳиндӣ ва бавежа Бедил Деҳлавӣ қорбурди раоиҳои нодир аст, ки назари онҳо дар шеъри форсии моқабли Абулмаъонӣ ба нудрат тазоҳур кардаанд. Аммо қолиб он аст, ки Сабоҳӣ чун намояндаи барҷастаи сабки давран бозгашти адабӣ нахустин ғазали Девони худро бо шева, вазн ва қофияи радиғӣ ғазали аввалини Девони Бедил Деҳлавӣ сурудааст:

Бедил Деҳлавӣ:

Ба авҷи кибриё, к-аз паҳлуи аҷз аст роҳ он ҷо,
Сари мӯе гар ин ҷо ҳам шава, бишкан кулоҳ онҷо.

Сабоҳи:

Сари кӯе, ки ҳар дам ҷон диҳад сад бегуноҳ он ҷо,

Фигон, к-аз бепаноҳӣ боядам бурдан паноҳ он ҷо.

Баррасии куллии татбиқии ин ду ғазал матолиберо дар заминаи фикри ва ҳунарии ин суҳанвари мумтоз ба зохир мерасонад ва ба бар ин решаҳои иртиботи маънавии ин се суҳанварро шуруъ аз ин ба Сабоҳӣ собит месозад, зеро баҳси таассури Сабоҳӣ аз Ҳофизӣ ибтидо гирифта, тавассути Бедили Дехлавӣ ба сарзамини шеърӣ ӯ меафтад, ки иродаги Абулмаъонӣ ба Ҳофиз ва рабти тафаккур ва ҳунарии ин ҳар се суҳанвар метавонад бар мо асосҳои таҳия намояд. Аз ин дигар, ҳарчанд аксари суҳанварони давраи бозгашти адабии ин ҳаҷр ба сабки қудаморо истиқбол намудаанд ва навиётавҷӯҳ ба сабки ҳуросонӣ ё содданависиро дар перомунӣ шеваи мураккаби Бедил раҳ гузаштаанд, аммо ба назар мерасад, ки бештарини онҳо дар ин ин ирҷоъоти сабки аз Ҳофиз истиқбол намудаанд. Вучуди ин ҳаҷр дар ҷаҳзи Ҳофиз дар Девони Сабоҳӣ ин ба ҳақиқати ин амр ин мекунад, ки баъдан ба ин матлаб муроҷиа хоҳад шуд. Иллати ин татбиқи баҳси шуруъи таассури Сабоҳӣ аз Ҳофиз дар ифтиҳои ин ҳаҷрҳо ҳам пайванд ба ҳамаин нукта дорад ва ин ҳам дар ҳолат, ки ин Дехлавӣ бо он ҳама азамати фикрӣ ва нубугдар маънигаройиву иштироқи сабки каломӣ Ҳофизро ҳодии хеш баршумурдааст:

Бедил каломӣ Ҳофиз шуд ҳодии ҳаёлам.

Дорам умед ҳар дам мақсуди ман барояд.

Баҳси аввалияи меҳварии мақолаи мазкур таҳлили қиёси ва ин ғазали Сабоҳӣ ва Бедил ҳам аз назари фикрӣ ва ҳам поэтикӣ ҷӯ мешавад. Аз абёти аввали ҳар ду ғазал ҳувайдост, ки бо он ин ҳаҷр тамоми вазну оҳанг, қофияву радиф дорад ва ин амр ин истиқболи Сабоҳиро аз Бедил пешорӯи мо мегузорад, аммо инсти кулӣ дар сабку матолиби меҳварии ғазалҳо мушоҳида меафтад. Баҳси Бедил ирфон аст ва шеваи расидан ба асолат ва ин аст, ки ин он ҷо дар ғазали Бедил ба ҷаҳони моваро ва олами қудсӣ ишорат меафтад.

Ба авҷи кибриё, к- аз паҳлуи аҷз аст роҳ он ҷо,

Сари мӯе гар ин ҷо ҳам шавӣ, бишкан қулоҳ онҷо.

Аммо радифи «он ҷо» дар ғазали Сабоҳӣ маскани ишқ ва макони раҳ маъшӯқ аст, ки он ҷо сад бегуноҳ дар ин раҳ ҷон медиҳад. Агарчи назари аввал «он ҷо»-и Сабоҳӣ таъкид сари кӯи ёр мекунад, ин ҷо ба пайванд бо байти дувуми ғазали Бедил эҷод мешавад, аммо бо ин дигар, зеро Абулмаъонӣ дар мисраи аввали байти дувуми ғазали инбори «Адабҳои муҳаббат»-ро ба қор мегирад, ки ба сари кӯи

Сабоҳӣ:

Сари кӯе, ки ҳар дам чон диҳад сад бегуноҳ ончо,
Фигон, к-аз бепаноҳӣ боядам бурдан паноҳ он чо.

Бедил:

Адабгоҳи муҳаббат нози шӯҳи барнамедорад,
Чу шабнам сар ба муҳри ашк меболад нигоҳ он чо.

Андешаи Бедил, ки дар адабгоҳи муҳаббат шабнам ба муҳри меболад навъе парадоксӣ баён шудааст ва ҳамон баёни қурбонии бегуноҳ шудани ошиқро дар ғазали Сабоҳӣ ҷамоҳангӣ мекунад. Ҷолиб аст, ки ҳам дар ғазали Бедил ва ҳам Сабоҳӣ сурати парадоксӣ гирифта тасвири ошиқона таҷассум дорад. Сар муҳри ашк болидани шабнам сурудаи Бедил, ки аслан маънии изҳори масаррат намудани шабнамро муҳри ашк, ки мояи ғаму андӯх аст, дорад, тасвири парадоксиро ҷиҳат месозад. Дар байти Сабоҳӣ бошад, аз бепаноҳӣ паноҳ бурдан дар сари ки он чо ҳар дам сад бегуноҳ чон медиҳад, тасвири парадоксист, зеро маслах ё макони шаҳодат паноҳ бурдан сурати тасвири ғайриинтизорӣ, ки аз махсусиятҳои сабки ҳиндӣ ба шумор омадааст.

Дар байти баъдии Сабоҳӣ агар аз мазмуни зоҳири он фаро биравем, маънии он чо, яъне олами дигар дар байти аввали Бедил бар меояд. Зеро Сабоҳӣ мутмаинан таъкид мекунад, ки акнун ҳаросе андешае дигар дар мавриди аз қафас берун рафтан надорад, зеро гул боғберун рафт. Агар бигирем, ки қафас ин тааллуқоти ҷаҳони омалшуда ва боғхуди дунё он гоҳ таъкиди Сабоҳӣ бар он ки акнун дар ин олам олами дигар ба ҳасрат зиндагонӣ хоҳам кард, зеро мақсуд аз рафтааст.

Чи бокам аз қафас акнун ки рафт аз боғул берун,

Ба ҳасрат боядам чун зист хоҳ ин ҷову хоҳ он чо.

Рамзгароӣҳое, ки дар сурудаи Сабоҳӣ низ ба мушоҳида мерасад зиндагиву ҷаҳонро ба боғу мақсудро ба гул монанд мекунад, боз ба шеваи сухани сабки ҳиндӣ, баҳусус Бедилро ба хотир меравад. Дар шеър Бедил ҳам борҳо гул ё накҳати гул ба иртиботи ҷанбаҳои рӯҳонии инсониятадоӣ ба ҳастии инсонӣ кардааст, Масалан:

Аз ном агар нагзарӣ аз ранг бурун о,

Эй накҳати гул андаке аз ранг бурун о.

Чунин шеваи баёни фикр дар байти дигари ғазали Сабоҳӣ таҷассуми равшан дорад:

Зи ҷайби хок гу берун наёрад сар гуле ҳаргиз.

Дар он гулшан, ки ҷуз гулчин касеро нест роҳ он чо.

Дар вусъати маъноии байти мазкур боз ҳам навъе рамзгароӣҳон ба шеваи шоирони сабки ҳиндӣ дар сурати қорбурди вожагони гулшан ва гулчин таҷассум мекунад. Нидои шоир ба ҷавонии гулест.

Шоирин шахсияти муроҷеъ ба вай таъкид месозад, ки аз ҷайби хоки
наоранд ба дастрасии гулчин сар бурун наёварад вагарна ба зудӣ чид
шуда мирад. Фалсафаи маънии байт боз ҳам равиши рамзгароии шоирони
қадимро ба хотир мерасонад, зеро аз хок боз ҳам манзур ҳамин
аст ва ҳатто хоке, ки аз он метавонад инсон офарида шавад. Гул
аз инсон аст ва гулшан олам. Чаро ин гул тадоӣ бар инсон мекунад,
ки нафааб аз таъкиди мазкури Сабоҳӣ ошкор мегардад. Чуз гулчин касеро
дар ин гулшан роҳ нест. Манзури Сабоҳӣ аз ин гулчин Офаридгори яқтост,
дар замини гулҳои ин гулшан- яъне инсонҳо танҳо бар ихтиёри ҳамон
Офаридгори бемисл аст, ки асрори онро чуз худӣ ӯ касе надонад. Фалсафаи
байт ҳам дар ҳамин нукта нуҳуфтааст, ки агар инсон аз рози марғи хеш
на мешуд, шояд ба олам намеомад. Барои ҳамин Сабоҳӣ таъкид
мекунад, ки ба инсонҳо ки очиз дар ҳақиқати маърифати зиндагонии хеш
настанд, бигӯ ки ҳаргиз сар аз хоки ҳастии хеш дар ин олам бурун наоранд,
ки он асрорро танҳо худӣ Гулчини яқто бидонад. Ин албатта як андешаи
шоиронаи Сабоҳист ва пайванде ба як фикри ҳақимонаи мардумӣ ҳам
мебошад, ки гуянд: Худованд гулчин аст ва инсонҳои хубу муҳсинро аз ин
олам барҷинад. Ҳадафи Сабоҳӣ ҳам бо таъкид ба ин байт навъе татбиқи
андешаи андеша аст ва инҷо таъкид ба гул аслан пидо ба инсонҳои хубу
нафарефтор ва аҳсануламал аст, ки Худованди бузург онҳоро худ сӯи худ
баронад ва ба таъбири шоиронаи Сабоҳӣ аз миёни инсонҳои дигар, яъне
аз ин дигари ин гулшани ҳастӣ гулчин кунад.

Таъбири роҳ он ҷо дар ин байт, ки ҷойи қофияву радифро мушаххас
накундааст, боз ҳам бо ҳамин таркиб дар сурудаи Бедил тавофути маъноӣ
ҷойи карда. Тавре гуфта омад, Бедил ин таркиби муқаффо ва равиро ба
маъноӣ роҳ ба сӯи олами боло истифода карда, яъне аз паҳлуӣ аҷз сурат
мегирад. Аммо маънии ибора дар шеъри Сабоҳӣ мушаххас аст, ҷайби хок,
яъне марбут ба замин ва ин олам. Ҷолиб аст, ки бо он ҳама ҳамоҳангӣ дар
маъно қофиясозӣ ва корбурди радиф Сабоҳӣ эҳтимом дар тавовути
маъноӣ ва сабки варзидааст. Аммо аз сӯи дигар аз шеваи таркибсозии
қадим ҳиндӣ, ба вежа Бедил дар ин байти Сабоҳӣ ҳамоно риоят шуда, зеро
шораҳои «сар аз ҷайби хок бурун овардан», худӣ таркиби «роҳ он ҷо»,
нуле сар аз ҷайби хок бурун наоварад», ки маънии рустан, дамидан,
сохтани худро ошкор карданро соҳиб аст, чуз гулчин роҳ надоштан ва
монанди ин тарзи нави шоирони сабки ҳиндӣ ва ҳатто худӣ Бедилро
барои мо дигарбора ба хотир меоваранд.

Баробари мурур ба байти баъдии газали Сабоҳӣ дар аввалин
бархурди маъноӣ зуҳури парадокс дар он таҷассум пайдо мекунад, зеро
моҳии гуянда аз оҳу фиғон сурати ин падидаи хунарии шеърро ошкор
мекунанд. Шоир муътақид аст, ки касе ин ҷо ба ҳасрату мӯяҳои дардноки

ба доди онҳо намерасад:

Бар он дар шодам аз оху фиғоне, в-арна медонам.

Намедорад касе гуше ба ҳарфи додхоҳ он ҷо.

Суоле баъд аз мутолиаи ин байт пешорӯи мо қарор мегирад. Иллати шодмонии шоир аз нопунавоии гуши қасон аз доди додхоҳон чист? Ин ҳадис ҳам, ки ба зоти худ парадоксист, пеш аз ҳама манзур шоирро дар он ифода мекунад, ки чун ин ҷо касе ба ҳарфи додхоҳ намедихад, ӯ ҳар чӣ метавонад ва мехоҳад бигӯяд, бо андешаи он ки ба доди додхоҳ намерасад ва ҳамин итминон ва баҳона мазлумонро мебахшад, то маҷмуи дардҳои ҷомеа ва асрори ноҷӯриҳои рӯзгорро бар худ ғош созанд.

Дар байти ниҳии Сабоҳӣ маънии куллии ирфонӣ доштани газали мучассам аст, зеро ба кӯи ӯ касе дигар раҳ надорад, магар гоҳе ҳоли Сабоҳӣ боди субҳгоҳиро тафсир мекунад. Боди субҳгоҳӣ манзур ҳамон боди муроди айёми субҳ аст, ки дуои саҳархезонро ба мақоми қурби ҳақиқӣ ба таъбири Бедил авҷи кибриё мерасонад. Агарки ҳоли Сабоҳӣ боди субҳгоҳро муфассир аст, пас уст нафаре, ки ба мақоми Ҳақ раҳе касе кардааст. Боди субҳгоҳиро арза доштани ҳоли Сабоҳӣ навъе ба андешаи Ҳофиз «субҳхешиву саломатталаби»-и ӯ мекунад ва бад-ин васила пайванде миёни андешаҳои вай ва Лисонулғайб эҷод. Агар роҳ ба сӯи кӯи Дӯстро Бедил тавассути аҷз муқаррар мекунад, таъйиноти Сабоҳӣ ишораи шеваи суроғи дӯст ба василаи субҳхезист, ки раҳи иртиботи маънавии ӯро бо ҳодии худ ва Бедили Дехлавӣ – Ҳоҷа Ҳофиз рӯшан месозад.

Надорад раҳ ба кӯи ӯ касе дигар магар гоҳе,

Дихад ҳоли Сабоҳӣ арза боди субҳгоҳ он ҷо.

Боз ҳам бархурди мо бо ибороти «раҳ ба кӯи ӯ доштан», ҳоли боди субҳгоҳро арза доштан низ шеваи ибораорони шоирони сабки ҳиндиرو ба хотир меоварад ва ҳатто таркиби аввал ҳамон ибораи байти нахустин девони Бедилро ёдрас мешавад, ки сурати «ба авҷи кибриё к-аз паҳлуи аҷз аст роҳ он ҷо»-ро дорад ва агарчи Бедил авҷи Кибриё мегӯяд, манзураи аслан ҳамон кӯи Уст, ки Сабоҳӣ ишорат мекунад, зеро дар авҷи Кибриё ба ҷуз ӯ- ҳамон Дӯсти ягона каси дигаре нест.

Аз назари сохторшиносӣ агарчи тафовуте ворид миёни ин ду ғазал аст ва сурудаи Бедили Дехлавӣ дар 10 байт ва Сабоҳӣ ҳамагӣ дар 5 байт ҷамъбаст шуда, вале иртиботе фикри, гоҳе сабки ва мӯҳтавоӣ дар ҳар ду ғазал ошкор аст ва новобаста аз тазоди фикри дар шеваи баёни ин шоирон рабте маънавий таҷассуми мубарҳан дорад. Аз назари дигар, татбиқи дарунмоявӣ ва сабкии сурудаи Бедил дар ғазали кутӯҳи Сабоҳӣ бо тарзи нав баёнгари он аст, ки новобаста аз рӯҷуи шоирони сабки нав онҳо натавонистаанд, ки қомилан аз таъсири сабки пешин ва ё таассур аз Бедили Дехлавӣ раҳон ёбанд. Аз ин ҷиҳат...

Дарвешони таркибот бо усули сабки ҳиндӣ дар ғазали Сабоҳӣ ҳифозат
назари ин сабкро дар сурудаҳои шоирони давраи бозгашт ба субут
назари Рӯиҳамрафта таҳқиқи қиёсии ин ду ғазал боз ҳам хати рӯшани
таҷассули дар ду шоирро ба пири маънавии эшон – Ҳофизӣ Шерозӣ
назарбар месозад ва ин иртибот аз ҳамин нахустғазали Сабоҳӣ пируи
ӯро усули бозгашти ӯро дар саросари ғазалиёти вай аслан ба шеваи
Сабоҳӣ рӯнамоӣ мекунад. Вучуди ғазалҳои мустақили Сабоҳӣ дар
таҷассули аз ғазалиёти Ҳофизӣ ин андешаро ба ҳақиқат муқарраб
назаридад. Аз ҷумла, дар Девони Ҳофизӣ ғазали маъруфе бо радифи
«дарвешон аст», ки абёти матлаъи он сурати зайл дорад:

Равзаи хулди барин хилвати дарвешон аст,

Мояи муҳташамӣ хидмати дарвешон аст.

Ғанҷи узлат, ки тилисмоти аҷоиб дорад,

Ғатҳи он дар назари раҳмати дарвешон аст.

Қабл аз он ки ба ғазали бар радифи мазкур сурудаи Сабоҳӣ мурур
намем, таваққури нуктае ҳам муҳим ба назар мерасад, ки дар девони
Бедил Дехлавӣ ғазале бо радифи «дарвешон» ҷой дорад, ки ба гумони
Бедил ғарҷашмаи эҷоди он ҳам сурудаи Лисонулғайб маҳсуб меёбад, зеро
таҷассули дар муҳтаво ва дарунмояи ҳар ду ғазал ба мушоҳида мерасад.
Бар ду ғазал ҳам шарҳи ҳоли дарвешон ва ҷойгоҳи эшонро дар қаламрави
афсон фаро мегирад, яъне дар ҳар ду ғазал дарвеш - марди роҳи ҳақ аст на
таҷассули аз диди иҷтимоӣ муфлис. Матлаъи ғазали Бедил ба сурати зайл

Худост ҳосили хидматгузини дарвешон,

Мақор ғайри ҷабин дар замини дарвешон.

Ҳумо бар авҷи шараф нози ошён дорад,

Бар остони саодаткамину дарвешон. [1.2,1164]

Бедил ҳарчанд тағйире дар радиф эҷод кардааст ва ин ҷо ҳам шеваи
таҷассули ва ибтикори таҷаддуи ӯ дар сохтмони ғазали форсӣ ба
мушоҳида мерасад, аммо агар бо диди амиқ бар муҳтавои ҳар ду ғазал
мурур намоем, пайванде маъноӣ дар онҳо ошкор аст. Танҳо шеваи баён ва
сабки сурудаҳо аз ҳам тафовут дорад ва ҳамин иқдом дар тағйири сабки
ғазал барои зуҳури чехраи алабии Бедил дар қаламрави сабки ҳиндӣ
муассир афтадааст. Масалан, мисраи дувуми байти нахустини Ҳофизӣ
«Мояи муҳташамӣ хидмати дарвешон аст» бо мисраи нахустини ғазали
Бедил «Худост ҳосили хидматгузини дарвешон» пайванд ва муштаракоти
маъноии муҳкам доранд, танҳо фарқият дар сабки баёни ҳар ду шоир аст,
ин ҷабдан як матлабро дар ду шеваи баён дар қолаби ду мисраи мустақил
иҷтиҳом бахшидааст. Бар ин асос ин ҷо дар заминаи қиёси ғазалҳои
назари назар хати рабти фикрӣ ва маънавии Ҳофизу Бедил ва Сабоҳӣ

Сабоҳи ҳарчанд аз истиқболи қофияи ғазали Ҳофиз фуруғи мекунад, аммо эҳсос мешавад, ки рӯҷи ӯ ба ин радифи нодир адабиёти форсӣ, ки аслан ҷуз Ҳофиз шояд дар шоири дигаре ба ҷаҳи нарасад, пайравӣ аз шеваи сухани лисонулғайб ба шумор меояд:

Рохати ҳар ду ҷаҳон ҳосили дарвешон аст,
Ки бурун аз ду ҷаҳон манзили дарвешон аст.
Ҳар кӣ ояд ба кафаш ёд наёяд зи Ҷамаш,
Ҳоки майхона магар аз гили дарвешон аст.
Бухтии чарх, ки бишкастайнон мегардад,
Рӯзу шаб дар талаби маҳмили дарвешон аст.
Рӯи мақсуд, ки мақсуди ду олам бошад,
Ошкор аз гуҳари қобили дарвешон аст.

Муқобала ва қиёси ҳар се ғазал аз назар сохторшиносӣ ва дарунмӯ муқаррар месозад, ки сурудаи Ҳофиз яке аз мӯхташамтарин ғазалии Девони ӯст, зеро дар ҳаҷми 13 байт ба қалам омада, шарҳи матолиби орифонро дар вусъати хеш таҷассум кардааст. Ғазали Бедил ҳам аз густураи 13 байт қаламдод шудааст, аммо ғазали Сабоҳи ҳамагӣ дар 4 байт фароҳам омадааст. Шарҳи аҳвол ва мақоми дарвешони орифнасаб, ки асли дарунмояи ҳар се ғазалро ба вучуд овардааст, хати иртиботи онҳоро тақвият медиҳад, вале тафовути сабкӣ ва шеваи нигориш дар ҳар се ғазал ба мушоҳида мерасад. Ҳарчанд аз диди сабкӣ Сабоҳи бештар ба Ҳофиз пайравӣ мекунад ва иртиботи усули нигориши онҳо рӯшантар аст, аммо ҷо-ҷо қорбурди шеваи сохтмони тарокиб бо равиши шоирони сабкӣ хиндӣ ин пайвандро бо сурудаи Бедил ҳам барқарор мекунад. Масалан таркибхое чун «Бухтии чарх, ки бишкастайнон мегардад», «Гавҳари қобили дарвешон» бештар ба қолиби таркибсозии шоирони сабкӣ хиндӣ қаробат дошта, ба рабти сурудаи Сабоҳи бо ғазали Бедил ва умуман таркибҳои баёни шоирони сабкӣ хиндӣ таъкид мекунад. Таҳлилу таҳқиқи амиқи ҳар се аз ин ғазал боз ҳам таҷассуми рӯшани пайванди фикрии ин се шоирро номварро ба субут мерасонад ва итминон бар он дорем, ки баррасии бештари татбиқии ғазалҳои мазкур матолиби фузунтари илмиро дар густураи таъйини ин равобит дастрас хоҳад намуд.

Дар девони Сабоҳи ғазали дигаре ҷой дорад, ки дар истиқбол радифу қофияи ду сурудае аз Бедил ба қалам омадааст. Дар ин маврид ҳам ҳамон шеваи қаблии пайравӣ, яъне тафовутҳои сабкӣ миёни ғазалҳои аз диди сохторӣ ҳамсон ба ба назар меояд:

Бедил:

Ба ҳастӣ инқитоъе нест аз сар саргарониро,
Нафас бошад рағи хоби парешон зиндагониро.
Шарарҳои замингир аст ҳар санг, ки мебинӣ,

Бедил:

Фусуни чоҳ узри ланг созад парфипониرو,
Ба ғалгонӣ расонад об дар ғавҳар равониرو.
Чу гул дар вақти пирӣ мекаши ҳамёзи ҳасрат,
Мақун, эй ғунча сарфи хоб шабҳои ҷавониرو [1,109].

Сабоҳӣ:

Расонидам ба пирӣ аз ғами ёре ҷавониру,
Ки на роҳи вафо донад, на расми меҳрубониру.
Фаромӯшам мақун дар сайри бог, эй сарви озода,
Ба хотир дор ҳаққи суҳбати ҳамшӯё

Бо он ҳама тафовутҳои сабкӣ ва кӯшишҳои Сабоҳӣ дар рӯҷӯ ба суҳанварони қадим, бавежа Саъдӣ ва Ҳофиз эҳсос мегардад, ки ин ҳама ҳам аносири тарзи Бедил дар ин гуна ғазалҳои Сабоҳӣ ҷой дорад. Ин ҳама дар ғазали Сабоҳӣ ҳарчанд равониву соддагии сабки кудамо таҷассуми мекунанд, аммо гоҳе усули сохтмони таркиб ва калимаҳои мураккаб дар сурудаҳои ӯ ҳамон тарзи суҳани Бедилро ба хотир меоварад. Ин ҷо дар ғазали матлаъӣ ғазали Сабоҳӣ таркибҳои «расми меҳрабонӣ», роҳи вафо донишданд, ба пирӣ расонидани ҷавонӣ, ҳақи суҳбати ҳамшӯёниро баён карда ва амсоли ин ёду хотири моро ба шеваи шоирони сабки ҳиндӣ баён карда усули сохтмони таркибҳои Бедил мебарад ва эҳсос мешавад, ки Сабоҳӣ ин ғазали хешро бар вазну оҳанг ва радифу қофияи ғазалҳои мутазаққираи Абулмаъонӣ сурудааст. Таваҷҷуҳи Сабоҳӣ ба рӯҷӯ бар ғазалӣ кудамо имкон додааст, ки қолиб ва авзони мустаъмал дар девони Бедилро иқоётан бо шеваи пешиниён идома диҳад ва ин тадбир ҳам навъе ба ғаллошҳои ӯ дар қори ирҷоъ ба сабки қадимиён дар қаволибу тарзи Бедил ишорат дорад.

Маҷмӯан, дар девони Сабоҳӣ, баҳусус дар ғазалиёти ӯ новобаста аз он ки сурудаҳои вай бештар бо сабки кудамо ба қалам омада, андешаҳои ғаниндаро бо сӯи равиши Саъдиву Ҳофиз мекашонанд, аммо аносире ҳам ҷой доранд, ки ҳанӯз бо ин ҳама ирҷооти густардаи шоирони давраи ғаништи ба усули кудамо ба мавҷудият ва ҳифозати вежагиҳои сабки ҳиндӣ ва таъсири Бедил бар ин суҳанварон ишорат мекунад. Дар қанори қадимии таркиб ва ибороти шоиронаи мутазаққира, ки дар сурудаҳои Сабоҳӣ аз махсусиятҳои ғазал ё лафзтарошии сабки ҳиндӣ ёдовар мешаванд, метавон боз ҳам таъбирҳои дигареро бо ҳамин шева ва усул баршумурд, ки ҳама ба ҳифозати аносири ин сабк таъкид доранд. Бар ин асос, ин баррасӣ ва таҳқиқ дар тавофут ва ҳамбастагиҳои сабкӣи шоирони маъриди назари мо натиҷаҳои ҷосил мекунад, ки Сабоҳӣ бо он ҳама рӯҷӯ дар сабки кудамо ва истиқбол аз тарзи қаломӣ Саъдиву Ҳофиз ва

ҳиндӣ комилан раҳо нашудааст. Мавҷудияти пайвандҳои маъноӣ ва иртиботи бархе аз ғазалҳои ӯ аз диди сохториву дарунмоя бо сурудаҳои Бедили Деҳлавӣ, ки намунаҳои аз он дар ин нигошта тазаккур ёфт, имкон медиҳад, ки аз ҳастии ин робита ва таассур дар шеърӣ ӯ бо каломҳои Абулмаънони ҳалс бизанем. Шояд, дар воқеъ пас аз Бедил шоирони фаровоне дар бедилгароӣ муваффақ шудаанд ва нафарони дигар ба асоси муқаллидии нобачо дар нимароҳ монданд ва ҳадафи Сабоҳӣ ва ҳамнаслони ӯ дар таваҷҷуҳ ба сабки қудам ба хотири раҳой бахшидаҳои онҳо аз чунин тақлидҳои норавону нобачо будааст. Пас, амри мусаллам аст, ки инкори Сабоҳӣ ҳаргиз аз ҳуди сабки ҳиндӣ ва шоирони саршӯнак он мисли Бедили Деҳлавӣ набудааст, балки ибтикори ӯ дар инкор ва пайравони номуваффақи шеърӣ Абулмаънон ба шумор меояд. Ҳузурӣ ва пайвандҳои фикрӣ ва маъноӣ дар сурудаҳои Сабоҳӣ бо Бедили Деҳлавӣ ҳамонро ба иродати ӯ ба ҳуди Бедил ва равиши вай таъкид мекунад ва ба таъкид бар ин метавон ҳадс зад, ки агар дар равиши вазъкардаи Абулмаънон ҳам Сабоҳӣ иқтидори ҳунарии ҳеҷро таҷруба мекард, метавонист дар ин ҳода ҳам тавфиқ ёбад. Ба ҳар оин талошҳои ӯ дар рӯи ҳеш ва шоирони ҳамаҳди худ ба сабки қудам имкон додаанд, ки шеърӣ форсӣ дар ин ҳод дар қаламрави Эрон ва Фарорудон аз пайравиҳои номуваффақонаи Бедил, ки боиси заъфи ҳунарии шеърӣ форсӣ гардидааст, наҷот ёбад. Ин равиши аз сар гирифтаи Сабоҳӣ дар Фарорудон ҳам истиқболи густариш пайдо намуд ва ағлаб шоирон, амсоли Мирзо Содиқи Муншӣ, Шӯҳри Хучандӣ, Парии Ҳисорӣ, Фориғи Ҳисорӣ, Қонеъи Насафӣ, Сарир, Сирӣ Исо, Мирзо Атои Бухорӣ, Шавқӣ, Ҳайрат, Хумулии Ургутӣ ва дигарон ба эҳсоси номуваффақии ҳеш дар мактаби пайварони Бедил аз истиқболи ин равиш даст кашида, сабки қудамро ихтиёр карданд ва аксаран назирани муҳаммасоте бар сурудаҳои Саъдӣ ва Ҳофиз ба қалам оварданд.

Китобнома

1. Куллии Бедили Деҳлавӣ. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаста ва Халилulloҳи Халилӣ. Ба қўшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Чилди аввал, баҳши аввал. Техрон, интишороти Тилоя, 1389.
2. Куллии Бедили Деҳлавӣ. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаста ва Халилulloҳи Халилӣ. Ба қўшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Чилди аввал, баҳши дувум. Техрон, интишороти Тилоя, 1389.
3. Куллии Бедили Деҳлавӣ. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаста ва Халилulloҳи Халилӣ. Ба қўшиши Баҳман Халифаи Баноравонӣ. Чилди дувум. Техрон, интишороти Тилоя, 1389.
4. Девони Ҳофизӣ Шерозӣ. Таҳти назари Муҳаммади Бори. Техрон, нашри Замон, 1379.
5. Девони Мавлоно Сабоҳӣ Бедгулӣ. Бо муқаддимаи Аҳмади Қарам

Нурали Нуров

САБОХИ БЕДГУЛИ И БЕДИЛ ДЕХЛАВИ

Несмотря на то, что стихи Сабохи, особенно его газели, написаны старым стилем и уводят внимание читателя к Саади и Хафизу, в них присутствуют такие элементы, которые распространялись ещё поэтами прошлого, свидетельствующие о существовании и сохранении особенностей индийского стиля и влияния Бедиля на этих поэтов.

В ходе исследования расхождений и схожества в стиле поэтов мы пришли к выводу, что Сабохи наряду с использованием старого стиля не полностью свободен от влияния творчества Саади и Хафиза а также поэтами Мавлоно и других мастеров иракского стиля и воздействия индийского стиля.

Ключевые слова: Сабохи, Бедил, индийский стиль, поэзия.

Nurali Nurov

SABOHI BEDGULI AND BEDIL DEHLAVI

Despite the fact that Sabohi, especially the ghazal, written by an old style will lead the reader to Saadi and Hafiz, are there elements that were inherited more poets of the past, pointing to the existence and preservation of features of Indian style and influence on Bedil these poets.

In the study, differences in style and skhozhestva so we came to the conclusion that Sabohi along with the use of old style was not entirely free from influence of creativity Saadi and Hafiz, and at times Mavlono and other poets in the Iraqi style and impact of Indian style.

Key words: Sabohi, Bedil, Indian style, poetry.

ТАСВИРИ «ЧОМИ ГЕТИНАМОЙ»-И КАЙХУСРАВ ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ ба ҷуз ситорашиносии корогоҳон, ки гардиши ҷирмҳои кайҳониро навъе таъбир намуда, ояндаи пешгӯӣ мекарданд, инчунин дар баъзе лаҳзаҳо падидаево ҷондоре ё аз кабили Сурушу Симурғу Ҷоми гетинамой ҳузур доранд, ки воқеият ояндаи дурро ба инсонҳо ошкор месозанд ва дар иҷрои умуре муҳим онҳо кумак мерасонанд. Сурушу Симурғу «Ҷоми гетинамой» Кайхусрав ба ҳайси намодҳои шигифтангезу хориқуллодаи хабаррасон ё мададрасоне ҳастанд, ки аз оянда қаҳрамонони ҳамосаро хабар мекарданд. Вале онҳо бо он рисолати паёмрасоние, ки доранд, аз якдигар ба кулӣ фарқ ҳам доштанд. Масалан, Суруш ҳамчун фариштаи ваҳид инсонхое, ки фарри қаён ба онҳо хос аст, аз сӯи Ахурамаздо амрҳои паёме меорад. Аммо Симурғтанҳо ба иродаи Дастон (Золи Зар) тавассути сӯзонидани параш, ки қаблан барояш додааст, ба замин фуруд омада, ба гуна асрори ҷаҳонро ва ё илоҳи маъсалаеро ба ӯ мегуянд ва билохири «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав аст, ки ба замини ошкор намудани хабарҳои ҳодисаҳои замину осмонӣ, метавонад дар дохили худ ҳамаи ҷирмҳои кайҳонро манотиқи ҳафт кишварро бинмоёнад.

Дар ин ҷустор мо танҳо решаҳои устуравии яке аз ин образҳои намодӣ, яъне «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусравро вобаста ба маънои «Шоҳнома» мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем, ки то кучо он маъноҳои пешазисломӣ ва давраи исломӣ нақше дорад? Оё Ҳакими Тӯлоқро аз ҷӣ маъхазе гирифтаву ҷӣ хасоисе бар он додааст?

Албатта, баъзе паҳлуҳои ин мавзӯ аз тарафи пажӯҳишгарони хориҷӣ баррасӣ шудаанд ва андешаи онҳо оид ба ин маъсала гуногун аст, ки мо онҳоро дар ҷойҳои муносиби ин мақола зикр хоҳем намуд.

Аз мутолиаи осори авастоӣ паҳлавӣ то ба замони мо расонда маълум мегардад, ки дар онҳо аз «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав суҳбати нест ва ба таъкиди Саҷҷоди Ойдинлу «дарвоқеъ, дар ҳеҷ як маҷмӯаи асотирий ва достонии қабл аз «Шоҳнома» қаринае ё улғе барои мафҳуми «Ҷоми гетинамой» дида намешавад» [14: 126]. Вале Катоюни Маздонӣ «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусравро тасвири дигаре аз ҳамон ташти сими заррине медонад, ки аз он Ҳум аст ва дар маросими динӣ ба ӯ мерафтааст [15: 336]. Ин ҷо зикри он ба ҷост, ки мурод аз Ҳум номи шаҳр нест, балки ба гуфтаи саҳеҳи Саҷҷоди Ойдинлу дар бораи ташти Ҳу

17] гӯҳ-нушобаест, на шахси хос, ки аҳёнан ташти вежаи Ҳум
Сониан, иртиботи ташти ҳум аз навъи моликияти тахсисие,
дар намунаҳои ҷоми вежа ва соҳибони он (ба сони ҷоми Кайхусрав)
наст ва ҳар ташти заррину симинро ба таври ом шомил мешавад.
Ин ташти ғайбӣ хос афшурдаи хумро дар он фароҳам мекунад. Аз ин рӯ,
ташти ғайбӣ хумгириро дар «Ясно» намунаи кӯҳани «Ҷоми
гетинамой» дар устураю ривоёти эронӣ донист» [14: 194–195]. Яъне
дар ин ҷо ғайбири муҳаққиқин бар онанд, ки «Ҷоми гетинамой»-и
Кайхусрав дар сарчашмаҳои пеш аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ вуҷуд
нагирад.

Ниро ҳам бояд махусус таъкид намуд, ки тибқи ҷустуҷӯи инҷониб ва
таҳлили саҳеҳи Ҷамила Бадегули Аъзамӣён дар китобҳои таърихӣ
наст, ки ғайбири ғайбӣ онд ба «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав ишора парафтааст
[14: 194].

Аммо худ Фирдавсӣ дар муқаддимаи достони «Бежан ва Манижа»,
дар ривояти «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав маҳз дар ҳамин дoston зикр
намекунад, аз маъхазҳои мавриди истифодаи худ роҷеъ ба ривояти мазкур
таърифи ном бурдааст, ки ҳамон «Худойнома» ё «Шоҳномаи
Абӯманиҷур» мебошад ва бо номҳои «дафтари паҳлавӣ», «зи дафтар
паҳлавӣ таҳи бостон» ёд шудааст. Ҳатто ба бонӯе, ки ин дostonро аз
қадимтарин аср, яъне ҳамон «дафтари паҳлавӣ» ба ӯ меҳонад, ваъда медиҳад,
ки агар таълиф сустӣ накунад, онро ба зевари назм хоҳад кашид [25:
1074].

Чун дигар ин, ки Зайнулобиддин ибни Искандари Шарвонӣ дар
асри IX қилоди ба ин масъала ба таври рӯшан ишора намуда, навиштааст:
«Дар китоби маҷусон омада, ки чун ҷоми Ҷамшед ба Кайхусрав расид, аз
қадимӣ пурсид, ки ҳақиқати ин ҷом чист? Арз намуданд, ки мо ӯро
ғайбӣ маълум нест. Кайхусрав аз намуди он ҷом ҷоми дигаре сохт ва онро
«Ҷоми гетинамой» ном ниҳод. Ва ҳарду ҷомро ҳангоми баҳор рӯшанин
тамом буд. Кайхусрав аз он ҷом басте румузи ғайбие дарёфт намуд... Гуянд
он «Ҷоми гетинамой» дар он ғоре ҳаст, ки мазори Кайхусрав аст.
Оварданд, ки Искандар ба зиёрати Кайхусрав ба он ғор рафта буд ва қасд
намуда буд он ҷомро аз он ҷо берун оварад, ки ногоҳ ҷашми Искандар бар
заҳе афтода дид, ки Кайхусрав дар он навишта, ки: “Яке аз мулуки Рум
ҷомро мусаххар намояд ва бад-ин ғор ба зиёрати ман ояд ва қасди он
кунад, ки ин ҷомро берун барад”. Чун Искандар хатро хонд аз берун
бурдан бозмонд» [11: 99–100].

Аз суҳанони худ Ҳакими Тӯс ва ҳамчунин Зайнулобиддин ибни
Искандари Шарвонӣ, ки оварда шуд, хулоса баровардан мумкин аст, ки
дар маъхазҳои ривоятии пешазисломӣ ба вежа «Худойнома», ки баъдан
ба «Шоҳномаи Абӯманиҷур» даромадааст аз «Ҷоми гетинамой»-и

Кайхусрав инкере рафтааст.

Аз ҷустуҷӯи баррасихони мо ҳақиқати бадастомада ин аст, ки қадимтарин маъхаз таълифии то замони мо расида роҷеъ ба «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав ҳамонро матни «Шоҳнома»-и Фирдавси аст. Устои Тус нахустин бор дар достони «Бежан ва Манижа», аз устуран «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав сухан кушодааст. Вақте сужаи достони мазкур ба ин ҷо мерасад, ки Гургин ба назди Кайхусрав танҳо бармегардад, охири аз аввали аҳволи Бежанро пурсон мешавад. Вақте ба хиёлати Гургин мафқуд шудани Бежан ба Кайхусрав маълум мешавад, Гевро барои пайдо кардани ӯ маъмур месозад. Дар ҳамин асно худ Кайхусрав низ дар иҷро шудани ин муҳим саҳм мегузорад. Саҳми ӯ дар ин аст, ки аз «Ҷоми гетинамой» кумак мецоҳад:

*Бимон, то биёяд маҳи фарвадин,
Ки бифрузад андар ҷаҳон ҳур в-ин.
Бад-он гаҳ ки аз гул шавад боғшод,
Абар сар ҳаме гул фишонад-т бод.
Замин ҷодари сабз дарпӯшадо,
Ҳаво бар гулон зор бихрӯшадо.
Ба Ҳурмуз шавад пок фармони мо,
Парастии, ки фармуд Яздони мо.
Бихоҳам ман он ҷоми гетинамой,
Шавам пеши Яздон, бибошам ба пой.
Куҷо ҳафт кишвар бад-ӯ андаро,
Бубинам бару буму ҳар кишваро.
Кунам офарин бар ниёкони мо,
Гузида ҷаҳондору некони мо.
Бигӯям туро, ҳар куҷо Бежан аст,
Ба ҷом ин сухан мар маро равшан аст [25: 1101–1102].*

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав дар ҳама фаслҳои сол наметавонидааст, ки ҳама чизро дар худ мунъақис созад. Тибқи ривояти қадимӣ Фирдавси аз забони Кайхусрав ба Гев таъкид месозад, ки ин ҷом танҳо дар фасли баҳор ва наздик шудан ба ойини ҳос метавонад, мушкилашро осон гардонад. Дар ин тасвире, ки Фирдавси оид ба «Ҷами гетинамой»-и Кайхусрав намудааст, ҷанбаҳои рӯҳонии дини маздопарсатӣ ва тақаддуси «Ҷоми гетинамой» ба таври рӯшан ошкор мегардад. Тибқи пажӯҳиши муҳаққиқон, ба бовари намояндагони мазҳаби маздоизм, ки меҳрпараст (хуршедпараст) ҳастанд, ҳаракати ҷирмҳои осмонӣ ба монанди сайёраҳои ҳафтгонаву бурҷҳои дувоздагона метавонанд, рӯйдодҳои зиндаги ва сарнавишти инсонҳои рӯи заминро дар худ ошкор намоянд [20: 94–99; 7: 111; 6: 171–174].

Чӣ тавре аз матн маълум мегардад, «Ҷоми гетинамой», ниёиш бар фарвардин арвоҳи поки гузаштагон (фараваҳарҳо) ва моҳи фарвардин дар ҷаҳаннос намудани аҳволи ҳафт кишвару ҳаракати коинот дар ҳамбастагии ҷаҳансар қарор доранд. Аз ин рӯ, ин се мафҳум шарҳи мушаххаси худро меҷаҳанд, ки мо иҷмолан дар мавриди ҳар яке онҳо сухан хоҳем гуфт.

Шурӯъ мекунем аз «**фарвардин**». «Фарвардин» вожаи авастой буда, аз ду қисм «*faravar*» ва «*daēnā*» иборат аст. Қисми нахустини ин вожа феъли пешванддор аст – «*fra*» + «*var*». «Вар» (*var*) дар забони авастой баъшон «гузидан»-ро дорад, ки бо якҷо шудани пешванди «фра» (*fra*) баъшон ба «баргузидан» мушаххас мегардад. Ба монанди ҳамин феъли таранбӣ, ба феъли дигари «*fravart*»-и бостонӣ вомехӯрем, ки дар забони авастой ба «*fravaši*» (фравашӣ) тағйир хӯрдааст. «Фравашӣ» аз минӯҳои баргузидаи ақвоми эронӣ будаанд, ки дар фарвардин-яшт дар мавриди ҷаҳанношу ситоиши онҳо маълумоти фаровоне дарҷ гардидааст. Аз ин ҷанораи мухтасар дида мешавад, покун ва баргузидагоне, ки Кайхусрав аз онҳо ба некӣ ёд мекунад, кадом инсонҳоянд. Бояд инро ҳам зикр намуд, ки «фарвардин» ба маънои «дини фараваҳарҳо» аст ва замоне ки аз «фараваҳарҳо» ёд мешавад, ҳатман дар ҳаққи онҳо ниёиш мекунанд. Бинобар ин, рӯй овардан бар ниёғони баргузида (фараваҳарҳо) дар моҳи фарвардин аст, ки аз назари ойинҳои ниёишии қавмҳои эронӣ ҷибли таваҷҷӯҳ аст.

Ин ҷо мерасем ба мафҳуми «**фараваҳарҳо**». Бинобар таълимоти омехтаи ойини зардуштӣ, ҳар инсон дорон фараваҳари (ҳамгуҳар) минӯӣ аст. Ин фараваҳар (ҳамгуҳар) зимнан ҳамон чехраест, ки дар растохез ба ғимои кирдорҳои хубу бади одамин ба худӣ у падидор мегардад. Албатта, баргузидагоне, ки Кайхусрав аз онҳо ёд мекунад, фараваҳарҳои баргузидаанд. Бехтарин фараваҳарҳои баргузида, фараваҳарҳои азурмаздо амшоспандон мебошанд. Дар «Яшт»-и сздаҳ (фарвардин-яшт) аз фараваҳар (фравашӣ)-хое ном рафтааст, ки дархури ситоишанд. Ин фараваҳарҳо мазҳари тавоноҳои қавмианд ва ба адои ниёише, ки барояшон ба ҷо оварда мешавад, ба пуштибонӣ ва кӯмаки ниёишкунанда мешитобанд. Ниёиши онҳоро таҷзияи минӯӣ мекунад ва ин ба онҳо мояи ҷорачӯӣ барои душвории зиндагон медиҳад (фарвардин-яшт фирқаҳои 50 ва 51). Ниёиши фараваҳарҳо дар рӯзҳои ахири моҳи исфанд ва огози моҳи фарвардин анҷом гирифтани аст. Аз ин рӯ, интизори Кайхусрав барои фаро расидани моҳи фарвардин маънои риояи одоби русум ва ойини зикршударо дорад. Вақте ки замони мавриди назари Кайхусрав фаро мерасад, муъҷизаи «Ҷоми гетинамой» ба таври зайл ошкор мегардад:

Хиромон аз он ҷо биёмад ба гоҳ,

Ба сар барниҳод он каёни кулоҳ.

Дар ӯ ҳафт кишвар ҳаме бингарид.
 Зи кору нишони сипехри баланд,
 Ҳама кард пайдо чиву чуну чанд.
 Зи Моҳӣ ба ҷом - андарун то Бара
 Нигорида пайкар бад-ӯ яксара.
 Чи Кайвон, чи Хурмуз, чи Баҳрому Шер,
 Чи Мехру чи Моҳу чи Ноҳиду Тир,
 Ҳама буданиҳо бад-ӯ андаро
 Бидидӣ ҷаҳондори афсунгаро.
 Ба ҳар ҳафт кишвар ҳаме бингарид,
 Ки ояд зи Бежан нишоне падид.
 Сӯйи кишвари Гургсорон расид,
 Ба фармони Яздон мар уро бидид.
 Бад-он чоҳ баста ба банди гарон,
 Зи сахтӣ ҳаме марг ҷуст андар он.
 Яке духтаре аз наҷоди каён,
 Зи баҳри завориш баста миён [25: 1102–1103].

Тавре маълум мешавад, Фирдавси на фақат аз шакли зоҳирии «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав сухан ба миён овардааст, балки ӯ дар таърихи адабиёти мо тасовири фалакии бурҷҳои дувоздаҳгона, мадорҳои афлӯк, сайёраҳои ҳафтгонаи наққошишуда ва манотиқи гуногуни ҳафт кишварро дар иртиботи «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав тасвир менамояд. Ин тасвир дар илми ситорашиносӣ барои огоҳ шудан аз ҳодисаҳои заминиро осмонӣ қорбаст мешавад. Аммо чизе аз ҳама муҳим вобаста ба суннати устурай-ситорашиносӣ дар байтҳои зикршуда, ин набид ё майи дохили «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав аст. Дар иртиботи ин масъала мерасем ба мафҳуми сеюм, яъне «Ҷоми гетинамой». Ин ҷо саволе пайдо мешавад, ки май дар қорбурди «Ҷоми гетинамой» чӣ нақше дорад? Ҷавоби ин саволро бояд дар вобастагии қурбониҳо дар ҳаққи худоёни ойинҳои кӯҳани эронӣ ҷустуҷӯ кард. Аз аҳди кӯҳан барои ниёиш ва дилҷуи аз худоён қурбониҳо ба ҷой оварда мешуд, ки бо мурури замон моҳияти аслии худро аз даст дода, саранҷом ба маънавият гароидааст. Дар рӯзгори муғон ишора бар набид ба унвони мойи нишотовар ва ҳаётбахш аст. Аз нуқоти боло метавон натиҷа гирифт, ки вучуди май дар «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав ёдоварии намодин ишора аз ойине аст ва ҳадаф аз он ҷалби пуштибонӣ кӯмак аз фаравахарҳо будааст. Дар фикраи фарвардин-яшт меҳонем, ки: «фарвашиҳо ба деҳқадаҳо рӯй меоваранд, го ниёиш шаванд» ва бар онанд, ки ба кӯмаке биштобанд. Аз қарони бармеояд, ки майи дохили «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав дар асл нӯшида намешудааст, балки онро ба замин мерехтаанд ва ба ҷои он сӯиш

тири гузаштагонро пос медоштаанд. Шоёни зикр аст, ки Зардушт
амбари эронӣ аз як сӯ нӯшидани майро ғангоми нӣёиш ва хондани
ро сарзаниш кард. Бо ин вучуд «Ҳомо» (Хум)-ро, ки дорои бархе
нитҳои набид аст чойгузини он кард. Аз рӯи тасвири Фирдавсӣ
иранӣ Кайхусрав, Бежанро дар кишвари Тӯронзамин дар дохили чоҳе
бӯинаду духтареро (яъне Манижаро) дар атрофи он ва ин боиси он
гардад, ки шоҳи мазкур Рустамро ба назди худ фаро хонда, ба раҳо
иранӣ Бежан ба Тӯронзамин фириштаду Рустам ба ин қор қомеъ ҳам
гардад ва набераи худ – Бежанро аз банди Афросиёб раҳо намояд.

Пас аз Фирдавсӣ, қорбурди «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусрав дар
иранӣ мухталифи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ қаму беш идома ёфта,
иранӣ орифоне чун Абӯсайиди Абулхайр (967–1048) [1: 143], Унсӯрии
алӣ (ваф. 1040) [22: 95], Асадии Тӯсӣ (1005–1073) [4: 479], Амир
Тӯсӣ (1049–1127) [3: 676], Аттори Нишопурӣ (1119–1221) [5: 258] ва
иранӣ ба таносуби ҳол ба унвони дастмояе барои мазмунпардозҳои худ
стифода кардаанд.

Иро ҳам бояд гуфт, ки бархе фарҳангнависони қадим ба монанди
Муҳаммад ибни Халафи Табрезӣ, Муҳаммад Муқими Туясарқонӣ,
Муҳаммад Қосими Сарварӣ дар луғатномаҳои худ доир ба «Ҷоми
гетинамой»-и Кайхусрав изҳори андеша намуда, шарҳу эзоҳи
онро ҷунанда додаанд [12: 856; 21: 162; 18: 358].

Ба ҷуз ин, дар адабиёти форсӣ тоҷик «Ҷоми гетинамой»-и
Кайхусравро ба Ҷамшед ҳам нисбат медиҳанд, аммо ҷуноне ки мушоҳида
кунанд, «Ҷоми гетинамой» дар «Шоҳнома» ба Кайхусрав мутааллиқ аст. Ин
ро, ки Гиёсиддини Ромпурӣ ва Ризоқулиҳони Ҳидоят низ эҳдоси қомро
ба Ҷамшед нисбат дода, «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусравро барсохтаи худӣ
Кайхусрав, бо ҳадафи баргирифтани иртиқои ситораҳо ва пешбини
иранӣ ҷаҳон доништаанд [17: 244; 26: 298–299].

Аз тарафи дигар, як гурӯҳ пажӯҳишгарони дигар дар ин бора
иранӣ тоза ва фарқкунанда ироа кардаанд. Масалан Артур Кристенсен
иранӣ ва қадимаи қомӣ Ҷамшедро ба давраи исломӣ тахмин задааст [7:
58]. Манучехри Қараҷӣ хостгоҳи қомӣ ёдшударо дар фарҳанги ориёӣ
устуҷу карда, ба шабоҳатҳои сиришти муштараки қомӣ муқаддас ва
иранӣ қанӣ ишора кардааст [9: 35–41]. Аммо Ҳелмут Риттер зикр
кунандааст, ки маншаъи қомӣ Ҷамшед мадроши раббонӣ (тафсири яҳудӣ)
аст [16: 480].

Муҳаммад Муин бар ин назар аст, ки гарчи дар «Шоҳнома» аз қомӣ
Ҷамшед сухане ба миён наёмадааст, аммо қайфиёти чун бартарии овозаи
Ҷамшед бар Кайхусрав, яқсон ангоштани Сулаймону Ҷамшед ва интиқоби
иранӣ шароб ба Ҷамшед, ҳамагӣ боис шудааст, то дар қарни шашум

Ҳамчунин Сачҷоди Ойдинлу низ ишора намудааст, ки мазмуни «Ҷоми гетинамой» ба эҳтмоли зиёд бунмояҳои сомӣ-тавротӣ дошта, ба воситае ба ҳавзаи ривоятҳои ҳамосии Эронзамин ворид шудааст [13: 5-10]. Ва саранҷом Судоба Ҷазоилӣ бо рӯйкарди намодгароии кайҳонии ҷом, ҷоми Ҷамшедро ангорае аз тухми кайҳони ба шумор овардааст. Нимаи фарвардини он аз он чи дар замин воқеъ аст ва нимаи фарозини он аз ҳар он чи муқаддар аст, огоҳӣ медиҳад [23: 30].

Аммо мо ба ақидаи Манучехри Муртазавӣ мувофиқем, ки оид ба ҳамбастагии ҷоми Ҷамшеду Кайхусрав менависад: Ҷоми Ҷамшед аз ривоятҳои кӯҳани эронӣ нашъат аст, ки дар бораи ин шахсият вучуд доштааст. Ҷоми Ҷамшед, яъне ошкоркунандаи асрори ҷаҳон ва «Ҷоми гетинамой»-и Кайхусравро ҳамон ҷоми Ҷамшед тасаввур карда, афзун бар он ба далели падид омадани шароб дар аҳди Ҷамшед, ҷомро ба ӯ муносибтар донистааст, то ба Кайхусрав [11: 183-184]. Далели дигари ин нукта он аст, ки тибқи гузориши Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» тамоми илмҳои заминиву осмонӣ дар аҳди подшоҳии Ҷамшед ба вучуд омаданд. Дар баробари ин, устоди Тӯс дар мавриди аз розу асрори ҷаҳон бохабар будани Ҷамшед низ дар байти зер таъкид кардааст:

Ҳамон розӯ кард низ ошкор,

Ҷаҳонро наёмад чун ӯ хостор [24: 32].

Бояд таъкид намуд, ки дар матни «Шоҳнома» миёни Ҷамшед ва Кайхусрав як монандии кулӣ мушоҳида мешавад, зеро Фирдавсӣ ба мазмуни байти зикршуда дар ҳаққи Кайхусрав ҳам меғӯяд, ки ӯ низ аз воқеаҳои осмониву асрори ҷаҳон бохабар аст.

Хулоса, «Ҷоми гетинамой» дар матни «Шоҳнома» ба номи Кайхусрав итлоқ ёфтааст, яъне Фирдавсӣ онро аз он Кайхусрав медонад. Ин бояд аз он сабаб бошад, ки Кайхусрав дар тасвири Фирдавсӣ шоҳи ормонии оқилу тавоно аст, ки қодир ба ҳама қорҳои созандагӣ ҳаёт аст. Ӯ дар иҷрои қорҳои нек муваффақ ва қомғор тасвир шудааст. Чи хеле ки Рустам – ин паҳлавони ормонӣ гоҳи ҳалли баъзе мушқилоти сохтӣ пешомада аз Симург – мурғи фавқулодаи қорасоз (тавассути Зол) ғолиб мегирад, Кайхусрав низ дар ҳалли муаммоҳои пешомада аз «Ҷоми гетинамой» мадад меҷӯяд ва меёбад.

Афзун бар ин «Ҷоми гетинамой» қанбаи қавии ривояти (фароҳақиқӣ, supernaturalism [19: 540]) дошта, маҳсули таҳайюли зебои мардуми эронитабори бостон мебошад ва Фирдавсии бузург бо маҳорати беназир аз он истифода кардааст.

Аъзамийён, Цамила Бадегул. Чом дар адабиёти форсӣ ва пешини он, Фаслномаи адабиёти ирфонӣ ва устурашинохтӣ. – соли 5. – Шумораи 17. – Зимистони 1388.

Амир Муиззӣ. Девон. Ба тасҳеҳи Аббос Иқбол. – Техрон: Китобфурушии исломия, 1318.

Асадии Тӯсӣ, Алӣ. Гаршоспнома. Ба кӯшиши Ҳабиб Яғмоӣ. – Техрон: Бунёди фарҳанг, 1354.

Аттор, Фаридуддин. Иллоҳинома. Ба кӯшиши Муҳаммадризои Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Сухан, 1387.

Вермозери, Мартин. Ойини митро. – Чони ҷаҳорум. Тарҷумаи Бузург Нодирзод. – Техрон: Нанпри Чашма, 1383.

Кристенсен, Артур. Нахустин инсон ва нахустин шахриёр. Тарҷумаи Жола Омузгор ва Аҳмад Тафаззули. – Техрон: Чашма, 1386.

Кумен, Франтс. Ойини пуррамзу рози митроӣ. – Чони дуюм. Тарҷумаи Ҳошими Разӣ. – Техрон: Интишороти Баҳҷат, 1383.

Караҷӣ, Манучехр. Пажӯҳишҳо дар «Шоҳнома». Ба кӯшиши ва тарҷумаи Ҷалил Давлатхоҳ. – Исфаҳон: Зиндаруд, 1371.

Муин, Муҳаммад. «Чомӣ ҷаҳоннамо». Маҷаллаи донишқадаи адабиёти донишгоҳи Техрон. – Соли сеюм. – Шумораи 1., 1328.

Муртазавӣ, Манучехр. Мактуби Ҳофиз. – Техрон: Тӯс, 1365.

Муҳаммад ибни Халафи Табрезӣ. Бурҳони Қотей. – Ҷ. 2. Ба тасҳеҳи Муҳаммад Муин. – Техрон: Амири Кабир, 1362.

Ойдинлу, Сачҷод. «Ҷоми Кайхусрав ва Ҷамшед». Номаи порсӣ. – Соли 9. – Шумораи 4. Техрон, 1383.

Ойдинлу, Сачҷод. Аз устура то ҳамоса. Ҳафт гуфтор дар шоҳномашиносии. – Маҷмаъ: Ҷиҳоди донишгоҳи, 1386.

Пажӯҳише дар асотири Эрон. Вироиши Катоюни Маздонур. – Ҷ. 1. – Вироиши 2. – Техрон: Огоҳ, 1307.

Риттер, Хелмут. Дарёи ҷон. – Техрон: Алҳудо, 1377.

Ромпурӣ, Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-дугот. Ба кӯшиши Мансури Сарват. – Техрон: Амри Кабир, 1375.

Сарварӣ, Муҳаммад Қосим. Маҷмаъ-ул-фурс. – Ҷ. 1. Ба кӯшиши Муҳаммад Дабирсиёқӣ. – Техрон: Илм, 1338.

Сарромӣ, Қадамалӣ. Аз ранги гул то ранҷи хор (Шаклшиносии донишгоҳи «Шоҳнома»). – Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1377. – 1087 саҳ.

Содиқӣён, Муҳаммадалӣ, Қариалӣ, Ҳамид Ҷаъфарӣ. Кайхусрав ва кешӣ меҳр (илмӣ-пажӯҳишӣ). Нашрияти донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии донишгоҳи Шаҳиди Бохунари Кирмон. Давраи ҷадид. – Шумораи 21 (ҷаънаи 18). баҳори 1386.

Туясирконӣ, Муҳаммад Муқим. Фарҳанги Ҷаъфарӣ. Ба кӯшиши Сайид Ҳамидӣён. – Техрон: Маркази наشري донишгоҳӣ, 1362.

Унсурӣ, Ҳасан. Девон. Ба кӯшиши Муҳаммад Дабирсиёқӣ. – Техрон: Саҳон, 1342.

23. **Фазоилӣ, Судоба.** «Чом ва намодхояш». Номан пажӯҳишгоҳи мероси фарҳангӣ ва гардишгарӣ. Давраи 3, шумораи 3–4. 1384.
24. **Фирдавсӣ, Абулқосим.** Шоҳнома. (Бо маънии лугот ва баро тавзеҳот). – Ҷ. 1. Ба кӯшиши Сайидмуҳаммад Дабирсиёқӣ. – Техрон: Нашри Қатра. Чопи дувум, 1388.
25. **Фирдавсӣ, Абулқосим.** Шоҳнома. (Бо маънии лугот ва баро тавзеҳот). – Ҷ. 2. Ба кӯшиши Сайидмуҳаммад Дабирсиёқӣ. – Техрон: Нашри Қатра. Чопи дувум, 1388.
26. **Ҳидоят, Ризоқулихон.** Фарҳанги анҷуманорони Носирӣ. – Техрон: Китобфурушии исломия, 1288 қ.

Рустам Наботи

ИЗОБРАЖЕНИЕ «ЧАШИ» КАЙХОСРАВА В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ

В данной статье рассмотрены содержание и художественные особенности «Чаши» Кей-Хосрава - одного из древних мифических образов иранских народов, нашедшего свое место в «Шах-наме» Фирдоуси. Автор, опираясь на данные персидских письменных источников, прослеживает процесс транспозиции данного образа в иранском национальном эпосе и анализирует его мотивы.

Ключевые слова: чаша, «Чаша» Кей-Хосрав, мифические образы «Шахнаме» Фирдоуси.

Rostam Nabati

PORTRAYAL «CUP» KAY-KHOSRAV IN «SHOHNOMA» FIRDAVSY

In present article distinguish «Cup» Kay-Khosrav sense, and artistic specifics one of the ancients mythical image the Iranian people, come their place in «Shohnoma» Firdavsy. Author learn against by argument Persian written source trace process transposition present image, by the Iranian national epos and analyze its reason.

Key words: cup, «Cup» Kay-Khosrav, the ancients mythical, «Shohnoma» Firdavsy.

ДАР БОРАИ БАРХЕ АЗ ВОЖАҲОИ АСИЛИ ТОЧИКИ

Ганчинаи гаронбаҳо ва сарчашмаи асосии захираи лугавии забон ин аз ҳама халқ аст. Бинобар ҳамин то ба имрӯз дар гуфтори мардум, махсусан мардуми кӯхистон вожаву истилоҳоте ба мушоҳида мерасад, ки аз ҷониби муҳаққиқини пешини мардумшиносону лаҳҷашиносон ва забоншиносон мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор нагирифтааст, бо инчунин он ки бунёди асили тоҷикӣ доранд.

Ин масъала диққати баъзе аз донишмандонро ба худ ҷалб карда, дар бораи забонҳо ва ғӯйишҳои забони тоҷикии мардуми кӯхистон андешаҳои худро баён кардаанд. Ба таври намуна, донишманди олмонӣ, профессор Хоннис Шилд омӯзиш ва таҳқиқи ғӯйишҳо ва забонҳои кӯхистони Тоҷикистонро табиғу таъвиқ карда, аз ҷумла андешаи худро чунин баён намудааст. «Забонҳои кӯхистонӣ барои забоншиносӣ бисёр аҳамият доранд. Бинобар ин агар бигӯям, ки ин забонҳо аз тамоми забонҳои ҳиндуаврупоӣ пураҳамияттар ва омӯхтани онҳо барои фанни забоншиносӣ яке аз масъалаҳои муҳим аст, муболиға накардаам. Яке аз ин забонҳо забони яғнобӣ мебошад» [2,13-14].

Ин андешаҳоро Хоннис Шилд солҳои 20-уми асри XX баён намуда руи коғаз овардааст. Дар ҳақиқат Тоҷикистон яке аз озмоишгоҳҳои (лабораторияи) зинда ва осорхонаи забонҳои шарқии эронӣ ва ғӯйишҳои ғуноғуни тоҷикӣ мебошад.

Имрӯз омӯзиш ва пажӯҳиши забонҳои шарқии эронӣ ва лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дар мадди назари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Роҷеъ ба ин масъала, Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар бораи аҳамият ва арзиши гаронбаҳо доштани забонҳои помирӣ ва яғнобӣ чунин изҳори андеша кардааст: «Имрӯз Тоҷикистон аз ҷиҳати боигарии забонӣ низ мисли як осорхонаи таърихӣ зинда аст. Чандин забонҳои қадимаи мутааллиқ ба ғурӯҳи шарқии эронӣ дар Бадахшон ва яғнобӣ дар болооби дарёи Зарафшон ҳанӯз ҳам мавҷуданд. Ин забонҳо як лабораторияи бебаҳои таърихӣ забон буда, онҳоро ҳифз кардан ва ҳарчи беҳтар аз лиҳози илмӣ, хосатан этнолингвистӣ омӯхтан зарур аст» [3,31].

Албатта, ин боиси ифтихор аст, ки бештари ин забонҳо танҳо дар Тоҷикистон боқӣ мондаанд. Забон ва суннатҳои мардуми Бадахшон ва Яғнобӣ ки иломаи забонҳо ва суннатҳои гузаштаи шарқии эронӣ-суғдӣ ва ҳинду-иранӣ ин забонҳоро то ҷои

имкон биомӯзем ва ҳифз намоем.

Дар ҳақиқат вожаву истилоҳоти фаровони шевову гуворои бунёди асили тоҷикие мавҷуд аст, ки онҳоро танҳо мардуми кӯҳистон ҳифз кардаанд. Дар натиҷаи ҷустуҷӯ ва ковишҳои забоншиносӣ ва лаҳҷашинсоӣ калимаҳои зебову ноби тоҷикиеро метавон пайдо кард, ки ин гуна вожаҳо бештар дар гуфтори куҳансолон ба мушоҳида мерасанд ва шояд ҷавонҳои имрӯза ба маънои онҳо сарфаҳм нараванд.

Бинобар ҳамин мо тасмим гирифтем, шуморе аз ин навъи вожаҳои ҷамъоварӣ намуда, мавриди таҳлил қарор диҳем. Гумон мекунем ин гуна калимаҳо барои такмили фарҳанги забони тоҷикӣ низ мусоидат мекунанд.

Бояд зикр намуд, ки бархе аз вожаҳо гарчанде дар гуфтори ин ё он лаҳҷаҳо ва забонҳои шарқии эронии қаламрави Тоҷикистон истифодаи фаровон дошта бошанд ҳам, аммо дар фарҳангҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ, луғати лаҳҷаҳо ва забонҳои шарқии эронӣ сабт нагардида, мавриди пажӯҳиш низ қарор нагирифтааст.

Мо дар ин мақола калимаҳои **rubinak**, **buronak**, **tarbur**, **tarmarg** ро то андозае таҳлилу таҳқиқ хоҳем кард.

Rubinak-ин вожа истилоҳи ҷашни арӯсӣ ва маросимҳои дигар буда, аз нигоҳи сохтор мураккаб мебошад ва се ҷузъ: аз исм, асоси замонавӣ ҳозираи феъл ва пасванд таркиб ёфтааст:

Вожаи **rubinak** дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (2000) оварда шуда, чуниш шарҳу эзоҳ ёфтааст: «он чи дар рубинон ба арӯс гуфта меоваранд» [3, 176]. Чуноне мебинем, ин шарҳ ноқис буда, тавзеҳ меҷӯяд, то ки хонанда маънои мушаххаси онро дарёбад.

Rubinak-ро маъмулан дар маросими ҷашни арӯсӣ, ки бо номи **rubinon** маълум аст, аз ҷониби хешону пайвандон, ҳамсояҳо даъватшудаҳо барои эҳтиром ва дидани рӯи арӯс ме диҳанд. Ин суннат ҳоси тамоми маҳаллоти тоҷикнишин мебошад, ки он дар ҳар маҳал бо вежагиҳои гуногун баргузор мегардад.

Инчунин дар мавриди дидани рӯи тифли навзод низ ин суннат, яъне додани **rubinak** маъмул аст.

Вожаи мавриди пажӯҳиш гарчанде бунёди асили тоҷикӣ дошта бошад ҳам, вале дар фарҳангҳои куҳан сабт нагардидааст. Дар асару мақолаҳои муҳаққиқини яғнобшинос ва лаҳҷашиносони ватанию хориҷӣ ин вожаи суннатӣ ба мушоҳида намерасад, ҳол он ки дар гуфтори яғнобӣ ва бештари ғуӣишҳои забони тоҷикӣ корбурди фаровон дорад. Ин калима дар луғатҳои яғнобии солҳои охир ба нашр расида низ ба қайд гирифта нашудааст.

Маънои асосии вожаи **rubinak** матоъ, пул ё чизи дигаре барои

Buronak. Вожаи дигаре, ки диққати моро чалб кард, калимаи **Buronak** аст. **Buronak** ҳам мисли **rubinak** вожаи суннатӣ буда, дар маросимҳои тӯи арӯсӣ ё маросимҳои дигар, ки марбут ба пора кардану ҷӯшон ҷӯрҳои арӯсӣ мебошад, баргузор мегардад. **Buronak** пораи маросим аст, ки ба иштирокчиёни маросим ҳамчун барги сабз дода мешавад.

Ин калима аз асоси замони ҳозираи феъли тоҷикии «буридан» ва сифати **-onak** таркиб ёфтааст. Пасванди яғнобии **-ak** бештар аз ҷӯшонҳои гуногуни нутқ исм месозад. Ин ҷо низ аз феъли бавоситаи «буридан» (пора кунон, бур), пасванди **-ak** исм сохтааст, ки маънои «барг» нишон медиҳад. Яъне **burunak** пораи матое мебошад (мисли «буриномол»), ки дар рӯзҳои хурсандӣ ба унвони ҳадя пора карда ва дода мешавад. Бояд хотирнишон кард, ки ин расм ҳоси занҳост.

Вожаи **buronak** ҳам мисли бархе аз истилоҳоти яғнобӣ дар ҷӯшонҳои донишмандони пешин ва фарҳангҳои мавҷуда ба қайд гирифта нашудааст. Бояд зикр кард ки, вожаи мавриди андеша дар ҷӯшонҳои шарқии яғнобӣ ба сурати **buronak** талаффуз меёбад. Яъне байни ин лаҳҷаҳо дар бештари маврид тафовути овозӣ, табдили овози «о» ба «и» (таҷассус) ба назар мерасад, ки ин қоида дар забони яғнобӣ як қоидаи ҷағрафӣ махсус меёбад.

Ин вожа низ бори нахуст мавриди пажӯҳиш қарор мегирад. **Buronak** дар лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, махсусан гӯйиши тоҷикони Ҷазираи Зарафшон ҳам ба мушоҳида намерасад, бинобар ин метавон калимаи мазкурро ба истилоҳоти ҳоси яғнобӣ дохил кард.

Arus-i kursot-i puxoyak-i i libos-i latta čok kun-ošt kam-kam-i imlak-t-i his kun-or, nahawi num buronak wo-ošt. «Вақти пора кардани ҷӯрҳои арӯс як латтаро медаронанд кам-кам ба занҳо тақсим кунанд, номии ҳамонро буронак мегӯянд».

Омӯзиши забонҳои эронӣ ва гӯйишҳои он бисёр муҳим ва ҷуҳамият аст, чунки шуморе аз вожаҳои ба ёди фаромуширафта даст меёбем. Метавон гуфт, ки ҳоло ҳам бисёр калимаҳое дар гуфтори мардуми ҳамаҷониб, лаҳҷаҳо ва забонҳои шарқии эронӣ мавҷуданд, ки бунёди асили худро то имрӯз нигоҳ доштаанд.

Tarbur. Важаи **tarbur** мураккаб буда, аз сифат ва асоси замони ҳозираи феъли «буридан» сохта шудааст. Ҳар ду ҷузъи ин вожа, яъне **tar** ва **bur** калимаҳои тоҷикӣ мебошанд, бо вучуди ин истилоҳи **tarbur** дар фарҳангҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он ба қайд гирифта нашудааст.

Ин вожа гарчанде дар лугатҳои забони тоҷикӣ ва гӯйишҳои он сабт

махсусан дар гуфтори калонсолон ба мушоҳида мерасад. Вожаи мазкур ҳам ба таври шӯҳиомуз аз ҷониби касе ба шахси дигар ва гоҳо ҳамчун дуошиддӣ ба кор бурда мешавад. Масалан, калимаи **tarbur** дар ҳолати мавриди истифода қарор мегирад, ки хурдсолон аз сухани калонсолон (падар, модар, бобо, модаркалон...) саркашӣ мекунанд. Дар ин марид онҳо ба хурдсолон чунин сухан ё дуоро муносиб медонанд: **ilohim tarbur vi**. «Илоҳо тарбур шавӣ»

Вожаи **tarbur** дар гӯйиши деҳаҳои тоҷикзабони Яғноб низ дар ҳамин шакл ва маъно роиҷ аст. Ба ғайр аз ин калимаи мавриди пажӯҳиш дар бархе аз гӯйишҳои забони тоҷикӣ ҳам мустаъмал мебошад.

Tarbur дорои ду маъно, яъне маънои асли ва ҳам маънои маҷозӣ мебошад. Аз худи номи калимаи номбурда бармеояд, ки маънои он буридани чизи тар (дарахт, растанӣ, гиёҳ) аст. Маънои асосии **tarbur** буридани ниҳолу гиёҳҳои хушк нашуда, ҷавон, ба воя нарасида аст.

Маънои маҷозии он дар мавриди инсон ба кор меравад, яъне «ҷавонмарг». Лозим ба ёдоварист, ки водаи **tarbur** бештар дар маънои маҷозиаш истифода шуда, дар баъзе ҳолатҳо ба маънои аслиаш ҳам ба кор меравад. Масалан: **Daraxt-t tarbur na-kun-t,ubol ast**. «Дарахтро тарбур накунад, убол аст».

Дар баробари **tarbur** вожаи «ҷавонмарг» дар шакли **iunamarg** низ ба кор меравад: **Awī žuta junamarg a-vi**.- «Писари вай ҷавонмарг шуд». Дар чунин ҷумлаҳо ба ҷои **junamarg** метавон муодили он вожаи **tarbur**-ро истифода намуд.

Дар забони яғнобӣ калимаи **tarbur** асосан бо феълҳои ёрирасони **karak** «кардан» ва **viyak** «шудан» таркиб баста. ибораҳои феълӣ месозад: **tarbur-i vi-yak** «ҷавонмарг» шудан»; **tarbur-i kar-ak** «ҷавонмарг кардан».

Муодили дигари калимаи **tarbur** вожаи **tarmarg** аст. Ин калима ҳам аз ду ҷузъи мустақилмаъно аз **tar** (сифат) ва **marg** (исм) сохта шудааст, ки ҳарду вожаҳои тоҷикӣ мебошанд. **Tarmarg** низ дар баъзе аз лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, махсусан лаҳҷаҳои болооби дарёи Зарафшон мустаъмал буда, онро бештар аз гуфтори калонсолон, махсусан занҳо ба қайд гирифтани мумкин аст.

Шояд саволе ба миён ояд, ки оё байни калимаи **tarbur** ва **tarmarg** тафовуте ҳаст ё не?

Байни калимаҳо тафовут ҳаст. Тафовути **tarbur** аз **tarmarg** дар он аст, ки агар вожаи **tarbur** ҳам ба маънои асли ва ҳам ба маънои маҷозӣ мустаъмал бошад, калимаи **tarmarg** танҳо дар мавриди инсон ба кор меравад. Аз ин ҷиҳат, доираи истиъмоли вожаи **tarbur** нисбат ба калимаи **tarmarg** васеътар мебошад.

Дар баъзе ҳолатҳо ба таври шӯхиомез ё чиддӣ аз ҷониби касе ба каси дигар истифода шаванд: **Ax tarmarg (=tarbur) man gap nanosči**. «Он тангонмург гани маро намегирад».

Вожаи **tarmarg** низ мисли калимаи **tarbur** на танҳо дар забони ягнобӣ, балки дар гӯиши ягнобиёни деҳаҳои тоҷикзабон ҳам роиҷ аст. **Tarmarg** гарчанде вожаи тоҷикӣ бошад ҳам, аммо дар фарҳангҳои қадимтарин забони тоҷикӣ ва лаҳҷавӣ сабт нагардидааст.

Бо иҷуди он ки дар забони ягнобӣ калимаи мавриди таҳқиқ истифодаи фаровон дошта бошад ҳам, лекин аз ҷониби муҳаққиқони тоҷикӣ, чи ватанӣ ва чи хориҷӣ ба қайд гирифта нашудааст. Бинобар ин метавон гуфт, ки калимаи **tarmarg, tarbur** бори нахуст мавриди таҳқиқи қарор мегиранд.

Ҳамин тавр, бо мурури замон, гузашти айём дар натиҷаи омезиши қадимтарин миллатҳои гуногун баъзе калимаҳо инкишоф ёфта, ба маъноҳои дигар низ соҳиб шудаанд, бархе аз онҳо ба тағйироту таҳаввулот дучор омада, шумори дигар дар лаҳҷаҳои мардуми кӯхистон асолати бунёдии куҷо нигоҳ медоранд. Бинобар ҳамин ҷамъоварӣ ва баррасии ин навъи калимаҳо яке аз сарчашмаҳои асосӣ ва бисёр муҳими забон махсуб мешавад. Вожаҳои асиле, ки дар гуфтори мардуми кӯхистон, ба вежа гузаридагонии ин ё он лаҳҷа ҳифз шудааст, омӯзиши онҳо на танҳо барои таҳқиқи забони тоҷикӣ ё гӯишҳои он, балки барои таҳқиқи таърихи забон, тақмили фарҳанги забони тоҷикӣ низ маводи фаровон дода метавонад.

Китобнома

1. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, ҷ.2. Душанбе, 2008.
2. Хонинс Шилд. Дар бораи забонҳои кӯхистони Тоҷикистон. Маҷ. «Роҳбари дониш», 1928, №6.
3. Эмомали Раҳмон. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. Душанбе, 2006.

Сайфиддин Мирзоев

О ПРОИСХОЖДЕНИИ НЕКОТОРЫХ ИСКОННО КОРЕННЫХ ТАДЖИКСКИХ СЛОВ

Слова и термины исконно таджикского происхождения, употребляемые горным населением Таджикистана и являющиеся одной из важнейших основ лексического состава ягнобского языка, долгое время находились вне поля зрения предшествовавших языковедов.

интерес для пополнения словарного фонда таджикского языка: **rubinak** отрез ткани для участников церемонии шитья одежды, особенно для новобрачной; **tarbur** умерший молодым; **tarmarg** умерший молодым.

Ключевые слова: ягнобский язык, слова, лексика, говоры.

Sayfiddin Mirzaev

ORIGIN OF SOME INDIGENOUS ABORIGINAL TAJIK

Words and terms originally Tajik origin that are used to population mountainous Tajikistan and yavlyayushiesya one of the essential foundations of lexical structure Yagnobi language had long been out of sight of the preceding linguists. The article examines four lexical items of interest to supplement the lexical fund of the Tajik language : rubinak piece of fabric for sewing clothing ceremony participants , especially for the bride ; tarbur died young ; tarmarg died young.

Key words: Yaghnobi language , words , vocabulary, dialects .

ЗАБОНИ ҲУҚУҚ ВА ВЕЖАГИҲОИ УСЛУБИИ ОН

Забони ҳуқуқ яке аз услубҳои забони тоҷикии муосири махсус буда, барои як қатор вежагиҳои луғавӣ, сарфӣ ва нахвист, ки ҳангоми таҳияи қонун, кодекс, санад, оиннома, низомнома, амру фармон, парванда ва ғайроти хучҷат бояд ба эътибор гирифта шавад. Зеро ҳуқуқ аз ҷумлаи услубист, ки доираи истеъмоли васеъ дорад. Он ба ҳама ё аксарият дахл мекунад, барои умум хизмат мекунад ва воситаи асосии робитаю муоширати ҷамъум, яъне соҳибзабон мебошад.

Мақсаду вазифаи забони ҳуқуқ ба аҳли ҷомеа ҳарчи амиктар таъкир расонидани муҳтавои қонуну қоидаи ҷомеа аст. Тамоми хучҷату санад, ки таҳия мегардад, бо мақсади танзими ягон соҳаи фаъолияти инсон мураттаб мешавад. Аз ин ҷост, ки забони ҳуқуқ дар навбати худ услуб ё шохаҳои забони қонунгузорӣ, забони хучҷату санадшиносии ҳуқуқӣ амалия, забони улуми ҳуқуқ, забони маърифати ҳуқуқ, забони рузноманигорӣ (журналистика)-и ҳуқуқиро шомил аст.

Бо тамоми вежагиҳои фарогири махсусияти соҳавиаш забони ҳуқуқ ин дуҷунҷаи ҷудонопазири ҳамаи забони умумиву ягона ва адабӣ дорои ҷиҳатҳои хеле муҳимму арзишмандест, ки мо дар бисёр соҳаҳои дигар истифода мекунем, ё онҳо бо тарзу тариқи дигар зухур мекунад. Баъзе талаботи забони ҳуқуқ, ҳатто, гоҳо баръакси муқаррароти маъмулии забони адабӣ мебошанд.

Нахустталаботи услуби ҳуқуқ амиқбаёнӣю ифоданокии ва урёнгуист. Ҳуқуқшинос бояд ба умқи маънию мазмуни ҳар як вожаю ибора, таъбиру ҷумлаи мавриди қорбасташ хуб сарфаҳм рафта, онҳоро ҳам аз ҷиҳати луғавӣ, ҳам аз лиҳози ҳуқуқӣ таҳлил намуда, ба таркиби матн ворид созад. Агар яке аз инҳо ҳалал бинад, таҳлилу тасниф сатҳӣ ё яктарафа сурат мегирад, мавриди қорбаст, тобишҳои маънӣ, риоя нашавад, омилҳои вежагиҳои касбию соҳавӣ заиф ғашта, амиқбаёнӣ таъмин намегардад.

Амиқбаёнӣ аз лиҳози ҳуқуқ талаботу зарурати худро дорост. Қабл аз ҳама хучҷатшинос бояд мавзӯ, мақсад, мавод, натиҷа ва ҳулосаи интириши худро дарку эҳсос намояд. Ин ҳама доираи луғат ва тарзу услуби таҳияи хучҷатро муайян месозад. Мусанниф ҳар қадар қонуну қарорро хуб донад, баёнш ҳамаи андоза амиқ ифода мегардад.

Ифоданокию шууррасии фикр аз интиҳоби вожаю сохтори ҷумлаи қорбастагӣ дорад. Талаботи асосии фаҳмову шууррас иброз намудани фикри ҳаттиву шифоҳӣ ин содабаёнӣ аст. Ҳар қадар фикр содаю далелнок, ифодаи қарор, ҳамаи қарор баён соҳаи мегардад. Бояд

таъкид намуд, ки баръакси услуби бадеи услуби ҳуқуқ талаб менамояд, бо мақсади амиқу саҳеҳ ва дуруст баён кардани тартиб додани ақиқат ба қалимаю ифода ва ибораҳои содаю оммафаҳм, як маъно, серистеъмоӣ, фармуда шаванд, то дарки маъниву мазмунӣ матн душвор нагардад. Агар дар асари бадеӣ гурез аз такрор, истифодаи мурдифот аз хунару санъат баланди адиб шаҳодат диҳад, дар услуби ҳуқуқ чунин муносибат қатъан манъ карда мешавад ва ин бесабаб нест. Духурагӣ, сермаъноӣ ва омонимии вожаҳо метавонад фаҳмиши муҳтавои фикрро душвор созад, амикрафти модда, қонун, қоида ва умуман матнро ҳалалпазир гардонад. Аз ин ҷост, ки пас аз соли қабули кодекси «Ҳуқуқи ҷиноятӣ»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон 8-уми декабри 2003 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» қабул карда шуд ва моддаи 38-уми он ҳар як ҳуҷҷатнигорро вазифадор мекард, ки матни санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд мухтасар, бо забони сода ва равану фаҳмо баён карда шавад, ки тафсири ҳархелаи меъёрҳоро истисно намояд. Моддаи 4-уми ҳамин қонун талаб менамояд, ки дар матни санади меъёрий-ҳуқуқӣ истифодаи мафҳумҳои (истилоҳоти) гуногуни ҳаммаъно норавад [7,28]. 17-майи соли 2004 таҳти рақами 35 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Кодекси ҷиноятӣ» Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд; Қонуни мазкур ба «Кодекси ҷиноятӣ»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 11¹ иборат аз се банд моддаи нави ворид намуд. Ин модда чунин «Қоидаҳои тафсири қонуни ҷиноятӣ»-ро муқаррар кардааст:

1. Агар меъёри ҳуқуқӣ духура ифода ёфта бошад, ё худ онро духура маънидод намоянд, дар ин сурат он ба маънияти айбдоршаванда (судшаванда, маҳкумшаванда) тафсир (маънидод) карда мешавад.

2. Ибораҳо ва (ё) мафҳумҳои, ки дар ҳамин Кодекс истифода бурда мешаванд, ҳамоно маъноеро доранд, ки дар қонунҳои дахлдор оварда шудаанд, агар дар Кодекси ҷиноятӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад.

3. Дар доираи Кодекси мазкур ба маъноҳои гуногун тафсир кардани мафҳумҳои якхела манъ аст, ба шарте ки дар ҳади ҳамин кодекс оид ба он нишондоди махсус мавҷуд набошад [7,5].

Доир ба мақсад ва моҳияти ин қонун дар «Тафсир ба Кодекси ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст, ки он «бо мақсади ҳамаҷониба риоя ва ҳифз намудани ҳуқуқҳои инсон ба Кодекси ҷиноятӣ дохил карда шудааст, ки бевосита аз муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба арзиши олии эълои намудани инсон ва ҳуқуқу озодиҳои он бармеояд [2,14].

Таомули ҳуқуқӣ чунин аст, ки ҳар нуктаи мавриди гуфтор ё навиштор бояд тибқи сарқонун сурат гирад. Бинобар он ҳар банди моддаи тамоми қонуну асноди ҳуқуқӣ дар асоси он ва ба...

Интихобу корбасти дурусти вожаю таркиб, ибораю чумла шууррасии санадро таъмин менамояд. Аз ин ҷиҳат ифоданокии бадеӣ аз ифоданокии бадеӣ фарқ мекунад. Агар дар асари бадеӣ муваффақият бошад, дар санадофарӣ яқинии бадеӣ бадеӣ асосӣ маҳсуб мешавад.

Тавре, ки аз иқтибоси қонун бармеояд, талаботи дигари қонунофарӣ бадеӣ бадеӣ аст. Зеро ҳуқуқу қонун ҳам меъёр дораду он меъёр вежагии бадеӣ бадеӣ, роҳбаладӣ, пешбараандагӣ, муайянкунандагӣ дорад. Ҳар як инкиду воситаи лугавӣ, сарфию наҳвӣ метавонад боиси душвории бадеӣ мафҳум, маъно, мазмун ва муҳтавои чумла гардад. Масалан, бадеӣ бадеӣ Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин тартиб дода бадеӣ: *Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхотир, демократӣ, ҳақдор, дунявӣ ва ягона мебошад* [2, 4]. Дар ин модда фикр бо як бадеӣ содаи дутаркибаи ҷидаъзо баён гардидааст. Ҳар як вожаи ин чумла як хусусияти хеле муҳими давлати Тоҷикистонро муайян менамояд. Аммо калимаи *ягона* бипобар сермаъною духӯра будани бадеӣ равшании фикрро андаке халалдор сохтааст.

Дар матни русии моддаи мазкур вожаи *ягона* бо истилоҳи *унитарное* ифода мешавад.

Калимаи *ягона* аз вожаҳои як ва гона сохта шуда, минбаъд таҳриф шудааст. Он дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо маъниҳои зерин эзоҳ мешавад: 1. Танҳо, фард, якка, тоқ; 2. Бемонанд, беназир, бемисл, беҳамто; 3. Худӣ, азони худӣ; 4. Киноя аз Худо [9, 627]. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» вожаи *ягона* ба русӣ дар 3 банд тарҷума шудааст: 1. Единственный, *един-единственный*; *имеющийся в единственном числе, уникальный, не имеющий себе подобных, бесподобный*; 2. Несравненный; 3. Общий, объединённый, единый [10, 793].

Истилоҳи байналмиллалӣ *унитарный* бошад, дар «Советский энциклопедический словарь» *объединенный, единый, составляющий одно целое* [6, 1394] омадааст. «*Унитарное государство*» ба тариқи зайл тафсир мешавад: *форма государственного устройства, при которой территория государства, в отличие от федерации, не имеет в своем составе федеративных единиц (штатов, земель), а подразделяется на административно-территориальной единицы (районы, области и т.п.)* [6, 1394]. Дар «Русско-таджикский словарь» калимаи *унитарный* танҳо чун *мураттибӣ* тарҷума шудааст [4, 1148]. Маълум гашт, ки мураттибӣ Сарқонун вожаи ягоноро ба маънои том, ҷудонашаванда, тақсимнашаванда, тақсимнопазир, якҷокимиятӣ қор фармудаанд.

Дар «Тафсири илмию оммавии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон» вожаи мавриди таҳлил ба тариқи зайл эзоҳ дода мешавад: *Будани Тоҷикистон дар он ифода меёбад, ки он*

мақомоти олии намояндагӣ, иҷроия ва судии барои тамоми кишвар умумӣ дорад, як конституция, як низомӣ қонунгузорӣ ва шаҳрвандии ягона мавҷуд аст» [8, 31]. Маънидоди ҷумла бо эзоҳи луғату фарҳанго мувофиқат надорад. Илова ба ин дар ҷумлаи дуҷуми матн нарасидани ҳоли макон эҳсос мешавад.

Ба ҳар ҳол дар нахустмоддаи Сарқонун вожаи ягона андак бемаврид омадааст. Аз он духӯрагии маъно эҳсос мегардад. Дар матн маънои ин вожа равшану возеҳ ифода нагардидааст. Аз ин ҷост, ки муфасссирони сарқонун ҳангоми тафсири вожаи мазкур пас он дар қавсайн муайянкунанда ё муродифи байналхалқнашро (унитарӣ) овардаанд. Бинобар он калимаи ягонаро бо вожаи тақсимнопазир (ҷудонашаванда, ҷудонопазир) иваз кардан беҳтар мебуд, зеро Ҷумҳурии Тоҷикистонро давлати ягона гуфта, мусаннифони Сарқонун танҳову якка, бемислу монанд, дар олам якто буданашро не, балки ҷудонопазир булан, ҳудуди ҳукумати ягона доштани онро ба ҳисоб гирифтаанд ва ин аз моддаи 7-и ҳуди Сарқонун хуб аён мегардад. Дар моддаи 7 ба ин маънӣ истилоҳҳои тақсимнашаванда, тамомияти арз, ягонагии давлат қорбаст гаштаанд. Моддаи 7. Ҳудуди Тоҷикистон тақсимнашаванда ва дахлнопазир мебошад. Соҳибхитиёри, истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистонро давлат таъмин менамояд. Тарғиб ва амалиёти ҷудонандозӣ, ки ягонагии давлатро ҳалалдор мекунад, манъ аст... [2, 9].

Эътимоднокию устувории сохтори грамматикӣ матн ҳуқуқӣ низ аз талаботи асосию муҳими санаднигорист. Азбаски бо қонуну ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ одамону шаҳрвандони гуногунмаълумоту гуногунтабақа саруқор доранд, қонуннигорону санадсозонро лозим аст, ки ҳар як фикру нуқтаро сода, дар қалабҳои умумиистеъмоли ва ҳадафрас ифода намоянд. Ҳамчунин хусусияти фармоишӣ, таъинотӣ ва муқарраротӣ доштани меъёрҳои ҳуқуқӣ низ тақозо менамояд, ки қолабу сохтори грамматикӣ матн содаву маъмулӣ бошад, оммафаҳмӣ баёнро таъмин созад.

Яқин аст, ки фармон ё қонун муғлақу духӯра ё бо қалабҳои номаълум таҳия шуда бошад, мақсаду мароми қонуннигор возеҳ баён нашуда, азҳуд кардану иҷрояшро душвор ё ҳатто ғайривоқеию имконнопазир мегардонад, зеро ҳар як қонун фаъолияти ашҳосу афроди гуногунмаълумоту мухталифақидаро шумил буда метавонад. Масалан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тамоми аҳолии кишвар равона карда шудааст ва дар он қорбасти истилоҳоти маҳдудистеъмолу ибора ва ҷумлаҳои бадеӣ ё мураккаби дараҷадор ё сертаркиб мувофиқи мақсад нест. Мутаассифона, бинобар ҳанӯз қорхӯрда нашудану дар ин ё он соҳа мақоми устувор пайдо

Дониш мавҳумии матни ҳуқуқӣ буда метавонанд.

[illegible]

Дозим меояд, ки баъзе истилоҳоти сохтаву сунъӣ ва таҳтуллафзиро ба вожаҳои ниёгонӣ, ки як муддати мадид аз истифода дур монда буданд, ба ҷиҳати ғайри мақсадӣ истифода мебаранд. Инро ба ҷиҳати ғайри мақсадӣ истифода мебаранд, ба ҷиҳати ғайри мақсадӣ истифода мебаранд, ба ҷиҳати ғайри мақсадӣ истифода мебаранд.

Яке аз унсурҳои фарқкунандаи инсон аз мавҷудоту махлуқоти дигар дорои эҳсос будани ӯст. Эҳсосот ҳамроҳи доимии инсон аст ва мо бояд аз он дурусту бомаврид истифода барем. Истифодаи бемавриду бемадании эҳсос бар зарари қору зиндагӣ хоҳад шуд. Бинобар он офаридани матнҳои бахшандаи эҳсосоти муътадил яке аз талаботи мусимии забони ҳуқуқ махсуб меёбад.

Эҳсосот душмани ҳуқуқшинос аст. Ҳуқуқшинос ҳатто поматлубтарин ё беҳтарин ҳодисаю рӯйдод, амалу ҳаракат, супоришу фармониш ва муқарраротро бе ифодаи мавқеи шахсии худ, бо қорбасти вожаю ислоҳот ва таркибу ибораҳои муътадил ба маводи ҳуқуқи ворид намуда, матнро бояд тавре таҳия созад, ки фишори эҳсосию муносибати анфиродинаш аён нагаҳад.

Маҳз ба чунин вежагиҳояш пигориши ҳуқуқӣ аз забон ва услубҳои илмӣ рӯзноманигорӣ, ки барояшон ошкоро муайян намудани мавқеъҳои ҷаҳиди назари муаллиф хос аст, фарқ мекунад. Баръакс барои забони ҳуқуқ муҷаррадбаёнӣ ва мавҳумнависӣ (абстрактнависӣ) хос буда, ғайриқаноатбахш ба мисли *адл*, *ҳаракат*, *таркиби ҷиноят*, *далели юридикӣ*, *объекти ҷиноят*, *субъекти ҷиноят* танҳо тафаккури тасаввур кардан мумкин аст. Ҳамзамон категорияҳои юридикӣ хеле мушаххас буда, маъмулан ҳар кадоми онҳо ҳаракату ҳолатҳои фардиро шомиланд, ки муҳтавои категорияи мазкурро муайян менамояд.

Забони ҳуқуқ ба туфайли робитаю таъсири мутақобилаи категорияи юридикӣ низоми қору фаъолияти воқеии онҳоро муайян месозад ва ба таъзим мебарорад. Тамоми низоми фаъолияти соҳаи ҳуқуқ тавассути қонунҳо оинномаҳо амалӣ мегардад. Онҳо бошанд, маҳз бо фаъолияти қонунҳо менамоянд. Аз ин ҷост, ки забоншиносии

таъкид намуд, ки баръакси услуби бадеӣ услуби ҳуқуқ талаб менамояд, бо мақсади амиқу саҳеҳ ва дуруст баён кардани тартиб додани ҳама калимаю ифода ва ибораҳои содаю оммафаҳм, як маъно, сериетезис ва фармуда шаванд, то дарки маъниву мазмуни матн душвор нагарад. Дар асари бадеӣ гурез аз такрор, истифодаи мурдифот аз ҳунари сазандаи баланди адиб шаҳодат диҳад, дар услуби ҳуқуқ чунин муносибат қарор манъ карда мешавад ва ин бесабаб нест. Духӯрагӣ, серматезис ва омонимии вожаҳо метавонад фаҳмиши муҳтавои фикрро душвор ва амикрафти модда, қонун, қоида ва умуман матнро халалпазир гаразд. Аз ин ҷост, ки пас аз соли қабули кодекси «Ҳуқуқи ҷиноятӣ»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон 8-уми декабри 2003 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» қабул карда шуд ва моддаи 34-уми ҳар як ҳуҷҷатнигорро вазифадор мекард, ки матни санади меъёрии қонун бояд мухтасар, бо забони сода ва равону фаҳмо баён карда шаванд ва тафсири ҳархелаи меъёрҳоро истисно намояд. Моддаи 4-уми ҳамин қонун талаб менамояд, ки дар матни санади меъёрий-ҳуқуқӣ истифодаи мафҳумҳои (истилоҳоти) гуногуни ҳаммаъно норавост [7,28]. 17-уми соли 2004 таҳти рақами 35 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд; Қонуни мазкур ба «Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 11¹ иборат аз се банд моддаи 11-уми ворид намуд. Ин модда чунин «Қоидаҳои тафсири қонуни ҷиноятӣ» муқаррар кардааст:

1. Агар меъёри ҳуқуқӣ духӯра ифода ёфта бошад, ё худ онро дар маънидод намоянд, дар ин сурат он ба манфиати айбдоршудагон (судшаванда, маҳкумшаванда) тафсир (маънидод) карда мешавад.

2. Ибораҳо ва (ё) мафҳумҳое, ки дар ҳамин Кодекс истифода ёфта мешаванд, ҳамон маъноеро доранд, ки дар қонунҳои дахлдор оварда шудаанд, агар дар Кодекси ҷиноятӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад.

3. Дар доираи Кодекси мазкур ба маъноҳои гуногун тафсир кардаи мафҳумҳои якхела манъ аст, ба шарте ки дар ҳуди ҳамин кодекс оид ба ин нишондоди махсус мавҷуд набошад [7,5].

Доир ба мақсад ва моҳияти ин қонун дар «Тафсир ба Кодекси ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст, ки он «бо мақсади ҳамаҷониба риоя ва ҳифз намудани ҳуқуқҳои инсон ба Кодекси ҷиноятӣ дохил карда шудааст, ки бевосита аз муқаррароти Конституции Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба арзиши оли эълон намудани инсон ба ҳуқуқу озодиҳои он бармеояд [2,14].

Таомули ҳуқуқӣ чунин аст, ки ҳар нуктаи мавриди гуфтор ба навиштор бояд тибқи сарқонун сурат гирад. Бинобар он ҳар банди моддаи тамоми қонунро асноли ҳуқуқӣ дар ҳамаи онҳо ба ҳисоб мебаранд.

мақомоти олии намояндагӣ, иҷроия ва судии барои тамоми кишвар умумӣ дорад, як конституция, як низомӣ қонунгузорӣ ва шаҳрвандии ягона мавҷуд аст»[8, 31]. Маънидоди ҷумла бо эзоҳи лугату фарҳангҳо мувофиқат надорад. Илова ба ин дар ҷумлаи дуҷуми матн нарасидани ҳақиқат мақон эҳсос мешавад.

Ба ҳар ҳол дар нахустмоддаи Сарқонун вожаи ягона андак бемаврид омадааст. Аз он духурагии маъно эҳсос мегардад. Дар матн маънои ин вожа равшанӣ навозеҳ ифода нагардидааст. Аз ин ҷост, ки муфасссирони сарқонун ҳангоми тафсири вожаи мазкур пас он дар қавсҳои муайянкунанда ё муродифи байналхалқашро (унитарӣ) овардаанд. Бинобар он калимаи ягонро бо вожаи тақсимопазир (ҷудонашаванда, ҷудопозир) иваз кардан беҳтар мебуд, зеро Ҷумҳурии Тоҷикистонро давлати ягона гуфта, мусаннифони Сарқонун танҳову яққа, бемислу монанд, дар олам яққа буданашро не, балки ҷудопозир будан, ҳудуди ҳукумати ягона доштани онро ба ҳисоб гирифтаанд ва ин аз моддаи 7-и ҳудуди Сарқонун хуб аён мегардад. Дар моддаи 7 ба ин маъни истилоҳҳои тақсимошаванда, тамомияти арз, ягонагии давлат қорбасти гаштаанд. Моддаи 7. Ҳудуди Тоҷикистон тақсимошаванда ва дахлнопазир мебошад. Соҳибхитиёри, истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистонро давлат таъмин менамояд. Тарғиб ва амалиёти ҷудонандозӣ, ки ягонагии давлатро ҳалалдор мекунад, манъ аст...[2, 9].

Эътимоднокию устувории сохтори грамматикӣ матни ҳуқуқӣ низ аз талаботи асосию муҳими санадшиносӣ. Азбаски бо қонуну ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ одамону шаҳрвандони гуногунмаълумоту гуногунтабақа сарукор доранд, қонуншиносону санадсозонро лозим аст, ки ҳар як фикру нуқтаро сода, дар қалабҳои умумистеъмоли ва ҳадафрас ифода намојанд. Ҳамчунин хусусияти фармоишӣ, таъинотӣ ва муқарраротӣ доштани меъёрҳои ҳуқуқӣ низ тақозо менамояд, ки қолабу сохтори грамматикӣ матн содаву маъмулӣ бошад, оммафаҳмӣ баёнро таъмин созад.

Яқин аст, ки фармон ё қонун муғлақу духура ё бо қалабҳои номаълум таҳия шуда бошад, мақсаду мароми қонуншинос навозеҳ на шуда, азҳуд кардану иҷрояшро душвор ё ҳатто ғайривокену имконнопазир мегардонад, зеро ҳар як қонун фаъолияти ашхосу афроди гуногунмаълумоту мухталифқидаро шомил буда метавонад. Масалан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тамоми аҳолии кишвар равона карда шудааст ва дар он қорбасти истилоҳоти маҳдустеъмолу ибора ва ҷумлаҳои бадеӣ мураккаби дараҷадор ё сертаркиб мувофиқи мақсад нест. Мутаассифона, бинобар ҳанӯз қорхурда нашудану дар ин ё он соҳа мақоми устувор пайдо накардани истилоҳот бисёр нуқтаҳои қонуну кодексҳо муғлақ баён

ваз бонси мавҳумии матни ҳуқуқӣ буда метавонанд.

Вақти он расидааст, ки истилоҳоти умумию соҳавӣ ба танзиму меъёр дароварда шавад. Алҳол ҳатто дар як қонун ё умуман матни ҳуқуқӣ айни ва мафҳум бо ду ё чандин истилоҳ ифода карда мешавад. Бисёр истилоҳи маъмулӣ, ки дар забони русӣ бо як калима ифода мегарданд, дар забони тоҷикӣ гунаҳои мухталиф доранд, ба мисли: *законотворчество – қонунободкунӣ, қонунофарӣ, қонунсозӣ; делопроизводитель – коргузор, дефтардор, котиб(а); система – низом; режим – низом, реҷа; порядок – тартиб, тартибот; устав – оиннома; положение-оиннома* ва ғ. Мафҳуми мазкур танҳо бо вожаҳои зерин ифода гарданд беҳтар мебуд: қонунофар, дефтардор, низом, реҷа, тартибот, оиннома, дастурнома.

Дозим меояд, ки баъзе истилоҳоти сохтаву сунъӣ ва таҳтуллафзиро бо вожаҳои ниёгонӣ, ки як муддати мадид аз истифода дур монда буданд, ба шфрот норасонида, беҳаросу беҳазар ба қор дароварда, ин равандро ҳаққат бахшем.

Яке аз унсурҳои фарқкунандаи инсон аз мавҷудоту махлуқоти дигар дигар дорои эҳсос будани ӯст. Эҳсосот ҳамроҳи доимии инсон аст ва мо бояд аз он дурусту бомаврид истифода барем. Истифодаи бемавриду ғайратии эҳсос бар зарари қору зиндагӣ хоҳад шуд. Бинобар он маъриданӣ матнҳои бахшандаи эҳсосоти муътадил яке аз талаботи муҳими забони ҳуқуқ маҳсуб меёбад.

Эҳсосот дӯшмани ҳуқуқшинос аст. Ҳуқуқшинос ҳатто шикоятдӯштарин ё беҳтарин ҳодисаю рӯйдод, амалу ҳаракат, супоришӯ фармониш ва муқарраротро бе ифодаи мавқеи шахсии худ, бо қорбасти қароҷаю ислоҳот ва таркибу ибораҳои муътадил ба маводи ҳуқуқӣ ворид намуда, матнро бояд тавре таҳия созад, ки фишори эҳсосию муносибати шифиродинаш аён нагардад.

Маҳз ба чӯпин вежағиҳояш нигориши ҳуқуқӣ аз забон ва услубҳои илмӣю рӯзноманигорӣ, ки барояшон ошқоро муайян намудани мавқеъю нуқтаи назари муаллиф ҳос аст, фарқ мекунад. Баръакс барои забони ҳуқуқ муҷаррадбаёнӣ ва мавҳумнависӣ (абстрактнависӣ) ҳос буда, ифодаҳои ро ба мисли *адл, ҳаракат, таркиби қиноят, далели юридикӣ, объекти қиноят, субъекти қиноят* тапҳо тафаккуру тассавур қардан мумкин аст. Ҳамзамон категорияҳои юридикӣ хеле мушаххас буда, маъмулан ҳар кадоми онҳо ҳаракату ҳолатҳои фарди ро шомиланд, ки муқтавои категорияи мазкурро муайян менамояд.

Забони ҳуқуқ ба туфайли робитаю таъсири мутақобилаи категорияи юридикӣ низоми қору фаъолияти воқеии онҳоро муайян месозад ва ба танзиму медарорад. Тамоми низому фаъолияти соҳаи ҳуқуқ тавассути қонунҳо оинномаҳо амалӣ мегардад. Онҳо бошанд, маҳз бо фаъолияти

хуқуқ (юрислингвистика- юридическая лингвистика) ва ҳуқуқшиносӣ забон (лингвоюрисистика-лингвистическая юриспруденция) бе ҳамдигар вуҷуд дошта наметавонанд. дар забоншиносии ҳуқуқшиносии тоҷик бошад, ин мафҳумҳо ҳанӯз тамоман навад.

Зарур аст, ки пизому танзими забони ҳуқуқро бо забони давлати ба ҷодаи дуруст равон намоем. Барои ин дастовардҳо, бурду бохти соҳаро дар қонунофорию ҳуҷҷатнигорӣ муназзам омӯхта, вожаю мафҳумҳо таркибу ибораҳо, ҷумлаю мутуи соҳавиро бо дар назардошти талаботи ҳубу ботаамул таҳлилу баррасӣ намуда, техникаи қонунофарӣ, сараву носараро эҳтиёткорона ҷудо намуда, омилҳои пешбурду рушди забони ҳуқуқро таъмин сохтан лозим аст.

Омӯзиши таърихи забон ва ҳуқуқи тоҷик далели онанд, ки мо ҳанӯз аз даврони қуҳан дар қори бунёд, таппакул ва таҳаввули истилоҳоту забони ҳуқуқ, шарҳу тафсири меъёрҳои забони ҳуқуқ, ки ифодагари тамоми пиндору гуфтору рафтори инсониятро дар соҳаю ҷабҳаҳои мухталифи ғайолияташ фарогир бошад, ба мисли *Mādigāni hazār dādestān*[5,55-56] дорем, танҳо истифодаи оқилонашро бояд азҳуд намоем.

Муҳимташ он аст, ки дар тафаккури касбии ҳуқуқшиносон дарки амиқи ҷунин нуқтае ҷой бигирад, ки бидуни забон таҳия, интишору тарғиб ва ҳаёти сохтани ҳеҷ як қонуну ҳуҷҷат имкон надорад. Забони ҳуқуқ барои қонуншиносони ин соҳа на танҳо воситаи ғайолияти ҳамешагии онҳост, балки он арзиши бузурги маънавию фарҳангист, ки таъмини волоияти қонунро нишон дода метавонад.

Китобнома:

1. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: Қонуният, 2008, 410 с.
2. Конституцияи(Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: Шарқи озод, 2003, 86 саҳ.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ».-Душанбе: Шарқи озод, 2003, 48 с.
4. Русско-таджикский словарь. –М.: Русский язык, 1985, 1280 с.
5. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна.-Душанбе: Пайванд, 2001, 310 с.
6. Советский энциклопедический словарь. – М.: СЭ, 1979,1889с.
7. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: Глобус, 2006, 880с.
8. Тафсири илми-оммавии Конституцияи(Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: Шарқи озод, 2009, 520 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2 – М.: СЭ,1969, 949с.
10. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ.- Душанбе, 2006. 802с

ЯЗЫК ПРАВА И ЕГО МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Язык права, являющийся одним из методик современного языка, имеет ряд словарных, морфологических и синтаксических особенностей, которые должны учитываться при составлении закона, кодекса, документа, устава, правила, приказа, указа, дела и вообще любого правового документа. Только посредством языка можно составить, распространить и дать жизнь любому закону и документу. Язык права для законопродводства данной сферы является не только посредством постоянной деятельности, но и имеет огромную культурную и нравственную ценность и показывает, что закон является превыше всего.

Ключевые слова: право, терминология, документ, закон, таджикский язык.

Shokirov Tugral

LANGUAGE RIGHTS AND INSTRUCTIONAL FEATURES

Language rights, which is one of the techniques of modern language has a number of lexical, morphological and syntactic features that should be considered when drafting the law, code, document, statute, rule, order, decree, law and generally any legal instrument. Only through language can create, disseminate and give life to any laws or documents. Language rights for office work in this sphere are not only through the constant activity, but also have a large cultural and moral values and shows that the law is above all.

Key words: law, terminology, documents, laws, the Tajik language.

ВОҲИДҲОИ НУТҚ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ПАЙДОИШИ ВОҲИДҲОИ ЗАБОН

Масъалаи забон ва нутқ, чихатҳои фарқкунанда ва умумияти онҳо пайваста мадди назари олимони забоншинос қарор дорад. Дар ин роҷа таснифоти воҳидҳои забону нутқ ва баҳсе, ки воҳидҳои забон дар заминаи воҳидҳои нутқ ба вучуд меоянд, як андоза андешаи илмиро талаб мекунанд. Забон ва нутқ дорои як қатор воҳидҳое мебошанд, ки дар мавридҳои гуногун аз ҳам фарқ карда, бо вучуди он як гурӯҳ умумиятҳо низ доранд. Қабл аз он, ки ба омӯзиши воҳидҳои нутқ яке аз сарчашмаҳои пайдоиши воҳидҳои забон даст занем, бояд донем, ки ба воҳидҳои забон ва нутқ чӣ дохил мешаванд. Дар забоншиносии имрӯза ба ҷумлаи воҳидҳои забон фонема, морфема, калима, ибораҳои рехта, ибораҳои синтаксисӣ ва ҷумла дохил карда мешаванд.

Ақидаи мазкурро забоншинос Мачидов Ҳ. чунин ба қалам медиҳад: «Муқаррар шудааст, ки ба гурӯҳҳои ҷудогонаи воҳидҳои забон фонемаҳо, морфемаҳо, лексемаҳо (=калимаҳо), фразеологемаҳо (= фразеологизмҳо) дохил мешаванд» [2, 13]. Ҳамчунин дар мавриди хусусиятҳои воҳидҳои забон чунин меорад: «Ба ҳамин тариқ, дар ҳар як забон баробари воҳидҳои нисбатан калон воҳидҳои нисбатан хурд ҳам мавҷуданд ва аз воҳидҳои нисбатан хурд воҳидҳои нисбатан калонтарро ба вучуд овардан мумкин аст. Бо вучуди он ба ҳамаи ҳелҳои воҳидҳои забон як силсила хосиятҳои умумии зайл ҳосанд:

а) Воҳиди забон бояд шакли моддӣ (овозӣ) дошта, ба маънои муайяне далолат кунад ва ё ин ки ақалан дар таппакули маъно ширкат варзад.

б) Он бояд ҳамчун масолеҳи тайёри забон вучуд дошта бошад ва ҳар бор дар ҳамон қиёфаи овозӣ ба кор бурда шавад.

в) Аз матнҳои бутун онро ҳамчун объекти мустақил ҷудо кардан мумкин бошад.

г) Ҳар як навъи воҳидҳои забон бо навъҳои дигари онҳо бояд муносибати зинавӣ дошта бошад. Моҳияти муносибати зинавӣ дар ҳамин ифода меёбад, ки аз воҳидҳои нисбатан хурди забон воҳидҳои нисбатан калони он ба вучуд меоянд ё баръакс таҷзияи воҳидҳои нисбатан калон воҳидҳои нисбатан хурд-хурдро медиҳад.

д) Ҳар як воҳиди нисбатан калони забон бояд системаи мустақилро ташкил диҳад, ки аз унсурҳои таркибиаш, ки дар навбати худ воҳидҳои нисбатан мустақил мебошанд, иборат аст.

Воҳидҳои нутқ дар заминаи воҳидҳои забон ба вучуд меоянд. «...ба забонҳои воҳидҳои нутқ ибораҳо, ҷумлаҳо, бандҳои синтаксиси дохил мешаванд» [2, 13].

Аз ибора ва ҷумлаҳои мушаххас мумкин аст, воҳидҳои нави забон ба вучудоянд. Дар ин сурат онҳо хосиятҳои воҳидҳои забонро ба худ касб мекунанд. Махсусан, дар сурате ин ё он воҳиди нутқ ба воҳиди забон табдил меёбад, ки он нишонаи масолеҳи тайёри забон буданро ба худ касб мекунад. Аз воҳидҳои нутқ, ки оҳиста-оҳиста машҳур мешаванд, рафта-рафта воҳидҳои забон ба вучуд меоянд. Одатан забон кӯтоҳбаёниро меширозад. Аз ин рӯ, дар забон баъзе ибораҳои мавҷуданд, ки дар ҷараёни коммуникативии тулонии одамон ба калимаҳои мураккаб табдил меёбанд. Калима бошад яке аз воҳидҳои марказӣ ва асосии забон ба ҳисоб меравад. Калима масолеҳи тайёри забон буда, дар мавриди ирсоли ахбор ба ҳама намешавад. Он аз хотир ҳамчун воҳиди тайёр гирифта шуда, қорбаст мешавад. Калима – ин воҳиди маънодори забон аст. Он дар нутқ ба тариқи ҷамъи истифода мешавад» [4, 41]. Суханронӣ, ифодаи фикр бе воҳидҳои забон имконнопазир аст. Ба ин гуруҳи фонема, калима, ки хусусияти коммуникативии дорад ва қолаби ҷумла, ки дигар воҳидҳои хурди забонро дар бар гирифта, қобилияти ифодаи фикрро дорад, дохил мешаванд. «Дар ҳақиқат калима мавқеи марказиро дар миёни воҳидҳои дигари забон мегирад. Сарфи назар аз он ки он воҳиди хурдест барои ташкили ифодаи фикри ҷудогона мақоми муҳим дорад. Калимаҳо воҳидҳои дигари забонро хурдтар – фонема ва морфемаҳоро дар бар мегирад, ки онҳо дар алоҳидагии барои ифодаи фикр қодир нестанд» [5, 171].

Чунин ҳодисае, ки аз воҳиди нутқ воҳиди забон пайдо мешавад, зиёд ба ҷашм мерасад. Муқаррар кардаанд, ки «дар эҷодиёти шоири Ҷиҳтасъод Лоиқ Шералӣ калимаҳои гулҳафта, гултоқӣ, гултабассум, гулшом (дар қолаби Гуландом), ҳамсанг, ҳаминон, ҳамқисмат, ҳамниҳод, ҳамандеша (дар қолаби ҳамкор) бо ҳамин сабаб тавлид ёфтаанд» [2, 140]. Ба андешаи мо, калимаҳои дурангзода, дуоташнаҷод ва ҳошиянишастаҳо-ро низ ҳамин шоири ширинкалом ба вучуд овардааст:

Шаҳри **дурангзода**, **дуоташнаҷодҳо**,

Ҳам **ҳошиянишастаҳо**, ҳам уфтодаҳо (Л. Шералӣ, Фарёди бефарёдрас, 80).

Шоири дигари хушзавқ Бозор Собир аз ибораҳои **ватан талбидан**, **кафан талбидан** чунин калимаҳои мураккаби ғушнавози **ватанталаб**, **кафанталаб**-ро сохтааст:

Аз ватан то бар кафан ҳар будуи набуде, ки буд.

Бар **ватанталбу кафанталбандҳо** бахшиду дод

(Б. Собир, Аз «Гули хор» то «Симҳор», 37).

одни синтаксисӣ, ҳамчунин таркиб, ибора ва ҷумлаҳои пуробураи маҷозӣ низ ҳобидаанд.

Бо вучуди он ки аз воҳидҳои нутқ воҳидҳои забон пайдо мешаванд, дар миёни онҳо як қатор фарқият ва умумиятҳо дида мешавад. Воҳидҳои нутқ аз воҳидҳои забон бо ҷиҳатҳои зайл фарқ мекунанд:

1) Воҳиди нутқ сохташаванда аст. Аз ҳисоби воҳидҳои гуногуни забон сохта мешаванд. Масалан, қолаби исм + бандакӣ изофӣ + сифат воҳиди синтаксисии забон аст. Ин қолаби ибораи изофӣ чун ҳаме қолабҳои дигари синтаксисӣ воҳиди забон буда, ҳар он чизе, ки дар асоси ҳамин қолаб сохта мешавад, воҳиди нутқ аст: **марди сиёҳгуна, таҳорати тоза** ва амсоли инҳо:

Дар вақти гуфтугузори Восеъ бо мусофирони лақайнамо як **марди сиёҳгуна** афғонмонанд барои саройбон дар ду ҳар ду ҷувол ангизиш оварда, дар сарой мерехт, вай гуфтугузори онҳоро шунида буд (С.Улуғзода, Восеъ, 83). Эшон ба хонаи Яъқуббой омада **таҳорати тоза** карда ду рақъат намози шукри вузӯ хонд ва ҳанӯз аз сари ҷойнамоз хеста ба сари табақи ширбиринче, ки дар он ҷо ҳозир шуда буд, нонишаста, муаззини қишлоқ омада эшон ва бойро ба ҳавлии Бозор ба ҷанозаи додарааш ҳабар кард (С. Айни, Дохунда, 43).

Ё ба ҳамин монанд қолабҳои дигарро мисол овардан мумкин аст, масалан, қолаби синтаксисии: а) пешоянд +исм+сифат: **аз ҳама нағз (зебо, ширин), ба гӯш гуворо:**

– Мегуфтам, ки ... ман дар он вақт ... ба қавли ту, бе ин агару магар мегуфтам, ки Гулизор духтари **аз ҳама нағз, аз ҳама зебо, аз ҳама ширин** аст, Гулизор ақлу ҳуши маро тамом дуздида, диламро ҳам бурдааст (С. Улуғзода, Восеъ, 199). Аз ин сабаб «ту» гуфта мурочиат кардани муллои Уфа **ба гӯшам гуворо** мерасид (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. 2, Дар он дунё, 17).

б) пешоянд+исм+бандаки изофӣ+сифат: **бо мамнунияти ниҳонӣ, ба нафаси гарм:**

Людмила кашшаки ҳолӣ дар китфаш, аз паси у **бо мамнунияти ниҳонӣ** раҳсипор гардид (Ф. Ниёзӣ, Сарбозони бесилоҳ 249). Вай мисли нахлест, ки ба замину обу ҳавои мусоид, **ба нафаси гарму** нарми боғбон мӯхточ аст (Ф. Ниёзӣ, Сарбозони бесилоҳ, 253).

в) исм+ феъл: **даст афшондан, хоб гурехт:**

Шодмон бо кароҳат **даст афшонд** (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 60). **Хоб гурехт** (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. 2, Дар он дунё, 94).

г) адад+исм+бандаки изофӣ+сифат: **як кампири қаддароз, ду хонаи пешайвоннок:**

Вай **як кампири қаддароз** буда, бинии нӯгтез ва манахи боникӣ

... (С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо, 107). Хавли **ду хонаи** ... дошт, дар як хона худи мо чойгир шудем, хонаи дигарро ... дошта, дар он озукаи зимистонӣ – галлаи аз даравгарии падарам ва ... ман ба даст омада ва сабзию пиёзу картошкаи аз полизи ... рӯйдаро чой кардем (С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо, 160).

г) адад+исм: **панҷ рӯз, як папка:**

Рост, ки то арафа ҳоло **панҷ рӯзи** дигар ҳаст, лекин як-ду рӯз ... рафта рафта манзил гирифтани хуб мешуд ... (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. 2, Дар он дунё, 27). Олимов баъди таваккуфи кӯтоҳ ... сохтмонро ба **як папка** андохта, ба канори мизи сардор монд ... гуфт ... (Ф. Ниёзӣ, Сарбозони бесилоҳ, 193).

д) сифат+пасванди муқоисавӣ+исм: **беҳтарин иқрор, хушхаттарин толиба:**

Ин навъи инкор худ **беҳтарин иқроре** бошад ҳам, корро боз ... карда партофт (С. Улуғзода, Восеъ, 124). Дарвоқеъ, ман номи ... фаромӯш накарда будам, зеро **у хушхаттарин толибаҳои** ... буд (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. 2, Дар он дунё, 807).

е) адад+нумератив+исм: **сад нафар сарбоз, даҳ сар ғусфанд:**

Мир ба муқобили ошӯбгарон Давлатро бо **сад нафар сарбози** савор ... кард (С. Улуғзода, Восеъ, 26). Алиризо ва Доппёл аз пеши ... ва босмачиён баромада ба роҳ даромаданд ва аз лаби дарё **даҳ сар ғусфанд** ва сад пуд гандумро, ки барои ҳудашон тайёр шуда буд, ... ба ҳузури вакили мухтор омаданд (С. Айни, Дохунда, 316).

е) масдар+бандаки изофӣ+исм: **гуфтани афсона, расидани мактуб:**

Барои ин ки ман дар бораи модарам фикр кардан нагирам, вай ба **гуфтани афсонаи** Гӯрӯғлӣ шурӯъ намуд (С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо, 111). Вакили мухтор бе он ки овози худро барорад, мактубро меҳонд ва дар аснои хондани мактуб осори андеша аз чехрааш бартараф шудан гирифт, ҳатто дар вақти ба поён **расидани мактуб** дар лабҳои табассум пайдо шуд (С. Айни, Дохунда, 312).

ж) ҷонишин+бандаки изофӣ+сифат: **мани шӯрбаҳт, мани сарсаҳт:**

– **Мани шӯрбаҳт! Мани сарсаҳт!** (С. Улуғзода, Восеъ, 121).

2) Воҳиди нутқ назар ба воҳиди забон сохти мураккабтар дорад. Масалан, калимаҳои **гул** ва **сурх** воҳидҳои забон буда, дар натиҷаи алоқаманд гардидан воҳиди мураккаби нутқ **гули сурх**-ро ба вуҷуд овардаанд. Ба ҳамин монанд дар натиҷаи ҳаминишинии калимаҳои **рӯз** ва **офтоб**, **ҳаво** ва **тоза**, **дуо** ва **кӯтоҳ** воҳидҳои мураккаби нутқ сохта

Як **рӯзи офтоби** мо дар берун бар рӯи палос таом хӯрда нишаста будем, ки нохост аз пушти боми иморатҳо патар-патар овоз баромад (С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо, 83). **Ҳавои тоза**и он ба қадӣ нойҳои шӯр давида ҷисми касро хурсандона тақон меод (Ҷ. Ақобир, Пазмони, 77). Шарикон дар ҳаққи шоғирдонвой **дуои кӯтоҳе** карда ба роҳи ҳафтаданд, як нонро пора карда ҳар ду дар вақти роҳ рафтани дар ду дақиқа ноҳида фуру бурданд (С. Айни, Дохунда, 157).

3) Воҳиди нутқ қобилияти боз ҳам калонтар шудан, тафсири гаштанро дорад. Ибораҳои мураккабро вохӯрдан мумкин аст, ки таркибашон аз се ва зиёда калимаҳои мустақилмаъно иборат аст; **домани каси дигар, шунидани панду ҳикматҳои падарам, гуфтугӯи телефони дирузаи котиби комитети вилоятии партия:**

Вай **шунидани панду ҳикматҳои падарамро** дӯст намедошт ва дар ин гуна мавридҳо аз хона оҳиста баромада ғоиб мегардид (С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо, 89). Аз ҳаракатҳои Гулнор маълум буд, ки вай ҳам маро дӯст медорад, вай ҳеҷ гоҳ **домани каси дигареро** ба дасти муҳаббат нахоҳад гирифт (С. Айни, Дохунда, 159). Олимов пайваста ба ин ахбори **гуфтугӯи телефони дирузаи котиби комитети вилоятии партия** Игнат Яковлевич Соколовро бо Кремл ба хотир овард ва аз дил гузаронд, ки дар ин ғалаба чӣ ҳиссаи арзанда доштани уралиёнро алам медониста бошад? (Ҷ. Ниёзӣ, Сарбозони бесилоҳ, 137).

Ҳамин тариқ, миёни воҳидҳои нутқ ва забон бо вучуди умумиятҳои сохториву маъноӣ фарқиятҳо низ вучуд доранд. Ба ин нигоҳ накарда воҳидҳои нутқ аз сарчашмаҳои асосии пайдоиши воҳидҳои забон буда маҳз дар заминаи онҳо навъҳои мухталифи воҳидҳои забон, аз ҷумла, воҳидҳои фразеологӣ тавлид меёбанд.

Китобнома:

1. Леонтев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
2. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосирӣ тоҷик. – Ҷ. 1. Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 242 с.
3. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. – М.: Логос, 1998. – 432 с.
4. Фоменко Ю. В. Язык и речь. Учеб. пособие / Новосиб. гос. пед. ин – т. – Новосибирск: НГПИ, 1990. – 76 с.
5. Чесноков П. В. Основные единицы языка и мышления. – Ростов на Д.: Кн. изд., 1966. – 221 с.

Сарчашмаҳо:

1. Айни С. Дохунда. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
2. Бозор С. Аз «Ғули хор» то «Симхор». – Москва: Интерпечерники, 2003. – 256 с.

1. Иброми Ч. Асарҳои мунтахаб. – Ҷ. 3. Шодӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 384 с.
4. Лоик Ш. Аввалу охири ишк. – Душанбе: Маркази фарҳангии адабӣ, 1994. – 272 с.
5. Лоик Ш. Фарёди бефарёдрас. – Душанбе: Адиб, 1997. – 240 с.
6. Муҳаммадиев Ф. Асарҳои мунтахаб. – Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 504 с.
7. Мирзоев К. Дар орзуи падар. – Душанбе: Адиб, 1990. – 400 с.
8. Нисеи Ф. Сарбозони бесилоҳ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 414 с.
9. Улугзода С. Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 368 с.
10. Улугзода С. Мунтахабот. – Ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 448 с.
11. Ҷонибек А. Пазмони. – Душанбе: Адиб, 1991. – 320 с.

Хамроҳон Дустов

ЕДИНИЦЫ РЕЧИ КАК ИСТОЧНИК ПОЯВЛЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ

Единицы речи являются одним из важнейших источников возникновения языковых единиц, на основе которых появляются другие лексико-грамматические разновидности, а также фразеологические обороты.

Ключевые слова: единицы речи, языковые единицы, фразеологические словосочетания.

Khamrokhon Dustov

UNITS OF SPEECH AS A SOURCE OF APPEARANCE LINGUISTIC UNITS

Speech unite is one of the main sources of formation of language unites and on the base of these unites appear other lexical-grammar sub kinds and also phrase logical phrases.

Key words: Units of speech, linguistic units, phraseological combinations.

ҳуқуқ (юрислингвистика- юридическая лингвистика) ва ҳуқуқшиносии забон (лингвоюристика-лингвистическая юриспруденция) бе ҳамдигар вучуд дошта наметавонанд. дар забоншиносию ҳуқуқшиносии тоҷик бошад, ин мафҳумҳо ҳанӯз тамоман навад.

Зарур аст, ки низоми танзими забони ҳуқуқро бо забони давлати ба ҷодаи дуруст раван намоем. Барои ин дастовардҳо, бурду бохти соҳаро дар қонунофорию ҳуҷҷатнигорӣ муназзам омӯхта, вожаю мафҳумҳо, таркибу ибораҳо, ҷумлаю мутуни соҳавиро бо дар назардошти талаботи ҳубу ботаамул таҳлилу барраси намуда, техникаи қонунофарӣ, сараф носараро эҳтиёткорона ҷудо намуда, омилҳои пешбурду рушди забони ҳуқуқро таъмин сохтан лозим аст.

Омузиши таърихи забон ва ҳуқуқи тоҷик далели онанд, ки мо ҳанӯз аз даврони куҳан дар кори бунёд, таҷаккул ва таҳаввули истилоҳоту забони ҳуқуқ, шарҳу тафсири меъёрҳои забони ҳуқуқ, ки ифодагари тамоми пиндору гуфтору рафтори инсониятро дар соҳаю ҷабҳаҳои мухталифи фаъолияти фарогир бошад, ба мисли *Mādigāni hazār dādestān*[5,55-56] дорем, танҳо истифодаи оқилонашро бояд азҳул намоем.

Муҳиммаш он аст, ки дар таҷаккури касбии ҳуқуқшиносон дарки амиқи ҷунин нуқтае ҷой бигирад, ки бидуни забон таҳия, интишору тарғиб ва ҳаёти сохтани ҳеҷ як қонуну ҳуҷҷат имкон надорад. Забони ҳуқуқ барои қонуншиносии ин соҳа на танҳо воситаи фаъолияти ҳамаҷагии онҳост, балки он арзиши бузурги маънавию фарҳангист, ки таъмини волоияти қонунро нишон дода метавонад.

Китобнома:

1. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: Қонуният, 2008, 410 с.
2. Конституцияи(Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: Шарқи озод, 2003, 86 саҳ.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ».- Душанбе: Шарқи озод, 2003, 48 с.
4. Русско-таджикский словарь. –М.: Русский язык, 1985, 1280 с.
5. Саймилдинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна.-Душанбе: Пайванд, 2001, 310 с.
6. Советский энциклопедический словарь. – М.: СЭ, 1979, 1889с.
7. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: Глобус, 206, 880с.
8. Тафсири илми-оммавин Конституцияи(Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: Шарқи озод, 2009, 520 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2 – М.: СЭ, 1969, 949с.
10. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ - Душанбе, 2006, 992с.

Шокиров Туграл

ЯЗЫК ПРАВА И ЕГО МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Язык права, являющийся одним из методик современного языка, имеет ряд словарных, морфологических и синтаксических особенностей, которые должны учитываться при составлении закона, кодекса, документа, устава, правила, приказа, указа, дела и вообще любого правового документа. Только посредством языка можно составить, распространить и дать жизнь любому закону и документу. Язык права для производства данной сферы является не только посредством постоянной деятельности, но и имеет огромную культурную и нравственную ценность и показывает, что закон является превыше всего.

Ключевые слова: право, терминология, документ, закон, таджикский язык.

Shokirov Tugral

LANGUAGE RIGHTS AND INSTRUCTIONAL FEATURES

Language rights, which is one of the techniques of modern language has a number of lexical, morphological and syntactic features that should be considered when drafting the law, code, document, statute, rule, order, decree, business and generally any legal instrument. Only through language can create, disseminate and give life to any laws or documents. Language rights for office work in this sphere are not only through the constant activity, but also have a huge cultural and moral values and shows that the law is above all.

Key words: law, terminology, documents, laws, the Tajik language.

ВОҲИДҲОИ НУТҚ ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ПАЙДОИШИ ВОҲИДҲОИ ЗАБОН

Масъалаи забон ва нутқ, чихатҳои фарқкунанда ва умумияти онҳо пайваста мадди назари олимони забоншинос қарор дорад. Дар ин роҳи таснифоти воҳидҳои забону нутқ ва баҳсе, ки воҳидҳои забон дар заминаи воҳидҳои нутқ ба вучуд меоянд, як андоза андешаи илмиро талаб мекунад. Забон ва нутқ дорои як қатор воҳидҳое мебошанд, ки дар мавридҳои гуногун аз ҳам фарқ карда, бо вучуди он як гурӯҳ умумиятҳо низ доранд. Қабл аз он, ки ба омӯзиши воҳидҳои нутқ яке аз сарчашмаҳои пайдоиши воҳидҳои забон даст занем, бояд донем, ки ба воҳидҳои забон ва нутқ чӣ дохил мешаванд. Дар забоншиносии имрӯза ба ҷумлаи воҳидҳои забон фонема, морфема, калима, ибораҳои рехта, ибораҳои синтаксиси ба ҷумла дохил карда мешаванд.

Ақидаи мазкурро забоншинос Маҷидов Ҳ. чунин ба қалам медиҳад: «Муқаррар шудааст, ки ба гурӯҳҳои ҷудогонаи воҳидҳои забон фонемаҳо, морфемаҳо, лексемаҳо (=калимаҳо), фразеологемаҳо (= фразеологизмҳо) дохил мешаванд» [2, 13]. Ҳамчунин дар мавриди хусусиятҳои воҳидҳои забон чунин меорад: «Ба ҳамин тариқ, дар ҳар як забон баробари воҳидҳои нисбатан калон воҳидҳои нисбатан хурд ҳам мавҷуданд ва аз воҳидҳои нисбатан хурд воҳидҳои нисбатан калонтарро ба вучуд овардан мумкин аст. Бо вучуди он ба ҳамаи ҳелҳои воҳидҳои забон як силсила хосиятҳои умумии зайл ҳосанд:

а) Воҳиди забон бояд шакли моддӣ (овозӣ) дошта, ба маънои муайяне далолат кунад ва ё ин ки ақалан дар ташаққули маъно ширкат варзад.

б) Он бояд ҳамчун масолеҳи тайёри забон вучуд дошта бошад ва ҳар бор дар ҳамаи қиёфаи овозӣ ба кор бурда шавад.

в) Аз матнҳои бутун онро ҳамчун объекти мустақил ҷудо кардан мумкин бошад.

г) Ҳар як навъи воҳидҳои забон бо навъҳои дигари онҳо бояд муносибати зинавӣ дошта бошад. Моҳияти муносибати зинавӣ дар ҳамин ҷода меёбад, ки аз воҳидҳои нисбатан хурди забон воҳидҳои нисбатан калони он ба вучуд меоянд ё баръакс таҷзияи воҳидҳои нисбатан калон воҳидҳои нисбатан хурд-хурдро медиҳад.

д) Ҳар як воҳиди нисбатан калони забон бояд системаи мустақилро ашқил диҳад, ки аз унсурҳои таркибии он, ки дар навбати худ воҳидҳои нисбатан мустақил мебошанд, иборат аст.

Воҳидҳои нутқ дар заминаи воҳидҳои забон ба вучуд меоянд, «...ба ҷузъҳои воҳидҳои нутқ ибораҳо, ҷумлаҳо, бандҳои синтаксиси дохил мешаванд» [2, 13].

Аз ибора ва ҷумлаҳои мушаххас мумкин аст, воҳидҳои нави забон ба вучуд оянд. Дар ин сурат онҳо хосиятҳои воҳидҳои забонро ба худ касб мекунанд. Махсусан, дар сурате ин ё он воҳиди нутқ ба воҳиди забон табдил меёбад, ки он нишонаи масолеҳи тайёри забон буданро ба худ касб мекунад. Аз воҳидҳои нутқ, ки охишта-охишта машҳур мешаванд, рафта-рафта воҳидҳои забон ба вучуд меоянд. Одатан забон кӯтоҳбаёниро мешиносад. Аз ин рӯ, дар забон баъзе ибораҳои мавҷуданд, ки дар ҷараёни коммуникативии тулонии одамон ба калимаҳои мураккаб табдил меёбанд. «Калима бошад яке аз воҳидҳои марказӣ ва асосии забон ба ҳисоб меравад. Калима масолеҳи тайёри забон буда, дар мавриди ирсоли ахбор ҷуста намешавад. Он аз хотир ҳамчун воҳиди тайёр гирифта шуда, қорбаст мешавад. Калима – ин воҳиди маънодори забон аст. Он дар нутқ ба тариқи ҷудбаҷуд истифода мешавад» [4, 41]. Суханронӣ, ифодаи фикр бе воҳидҳои забон имконнопазир аст. Ба ин гурӯҳ фонема, калима, ки хусусияти номгузори дорад ва қолаби ҷумла, ки дигар воҳидҳои хурди забонро дар бар гирифта, қобилияти ифодаи фикрро дорад, дохил мешаванд. «Дар ҳақиқат калима мавқеи марказиро дар миёни воҳидҳои дигари забон дорад. Сарфи назар аз он ки он воҳиди хурдест барои ташкили ифодаи фикри ҷудогона мақоми муҳим дорад. Калимаҳо воҳидҳои дигари илбатан хурдтар – фонема ва морфемаҳоро дар бар мегирад, ки онҳо дар алоқидоғи барои ифодаи фикр қодир нестанд» [5, 171].

Чунин ҳодисае, ки аз воҳиди нутқ воҳиди забон пайдо мешавад, зиёд ба ҷанш мерасад. Муқаррар кардаанд, ки «дар эҷодиёти шоири боистеъдод Лоик Шералӣ калимаҳои гулҳанла, гултоқӣ, гултабассум, гулном (дар қолаби Гуландом), ҳамсанг, ҳаминон, ҳамқисмат, ҳамниход, ҳамандеша (дар қолаби ҳамкор) бо ҳамин сабаб тавлид ёфтаанд» [2, 140]. Ба андешаи мо, калимаҳои **дурангзода**, **дуоташнаждо** ва **ҳошиянишастаҳо**-ро низ ҳамин шоири ширинкалом ба вучуд овардааст:

Шаҳри дурангзода, дуоташнаждо.

Ҳам **ҳошиянишастаҳо**, ҳам уфтодаҳо (Л. Шералӣ, Фарёди бефарёдрас, 80).

Шоири дигари хушзавқ Бозор Собир аз ибораҳои **ватан талбидан**, **кафан талбидан** чунин калимаҳои мураккаби ғушнавози **ватанталаб**, **кафанталаб**-ро сохтааст:

Аз ватан то бар кафан ҳар буду побуде, ки буд,

Бар **ватанталбу кафанталбандаҳо** бахшиду дод

(Б. Собир. Аз «Гули хор» то «Симхор», 37).

тадан синтаксиси, ҳамчунин таркиб, ибора ва ҷумлаҳои пуробураи маҷозӣ низ хобидаанд.

Бо вучуди он ки аз воҳидҳои нутқ воҳидҳои забон пайдо мешаванд, дар миёни онҳо як қатор фарқият ва умумиятҳо дида мешавад. Воҳидҳои нутқ аз воҳидҳои забон бо ҷиҳати иборатӣ фарқ мекунанд:

1) Воҳиди нутқ сохташаванда аст. Аз ҳисоби воҳидҳои гуногун забон сохта мешаванд. Масалан, қолаби исм + бандакӣ изофӣ + сифат воҳиди синтаксисии забон аст. Ин қолаби иборатӣ изофӣ чун ҳаме қолабҳои дигари синтаксисӣ воҳиди забон буда, ҳар он чизе, ки дар асоси ҳамин қолаб сохта мешавад, воҳиди нутқ аст: **марди сиёҳгуна, таҳорати тоза** ва амсоли инҳо:

Дар вақти гуфтугузори Восеъ бо мусофирони лақайнамо як **марди сиёҳгуна** афғонмонанд барои саройбон дар ду ҳар ду ҷувол ангишти оварда, дар сарой мерехт, вай гуфтугузори онҳоро шунида буд (С.Улуғзода, Восеъ, 83). Эшон ба хонаи Яъқуббой омада **таҳорати тоза** карда ду рақъат намози шукри вузӯ хонд ва ҳанӯз аз сари ҷойнамоз ҳаста ба сари табақи ширбиринҷе, ки дар он ҷо ҳозир шуда буд, нонишаста, муаззини қишлоқ омада эшон ва бойро ба ҳавлии Бозор ба ҷанозан додараш хабар кард (С. Айни, Дохунда, 43).

Ё ба ҳамин монанд қолабҳои дигарро мисол овардан мумкин аст, масалан, қолаби синтаксисии: а) пешоянд +исм+сифат: **аз ҳама нағз (зебо, ширин), ба гӯш гуворо:**

– Мегуфтам, ки ... ман дар он вақт ... ба қавли ту, бе ин агару магар мегуфтам, ки Гулизор духтари **аз ҳама нағз, аз ҳама зебо, аз ҳама ширин** аст, Гулизор ақлу ҳуши маро тамоми дуздида, диламро ҳам бурдааст (С. Улуғзода, Восеъ, 199). Аз ин сабаб «ту» гуфта мурочиат кардани муллои Уфа **ба гӯшам гуворо** мерасид (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. 2, Дар он дунё, 17).

б) пешоянд+исм+бандаки изофӣ+сифат: **бо мамнунияти ниҳонӣ, ба нафаси гарм:**

Людмила кашшаки холӣ дар китфаш, аз наси ӯ **бо мамнунияти ниҳонӣ** раҳсипор гардид (Ф. Ниёзӣ, Сарбозони бесилоҳ 249). Вай мисли нахлест, ки ба заминро обу ҳавои мусоид, **ба нафаси гарму** нарми боғбон мӯхтоҷ аст (Ф. Ниёзӣ, Сарбозони бесилоҳ, 253).

в) исм+феъл: **даст афшондан, хоб гурехт:**

Шодмон бо кароҳат **даст афшонд** (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 60). **Хоб гурехт** (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. 2, Дар он дунё, 94).

г) адад+исм+бандаки изофӣ+сифат: **як кампири қаддароз, ду хонаи пешайвоннок:**

Вай **як кампири қаддароз** буда, бинии нӯгтез ва манахи бориш

... (С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо, 107). Ҳавлӣ ду хонаи
... дошт, дар як хона худӣ мо ҷойгир шудем, хонаи дигарро
... сохта, дар он озуқаи зимистонӣ – галлаи аз дарағтари падарам ва
... ман ба даст омада ва сабзию пиёзу картошкаи аз полизи
... рундаро ҷой кардем (С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо, 160).

г) адад+исм: **панҷ рӯз, як папка:**

Ҳост, ки то арафа ҳоло **панҷ рӯзи** дигар ҳаст, лекин як-ду рӯз
... рафта манзил гирифтани хуб мешуд ... (Ф. Муҳаммадиев,
... мунтахаб, Ҷ. 2, Дар он дунё, 27). Олимов баъди таваккуфи кӯтоҳ
... сохтмонро ба **як папка** андохта, ба калори мизи сардор монд
... гуфт ... (Ф. Ниёзӣ, Сарбозони бесилоҳ, 193).

д) сифат+пасванди муқоисавӣ+исм: **беҳтарин иқро**,
хушхаттарин толиба:

Ин навъи инкор худ **беҳтарин иқро** бошад ҳам, корро боз
... карда партофт (С. Улуғзода, Восеъ, 124). Дарвоқеъ, ман номи
... фаромӯш накарда будам, зеро ӯ **хушхаттарин толибаҳои**
... буд (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. 2, Дар он дунё,
...).

е) адад+нумератив+исм: **сад нафар сарбоз, даҳ сар ғусфанд:**

Мир ба муқобили ошӯбгарон Давлатро бо **сад нафар сарбози** савор
... кард (С. Улуғзода, Восеъ, 26). Алиризо ва Доппёл аз пеши
... ва босмачиён баромада ба роҳ даромаданд ва аз лаби дарё
... **даҳ сар ғусфанд** ва сад пуд гандумро, ки барои ҳудашон тайёр шуда буд,
... ба ҳузури вакили мухтор омаданд (С. Айни, Дохунда, 316).

ё) масдар+бандаки изофӣ+исм: **гуфтани афсона, расидани**
мактуб:

Барои ин ки ман дар бораи модарам фикр кардан нагирам, вай ба
гуфтани афсонаи Ғуруғлӣ шуруъ намуд (С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо,
...). Вакили мухтор бе он ки овози худро барорад, мактубро меҳонд ва
дар аснои хондани мактуб осори андеша аз чехрааш бартараф шудан
... ба вақти ба поён **расидани мактуб** дар лабҳои табассум
... шуд (С. Айни, Дохунда, 312).

ж) ҷонишин+бандаки изофӣ+сифат: **мани шӯрбаҳт, мани сарсахт:**
– **Мани шӯрбаҳт! Мани сарсахт!** (С. Улуғзода, Восеъ, 121).

2) Воҳиди нутқ назар ба воҳиди забон сохти мураккабтар дорад.
Масалан, калимаҳои **гул** ва **сурх** воҳидҳои забон буда, дар натиҷаи
... гардидан воҳиди мураккаби нутқ **гули сурх**-ро ба вуҷуд
... овардаанд. Ба ҳамин монанд дар натиҷаи ҳамнишинии калимаҳои **рӯз** ва
офтоб, **ҳаво** ва **тоза**, **дуо** ва **кӯтоҳ** воҳидҳои мураккаби нутқ сохта

Як **рӯзи офтоби** мо дар берун бар рӯи палос таом хӯрда нишаста будем, ки нохост аз пушти боми иморатҳо патар-патар овоз баромад (С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо, 83). **Ҳавои тоза**и он ба қади нойҳои шӯр давида ҷисми касро хурсандона тақон меод (Ҷ. Ақобир, Пазмони, 77). Шарикон дар ҳаққи шогирдонҳои **дуои кӯтоҳ**е карда ба роҳи худ афтоданд, як нонро пора карда ҳар ду дар вақти роҳ рафтани дар ду дақиқа ноҳида фуру бурданд (С. Айни, Дохунда, 157).

3) Воҳиди нутқ қобилияти боз ҳам калонтар шудан, тафсири гаштанро дорад. Ибораҳои мураккабро вохӯрдан мумкин аст, ки таркибашон аз се ва зиёда калимаҳои мустақилмаъно иборат аст; **домани каси дигар, шунидани панду ҳикматҳои падарам, гуфтугӯи телефони дорӯза**и котиби комитети вилоятии партия:

Вай **шунидани панду ҳикматҳои падарамро** дӯст намедошт ва дар ин гуна мавридҳо аз хона оҳиста баромада ғойб мегардид (С. Улуғзода, Субҳи ҷавонии мо, 89). Аз ҳаракатҳои Гулнор маълум буд, ки вай ҳам маро дӯст медорад, вай ҳеҷ гоҳ **домани каси дигареро** ба дасти муҳаббат нахоҳад гирифт (С. Айни, Дохунда, 159). Олимов пайваста ба ин ахбори **гуфтугӯи телефони дорӯза**и котиби комитети вилоятии партия Игнат Яковлевич Соколовро бо Кремл ба хотир овард ва аз дил гузаронд, ки дар ин ғалаба чӣ ҳиссаи арзанда доштани уралиёнро алам медониста бошад? (Ҷ. Ниёзӣ, Сарбозони бесилоҳ, 137).

Ҳамин тарик, миёни воҳидҳои нутқ ва забон бо вучуди умумиятҳои сохториву маъноӣ фарқиятҳо низ вучуд доранд. Ба ин нигоҳ нақарда воҳидҳои нутқ аз сарчашмаҳои асосии пайдоиши воҳидҳои забон буда, маҳз дар заминаи онҳо навъҳои мухталифи воҳидҳои забон, аз ҷумла, воҳидҳои фразеологӣ тавлид меёбанд.

Китобнома:

1. Леонтев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
2. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. – Ҷ. 1. Лугатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 242 с.
3. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. – М.: Логос, 1998. – 432 с.
4. Фоменко Ю. В. Язык и речь. Учеб. пособие / Новосиб. гос. пед. ин-т. – Новосибирск: НГПИ, 1990. – 76 с.
5. Чесноков П. В. Основные единицы языка и мышления. – Ростов на Д.: Кн. изд., 1966. – 221 с.

Сарчашмаҳо:

1. Айни С. Дохунда. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
2. Бозор С. Аз «Гули хор» то «Симхор». – Москва: Интеранглистика, 2003. – 75 с.

8. Икромӣ Қ. Асарҳои мунтахаб. – Қ. 3. Шодӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 384 с.
9. Лоик Ш. Аввалу охири ишқ. – Душанбе: Маркази фарҳангии адаби, 1994. – 272 с.
10. Лоик Ш. Фарёди бефарёдрас. – Душанбе: Адиб, 1997. – 240 с.
11. Муҳаммадиев Ғ. Асарҳои мунтахаб. – Қ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 504 с.
12. Мирзоев К. Дар орзуи надар. – Душанбе: Адиб, 1990. – 400 с.
13. Нисзи Ғ. Сарбозони бесилох. – Душанбе: Адиб, 1989. – 414 с.
14. Улугзода С. Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 368 с.
15. Улугзода С. Мунтахабот. – Қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 448 с.
16. Ҷонибек А. Пазмонӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 320 с.

Хамроҳон Дустов

ЕДИНИЦЫ РЕЧИ КАК ИСТОЧНИК ПОЯВЛЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ

Единицы речи являются одним из важнейших источников возникновения языковых единиц, на основе которых появляются другие лексико-грамматические разновидности, а также фразеологические обороты.

Ключевые слова: единицы речи, языковые единицы, фразеологические словосочетания.

Khamrokhon Dustov

UNITS OF SPEECH AS A SOURCE OF APPEARANCE LINGUISTIC UNITS

Speech unite is one of the main sources of formation of language unites and on the base of these unites appear other lexical-grammar sub kinds and also phrase logical phrases.

Key words: Units of speech, linguistic units, phraseological combinations.

ҲОФИЗАИ ТАЪРИХИИ МАРДУМ ДАР «ГАШТАК»

Дар байни мардум оинҳое мавҷуд аст, ки ҳар кадоми он аз замонаи пешин шакл гирифта, барои дар ин ё он маврид осон намудани мушкилоти моддию маънавӣ, шодию ғам, дилхушӣ ва боварҳои инсон баргузор мегардад. Масалан, то ба имрӯз расму оинҳое ба монанди «Ҳашар», «Чуфтбаророн», «Суманакпазӣ», «Бибисешанбе», «Бибимушкилкуш», «Ҳарифона», «Афсунгарӣ», «Гаштак» ва амсоли ин мавҷуд аст, ки ҳар кадоме дар чомеа қойгоҳи махсуси худро дорад. Бархе ҳоло ҳам иҷро мегардад ва бархе ба тадриҷ аз байн меравад.

Мардумшиносони кишварҳои Аврупо, ба хусус Русия, ба ин гуна ҷамъомадҳо диққати махсус дода, дар бораи онҳо асарҳои зиёди илмӣ таълиф намудаанд, ки ин амали онҳо барои омӯхтани ҳар чомеа аз нигоҳи иҷтимоӣ, фалсафӣ, равонӣ, тарбиявӣ ва монанди ин бисёр муҳим аст. Аз ин рӯ яке аз вазифаи мардумшиносон (этнологҳо), фолклоршиносон ва дигар бахшҳои улуми иҷтимоӣ гирдоварӣ ва мавриди омӯзиши илмӣ қарор dodани ин оину ҷамъомаду маҳфилҳо мебошад. Яке аз ин оинҳо «гаштак» мебошад.

«Гашт+ак» аз калимаи «гашт» сайру гашт кардан ва пасванди «ак» ба вучуд омадааст. Гаштак яке аз суннатҳои мардумӣ буда, дар миёни тоҷикон ва қавмҳои дигари Осиёи Миёна роиҷ аст. Маъмулан дар гаштак аз 5-6 то 20-25 нафар ва шояд гоҳе аз он ҳам бештар, бо навбат, ба маконе ҷамъ омада, вақти худро бо зиёфат, шодиву сурур ва сӯҳбатҳои хушоянда мегузaronанд. Дар замони гузашта низ дар байни мардум яке аз ҷоситаҳои дилхушии гурӯҳи мардон ва занон будааст, ки оид ба он дар сари адибон низ ишорат шудааст.

Устод Садриддин Айний дар ҳикояи «Аҳмади девбанд» дар бораи аштак ишора намуда, чунин гуфтааст: «Калонсолон ва навҷавонон барои артараф кардани дилгирии зимистон, ҳеч набошад, ҳафтае як шаб кӯшиш екарданд, ки ба як ҷо ғун шуда сӯҳбат кунанд, ғазал хонанд, қисса унаванд, қофия гуянд ва ширинкорӣ намоянд.

Ин гуна ҷамъомадҳо ё ба сурати гаштак, ё ба тарзи дангона ва ё ин ки ба тариқи ҳарифона барпо мешуд. Бештари ин ҷамъомади ҷавонон ба тарзи дангона ва маҷлиси миёнсолон ба сурати гаштак мегузашт. Ҳарифона бошад дар қойгоҳонаҳо, баққолиҳо ва сари осияҳо ба амал омад» [Айний, 1963, с.15].

Сипас устод Айний дар повараки ин саҳифа ҳар кадоме аз ин тимаҳоро шарҳ дода, аз ҷумла роҷеъ ба гаштак навиштааст: «Гаштак он

ки ячанд нафар иттифок шуда, ҳафтае як бор ҳар яке ба навбат бафат мегиҳад. Азбаски ин зиёфат гардиш карда ба сари ҳар кас меояд, «бафат» номидаанд» [Айни, 1963, с.15].

«Гаштак»-ро гоҳе дар байни мардум «шабнишинӣ», «маҳфил», «ҷомал», «гап», «гапхӯрӣ», «гапи гаштак», «ҳарифона», «навбат» низ меноманд [ниг.: Андреев 1925, с.161-177; Андреев 1928, с.117-119; Ўзбек совет энциклопедияси 1972, с. 208; Нурҷонов 2002. Т.1, с.105].

Дар миёни мардумони дигари бо мо ҳамсоя, аз ҷумла қазоқҳо, тоҷикҳо, тукманҳо, қирғизҳо низ «гаштак» номҳои гуногун дорад, вале баъзе калимаи «гап»-ро ба қор мебаранд, ки дар ин бора муҳаққиқони ҷаҳон чунин ёдовар шудаанд: «Гап (калимаи тоҷикӣ аст) — зиёфат, ҷамъиядории ва шабнишинӣ, ки дар байни дӯстони ҳамсол, ҳамкасбон бо навбат баргузор мешавад» [ниг.: Ўзбек совет энциклопедияси, 1972, с. 107].

Дар бораи ҷиҳатҳои ҳоси гаштаки ин ё он минтақаи Осиёи Миёна дар навиштаҳои муҳаққиқон Г. Снесарев ва Р. Раҳимов низ маълумот ба қарар мерасад [ниг.: Снесарев 1963; Раҳимов, 1990]. «Гаштак» дар гузашта аз ҳама аз ҷумла мафҳили суннатӣ дар аксари манотиқи Осиёи Марказӣ аз ҷумла дар шаҳрҳои Душанбе, Хуҷанд, Қӯлоб, Ҳисор, Самарқанд, Бӯғоро, Фарғона, Хоразм, Ўш ва ғайра вуҷуд дошт ва дорад.

Дар солҳои пеш, ки васоили иртиботи ҳамагонӣ ба монанди радио, телевизион вуҷуд надошт мавқеи гаштак ҳамчун яке аз воситаҳои ба ҷамъият доштани иртиботи иҷтимоӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ нақши муҳим дошт. Аз мутолиаҳо, мушоҳидаҳо ва пурсишҳо маълум шуд, ки дар замони пеш «гаштак» бештар дар фасли зимистон баргузор мешудааст. Одатан, пас аз ҷамъ овардани ҳосил то фаро расидани фасли баҳор мардон, ки аз кадом ҷиҳате ба ҳамдигар умумияте доранд, ба гурӯҳе ба ҷамъ меомадаанд [аз ҷумла ниг.: Қодиров 1963, с.13-14].

Тибқи пурсишҳои мо гаштак дар аксари минтақаҳои Тоҷикистон то ба имрӯз мавҷуд аст. Ширкаткунандагонӣ ҳар гаштак умумияти ҳоси қудро доранд. Масалан, ҳамсолон, дӯстон, ҳамдеҳаҳо, ҳамкорон, ҳамсояҳо, ҳамсабақҳо ва монанди ин. Аз ҳама муҳим он аст, ки онҳо ба шартӣ гаштак розӣ ва хоҳиши ба гаштак иштирок кардан дошта бошанд. Як шахс метавонад дар чандин гаштак иштирок кунад. Барои ҷамъ кардани гуруҳ қатъан чанд касе бо машварати ҳамдигар тасмим мегиранд ва теъдоди гуруҳро низ муайян мекунанд. Барои ба гаштак ҳамроҳ намудани тоҷишманде назари иштирокчиёро низ мекурсанд. Агар аз шахси мавриди назар, касеро аксарияти гаштакчиҳо напазиранд, ӯро ба гаштак шарик нахоҳанд қард. Гоҳе дар гаштак шахси нисбатан бегонаи ба яке аз иштирокчиёни гуруҳ наздик, бо иҷозати гуруҳ метавонад вориди гаштак шавад. Баъзе касе метавонад аз гаштак ҷанбаи шавал ё иштироқи онро танқ

кунад. Мӯҳлати гузаронидани гаштакро аъзоёни гурӯҳ бо машварат таъин мекунанд, ё яке аз онҳо шарту шароит, замон ва макони онро пешниҳод менамоянд ва дигарон метавонанд дар бораи он ибрози назар кунанд ва бо назардошти андешаҳои гуногун тасмими ниҳой бигиранд.

Маъмулаи гаштак ба навбат дар хонаи касе баргузор мешавад. Вале ба назар мерасад, ки гаштак дар чойҳои дигар ба монанди чойхона, соҳили дарё, дашту даман, дар доманай кӯҳ низ мегузарад. Масрафи гаштак, дар аксари маврид ба ҳиммати касе, ки даъват мекунад, вобаста аст. Вале гоҳе гаштакдор роҷеъ ба зиёфат бо аҳли ҷамъомад машварат менамояд. Ҷамчунин гаштакҳое ҳаст, ки теъдоди ширкаткунандагон дақиқ буда, ҳама хатман дар гаштак иштирок мекунанд ва ҳар навбат ҳар кас пуле пардохт мекунад. Масалан, агар гаштакиён 10 нафар бошанд ҳар шахс 100 сомони дар маҷмӯъ 1000 сомонӣ дар ҳар моҳ ҷамъ мекунанд ва ин пулро ба хонаи даъваткунанда мебаранд, то ки ӯ бо ин пул яке аз масълаҳои зиндагии худро ҳал кунад. Тибқи пурсиши соли 2005, аз ҷумла дар Душанбе, ноҳияҳои Рӯдакӣ ва Ҳисор ширкаткунандагон пули камтар ҷамъ меоварданд (масалан 10 сомонӣ, баъзеҳо 20, сомонӣ, баъзеҳо 50-100 сомонӣ). Ин амал як навъ пасандозе аст барои таъмине ашёи зарури зиндагӣ.

Чӣ дар гузашта ва чӣ имрӯз ҳамнишинони дар гаштак ҷамъ омада, ҳар чизе, ки дар андешаву афкори онҳо мавҷуд аст, ба якдигар мегуянд, баҳс менамоянд ва шӯхию хушҳолӣ мекунанд. Дар садаҳои 19 ва аввали 20, дар ҷумҳурии Бухоро, табақаи ашрофи ҷамъият гаштаки хоси худро доштанд, ки дар он базми хоса ва «бачабозӣ» низ маъмул буда аст [ниг.: Ёзбек совет энциклопедияси, 1972. с. 219].

Мардумшиносон баъзе ҷамъомадҳоро иштибоҳан «гаштак» гуфтаанд: «Гаштак дар аксари ноҳияҳои кӯҳии Тоҷикистон ба таври заид мегузаштааст: ҳар шаб мардҳои қишлоқ бо дастовези худ дар алавхона ҷамъ шуда, хӯроки аз хона овардари ба ҳам медиданд» [Муродов ва Ҳомидҷонова 1980, с.40].

Албатта, дар миёни мардум бо номҳои «алавхона», «ҳарифона» ва дигар тарзи ҷамъ шудани мардон ба назар мерасад, ки ба гаштак монанд аст. Вале онҳо гаштак нестанд, балки то ҳолде бо гаштак умумияте доранд. Дар минтақаи Қаратегин ва Дарвоз дар ҳар деҳа дар назди масҷид «алавхона» вучуд дошт, ки дар он дар фасли зимистон аз тарафи субҳ ва бегоҳӣ отаи гирон мекарданд. Дар ин ҷо ҳамдеҳаҳо меомаданд ва дар бораи корҳои иҷтимоии худ гап мезаданд [ниг.: Таджики Каротегина и Дарваза 1966, с.40].

Гаштак навбат дорад, вале алавхона макони умумии одамон аст. Дар гаштак теъдоди он одамон, ки ба навбат зиёфат медиҳанд, маълум аст, вале дар алавхона ҳамаи одамон иштирок мекунанд.

ки ҳар ду оин умумияти зиёде доранд.

Имрӯзҳо гаштакро дар тамоми минтақаҳо ва ҳатто дар байни занон низ метавон дид. Тавре ки дар сӯҳбатҳо ба мо гуфтанд: «дар Ҳисор дар байни занҳои нисбатан ҷавон, ҳамсинфҳо, дӯстони бо ҳам наздик гаштак мавҷуд аст». Шамигул Умарова (с.т.1932, аз ноҳияи Сарбанд) низ ёдовар мешавад, ки дар байни занҳои коргари ноҳияи Сарбанд гаштак буд: «Мо, 10-12 занак, ҳафтае як дафъа ба навбат гаштак мекардем. Ҳар кӣ, яке ба навбат авҷот пухта меомад, меҳурдем, гап мезадем, хандаву бозӣ мекардем». Ба ҳар ҳол аз пурсишҳо маълум шуд, ки гаштак дар байни занҳо низ то ҳақде мавҷуд будааст. Хуб мебуд, ки ин дар оянда намунаи гаштакҳо аз ҳар минтақа мавриди омӯзиш ва пажӯҳиши пажӯҳандагон барор бигирад. Баррасии «гаштак»-и занона таҳқиқоти ҷудогонаро тақозо менамояд. Ногуфта намонанд, ки занҳо ҷамъомади хоси худро ба монанди «Бибисешанбе» ва «Бибимушкилкушо» низ доранд, ки дар он маросими хосе иҷро мешавад [ниг.: Rahmoni 2002].

Пас аз ташкил шудани Ҷумҳурии худмухтори Тоҷикистон (1924) дар байни Ҷумҳурии Ўзбекистон Душанбе пойтахти он таъин шуд, ки тадриҷан аз манотиқи гуногуни Осиеи Марказӣ ва ҷумҳуриҳои дигари Иттиҳоди Шӯравӣ барои бунёд сохтани ин шаҳр мардуми касбу қорамон гуногун омаданд. Ба хусус пас аз мустақилияти Тоҷикистон (1929) дар байни Шӯравӣ ва Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) аз манотиқи тоҷикинишини Осиеи Марказӣ донишҷӯён барои таҳсил ба донишгоҳҳои Душанбе омада, бархе аз онҳо барои кор ва зиндагӣ сокини ин шаҳр шуданд. Дар натиҷа сокинони шаҳр аз ҳисоби мардуми манотиқи гуногун шуд. Аз рӯзе, ки ба Душанбе аз Бадхшон, Дарвоз, Ванҷ, Кулоб, Ғарм, Файзобод, Хучанд, Конибодом, Исфара, Истарвашан, Панҷакент, Айний, Бухоро, Самарқанд ва ғайра барои зиндагии ҳамеша омаданд, чун одат аз расму оинҳои сунатии маҳаллии худ канда шуда наметавонистанд ва ин боис шуд, ки онҳо барои иҷрои маросмҳои муштараки минтақавии худ тарик бошанд, яъне «гурӯҳ»-и худро ба вуҷуд оранд. Маъмулан ин гуна «гурӯҳ»-ҳо худ аз худ ба таври табиӣ ва суннатӣ ба вуҷуд меомад. Ҳатто бархе аз онҳо дар гаштакҳои хурд рӯ меоварданд. Чунки дар гузашта мардум ба ин тарзи сӯҳбати суннатӣ одат карда буданд.

Пас аз истиқлоли кишварҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ҳувияти миллии ва минтақавӣ боло рафт. Марзҳо баста шуду баъзе аз мардумон аз решаҳои таърихии худ канда шуданд. Шахсон, ки дар замони Шӯравӣ ҳар ҳафта, ҳар моҳ ҳатман ба зодгоҳи худ ба дидани хешутабор мерафтанд, ё аз он тараф ба дидани онҳо меомаданд, дигар ба 1-2 сол, 3-4 сол ва ҳатто аз он ҳам бештар наметавонистанд наздикони худро бинанд. Фақат аз тариқи пурсишҳо то ҳақде аз ахvoli ҳамдигар огоҳ мешуданд. Ҳатто чунин шуд,

бор меидиданд, ё намеидиданд. Чунки бухронҳои гуногуни сиёси, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва фарҳангӣ боиси он шуд, ки мардум ҳама гирифтори андӯзҳои худ шаванд. Маҳз пайванд будан ба решаҳои таърихӣ ва побарҷо будан ба суннатҳои ниёгон, боиси он гардид, ки дар шакли оини суннатии «ғаштак» баъзеҳо бо ҳам оянд.

Имрузҳо низ ғаштак дар тамоми Тоҷикистон дар ин ё он ҷо на танҳо новобаста ба мавсими сол, гоҳе баргузор мешавад.

Мо дар тӯли чанд сол ба яке ғаштакҳо иштирок намуда, танҳо мавриди омузиш қарор додем. Гоҳе матнҳои фолклориро аз он ҷо гирифта кардем. Аз соли 2005 то ба ҳол ҳамаҷун воситаи ахлоқи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ гуфтори мардум чанде аз суҳбатҳои ин ғаштакро ба таври пурра дар касет забт кардем ва баъзе аз лаҳзаҳои онро ба навори видео гирифтем ва аксбардорӣ намудем. То ки мавқеи ғаштакро дар ҷомеаи бештар муайян намоем. Навиштаи мо дар бораи ин ғаштак хеле зиёд аст, вале қушиш намудем, ки маводи бештар аз 300 саҳифаро дар як мақола шарҳ бидиҳем. Аз ин рӯ дар бораи аъзоёни ғаштак ва фаъолияти онҳо иттилои қуллӣ медиҳем.

Ин ғаштак фақат рӯзи якшанбе, дар як моҳ як бор ва ё дар ду моҳ як бор баргузор мешавад. Ҳамаи иштирокчиёни ғаштак дар шаҳри Душанбе зиндагӣ мекунанд. Синну соли аъзоёни ғаштак аз 26 сола то 73 сола аст. Иштирок дар ғаштак озод буд. Аз 10 то 15 нафар ҷамъ мешаванд. Гӯя меҳмоне низ аз ҷое ташриф орад, ҳатман ӯ низ ҳамчун меҳмон ба ғаштак ширкат мекунанд.

Мақсад ва вазифаи ин ғаштак ҳамдеҳаҳои парокандаро ба як ғуруҳ ҷамъ овардан ва дар байни онҳо иттиҳоди давомдор барқарор кардан. Барои иҷрои ин мақсад аҳли ғаштак вазифадор буданд, ки то ҳадди имкон дар ғаштак иштирок кунанд; дар маърака ва маросимҳои муҳими ҳамдигар ширкат варзанд; меҳру муҳаббатро дар байни якдигар нигоҳдоранд; аз ҳама муҳим дар лаҳзаҳои мушкилтарин дар канори ҳамдигар бошанд.

Пас аз пош хӯрдани кишвари Шӯравӣ ҳар кас барои пайдо кардани як луқма нон аз паи коре буд, ба якдигар намерасид. Ҳамин тавр 10-15 нафар тавассути мафҳили анъанавии ғаштак ба ҳамдигар наздик шуданд ва суннатҳои ахлоқии худро тавассути хотираҳо, таърихи гуфтори, шӯҳихо ва монанди ин дар қолаби ғаштак эҳё сохтанд.

Ғаштак ба истилоҳ сарваре дорад. Вазифаи сарвари ғаштак сари вақт мардумро хабар додан; барои ғаштакро гузаронидан машварат додан; агар барнома тағйир ёбад ба иттилои дигарон расонидан; шароитро ба маърака ва маросимҳои ҳамдигар муҳайё кардан; дар ғаштак нуқсонҳо пайдо шавад барои бартараф кардани он талош намудан; дар лаҳзоти мушкил ба ҳамдигар дастӣ ёи лароз кардани

Шарҳҳои асосии гаштак ин аст: дар ҳама чиз ҳуқуқи комил доштан; дар ҳама ғайронҳои пешрафтаи дунё андеша ва мушоҳидаҳои худро озодона баён намудан; ба тамоми миллатҳо бо ниғаҳ доштани ҳувияти кавми ва ҳамаи худ эҳтиром доштан; дар ҳолати кори муҳим доштан ба гаштак доштан, пас аз муддате дубора пайвастан; гаштакро тарк кардан.

Гаштак шуруъ шуд. Ҳар кас дар хонаи мизбон мувофиқи синну сол ба ӯ ба ҳаҷ мешавад, калонсолҳо ба пешғаҳи хона мегузаранд ва ҷавонҳо ба дастар. Агар дар гаштак меҳмоне таъриф оварад қўниш мекунад, ки ӯ ба меҳмоннавозии тоҷикӣ ба ӯ аз пешғаҳи хона ҷой диҳанд.

Маъмурдан дар рӯи дастархон мувофиқи фасли сол чунин чизҳо мегузаранд: нон, кулча, самбӯса, кулчақанд (пирог), торт, мавиз, бодом, шириниста, шириниҳо, ҳалво, чак-чак, салатҳо (аз гўшту калбоса сир, қайма, қарам, алавия, лаблабу, помидор, бодирипг, бокилоҷон), чакка, қушқаб, тарбуз, харбуза, мева (ангур, себ, анор, анҷир, нок, шафтолу, ананас), пушиданиҳо. Хӯрок мувофиқи ҳиммати мизбон: шўрбо, оши, шурпа, уғро, тушбера, мастоба, манту, гўштбирёп, шашлик, палав, мурғва. Дар ҳар гаштак мизбон, аз ин хӯрокҳо, ҳар чи ба салиқаи у муносиб мешавад, интихоб мекунад.

Худи зебоии дастархон низ як навъ ҳаловат мебахшад ва муаррамандини хонуми хонаводаро нишон медиҳад. Ҳангоми хӯрдан «марҳамат», «гиред», «нигоҳ кунед», «мазетон не», «ягон чиз меҳохед, гиред», «нуши ҷонатон шавад» ва монанди инро ҳам аз тарафи мизбон ва ҳам дар байни ҳамдигар метавон шунид.

Иштирокчиён ҳама ба навбат дастҳоро шуста ба хона мебароянд. Пас аз пурсупос менишинанд. Шахси калонсол дуои дастархонро меҳонад. Ба хӯрок хӯрдан шуруъ мекунад. Байни худ кам-кам гап мезананд.

Дар яке аз гаштакҳо, ки мо онро сабт кардем, нақли хотираҳои рӯзгори бачагӣ дар давраи Ҷанги Ҷаҳони Дуюм, сурудҳои, гуфтор дар бораи Ҷаҳончара, ҳикоят роҷеъ ба шоҳномаҳои, баҳс дар атрофи Сино, Берунӣ, Ҷамӣ, Навоӣ, Биноӣ, Туғрал буд.

Мавзун сўхбати гаштак гуногун аст. Дар ин гаштак ҳамчунин мавзӯҳои дўстӣ, инсондўстӣ, башардўстӣ, ватандўстӣ, дўстии халқҳо, меҳр, меҳмоннавозӣ, саломатӣ, кишоварзӣ, богдорӣ, суруд ва мусиқӣ, маданияти пешрафта, ҷаҳонӣ шудан (глобализм), таърихи гуфторӣ, адабиёти классик ва муосир, ҳикоятҳои латиф дар бораи одамони сода, худшиносӣ, сиёсат, илм, обҳои шифобахш ва мавзӯҳои дигар дар контексти умумӣ мавриди баҳс қарор мегирад, ки ҳамаи он бо ахлоқи ҷомеа пайванди нугустани доранд.

Баррасии мавзӯҳо аз лаҳзаи дидорбинӣ шуруъ мегардад. Аксари мавзӯҳоро бидуни жанрҳои фолклорӣ тасаввур кардан мумкин нест.

воқеа, амри маъруф, насиҳат, ситоиш [сифат], худситоӣ, таклид, таърих, бӯхтон [тӯхмат], гила, сарзаниш, дашином, ҷанҷол, қасам, маълиқат, амсоли ин дар раванди ғаштак ба назар мерасад. Вале фаъолияти жанрҳо дуо, нӯшбод [тост], хотира [ёддошт, саргузашт], нақли воқеа, таърихи, латифа, аския аст. Ҳамчунин суруд ва шеърӣ шоирон низ ба ғаштак мавриди истифода қарор мегирад. Жанрҳои зарбулмасал, рӯзнома, афсона низ дар контекстҳои муносиб баён карда мешавад. Ҳар яки онҳо ба жанрҳо аз як ҷиҳат бо ахлоқи инсон иртибот дошта, тимсоли [образа] инсонро дар ҷомеа бештар муайян месозад, нуқсонҳои уро дар иҷтимоӣ таъкид мекунад ва барои тарбияи бештари ӯ таъсири амали мерасонад.

Ҳамаи ғаштакҳои ин гуруҳ дар ҳамин шакл мегузарад, ғайри мавзӯҳои баҳс тағйир меёбад ва гоҳе аъзоёни гуруҳ ба мавзӯҳои нави такроран бармегарданд. Баъзе аз матнҳои фолклорӣ ба монанди латифаҳо барои дилхушӣ дар ғаштакҳо такрор ба такрор бо вариантҳои нави мешаванд. Ин аст он жанрҳои, ки дар ин ғаштак хеле маъмул аст.

Дуо – яке аз жанрҳои фаъолтарин дар зиндагии мардуми тоҷик ва ҳамчунин ғаштак аст. Дуо дархост ва илтиҷо аз худо барои амали шуаби ин ё он кор, орзу, умед, бахт, мушқилот, сулҳ, фаровонӣ. Мардум бо боварӣ ба дуо менигаранд. Гӯё, ҳар сухане, ки дар дуо гуфта бошад, амал мешавад. Чунки дуо барои мардум чун сухани муқаддас навирифта шудааст.

Ҳикояи шифоҳӣ – Ин жанр дар байни мардуми тоҷик хеле машҳур аст, вале мавриди баррасии густурда қарор нагирифтааст. Мардум онро «хотира», «саргузашт», «ёддошт», «воқеа» низ меноманд. Ин жанр маъмулан дар баёни андешаҳо ва мушоҳидаҳои шахсӣ дар ғаштак ҳаҷро роиҷ аст ва гузаштаре бо имрӯз пайванд месозад. Хотираҳое, ки шунавандагон аз як ҷиҳат ба он иртиботе дошта бошанд, ба онҳо таъсири бештар дорад.

Нӯшбод (тост) – Аслан ин жанр дар шакли дигар дар гузаштаҳо дар байни мардум буда аст, ки дар «Шоҳнома», «Самаки Айёр» памишаҳои онро метавон дид. Ҳоло дар ҷашнҳо ва ҷамъомадҳо нӯшбод гуфта мешавад. Ин тарзи баёни андеша дар замони шӯравӣ аз русҳо ба мо гузаштааст. Дар ғаштак низ хеле фаъол аст. Ба воситаи нӯшбод гуянда соҳиби хона ва ё яке аз шахсони ҳозирро тавсифу таъриф карда, барои ӯ некиҳо таманно менамояд.

Аския – бештар аз тарафи ду нафар ва ё гуруҳи одамони ба ҳамдигар дар суханбозӣ муқобил, гуфта мешавад. Ҳар ду тараф ба якдигар суханҳои кинояомез ва ханддор мегуянд, то ки уро мавриди ханда қарор диҳанд. Гоҳе як нафар ҳам ба таври «лукма» партофтан касеро аския мекунад.

Мавзӯҳои аслии жанрҳои дар ғаштак будаго дар онҳо...

...ин ифода намуд:

НАВИ	МАВЗУЪ	ОБРАЗ, ПЕРСОНАЖ ВА МАКОН
Бонари	Бонари ва эътикод; ихлос ба дуои шахси муътабар; дуои сари дастархон; дуои сафар; дуои осон кардани мушкилот; дуои харбуза; дуои анҷоми кор	Худе (илоҳӣ); Муҳаммад (=пайгамбар, расул); Одаму Ҳаво; Баҳовиддини Балогардон; мазороти муқаддас; арвоҳи гузаштагон; ҳозирин.
Нӯибод	Меҳр; ситоиш; неқӣ; одамгарӣ; инсондустӣ; саломати; панд.	Соҳиби маърака; шахсиятҳои маъруф
Ҳаёнокон (арвоҳи паргузафт, таърих, лотира, воқеа)	Адабиёт; забон; санъат (суруд ва овозхонӣ); фарҳанг ва таърих; меҳру муҳаббат; ваҳдат; инсонгарӣ (неқӣ); ҳувият; сиёсат.	Шахсиятҳои таърихӣ; шоирону нависандагон; шахсиятҳои сода; ҳамдиёрон.
Ақил	Танқиди ин ё он ҳислати шахси дар гаштак ҳузур дошта; шуҳи дар бораи рафторҳо ва ё сифати манфии касе.	Иштикокчи гаштак; шипосҳое, ки ҳислати халладор доранд.
Латифа	Ҳувияти қавми; сиёсат; ахлоқи шахсӣ; ҳасисӣ; дасткушодӣ; содагӣ.	Вазир; шоир; шахси сода; Афандӣ.
Афсона	Адолат («Нутиравони одил»), рафтор, панду ахлоқ, имтиҳони зинадагӣ, сиёсат.	Подшоҳ, вазир, писароне, ки бозӣ мекунанд, писари баодоб, бибӣ, писари подшоҳ, зами подшоҳ

Аслан калимаи меҳру муҳаббат, меҳмондӯстӣ ба ҳамдигар робитаи дорад. Асоси меҳмондӯстӣ низ меҳр аст. Агар инсонҳо ба ҳамдигар меҳр надошта бошанд, ба ваҳдат низ ноил намегарданд.

Сабоби ба вучуд омадани ин гаштак низ сол то сол аз байни ҳамдиёрон дур шудани меҳру муҳаббату ваҳдат буд, ки ин мавзӯҳо чун татбиқ сурх дар гаштак такрор ба такрор ҷилвагар мешавад. Меҳру муҳаббат ба ҳамдигар аз лаҳзаи вохӯрдан ба тарзи ба оғӯш кашидан, ҳолу аҳвол нурондан шуруъ мегардад ва дар ҳонаи мизбон идома пайдо мекунад.

Вакте ки ба ҳонаи касе рафтем, мизбон меҳмононро пешвоз мегирифтӣ мегуфт: «Марҳамат, нури дида тоҷи сар». Маъмулан ин одоби муошират (этикет) нисбат ба меҳмон дар ҳар гаштак гуфта мешавад, ки ин муошират инсон будани меҳмонро мефаҳмонад. Мизбон такроран мегӯяд:

«Аз боло гузаред. Ба худо шукр, ки ба хонаи мо омадед». Пас аз он ки ҳозирин дар хона чобачо шуданд, тибқи одоб аз шахси калонтарин хоҳиш мекунанд, ки ба дастархон дуо кунад:

«Омин! [ҳар ду дасти ҳама ба боло ба рӯи сина наздик оварда мешавад] Худоё худовандо ҳамин дамҳоя парешон накун. Ҳамеша ба мо чунин [ишорат ба меҳмон] меҳмонҳои некро ато кун. Меҳру муҳаббатро аз байни мо канда нагардон. Дар ҳамин хонадон ва хонадони ин ҷо нишастагон ҳам саломатӣ ва ҳам сериву пуриро фаровон намо. Облоҳу акбар! [ҳама «Илоҳӣ омин!» мегӯянд ва дастҳо ба рӯи кашида мешавад]».

Чун одат ва одоби тоҷикӣ соҳиби хона ва раҳбари гаштак ҳозиринро ба хӯрдан даъват мекунад: «Марҳамат, ба дастархон нигоҳ кунестон гиретон». Меҳмонҳо ба хӯрдан шурӯъ менамоянд. Ба ҳамдигар шӯи мекунанд. Ба шахси меҳмони гаштак меҳрубонӣ карда, ба ӯ чун меҳмони азиз атрофиёнаш муроҷиат мекунад: «Марҳамат аз ин нозу неъматон гиред; ин ҷоро мисли хонаи худ ҳис кунед».

Баробари хӯрок хӯрдан ба навбат сухан гуфтан низ шурӯъ мешавад. Пас аз 5-10 дақиқа, раҳбари гаштак риштаи суханро ба даст гирифта ба навбат ба ҳозирин сухан медиҳад. Бо навбат дар ҳар гаштак раиси давр касе интиҳоб мешавад.

Агар меҳмоне дар гаштак ояд, чун одоби тоҷикӣ раис барои меҳмон ҳозиринро як-як шинос мекунад. Дар бораи касбу кор ва мавқеи онҳо дар ҷомеа андаке ишорат менамояд.

Дар гаштак мавзӯҳо ва жанрҳо дар омезиш ҳастанд. Дар ҳар даври мумкин аст, аз як мавзӯ ба мавзӯи дигар гузашт ва аз як жанр ба жанри дигар.

Дар давоми гаштак меҳру муҳаббат мустаҳкамтар мешавад. Ни махсусан дар рӯзҳои беморӣ ва ғаму андӯх, ки ба сари иштирокчиён мерасад, дида мешавад. Бо сабаби ба мусибат гирифтӣ шудани яке аз иштирокчиёни гаштак, гаштак баргузор намешавад. Ҳангоми беморӣ наздикон ҳама ба навбат ба бемористон меоянд.

Гаштакиҳо метавонанд дар муҳити табиӣ низ ҷамъ шаванд, як дафъа дар дараи Варзоб дар соҳили дарё ҷамъ шуданд. Аслан гаштакдор вазифадор нест, ки мардумро фақат дар хонаи худ ҷамъ кунад.

Суханҳои аҳли гаштак аз аввал то охир марбут ба ахлоқи ҳамагон инсонӣ аст. Дуст доштани зодгоҳ, одамгарӣ, инсонӣ наққор, меҳнатдӯстӣ, дар мисоли қору заҳмати ҳамдиёрон ва таърихи гуфтории онҳо баён мешавад, ки инро ҳам дар «нӯшбод» (тост) ва ҳам дар нақлҳои гуфторӣ хеле хуб мушоҳида мекунем.

Баёни саргузашту хотираҳои падарон ба фарзандон меҳр ато мекунад. Нақлҳои гуфторӣ аз падару модар шунида, боис мегардад, ки

рафтор ва ба таври кулӣ таърихи шифоҳии ниёғони худ ҷолиб аст. Аслан онҳо меҳоханд, дар партави қонунҳои мутараққии тамаддуни бапарӣ зинадагӣ кунанд. Вале таъсири қонунҳои суннатӣ водор месозад, ки онҳо аз гузаштаи худро донанд ва барои ояндаи худ истифода баранд. Мавзӯи меҳру муҳаббат ба инсон, ба ватан ҳамеша дар мадди назари аввали ин гаштак аст.

Ҳамин меҳр аст, ки дар гаштак меҳмонҳои гуногун меоянд. Аслан ин мавзӯҳо ба таври худ мустақил ҳастанд, вале дар гаштак робита доранд. Дар ҳар гаштак нақлҳои гуфторӣ ҷолибе роҷеъ ба таърихи деҳа, шаҳр, кишвар, шахсиятҳои машҳур, ҳислатҳои одамон ва умуман рӯзгори модди ва маънавии онҳо баён мешаванд.

Дар солҳои 20-30 садаи XX дар замони Шӯравӣ диндорон, ғарбатмандон ва сайдзодаҳо дар азоб буданд. Онҳоро бо ҳар баҳонае азият мекарданд. Дар бораи воқеаҳо ва ҳодисаҳои он замн нақлҳои зиёде дар Ҷаи калонсолон ҳаст ва онҳоро таъсирнок баён мекунанд. Агар яке аз нақлкунанда барои тасдиқи фикраш аз асарҳои адибон, таърихшигориён ва ғайласуфони машҳури дунё мисолҳо орад, дигаре бо латифаҳои воқеӣ ва ақиқатҳои хандадор ҳозиринро меҳандонад; сеюмӣ шеър меҳонад, чоруми аз боби инсонӣ неқ будан нақл мекунад ва ғайра.

Аксари гаштакҳо барои ҳудшиносии шахс ва миллат нақши сазоворе доранд. Дар гаштак шахс бо мурури замон мавқеи худро пайдо мекунад ва ҳамчун шахсияти мустақил ва соҳибназар обутоб меёбад. Бо дигарон ба баҳс мепардозад; назари худро меғӯяд ва назари дигаронро мешунавад, ки замн ин ба шахсияти иштирокчиӣ гаштак бидуни таъсир намондад.

Дар яке аз гаштакҳои ин гуруҳ дар бораи «Нӯширавони одил» (гуфта: Азиз Раҳим) афсонае нақл шуд, ки барои ҳозирин таъсири зиёд дорад. Пас аз нақли афсона дар атрофи он баҳс низ сурат гирифт.

Гоҳе чунин рух медиҳад, ки агар як мавзӯ шурӯъ шавад дар атрофи он суҳбат ба таври тӯлонӣ идома меёбад, ки мавзӯчаҳои гуногунро дар бар мегирад. Ҳангоми баҳсу мунозира синну сол ва обрӯю эътибори шахс ба эътибор гирифта мешавад. Албатта ин ҳам вобаста аст ба мавқеи ақлмании шахс. Агар шахс дар гуруҳ нисбат ба дигарон аз ягон ҷиҳат баъзе дошта бошад, он гоҳ қудрати ӯ дар гаштак баландтар мебошад. Аз ҷиҳати дигар ба рафтори ҳуди шахс вобаста аст, ӯ фурутан ва хоксор бошад метавонад, дар суҳбат қудратҳои нақунад, вале дар мавриди муносиб фикрашро бигӯяд.

Зоҳиран гаштак бо сиёсат ҳеҷ иртиботе надорад, вале дар асл дар ҳар ҳол, ки чанд нафар ҷамъ мешаванд, хатман таҳлил ва таҳқиқи сиёсат низ дар он ҷо сурат мегирад. Чунки зинадгӣ ҳар шахс ба сиёсат вобаста аст. Замн мавзӯҳо бо сиёсат ва ахлоқи ҷомеа иртибот дорад. Гоҳе ин сиёсати

Аз нақлҳо дар бораи воқеаҳои дунё маълум аст, ки аъзоёни гаштак низ мисли мардумони пешрафтаи дунё, ки дар ҳар гунаи канор ҳастанд, дар бораи воқеаҳои муҳимтарини ҷаҳон фикр мекунанд. Худро ба одамони сайёра пайванд медонанд. Раҳбарони кишварҳои гуногуни оламро бо якдигар муқоиса мекунанд. Бо ин баҳона беҳбудии рушди мардумро мецоҳанд. Аз ин ру онҳоро воқеаҳои кишварҳои дигар бетараф намегузорад.

Дар гаштак панд нақши асосиро бозӣ мекунад. Бо киноя, рамз ва ё ошкоро ҳамаи иштирокчиён барои ваҳдати оянда суханони пандоме мегуянд. Ба хусус шахсони нисбатан калонсол дар ҳар сухани худ панду насиҳатро, ки асоси ахлоқи ҷомеа аст, бештар ба кор мебаранд. Ҷавонхори таъкид мекунанд, ки аз зиндагӣ ва гуфтаҳои бузургон панд гиранд.

Вожаҳои худшиносӣ ва хувият ба ҳамдигар муродифанд. Худшиносӣ аз шахс шуруъ мешавад. Ҳар шахс дар ҷомеа ба мавқеи худшиносии худ кӯшиш менамояд. Ҳамин худшиносӣ, ки аз хурдӣ оғоз мегардад, шахсро ба хувияти зодгоҳ мерасонад. Бо мурури замон шахс ба хувияти миллии низ мерасад. Худшиносӣ метавонад бо чанд тарз ифода ёбад. Яке худро ситоиш мекунад, корҳои худро муҳим нишон медиҳад; дигаре ба шухрати ҳонавода ва ҷамъи худ такия мекунад; сеюм бо таърих, забон, адабиёт ва санъати бузургони гузаштаи миллати худ ифтихор менамояд. Дар ин гаштак низ ҳар сеи инро мушоҳида мекунем, ки дар байни мардуми Осиёи Миёна ва кишварҳои дигар низ ҳамчун анъана, ҷуни рафторро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар баъзе нақлҳо аз ифтихорот, сарват, парокандагии фарзандон, ҷанг ва дар натиҷа ба ҳамдигар меҳрубон будан сухбат мешавад.

Навъи дигари хувият ин фарҳанги милли аст, ки дар сад соли охир боло рафтааст. Миллатҳои гуногуни олам бо фарҳанги худ, ба хусус адабиёт ва санъати худ, ифтихор мекунанд. Ба ин васила мавқеи миллати худро дар байни миллатҳои дигари олам нишон додан мецоҳанд. Яъне гуфтаи мецоҳанд, ки миллати мо ҳам дар рушди фарҳанги башарӣ корҳои кардааст. Дар ин гаштак аз ҷониби яке дар бораи хувияти миллии мешунавем. Ё дар суханони худ ба чанд нуктаи муҳим ишорат кард, ки иборат буд аз «этикод ба таърихи миллат», «гузаштаи пурифтихори адабиёт», «дидор бо адибон», «ифтихори беҳуда аз унвони илмӣ» ва амсоли ин.

Дар яке аз гаштакҳо сурудхонӣ буд, ки аҳли маҷлис шод шуданд. Зимнан дар контекст ба таври табиӣ риштаи сухбат дар бораи тарзи иҷрои сарояндагони машҳури тоҷик ва мактабу равияҳои эҷодии онҳо пайванд шуд. Дар ин маврид дар бораи Маъруфхӯча Баҳодуров як ҳикояте гуфта шуд, ки хандадор буд. Сухангӯ бо ин баҳона почта ба мавқеи интимӣ ва

...дар ва одоби суннати онҳоро то ҳадде ҳамчун дарси ибрат ■■■
...носили миллӣ дар қолаби ҳикояи шифоҳӣ баён кард.

Яке аз иштирокчиён аз воқеҳои солҳои 40 садаи XX нақл кард. Он
...аз хотироти таърихи гуфтори замони Шӯравӣ буд, ки дар он
...и гуна ба адабиёт ва ҳунари миллатҳои гуногун таваҷҷуҳ зоҳир
...кардаанд. Тавассути ин ҳикоят аз як тараф бо лавҳае аз сиёсати замон
...шуда бошем, аз тарафи дигар ахлоқи суннати як тоҷик, чун
...носили миллӣ дар пеши назар ҷилвагар гардид. Дар ин ғаштакҳо
...ки ман мушоҳида кардам, ҳамчун ифтихори миллӣ, яке аз
...ҳои асосӣ адабиёт ва санъат аст. Борҳо шудааст, ки дар бораи
...Фарҳадӣ, Ҳофиз, Бедил, Туғрал ва масъалаҳои дигари адабиёти классик
...мӯсир баҳсҳо шудааст. Ин баҳсҳо аслан хушку ҳолӣ нест. Ҳатман
...мубоҳиса ҳар кас барои исботи фикри худ мисоле аз байти шоире
...орад ва ё лаҳзаеро аз рӯзгор ва осори ӯ баён мекунад, ки ба ин васила ба
...ахлоқи нишастагон таъсири эстетикӣ мерасонад. Ин таъсир аз он
...рат аст, ки ҳозирин ғизои маънавӣ мегиранд. Зери таъсири ин баҳсҳо
...фтори худро дар зиндагӣ то ҳадде тағйир медиҳанд ва аз ҳама муҳим
...ҳои худро нисбат ба ин ё он масъала дигар менамоянд ва ё барои
...ҳои ақидаи худ ба баҳс мепардозанд, ки инро дар раванди суҳбатҳои
...так мегавон мушоҳида кард.

Дар давоми суҳбат мо шӯҳиди он будем, ки дар бораи Ҷомӣ ва
...и баҳс шуд, ки дар ин бора чанд масъала мавриди баҳс қарор гирифт:
...и дӯстии ду миллати ба ҳам бародар – тоҷикӣ ва узбекӣ; таҳқири
...и Туркистон, ки фарҳанги тоҷикӣ (эрониро) аз худ кардаанд;
...и тарбия кардани Ҷомӣ; дар натиҷаи омехта шудани забони форсӣ
...и туркӣ пайдо шудани забони дигар; марбути забони форсӣ тоҷикӣ
...и будани аксари калимаҳои узбекӣ ба қалби тоҷикӣ, ки дар байни Навоӣ ва
...и (шоири форсӣ тоҷик) буд; дар тарҷумаи асари Навоӣ ба забони
...и тоҷикӣ заҳмати зиёд нақшидани адиби тоҷик Аминзода, ки нисфи
...и тарҷумаи худро ба напӯриёт баргардондани ӯ (аз сабаби он
...и дар осори Навоӣ калимаҳои тоҷикӣ хеле зиёд аст); нақлҳои шифоҳӣ
...и оид ба ин мавзӯҳо ва монанди ин. Ҳамаи ин мавзӯҳо аз аввал то
...и ба ахлоқ ва ҳувиёти тоҷикӣ пайванд дорад. Дар ҳар лаҳза на фақат
...и иҷтимоии шахси ҷудоғона, балки ахлоқи иҷтимоии гурӯҳ ва то
...и равшанфикрони тоҷик ва узбек ва ҳатто даврҳои таърихи гузашта
...и пайванди он бо имрӯз, дар пеши назар намоён мешуд.

Дар ҷамъомади навбатии ғаштак худшиносии тоҷикӣ бо воситаи
...и рӯзгор ва осори Ҳофизӣ Шерозӣ, Лоик Шералӣ, ашъори
...и (1865-1919); кушта шудани Туғрал чун зиддиинқилобӣ; ахлоқи
...и нисбат ба ҳамсараш; нақлҳои шифоҳӣ дар бораи фазилатҳои
...и мавқои Туғрал дар байни ҷомеаи Самарқанд ва

амсоли ин мубодилаи афкор сурат гирифт. Ба хусус ҳангоми кӯшишудани Туграл мурочиати ӯ ба ҳамсараш хеле ҷолиб буд.

Дар ин мубодилаҳои афкор мурочиат ба ҳувияти таърихи гузашта ва мохияти он барои ҷавонони имрӯз чун манбаи худшиносии миллат таҳлили санадҳо ва воқеаҳои гуногун нақши хосеро доро буд. Аз ин руш ҳар лаҳзаи муносиб барои дарки бештари масъала гоҳе ба сиёсати имрӯзи кишварҳо низ даҳолат мекарданд ва ҳатто дар баъзе мавридҳо дурӯш будани сиёсати миллӣ ва фарҳангии раҳбари Тоҷикистонро тарафдорӣ менамуданд.

Ҳар гаштак мисли ҳамаи созмонҳои иҷтимоӣ аввалу охир дорад, ки ин табиист. Шахсоне, ки дар ин гаштак ҳастанд, дар гузашта ба гаштакҳои гуногун иштирок доштанд ва гоҳе аз таҷрибаи пешин низ ба ҳозирро нақлҳо мекунанд. Дар бораи ҳама чиз як фикри дақиқ гуфтаи мушқил аст. Маъмулан умри гаштакҳои як гурӯҳ кӯтоҳ аст, гоҳе як сол, гоҳе ду сол ва гоҳе шояд аз он ҳам бештар. Вақте ки шахс аз муҳити худ канда мешавад ва ё бо гаштаки худ аз ягон ҷиҳат созиш намекунад, ҳатман ӯ ба гаштаки дигар меравад ва ё гаштакро тарк мекунад.

Табиист, ки инсон дар муҳити хосе бузург мешавад ва ба он муҳит одат мекунад. Агар аз он муҳит солҳои тулонӣ берун наравад ба тамоми қонун ва қоидаҳои он риоят менамояд. Ҳатто пас аз солҳо аз он муҳит ба муддате берун равад ҳам, то як муддати муайян дар ёди он мемонад. Расму оинҳо, рафтор, муносибат ва тамоми муомилоти иҷтимоиро ба ёд оварда, нисбат ба он барояш як навъ меҳр пайдо мешавад ва ба он чун меҳр бар гузашта менигарад.

Китобнома:

1. Андреев М.С. По этнографии таджиков. Некоторые сведения // В кн. Таджикистан. Ташкент, 1925. – 161-177.
2. Андреев М.С. Поездка летом 1928 года в Касансайский район (Север Фаргана) // Известия Общества для изучения Таджикистана и иранских народностей за его пределами. Том 1. Ташкент, 1928. – 113-120.
3. Айни С. Куллийт. Ҷ.5. Душанбе, 1963.
4. Айни С. Куллийт. Ҷ.7. Ёддоштҳо. Душанбе, 1962.
5. Муродов О., Ҳомидҷонова М. Гаштак // Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ.2. Душанбе, 1980.
6. Нурджанов Н. Традиционный театр таджиков. Том 1. Душанбе, 2002.
7. Норматов С. Фолклори даризабони Афғонистон. Душанбе, 1974.
8. Таджики Каратегина и Дарваза / Н.А.Кисляков, А.К.Писарчик. Душанбе, 1966.
9. Rahmoni R., Traces of Ancient Iranian Culture in Boysun District, Uzbekistan // Journal: "Asian Folklore Studies" Nagoya. Volum 60. 2001.

pp. 295-304.

10. Rahmoni Ravshan. Tajik Women as Folktale Tellers: Tales in tradition. (With video-records). Dushanbe-Budapest. Moscov. 2002.
11. Рахимов Р.Р. «Мужские дома» в традиционной культуре таджиков. Ленинград, 1990.
12. Снесарев Г.П. Традиция мужских союзов в его позднейшем варианте у народов Средней Азии // Материалы Хорезмской экспедиции. Выпуск 7. М., 1963.
13. Узбек совет энциклопедияси. Том 3. Тошкент, 1972.

Равшан Рахмани

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ НАРОДА В «ГАШТАК»-Е

Среди любого народа существуют обычаи, каждый из которых сформировался на протяжении длительного времени, и служил для того, чтобы в той или иной ситуации облегчить людям их жизнь, привести в радость и веселье. В статье говорится об обычае «гаштак», который являясь частью массовой культуры, вносит существенный вклад в воспитание народа.

Ключевые слова: культура массы, гаштак, фольклор, воспитание и любовь, воспитание людей.

Ravshan Rahmani

HISTORICAL MEMORY OF THE PEOPLE IN THE "GASHTAK"

Among the people there are customs, each of which is formed in the past, and which will take place for what would be in a different situation to offer relief to people by their material and moral shortcomings, joy and sorrow, fun and beliefs. The article is about customs gashtak that being part of popular culture, makes a huge contribution to the education of the people.

Key words: Culture mass, gashtak, folklore, location and love, educate people.

ВЕЖАГИҲОИ ҚАРИНАҲОИ МАНЗУМ ВА МАНСУРИ ҲАМОСАИ ГҶРГУЛИ

Ҳамосаи «Гӯргули» дар байни тоҷикон густариши калоне касб ва варианти манзуми он аксаран дар ноҳияҳои ҷануби кишвар ва нисбатан қариб дар маҳалҳои шимол паҳн гаштааст.

Бино ба гуфти мудирӣ шуъбаи сабти овози пажӯҳишгоҳи муҳтавои Абдуманнон Розиков аз ноҳияҳои шимолӣ ҷумҳурии ба фонди фолклор маводе, ки дар он варианти манзуми ҳамосаи «Гӯргули» сабт шуда бошад, ворид нагардидааст. Ин гуфтаҳо далел бар онанд, ки варианти манзуми ҳамосаи «Гӯргули» танҳо дар ноҳияҳои ҷануби ҷумҳурии паҳн шуда будааст.

Аз соли таъсиси шуъбаи фолклор (1958) то солҳои баъди ба ноҳияҳои шимол ва ҷануби ҷумҳурии пайваста экспедитсияҳои фолклорӣ фиристода мешуд, вале кормандони шуъбаи фолклор аз ноҳияҳои шимолӣ ягон варианти манзуми ҳамосаи «Гӯргули»-ро ба даст оварда натавонистанд, вале дар ноҳияҳои ҷануб варианти зиёди манзуми онро ба қайд гирифтанд, ки минбаъд баъзе аз онҳо навишта гирифта шуда дар шакли маҷмӯаҳои ҷудогона интишор ёфтанд. Масалан, солҳои 1962-1974 бо ташаббуси шуъбаи фолклор ду ҷилд «Гӯргули»-и Қурбонали Раҷабӣ ва як ҷилд аз Ҳақназарӣ Кабуд (ба ҷоп ҳозиркунанда Қ.Ҳисомов) руи қағаз дидаанд.

Соли 1987 дар Маскав бо саъю кӯшиши донишманди шайх И.С.Брагинский маҷмӯаи калонҳаҷми ҳамосаи «Гӯргули» интишор ёфт. Дар ин маҷмӯа интихобан аз дostonҳои гуяндаҳо: Қурбон Сафар, Сафарӣ Лухҷӣ, Қурбон Ҷалил, Бобоюнус Худойдодзода ва Ҳикмат Ризо ҷой дода шудаанд. Қисми таҳқиқот ва тарҷумаи русии матнҳо ба қалами И.С.Брагинский тааллуқ доранд. Мураттибони маҷмӯа И.С.Брагинский ва Х.Назаров мебошанд. Дар таҳия ва таъбу наشري он фолклоршинос Б.Шермуҳаммадов низ саҳм доштааст. Сабти нотаи дostonҳоро санъатшинос З.Тоҷикова анҷом додааст.

Тавре мисолҳои овардашуда аён аст, доир ба таъбу наشري варианти манзуми ҳамосаи «Гӯргули» корҳои зиёде анҷом дода шудаанд. Бар замми ҳамаи ин аз гӯргулихонҳо Ҳикмат Ризо, Одина Шакар, Бобоюнус Худойдодзода, Қурбон Ҷалил, Замиров Талбӣ, Алиев Сайидали-соқӣ, Раҳимов Карим ва дигарон дар замони шӯравӣ варианти мукамал ва намунаи дostonҳояшон навишта гирифта шудаанд.

Дар бораи варианти манзуми...

...кур дод, ки фолклоршиносони тоҷик бо гирдовариҳои он сабаъ талош
...мадад. Чунончи, бо кӯшиши фолклоршинос номзади илми
...логия С.Норматов ҳанӯз солҳои 1960 аз ғояндаи мастҷоҳи Шарифов
...ки вақтҳои охир дар Хучанд умр ба сар мебардааст, 8-достони
...«Гургули» навишта гирифта шуда, тавассути китоби «Фолклори
...сарғаҳи Зарафшон» (мураттиб Р.Амонов, нашриёти давлатии
...истон, Сталинобод 1960) ба хонандагон арза дошта шудааст. Аз
...и ғоянда ба рӯйи қоғаз навишта гирифтани ва сипас онро барои чоп
...кардани кори бисо мушкил аст, вале С. Норматов аз ӯҳдаи ин кор ба
...баромадааст. Баррасии 8 достони чопшуда дар ҳаҷми 30 саҳифа
...дод, ки Шарифов Маҷид воқеан ғояндаи бомаҳорат будааст ва аз
...ишоран навиштагиранда С. Норматов дар феҳристи ғояндаҳо, ки дар
...китоб омадааст, маълум мегардад, ки Шарифов Маҷид қаблан
...асарро месурудааст. Аз ҷумла, дар феҳристи ғояндаҳо С. Норматов
...навиштааст: «...Шарифов дostonсаро ва афсонагӯи забардаст
...бад» [8,408] ҳамчун дostonсаро таъкид шудани ғоянда далел бар он
...ки ӯ қаблан ин асарро тавассути дутарҷума иҷро мекардааст, яъне ӯ
...манзумаи ҳамаасаро медонистааст¹.

Аз ин гуфтаҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар баъзе маҳалҳои ҷанубӣ ва ғарбӣ шимол низ варианти манзуми «Гӯрғулӣ» шуҳрат доштааст, баъда, на ба он андозае, ки дар ноҳияҳои ҷануб паҳн гаштааст.

Мардуми Мастчоҳ қабл аз инқилоби октябр тавассути агбаҳо ба ҷангҳои Нуробод (Комсомолободи пештара), Сари Хосор, Балҷувон ва Ҷангари рафту омад мешанд. Дар ин рафту омадҳо робитаи мутақобилан мардум, муносибатҳои хешутабории онҳо пайрезӣ мешуд.

Ба маъракаи пурдабадаи гургулихонҳо, ки аз ҷониби сарватмандони маҳаллӣ содмон дода мешуд, меҳмонони зиёде аз Самарқанду Бухоро ва Хучанду Ҳисор низ даъват карда мешуданд. Овозаи чунин маъракаҳо ба ҳама ҷо паҳн мегардид. Мардуми одӣ ба ҳеҷ гуна даъват эҳтиёҷ надошт, зеро дар ҳама ҷо ёру рафиқ ва дӯсту қадридон дошт. Гуяндаҳои мастҷӯй зимни сафархояшон ба Сари Хосору Балҷувон дар маъракаи гургулихонҳо ширкат варзида дар қалбашон нисбати ин асари ғармухтасо муҳаббат пайдо мешуд ва худи онҳо, ки мардуми табиатан шеърдону шеърдӯст буданд, аз чунин бархурдҳои эҷодӣ илҳом гирифта ба гургулихони иқдом карданд ва шояд тавассути гуяндаҳои мастҷӯй «Гурғули» аз маҳалҳои ҷануб ба маҳалҳои шимол интиқол ёфта бошад. Масалан, муаллифи асари пурарзиши «Фолклори Ягноб» [5] фолклоршинос Тағоймурод Ёрзода эътироф менамояд, ки солҳои пеш

Бадаровын гуйнда Бадалов Сангин эгирөөф кардааст, ки надару модараш гургуули мегуфтаанд.

гӯргулихонҳои кӯлобӣ ба Яғноб ва деҳаҳои яғнобинини Варзобу Ҳисор сафар карда дар тӯю ҷамъомадҳо барои мардум Гӯргулӣ меҳонданд. Дар натиҷаи ҳамин сафарҳои гӯргулихонҳои кӯлобӣ дар қалби мардуми Яғнобисбат ба ҷамосаи «Гӯргулӣ» муҳаббате пайдо шуда ва ҳуди онҳо низ ин асарро аз бар карда ба гӯргулихонӣ иқдом карданд.

Масалан, гӯргулихонҳое чун Бобоев Наврӯз, Бокии Кучаки Қурбоналии Криёнте, Ҳусайн ва Ҳотам пайдо шудаанд, ки бо эҳсоси баланд ин асарро зимни маҳфили ҷамъомадҳо пешкаши аҳли заҳмат мекарданд [5, 65]

Аз рӯи маълумоти Раҳимов Азизмурод, аз деҳаи Деҳқалони ноҳияи Айни, соли таваллудаш 1904, соли ҷавонӣ 1984 ҳатто баъзе сари ҳосориҳои дар деҳаи Дарвонкии Сугдӣ (ҳозира деҳаи Калон) муқимӣ шуданд.

Ба ҷуз 8 достоне, ки ба воситаи китоби «Фолклори сокинони сарғаш» Зарафшон» рӯи ҷопро дидаанд, доир ба ҷамосаи «Гӯргулӣ» дар Ганҷинаи фолклори тоҷик боз баъзе ривоятҳои дар шакли дастнавис маҳфузанд, ки дар солҳои мухталиф тавассути фолклоршиносони тоҷик аз гӯяндаҳои ноҳияҳои шимол навишта гирифта шудаанд. Чунончи, соли 1956 аз тарафи фолклоршинос Р. Аҳмадов дар ҷамосаи Шинги ноҳияи собиқи Колхозчиён (ноҳияи Панҷакенти ҳозира) аз гӯянда Юсуфов Иброҳим, (соли тав.1896) ривоят дар бораи Аваз дар ҳаҷми 6 саҳифаи дастнависи навишта гирифта шудааст [13, VII:4306-4318 қ.Шинг].

Баррасии ин ривоят нишон дод, ки Аваз ҳамчун қаҳрамони марказии ҷамоса аз тарафи гӯянда бо самимияти зиёд сутуда шудааст. Дар баъзе қиссаҳои «Гӯргулӣ» номи қаҳрамонон тағйир дода шуда воқеа ва ҳодисаҳо низ таҳриф шудаанд. Чунончи, дар варианти манзумаи «Гӯргулӣ»-и гӯяндаҳои Сари Ҳосор гуфта нашудааст, ки Авазро аз Гурҷистон дудзида овардаанд, вале дар варианти гӯяндаи мастҷӯи Шарифов Мачид дар Гурҷистон хешу табор доштани Гӯргулӣ ба таърифи муфассал баён мегардад:

«...Қассоббачаҳо гапшта гуфтанд, ки:

-Хеле дамадон баланд аст, бобо?

-Ман дар Гурҷистон соҳиб дорам, гуфт Гӯргулӣ.

-Дар ин шаҳри Гурҷистон кӣ доред, шумо, бобо?

-Маро дар шаҳри Гурҷистон почоям ҳаст, апаам ҳаст, ҷиянам ҳаст.

-Бобо, ападон кӣ?-пурсиданд, қассоббачаҳо.

-Апаам Гулоим, почоям Булдурқассоб, ҷиянам Авазхон [9, 296-297]

Аз рӯи муколамаи мазкур маълум мегардад, ки Гӯргулӣ гурҷӣ аст, модоме ки апааш гурҷӣ аст, пас ҳуди ӯ ҳам гурҷист ва бад-ин сабаб қаллимаи «гӯлӣ» дар ин ҷо бемавқеъ аст. Дар вариантҳои манзумаи гӯяндаҳои ноҳияҳои ҷануб чунин тафсилот дучор намеояд.

Вариантҳои манзум фарқ мекунад.

Тавре мебинем, дар ин ривоят ҳам калимаи «уғли» поё истифода меёрад, зеро аз мазмуни ривоят бармеояд, ки Сайёд ва Бибисоро, қандайнӣ Гӯрғули тоҷик буданд, пас ҷи хел модари тоҷик «гул» (бузургҷусса, девсурат, ки битавонад гурро шикоста ба берун барояд) нест «уғли» таваллуд кардааст. Калимаи «Гурзод» ба мавқеъ истифода меёрад, вале аз сабаби он ки маънои калимаи арабии «гул» ба гуянда маъфум пабудааст, бинобар ин ӯ бадоҳатаи «уғли» гуфта мондааст.

гувоҳи маҳорати суҳанофаринии ӯ, сабки нигоришаш мавриди арҷи
қарор мегирад ва дар чунин ҳолатҳо ҷузъитарин лаҳзаҳои ҳамоса набояд
аз назар дур монад[2].

Ин ривоят дуру дароз буда, фаъолияти минбаъдаи Гургулиро дар
бар мегирад, вале барои мо замони ҳануз ба синни ҷурҷи
булуғнарасидани Гургули лозим буд ва ривоят модарзодӣ нерӯманд
паҳлавон будани Гургулиро ба субут расонид ва мисолҳо нишон доданд
ки чи тавр Гургули ҳанӯз хеле ҷавон дар гуштингирӣ мардонӣ аз ҳама
калонро бардошта бар замин мезанад.

Вақте ба қабилан туркманҳо дастаи роҳзанон ҳамлавар шуда тамоми
молу амволи онҳоро меҳаханд ба яғмо баранд, танҳо Гургули ҷавон
ҷурҷат пайдо карда ба онҳо дар набард мешавад:

...Шамшера гирифтак у
Бадар шидъ ай хирго
Аспи тағоша дидас
Дар ахтаҳона бачо
Ба дав рафтъ бадар кард
Задъ авзорой чорпо
Чапликоб съвор шидак
Бо даст шамшери бурро
Шабам неки рӯз шидак
Пардаи събҳ дар ҳаво
Пеш-пеш андохтас бини
Дъздора кокълтилло
Бо шамшер мерезуна
Сафти ба сафт руйи ро
Ҳамчун сър мекардак у
Ранги ақов ай ҳаво...[2, 1381]

Тавре мисолҳо гувоҳи медиҳанд, Гургули на ба шарофати «ӯгли»
буданаш, балки бо туфайли «гул» (калонҷусса, бузургҷусса) буданаш дар
набардҳо пируӣ ба даст меоварад...

То солҳои наздик (2013) фолклоршиносони тоҷик бар он ақида
буданд, ки дар ҷумҳурии танҳо як версияи ҳамосаи Гургули ба вариантҳои
шӯхрат дорад.

Баррасӣ ва муқоисаю муқобилан матнҳои манзум ва мансури
ҳамосаи «Гургули» нишон дод, ки дар ноҳияҳои ҷануб ва шимоли ҷумҳурии
ду версияи ин асар шӯхрат доштааст. Дар яке аз версияҳо ҳокими мутлақи
Чамбул Гургули туркнаҷод мебошад, ки бо тағо ва дигар хешовандонаш
онро идора менамоянд ва Аваз (аслан Иваз аст, зеро Гургули ӯро ба ивази
писараш хондааст ва ҳуди ҳоким аз рӯи баъзе вариантҳо безурет мебошад.
Афғонҳо ва эронӣҳо калимаи «Аваз»-ро «Иваз» талаффуз мекунанд.

«Аваз», ки мо талаффуз менамоем, ҳамон «Иваз» аст. Чун Гўргули баурёт буд, бинобар ин ӯ писари Каримкассобро дуздида оварда барои ӯ писархонд мекунад, яъне ӯро ба ивази фарзандаш хонда калон мекунад ва аз рӯи аксари вариантҳо Аваз тоҷик аст ва дар ҷараёни мубоҳалаи воқеаҳо ин тоҷикпахлавон дар муттаҳид гардонидани қабилҳои парокандаи туркман тақиягоҳи асосии Гўргули ба шумор меравад. Маҳз бо ҷонфишониҳои садокатмандонаи Авази баҳодур туркманҳо давлатдории худро ташкил дода Гўргулиро сарвари худ интихоб менамоянд.

Гўргули хоҳарзодаи Аҳмад буда, апааш ӯро дар гўр таваллуд мекунад, яъне Аҳмад тағои Гўргули мебошад. Аваз, ки пахлавони беҳамто буд мавриди писанди Гўргули қарор гирифта, ӯро сипаҳсолори сарбозони худ таъин менамояд. Аҳмад аз ин қарори Гўргули дар ҳашм шуда дар ҷаҳанн рашку ҳасад месузад ва мекушад Гўргулиро бар зидди Аваз шӯронад. Барои ба мақсад расиданаш ба муқобили Аваз фитнаю дасиса бунёд мекунад. Албатта, гоҳе ба ӯ муяссар мешавад, ки муносибати Гўргулиро ба Аваз ба кулӣ бад намояд, вале чун Аваз марди ростқору бекина буд, бегуноҳияш ба исбот мерасад ва Аҳмади бадкина русиҳ мегардад. Дар версияе, ки Гўргули аз батни апаи Аҳмад яъне аз батни туркманзан ба дунё меояд, дар муомилаи Гўргули бо Аваз бехтарин ва олигарин муносибатҳои дӯстонаи тоҷикон ва туркманҳо таҷассум ёфтааст. Аҳмад ҳамчун сипаҳсолор ва пахлавони номдор дар бунёди давлати туркманҳо саҳми калон мегузорад. Дӯстии тоҷикону туркманҳо таъини садсоларо тавассути яке аз версияи Гўргули сутуда шудааст. Бисёр аҷиб аст, ки доир ба дӯстии тоҷикону ўзбекон ҳатто ҳарфе гуфта нашудааст...

Дар ноҳияҳои шимолӣ ҷумҳурии ҳамчунон версияи дигаре, ки қаҳрамони он на ўзбеку на туркмананд, шуҳрат дорад.

Дар версияи гўянда Холиқов Раҳмат қаҳрамонони асосӣ падари Гўргули Сайёд ва модараш Бибисоро тоҷиконанд ва аз зани тоҷик таваллуд шудани «ўғлӣ» ғайри имкон аст ва ин ҷо аз сабаби маъноии калимаи «гул»-и арабиро надонистани гўянда ба ҷои «гул» бадохатан «ўғлӣ» гуфта мондааст. Матни Холиқов Раҳматро барои он версия помидем, ки он аз дигар матнҳо ба кулӣ фарқ мекунад. Дар ин ҷо на зани ғавтида, балки зани зинда, ки онро ба ҷурми бе падар ҳомиладор шуданаш ба марг маҳкум мекунанду ҷаллодон ба ҳолаш раҳм карда ба ҷойи ӯ гўсфандро қўптаю либосҳои хунолудашро ба падараш нишон медиҳанд, дар гўр таваллуд мекунад. Яъне Гўргули аз модараш Бибисоро дар гўр ба дунё меояд, вале модараш зинда аст. Дар ин ҷо афсона ба ҳамоса омезиш ёфтааст, ки чунин ҳодиса ҳоси асарҳои халқист ва танҳо «аз батни модар дар гўр таваллуд шудани тифл» робита дорад ба ҳамоса.

зани ҳомиладори тоҷик таваллуд шудани Гургули ба мушоҳида расид, ки ин версия далолат бар он мекунад, ки аз зани тоҷик дар гур ҳеҷ гоҳ наметавонанд, балки «ғул» маҷозан азимҷусса, калонҷусса, девсурат ба дунё меояд, ки он тифлест қавиҷусса ва маҳз ба ҳамин хотир гурро шинохтани тавонистааст, бинобар ин ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки он тавон муқаррарӣ набуда, балки тифлест назаркардаи худо ва дорон шудани ғавқулода бузург.

Дар ноҳияҳои ҷануб версияе ба мушоҳида расид, ки қаҳрамонҳои асосии он тоҷиканд. Ин версияи гургулихони Даштиҷуми Одина Шакар мебошад, ки соли 1949, дар ш. Душанбе тавассути донишманди моҳир Ҷ. Бузургзода навишта гирифта шудааст. Мувофиқи ин версия келин ва фарзанди Хоҷаахрори Вали дар як рӯз мефавтанд ва дар гур аз бачаи тоҷик тифле ба дунё меояд, ки номашро Гургули меноманд, на Гургули зеро зани тоҷик «ӯғли» таваллуд намекунад, балки «ғул» яъне тифлест азимҷуссае таваллуд мекунад, ки битавонад гурро шинохта ба бачаи барояд. Версияи Одина Шакар тасодуфӣ нест, зеро ӯ гургулихонро аз падараш, ки гургулихон будааст, омӯхта будааст. Метавон тахмин кард, ки гӯяндаҳои туркзабон ҳамин сужан тайёрро гирифта «ғул»-ро «ӯғли» карда ба он қаҳрамонони ба худ шиносро шомил сохтаанд. Доир ба версияи «Гургули»-и Одина Шакар дар мақолаи «Ривояти тозаи Гургули маълумоти муфасссал дода шудааст. (Ниг: маҷалаи «Садои шарқ» М 8, 2009, с.141-147)

Фарқи ривоятҳои манзум ва мансури ҳамосаи «Гургули» боз дар банду баст ва тарзу баёни онҳо мебошанд. Ривоятҳоро нақл мекунад, вале ҳамосаро месароянд, аз ин сабаб ривоятҳо ҳамоса дар як шароит қарор дошта наметавонанд. Гургули асари саҳнавист, бад-ин маънӣ, ки мардум маъракаи орошта гургулихонро бо он даъват мекунад ва ӯ дар назди 50-60 нафар ҳунарнамоӣ карда мардумро шод мегардонад, вале ривоят бошад, аз ин имтиёз маҳрум аст. Сониян «Гургули» танҳо суруда намешавад, он барои худ шарикӣ ҳамешагӣ дорад. Ҳазилу рубоистии халқӣ оғозбахши гургулихонист. Гургулихон қабл аз хондани дoston нахуст як силсила рубоҳои ғарибро бо оҳанги фалакӣ сароида сипас ба гургулихонӣ шуруъ мекунад ва ё чандин ҳазилу муҳаммасҳои шоирони классикро бо оҳангҳои дилошӯб хонда баъди он ба гургулихонӣ мепардозад. Гургулихон ҳунарманд аст ва меҳонад дар байни мардум обрӯманд бошад ва маҳз аз ҳамин сабаб ӯ меҳонад тамоми паҳлӯҳои маҳорати эҷодии худро ба ҷилва оварад. Завқу шавқӣ маънавии шунавандагон ҳархела аст, якеро шунидани рубоӣ хушан меояд, дигареро хондани ҳазилу муҳаммас, барои ҳамин гӯянда мувофиқи майлу хоҳиши шунавандагон амал мекунад.

Сухани манзум ҷозибаро дорад, метавонад дилҳоро тасхир намояд.

Ба назм суҳан гуфтан маҳорат ва истеъдоди ғавқулода бояд дошт. Ҳама баёнӣ нақл ва ё ривоят бисёр сода ҳаст. Ҳар кас метавонад хуб ё бад баёнро гуфта диҳад, вале офаридани асари манзум кори ҳар кас нест. Ҳамаи мавзун хусусиятҳои хоси худро дорад. Қутоҳию дарозии ҳичоҳо, шиф, ҳофия, вазни асарҳои манзумро таъзим мешавад. Дар муайян андозани анзони асарҳои манзум хусусиятҳои овоии ҳар як ҳарф эътибор карда мешавад, тавре мебинем, фарқ байни асарҳои манзум ва мансур ин аст. Дар иҷрои ҳамосаи «Гӯрғули дутор» нақши муҳим дорад, ҳамагун оҳангҳои дилошӯби он мардум қуфти қор шикаста ба зиндагии ҳақиқатҳои оянда умед мебаранд. Дар оҳанги мусиқӣ фикру андеша ва ҳақиқати бадеӣ ва зебоипарастии аҷдодонамон таҷассум ёфтааст. Мусиқӣ шунавандаро лаҳзае ҳам бошад, аз ташвишҳои малюловари рӯзгор ҳама бахшида афсунгари ҳама гуна дарду алами инсонист. Ин қабил мусиқӣ дар ривоятҳои насрии «Гӯрғули», ки дар ганҷинаи фолклори тоҷик маҳфузанд, ба мушоҳида нарасид.

Дар ҳамосаи «Гӯрғули» ва ривоятҳои нақлии он воситаҳои тасвири бадеӣ мавқеи қалон доранд. Аз сабаби он, ки вариантҳои манзуми «Гӯрғули» ҳақман хеле бузурганд, (ҳар як достон иборат аз ду ҳазор байт ва аз ин ҳам бештар иборат аст) бинобар ин истифодаи санъатҳои бадеӣ дар онҳо фаровон аст. Дар достонҳои паҳлавонӣ аз воситаҳои тасвири бадеӣ аз ҳама дида бештар муболиға ба назар мерасад ва ин муболиға бадеӣ бадеӣ бадеӣ аст, ки дар онҳо тасвирҳои романтикӣ мавқеи бештаре доранд. Воқеан дар тасвирҳои майдони набард ва ҷангҳои таъин паҳлавонон маҳз муболиғаомез нишон додани воқеаҳо диққатҷалбкунанда мебошанд ва ба суҳанҳои муқаррарӣ қасро дар ҳаёт гузоштан имкон надорад. Агар пайкари қаҳрамонон ба таври одӣ ва муқаррарӣ тасвир карда шавад, завқу шавқи шунавандагонро ба вуҷуд оварда наметавонад, вале вақте ғавҷи лашкари пархошгарон ва қатли оми мардумро мешунавад бовариаш нисбати воқеаҳо меафзояд, нафраташ нисбати душманон зиёд мегардад. Замоне гуянда симои манфури душманро муболиғаомез, аз ҷумла чунин:

И буд ҷангҷогаи Сарандевхон
Қад навалу нух газ дар осмон
Сар афти хирго гаври ҳайвон
Сина сиву ду газ адиристон
Ҳар по дора ҷапари деҳқон
Ҳар гуш дора осӣби гирдгардон
Бинии бедин мисли қавристон
Ҳар пати биниш мавҷи дегдон
Ҳар гуш дора пиёлаи шайтон

Тасвир месозад, шунавандагон ба ҳақонияти он боварӣ ҳосил

менамояндр, зеро касе аз онҳо девро надидааст, Гуяндр (достонсаро) ни девро надидааст, вале аз рӯи шуниданш уро тасаввур карда метавонад бинобар ин бо тасвирҳои муболиғаомез кӯшидааст образи тахайюли девро пеши назари шунавандагон ҷилвагар созад. Дар тасвири сурати (портрети) дев таъсири афсонаҳои сеҳромез ба ҳамосаи «Гӯргули» ба қуб мушоҳида карда мешавад.

-Дар «Шоҳнома»-и А.Фирдавсӣ низ муболиға ба таври фаровон истифода шудааст. Махсусан дар тасвири майдони корзор, нишон додани анбӯҳи лашкар ва амсоли он шоир кӯшидааст тамоми шаҳомати сипоҳиёни шоҳону амалдорони замонро бозгӯ намояд.

Чунончи, дар «Шоҳнома» омадааст:

Сипоҳаш фузун шуд зи сесад ҳазор,

Зирехдору баргустувонвор зирехдор савор

[Шоҳнома, ҷилди 3, 166].

Тавре дида мешавад, танҳо сипоҳиёни зирехдораи зиёда аз сесад ҳазор будааст, пас агар боқимонда лашкарани ҳам ба ҳисоб гирифта шавад, маълум мегардад, ки сипоҳиёнаш ним миллионанд ва шояд аз ин ҳам бештар бошанд. Ва ҳамаи ин аз як ҷониб, агар сипоҳиёни тарафи муқобил ҳам ҳамин қадар бошанд, пас ҳоланда ҳоҳад суол кард, ки ҳамаи ин сипоҳиён дар ҷи масоҳате ҳоҳанд гунҷид?

Чунин тасвирҳои муболиғаомез дар ҳамосаи «Гӯргули» низ ҳама зиёд ба ҷанми меҳуранд. Масалан, гӯргулиҳон Ҳақназари Қабуд лашкари савораи душманро, ки ба Ҷамбул ҳуҷум овардааст, чунин тасвир кардааст:

Ситам дидаку ами сардор,

Дафтари ҷанга бигӣ биёр.

Талонсуворум ё сад ҳазор,

Қизилсуворум ё сад ҳазор.

Сухрчақизилай ё сад ҳазор,

Сумандсуворум ё сад ҳазор.

Ҷераисуворум ё сад ҳазор

Ин ҷо мо фақат 3-4 сад ҳазориҳои саворалашкаронро мисол овардем ҳол он ки дигар навъи қисмҳои қушунҳо низ номбар карда шудаанд, ки ҳамаи ин панорамаи майдони ҷарбу зарбу пеши назар ниҳоятдараҷа густурдаю ваҳшатовар ҷилвагар месозад. Чунончи,

...Қодугар ҳамбид ё сад ҳазор

Сад ҳазор ҳамбид милтиқпарон

Сад ҳазор ҳамбид марди майдон

Сад ҳазор туркашай рӯи осмон

Қушун ҳамбид милён-милён[4, 4464-65].

Ҳам дар «Шоҳнома» ва ҳам дар «Гӯргули» теъдоди қушунҳо ба миллион мерасад, ки ин тасвири нироқомез маҳсуб мешавад, зеро дар

...ахият ба ин микдор қушун сафарбар намудан кори сахл нест. Чунончи, Насандари Мақдунӣ, ки он қариб нисфи ҷаҳонро забт карда буд, ҳамагӣ 11 ҳазор сарбоз доштааст [12,17].

Дар ривоятҳои мансури «Гӯрғули» низ муболиға мавқеи қалон ҷарад. Масалан, дар мисоли ...аз наъраи мастонаи вай муи бадаиаш сих зада аз куртааш берун шуд [9,314], таркиби «аз куртааш берун шуд» муболиға аст. Дар забони зиндаи халқ бештар аз ҳама ибораи «муи бадаиаш сих зад» маъмул аст, вале таркиби «муи бадаиаш сих зада аз куртааш берун шуд», низ гарчанде ифодаи игроқомез бошад ҳам, вале ҳусни баёнро коста нагардонид, балки суҳанро таъсирбахш кардааст. Дар ривоятҳои манзум ва мансури ҳамосаи «Гӯрғули» шакли ифроти муболиға, яъне гулу низ мавриди қорбасти қарор гирифтааст.

Чунончи, гӯрғулиҳои Замиров Талбӣ зимни тасвири майдони ҷарбу ҷарб талафоти тарафайнро ин тавр овардааст:

...,Бисёр ҷанги саҳт шидак,

Болои шаҳри туркманов.

Ай дунима мурда шид,

Мурда чун реги саҳро... [2,1365-1489]

Талафоти ҷониро ба андозаи «реги саҳро» нишон додан ба акли одами тасаввурнашаванда аст, ки ин тарзи тасвир дар санъати бадеи гулу номиди мешавад.

Дар ривоятҳои нақлии ҳамосаи «Гӯрғули» низ ҳам санъатҳои бадеи, аз ҷумла муболиға ба таври фаровон истифода шудааст. Масалан, дар ин мисол гӯянда талафоти ҷонии майдони қорзорро чунин тасвир кардааст: Се шабона се рӯз ҷанг кард (Гӯрғулисултон-С.Ф.) Чулҳои азимро хун зер карда гирифт мурдаи душманҳоро кӯҳ-кӯҳ карда партофт [12,301]. Дар ин ҷо «чулҳои азимро хун зер кардан» ва «мурдаи душманҳоро кӯҳ-кӯҳ кардан» муболиға мебошад. Дар ин мисол шакли олиӣ муболиға гулу истифода шудааст. Таҳлилу баррасии мавзӯи мавқеи санъатҳои бадеи дар ҳамосаи «Гӯрғули» ва ривоятҳои насрии он нишон дод, ки гӯяндаҳо дар қорбасти воситаҳои тасвири бадеи маҳорати баланд нишон дода дар ҳама ҳолат таносуби суҳан салосату нафосати онро риоя кардаанд ва аз ҳамин сабаб шунаванда муболиға будани ин ва ё он пораро эҳсос карда наметавонанд. Азбаски истифодаи санъатҳои бадеи дар осори пураарзиши шодравон Муродов Файзали «Воситаҳои тасвири бадеи дар ҳамосаи «Гӯрғули» [9] ҳаматарафа арзёбӣ шудааст, мо фақат дар омади гап доир ба қорбурди муболиға дар ҳамосаи «Гӯрғули» таври мухтасар таваққуф намудем.

Ривоятҳои насрии Гӯрғули аз он ҳаводисе, ки дар дostonҳои манзуми ҳамоса оварда мешавад, ба кулӣ фарқ мекунанд. Замоне, ки асаи манзум ба наср мубаддал, мегардад, ин як заволи асари бадеи ба

ҳисоб меравад. Дар ривоятҳои насрии Гурғули ин чараён (протос) бараъло ба мушоҳида мерасад. Метавон гуфт, ки вақте достони манзум ба наср мубаддал мегардад, қолаби анъанавии он мешиканад, аз инҳоро банду баст тағйир меёбад, он аз як ҷузъи том ба пора-пораҳои зиёд табдил мегардад ва чун аз асл дур мешавад, бисёр қисматҳои фаромӯш мешаванд, таҳриф меёбанд, ҳатто метавонад мазмуни (руҳи) ҳамосавии худро аз даст диҳад. Ривояти насрии Гурғули дар чараёни густариши худ ба афсона хелли пайдо мекунад ва ин қаробат ба он оварда мерасонад, ки ривояти ҳамосавӣ ба жанри афсона табъ мешавад. Жанри афсона бошад қонунмандҳои дохилии худро дорад, ки онҳо барои афсона шудани ҳамоса мусоидат менамоянд, ва ин ҷо бояд тазаккур дод, ки чун ҳамоса дарунмояи сеҳромезӣ дорад, бо ин қабил афсонаҳо дармеомезад. Дар ин хусус ривояти нақлкардаи Холиқов Раҳмат дар бораи Гурғули [20] ниҳоят ҷолиб аст. Гурғули, ки худ як баҳодури бе мислу монанд аст, дар тамоми набардҳо танҳо бо зӯру тавоноии худ така менамояд ва ками андар кам аз сеҳру ҷоду истифода ба амал меоварад, вале дар ривоятҳои, ки зикраш дар боло рафт Гурғули сари ҳар қадам аз қувваҳои ғавкутабиа истифода мекунад. Масалан, вақте Гурғулиро супориш медиҳанд, ки рафта дари чилғӯша биоварад, ӯ бо кӯмаки деви парихо ин шартро иҷро мекунад:

«...Гуфтан, ки: парӣ, чи коре бошад, иҷро мекунем.

Гуфт, ки:

-Як деги чилгушаро бурда ба шаҳри бобош метистон.

Девҳо қабул кардан. Дегро ба сари як дев бардошта додан. Ба ин девбача худи Гурғулия сувор кардан....» [11].

Дар ҷои дигари ривоят гуфта мешавад, ки барои несту нобуд кардани Гурғули ўро ба саҳро пеши морҳо мефириста:

«...баъд аз ғайб шудан рӯз шуд, дид, ки ғайр аз мор чизи дигар нест, як дуо хонда даҳони морора баст. Тамоми морҳо даҳонбаста шуда мондан....» [11].

Баррасии ин ривоят чараёни ба афсона мубаддалшавии ривояти ҳамосиро хеле хуб нишон медиҳад. Бисёр хусусиятҳои жанрии ривояти ҳамосавӣ дар афсона ё шаклан тағйир меёбанд ва ё умуман мунҳал мешаванд. Масалан, дар достонҳои манзуми «Гурғули» муколамаи қаҳрамони манфӣ ва мусбат ниҳоят тезу тунд сурат гирифта дар онҳо оҳанги таҳдид ба авҷи аъло мерасад, вале дар нақлу ривоятҳои мансур чунин нест. Чунончи дар достони шапуми «Гурғули» ва Аваз» [11,315] муколамаи қаҳрамонон чунин сурат гирифтааст:

«Подшоҳ гуфт, ки:

-Эй Аваз, имрӯз аз сад ҷонат як ҷонатро наменоман.

Аваз гуфт, ки:

астат фаромадам, чизе, ки дар дилат бошад, кардан гир, мард аз худо
медонад, номард аз кас медонад. Ман мард ҳастам, аз худо медонам.
Модӣ нар барои корд аст. Эй подшоҳ, ин дӯғу пӯписаҳоро ба ман бисёр
вақун» [11,315].

Дар достони манзуми Гурғулии Ҳақназари Кабуд, ки «Ҷанги
Ашқардев бо Нуралӣ» ном дорад, муколамаи қаҳрамонон чунин оварда
шудааст:

Гап за, гап за, сағира, дар мо
Ҷавонмард бумбурӣ, гулак,
Найзатай афти чуви гулак,
Сағираи гулак, бушав розӣ
Дори ту зеби бачабозӣ
Дар бачабозӣ гулак, созӣ.
А сағираи гандамодар
Қадут ба қоши зин баробар
Қазои ту имруз,-гуфт,-кардай сар
Номи худ бугу,номи падар
Ё кадом дуздиву роҳгузар
Сағираи гулак, зеҳита мон,
Номи ма Ашқардев –пахлавон.
Тоқа бўрам Чамбули мастон,
Мулки Чамбул мекунум вайрон.
Ҳоким наёрум, шои султон,
Ширмо наёрум, хаштод ойчон,
Сурои пулодӣ дар хок яксон,
Аваз наёрум, дузди аламон,
Напартом то дар зери зиндон,
Қавақ набандум сӯй осмон.
-Нуралӣ гуфт: чӣ мегӯӣ, лула.
Дар сар ҷуқидай ҳафт ман хула.
Ошно, нақун ту хола-хола
Домод нестам будозӣ кола²
Имруз, имрузай, гаври ҳайвон,
Ина дашт,-мега,-ина майдон,
Чи давре дорӣ,- гуфт,-бузгарон,
Ормоно ба дилум,-гуфт,-намон,
Бухамб, бозӣ кунем ҳардумон....[10]

Тавре мебинем, муколамаи қаҳрамонон дар достони манзум
нисбатан мукаммалу ба тафсилтар ҷараён гирифтааст ва ин бад-он сабаб

аст, ки дoston банду басти муайян дорад, вале нақлу ривоятҳо аксар вақт дар шакли номукамал, пора-пора, чузъ чузъ дучор меоянд.

Чун ривоятҳои насри Гургули аз ҷойгоҳи аслии худ ба макони дуртар густариш меёбанд, бинобар ин онҳо хоҳу ноҳақ ба тағйирот дучор мешаванд. Дар ин ҷо масъала ба завқу саликаи гуяндаҳо низ иртибот мегирад, яъне ҳофизаи инсон на ҳамеша як хел аст, гоҳе мешавад ки порае аз ривоятро фаромӯш месозад ва бадохатан ба ҷояш чизи дигарро илова менамояд ва азбаски дар ҷараёни нақл аст наметавонад наӣ барад, ки оё он чизи иловакардааш ба пораи ривояти қаблан гуфтааш созгор аст ё не. Ровигарӣ кори эҷодист ва табиати он ҳамеша ҳаминхел аст.

Таҳлил ва муқоисаву муқобиллаи ривоятҳои мансури «Гургули» ба нусаҳои манзумаш нишон дод, ки «Гургули» нахуст дар ноҳияҳои ҷануб арзи вучуд намуда, баъдан тавассути ровиён ба маҳалҳои шимол интиқол ёфтааст. Дар ноҳияҳои Балҷувон, Сари Хосор ва Ховалингу Мӯъминоба, Дангара, Кӯлоб, Шӯробод, Обигарм, Файзобод, Ёвон, Варзоб ва Ҳисор Шодмон мактабҳои гургулиҳои мавҷуд буданд. Муболиға наменашавад, агар гуем, ки дар Сари Хосору Балҷувон деҳаеро ёфтан мумкин набуд, ки дар он ду-се нафар ҳофиз ва гургулихон мавҷуд набошад. Дар тӯл ҷамъомадҳои гургулихонҳо бо якдигар мусобиқа доир мекарданд ва ҷунун тарафи мардум бо тӯхфаҳо (буз, гусфанд, орд, гандум, сару либос) ва ғайра сарфароз гардонида мешуданд, ин қадрдонӣ боис мешуд, дар дили одамони нисбати омӯзиш ва аз бар кардани ин ҳунари воло, яъне гургулиҳои майда рағбати бепоёне пайдо гардад. Ҷавонони ҳавасманд дар назди гургулихонҳо шогирд меистоданд ва мекушиданд ҳар чи зудтар онро аз бар кунанд, зеро аз рӯи ин касб ҳам воситаи рӯзгузаронӣ ба даст меоварданд ва ҳам обрӯманд мегаштанд. Масалан, гургулихон Ҳақназарӣ Кабуд дар назди гургулиҳои ҳамдеҳааш Сангов Мурод се сол шогирд истода онро аз бар кардааст. Шогирд баъди гургулихониро ёд гирифта, аз устодаш ғотиҳа гирифта, барои устодаш як сару тан либос тақдим мекунад. Чунин мисолҳо дар ганҷинаи фолклори тоҷик хеле зиёданд, вале ин ҷо ба зикри яктояш кифоя мекунем. Дар ноҳияҳои шимол ҷунун тавачҷуҳ ба Гургули зоҳир намекарданд. Далели ин гуфтаҳо ривоятҳои мансуре мебошанд, ки аз ноҳияҳои шимол ғирдоварӣ шуда, вале муҳити, ки онҳо густариш ёфтаанд, ба рушди онҳо мусоидат накардааст, дар натиҷа қисме аз онҳо ба кулли таҳриф шуда қисми дигарашон нукта бардоштаанд. Масалан дар гурӯҳи таваллуд шудани Гургули ривоятест маъмулу машҳур, вале дар шимол он ба афсонаю баъзе ҳаводиси воқеи даромехта шакли аҷибу ғариберо ба худ гирифтааст, ки ҳатто хонданааш ба кас кайфият намебахшад[11]. Ҷиҳати хубтар ошно шудан ба ҷараёни ба афсона мубаллағ шудани ривояти мансуре...

ниҳат карда пардая аз руи духтар гирифтанд, ҳамчунон ботартиб, баросат, бо хусну ҷамоли нағзеш ҳайрон шуда монданд. Рафта аз бозор гуспанд харида омадан ҷалодо. Ҳамин барраро куштанд ба ҷои Бибисоро. Куртаи ўро кашида ба хуни барра ҷулонданд, зинда ба даруни ӯро гузонданд, Дили зорашон кунтанба напул, якмоҳа – думоҳа озуқа ба қавр монданд... Баъд аб ба қавр мондан ба пеши падари Бибисоро рафта гуфтан, ки:

- Мо ўро куштем.

Куртаи духтарро ба падар доданд. Хуни духтар, - гуфта лесид. То ин ҳамагӣ афсона буд ва минбаъд ривояти анъанавие, ки дар ҷамаи Ҷиринтҳои «Гўргули» дучор меоянд, яъне бохабар шудани соҳиби гала аз ҷабришавии курраи аспаш ва пайгири қардани ин ҳодиса аз тарафи ӯ» ҷаҳра мешавад.

Як лаҳзаи анъанавии дигар: вақте Саёд мефаҳмад, ки «байталашро дар қабристон кӯдак мемакидааст», як ҷуфт бучул ва як ҷуфт луфтак (юча) бурда дар сари қабр мемонанд ва вақте тифл бучулро мегирад, мефаҳмад, ки бача аст, бинобар ин як сару тани (либоси) бачагона бурда мемонанд.

Бача аз модараш мепурсад:

-Э модар, як сару тан кадоме овардас, гирифта пӯшам ё не?

Модараш гуфт, ки: гирифта пӯш, о, мабодо ки бобот фаҳмида бошад...

Сухани якум ҳамин, ки нуми писар ба ҳудаш муносиб, Гўргули Гўрзод мондан лозим аст...

Тавре аз ривояти баррасишуда маълум гашт, чун гуянда аз ривояти анъанавии Гўргули огоҳии комил надоштааст, бино бар ин хостааст ду ривоятро бо ҳам омезиш дода қиссае ба вучуд оварад, вале воқеияти имруза ба ривояти ҳамосавӣ созгор наомадааст, аз ин сабаб асли ривоят комилан зарар дидааст.

Чунончи дар асли ривоят омадааст, ки тифл аз батни модари фағтидааш таваллуд мешаваду гўрро сўроҳ карда бо шири байтал бузург мешавад, вале дар ривояти Холиқов Раҳмат [10] модари тифл Бибисороро дар гўр мемонанд ва аз ӯ кӯдак ба дунё меояд ва тифл синаи модариашро мемакад ва ҳамзамон аз шири байтал низ баҳравар мегардад. Дар ин ҷо асли ривояти анъанавӣ ба андозае таҳриф шудааст, ки касро бовараш намеояд, ки тифл ҳамзамон аз синаи модар ва байтал шир бимакад.

Ин ҷо мантиқ ҳалалпазир гардида далолат бар он мекунад, ки қисса на ё нақли воқеӣ ба ривояти анъанавӣ омезиш ёфта ҳусни онро аз байн бурдааст. Ва метавон хулоса кард, ки қиссаи Бибисоро ва гўрзоди ӯ ҳикояи ҷаҳраӣ буда ба ривояти анъанавии Гўргули робитае надорад.

... ҳамосавӣ Гўргули яке аз

қахрамонҳои марказии он худи Гӯрғули ба шумор меравад. Гуяндамо ба самимияти зиёде ўро ситоиш карда таъкид бар он кардаанд, ки Гӯрғули ҳокими одилу раиятпарваре мебошад. Ҳамчунон борҳо дар набардҳои бар душманон ғалаба ба даст овардааст, яъне дар ҳамоса ӯ қахрамони мубор аст. Вале дар баъзе нусхаҳои насри ва ё худ нақлу ривоятҳои ҳамосаҳои образи Гӯрғули низ ба таъғирот дучор омадааст. Аз ҷумла, дар ривояти Холиқов Раҳмат омадааст, ки Гӯрғули дар айёми ба балоғат расидани ӯ чун ниҳоят қавӣ буд, бисёр бачаҳоро зада маъюбу маслуқ мекунад, бини бар ин меҳоханд ўро нобуд созанд:

«...Акнун ҳамоҳишон як ҷо шишта маслиҳат кардан. Гӯрғули мекушем гуфта роҳи куштаниаша туғри карда истоден. Ҳамту куштаниаш кину ба як ҷое фиристонем, ки нобуд шавад...» [11].

Тавре мебинем он маҳбубиятеро, ки халқ нисбати Гӯрғули дар вариантҳои манзум бозгу кардааст, дар ин ривоят осоре дида намешавад. Ин ҳодисаи бадеӣ ба сабабҳои зерин сурат гирифтааст:

-Дар ноҳияҳои шимол он маърақаҳои пурдабдабае, ки дар инҳо гӯрғулихонҳо ҳунарнамоӣ карда тавонанд, каме андар кам таъкид мешуданд.

Дар тӯю маърақаҳои мардуми шимол аз сабаби мавҷуд набудани гӯрғулихонҳо даъват кардани онҳо расм нашуда будааст, ҳол онки дар ноҳияҳои ҷануб ягон маърақа бе иштироки гӯрғулихонҳо намегузашт.

Дар ноҳияҳои ҷануб деҳаеро, ки дар он ду ва ё се нафар гӯрғулихон вучуд набошад, ёфтан амри маҳол буд, чунин ҳолат дар деҳоти ноҳияҳои шимол мушоҳида нашудааст.

Ин сабабҳо боиси он шуд, ки шакли манзуми Гӯрғули дар ноҳияҳои шимол камтар густариш ёфт.

Фарқи варианти манзуми ҳамосаи Гӯрғули аз варианти мансури он дар шакли мавҷудияти онҳост, яъне яке суруда мешавад (манзум) дигаре гуфта ва ё нақл қада мешавад (мансур) ҳар як аз ин жанрҳо боз баъзе махсусиятҳои худро доро мебошанд. Масалан, достони «Гӯрғули»-ро ҳатман бо гулӯ «ҳи» гуфта бо оҳанги дутор месароянд, вале ривоят чунин хусусиятро надорад, дoston радиф ва вазну қофия дорад, ки ровӣ онҳоро бояд ҳатман риоя кунад. Назм сухани мавзун аст, таъсири он ба инсон бе андоза бузург аст, ривоятҳои насрии «Гӯрғули» аз сабаби он ки дар шакли номукамал боқӣ мондаанд, бинобар ин ба андозаи ривоятҳои манзум дилҳоро тасхир карда наметавонанд.

Гӯрғулии манзум мактаб дошт. Онҳое, ки дар дил меҳри гӯрғулихон шудан доштанд, рафта дар назди гӯрғулихонҳои номӣ шогирд меистоданд. Мӯҳлати шогирдӣ ҳар хел буд, одамони хушзеҳн дар муддати як ва ё якуним сол ин ҳунаро аз бар мекарданд. Баъзеҳо 2-4 ...

малли нақш мебозид.

Гургулихонхоро ба чамъомаду маъракаҳо даъват намуда барояшон ҳикматона мепардохтанд. Мувофиқи эътирофи худӣ гургулихонҳо аз ин ҳунар онҳо касби маош мекарданд. Вале ровиёни нақлу ривоятҳои имтиёзҳо бархурдор набуданд.

Достон ва ривоят ҳар кадом жанрҳои мустақил буда рисолати ба худ доранд. Масалан, агар ривоят дар бораи воқеае, шахсе ва ғайра ҳақиқат диҳад, достон бошад ба таври бадеӣ ин ва ё он ҳодисаро бозгӯ кунад, образ меофарад, ошиқонро ба коми дил мерасонад ва ғайра.

Дар ҳамоса, ки жанри эпикист, таҳаюлотӣ бадеӣ аҳамияти ба ғоят дорад, албатта дар баъзе намудҳои ривоят низ истисно буда мегардад. Ҳамосасароён, ки маҳфили маъракаорӣ мекарданд, дар ин шунавандагон масъулияти калон доштанд, бино бар ин кӯшиш ба ҳама меоданд, ки завқи бадеӣ шунавандаҳоро қонеъ гардониданд. Бад-ин мақсад зубдатарин асарҳоро ёфта меёфтанд. Гургулихон дар ҳамоса ривояти анъанавиро бо тамоми тобишҳои ба ӯ ироа мекарданд. Ӯ чое, ё ҳолигоҳе барои дар шунавандагон пайдо шудани ӯ шубҳа боқӣ наметовонад, зеро худ меодонист, ки воқеиятро суруда меёфт ва меҳост чунин як эҳсосотро дар дигарон низ бедор мекунад. Ӯ бадеӣ бадеӣ дунёест, ки дар он беҳтарин арзишҳои инсонӣ муфассласт, вале на ҳама ба ин ғайриинсонӣ умумибашарӣ дастрасӣ пайдо мекунад. Танҳо шахсоне, ки истеъдоди фитрии ӯро мефаҳманд, метавонанд аз он истифода ба амал оваранд. Ҳамосасароёнро метавон аз ҷумлаи чунин ашхос шумурд. Дар ривоятҳои ӯ «Гургули» таҳаюлотӣ бадеӣ ба он андозае, ки дар вариантҳои ӯ ба мушоҳида мерасад, дида намешавад ва ин ба хусусиятҳои ӯ онҳо вобаста аст. Ривоят маълумотро ироа мекунад, вале достон ҳама ба тамоми ҷузъиёташ мавриди тасвир қарор медиҳад. Гургулихон меод, асари саҳнабаст, он шунаванда ва мухлисони зиёде дорад, ки ба ҳама чамъомаду маҳфилҳо созмон дода аз ин кайфияти руҳӣ барханд. Гургулихонҳо саҳнаҳои ишқӣ-романтикӣ, ҳарбу зарб ва ғайра меоданд шунавандагонро ба худ ба олами рангорангу пуртазоди асотири тасвир медиҳад. Доираи шунавандагони ҳамосаи «Гургули» нисбат ба мухлисони ривояти насрии он хеле калон аст, ҳаводорони ҳамоса аз мӯзӣ шом то дамидани субҳ гуяндаро гуш мекунад, зеро ба воқеияти ӯ ироа мекунад ҳосил намудаанд.

Дар қалби шунавандагон бедор кунонидани чунин эҳсосот кори ӯро мекунад. Вале гуянда ба шарофати ҳунари волеаш ба мухлисони ӯ меод, ки чунин ҳақиқат дар гузаштаҳои хеле дур

достонсароиро бе каму кост риоя намоёд. Гургулихонҳо хуб медонанд, ки ҳодисаҳои дар достон тасвиршуда ҳақиқат доранд ва бад-ин сабаб ба самимият ва ихлоси зиёде саҳнаҳои онро пеши назари шунавандогона чилвагар месозад. Агар дар маъракаи доир ба мағлубнопазирии Аваз тасвирҳои изҳори шубҳа намоёд, он касро худӣ шунавандаҳо бо овардани далелҳои қаноатманд мегардонанд:

-А бача, маъракаи гӯштингирӣ ҳеҷ дидаӣ? Ба Худо савганд, паҳлавоне баромада мебинӣ 3-4 нафара ба як дам мезана. Пас навоҳӣ Аваз баҳодуре набоша, ки чанд паҳлавона зада натона?!

Бале, дар маъракаи гургулихонҳо ин қабил баҳсҳо бисёр сурӯш мегиранд, вале гуянда ҳеҷ гоҳ худро вориди мунозираҳо намегардонанд. Худи шунавандагон бо ҷӯшу хуруши зиёд, гуё худашон кадом навишҳои шоҳиди воқеаи асотирӣ буданд, ба баҳс ҳамроҳ мешаванд. Ҳамаи ин мекӯши муҳаббати бепоёни мардумро нисбати асарҳои халқӣ нишон медиҳад.

Чунин хусусияти достонҳоро мунаққиди бузурги рус Белинский Н.И. эҳсос намуда навишта буд: «...дар достон шоир (ровӣ) гуё фанни худро ҳурмат карда ба он арҷ мегузорад, онро аз худ боло мениҳад ва мехоҳад, ки дар дигарон низ нисбати вай (достон) иззату эҳтиром бедор кунонад» [1, 354].

Достонҳо, махсусан достонҳои ҳамосавӣ як чизи бисёр муқаддасро дар маркази диққат гузошта тамоми ҳаводисро дар атрофи он муттамарказ месозанд. Дар «Шоҳнома» ин ватаи аст. Фирдавсӣ мардумро даъват менамояд, ки онро муҳофизат намоёд. Яъне достон моҳияти тарғиботи касб карда мардумро ба пайкор алайҳи душманон руҳбаланд месозад:

...Ниғаҳ кун бад-ин лашкари номдор,

Чавонони шоистаи корзор

Зи баҳри бару буми фарзанди ҳеш

Зану кӯдаку хурду пайванди ҳеш,

Ҳама сар ба сар тан ба қуштан диҳем.

Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем [Шоҳнома ҷ.4, 277-8]

«Шоҳнома» дар байни қишрҳои мухталифи ҷомиа густариш ёфта ба як асари дӯстдоштаи мадунӣ мубаллағ гардида буд. Бино ба гуфти гургулихони дангарағӣ Алиев Сайдалӣ-соқӣ солҳои пеш аз инқилоби октябр дар масҷидҳои Балҷувон, Сари Хосор ва Данғара иддае аз мардуми шоҳномаҳои мекарданд, вале аз баски теъдоди «Шоҳномаи насри ҳамакам» буд ба ҳама ҷой густариш наёфт. Худи Сайдалӣ-соқӣ соли 1973 барои тасдиқи фикраш ду-се ривоятро доир ба Золи Зард, Рустам ва Рахш нақл карда дод, ки ба навори магнитофон сабт шуда будаанд ва феълан дар ганҷинаи шӯбаи фарҳанги маълум маҳфузанд.

Танбура бигӣ бобо, бухон
Авчи чанд баҳодурма бухезон,
Номарда шуфти хок бугардон.. [11]

«Авчи чанд баҳодурма бухезон» гуфтани гуянда маънои онро дорад, ки баҳодурони моро барои пайкор алайҳи душман руҳбаланд бисоз. Ва ҳамаеро, ки тарсончакию номардӣ карда аз набардҳо дурӣ меҷуянд, ба хок шон бинамо. Ва ҳамаи ин даъватҳо барои муҳофизати Чамбули ҷанонавист. Тавре аз мисолҳо пайдост, дар ҳарду асар ҳифзи ватан бар асоси арзишҳо арҷ гузошта мешавад. Солҳои мадид фолклоршиносон ҷуфтанд, ки ривоятҳои «Шоҳнома»-и насрӣ дар байни мардум густариш ёфтаанд, вале мутаассифона, мисоле бар даст надоштанд. Инак, ҳамаҷаҳонро, ки аз Сайдалӣ-соқӣ навишта гирифтем, метавонанд ҳамчун намунаи пураарзиш дар равшанӣ андохтани мавзӯи бисёр муҳим «Муносибати мардум ба «Шоҳнома» хидмат намоянд. Албатта ривоятҳои насрӣ «Шоҳнома», ки дар байни мардум густариш ёфтаанд, аз нигоҳи ҷамъуи мундариҷа дар як поя қарор надоранд. Баъзеи онҳо ба ривоятҳои дар «Шоҳнома» овардашуда мувофиқат мекунанд ва иддае аз онҳо тағйир дода шудаанд. Чунин тағйиру иловаҳо бад-он сабаб воқеъ шудаанд, ки «Шоҳнома» насрӣ дар деҳоти кӯҳистон ба теъдоди хеле кам паҳн гашта будааст, бино бар ин ривоятҳо ҳар қадар аз манбаи хаттии худ дур мешуданд, ҳамон миқдор дар онҳо тағйиротҳо, ки маҳсули ҳаёлотӣ бадеии гунондаҳо будаанд, зиёдтар мешуд ва маҳз аз ҳамин сабаб баъзе ривоятҳои «Шоҳнома» насрӣ ба дараҷае таҳриф шудаанд, ки ба онҳо боварии кас намеояд. Ин мавзӯ баррасии махсусро тақозо дорад, аз ин сабаб дар асоси намоде, ки дар даст дорем, дар ояндаи наздик ба он равшанӣ хоҳем андохт. Ва аммо як масъаларо қайд карда нагузаштан номумкин аст. Ин ҳам бошад, апа доштани ва ё надоштани Рустам мебошад.

Иддае аз муҳаққиқон гуфтаанд, ки Рустам апа надошт, вале қисми дигарашон апа доштани Рустамро таъйид менамоянд.

Дар ривоятҳои халқӣ низ гуфта мешавад, ки Рустам апа доштааст: «Гуфт, ки мару дуо буте, ма ба ҷанги Найрамони дев мерам... и дара хуй ҷард апае дошт, апаш бисёр гирия карду гуфт, ки ира раи дуртар нишон бӯте, апашам бисёр зур буд (яъне апай Рустам- С.Ф.) Рустама раи дуртар нишонуш бӯте гуфт, и раи наздикатӣ мерам дами рахушда, се грез дар ҷаруш, ки задум, Рустам метарса гашта меоя. (навори магнитофон, дар ноҳияи Данғара аз гӯрғулиҳон Алиев Сайдалӣ соли 1973 навишта гирифта шудааст. Аз пораи овардаи ривоят маълум гашт, ки Рустам апа доштааст ва ӯ ҳам дорои нируи паҳлавонӣ будааст. Тавре дида баромадем «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ бештар шакли мансураш дар дурдасттарин деҳоти кӯҳистони тоҷик густариш ёфта будааст ва дар асоси

офариниши дostonҳояшон аз ин манбаи пурбаҳо истифода ба овардаанд.

Китобнома

1. Белинский В.Г. ПСС. Т. 5.
2. Гургули. Гуянда Талби Замир. Фонди фолклори тоҷик.
3. Гургули. Гуянда Курбонали Рачаб. Ба чоп хозиркунанда Қ.Хисомов. Душанбе, 1962.
4. Гургули. Гуянда Ҳақназар Кабуд. Навиштагиранда Қ.Хисомов. Душанбе, 1976. Душанбе, ИЗА, 1961.
5. Ёрзода Тағоймурод. Фолклори Ягноб.-Душанбе, «Империял» 2007.
6. Муродов Файзали. Воситаҳои тасвири бадеи дар ҳамоҳанги Гургули. Душанбе, Деваштич, 2006.
7. Садои Шарқ, № 8, 2009.
8. Фирдавси Абулқосим. Шохнома. Ҷилдҳои 3 ва 4.-Душанбе, Адиб, 2008.
9. Фолклори сокинони сарғаҳи Зарафшон. Мураттиб Р.Амонов. Нашри давлатии Тоҷикистон.-Сталинобод 1960.
10. Фонди фолклори тоҷик: 5045, 1961, н. Ваҳш, Фатхуллоев С. Ҳақназар Кабуд.
11. Фонди фолклори тоҷик: 5919тк 4 октябр, қ/зи «Правда» н. Ваҳш, 1961, навиштагиранда С.Фатхуллоев, гуянда Ҳақназари Кабуд, аз деҳаи Зувайри Сари Хосор.
12. Фонди фолклори тоҷик: VII:1324-1355, 1955. Навиштагиранда Холос М., гуянда Холиқов Р. соли тав. 1902, колхозчӣ.
13. Фонди фолклори тоҷик: VII:4306-4318 қ.Шинг.
14. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 2. -Душанбе, 1981, с.17.

Салохиддин Фатхуллоев

ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИЧЕСКИХ И ПРОЗАИЧЕСКИХ ВАРИАНТОВ НАРОДНОГО ГЕРОИЧЕСКОГО ЭПОСА «ГУРГУЛИ»

Как известно, поэтическая форма эпоса «Гургули» распространена преимущественно в южных районах республики, а его прозаический вариант больше известен на севере страны. Автор статьи раскрыл различия в бытовании поэтических и прозаических вариантов эпоса, привлекая к анализу многочисленные примеры из репертуара народных сказителей, что позволило сделать вывод о том, что поэтическая форма эпоса первоначально возникла на юге республики, а затем постепенно распространилась и на севере.

Автор статьи также категорически отвергает

В местах бытования эпоса народ обычно произнесит это слово «Гургулы». По версии народных сказителей Одины Шакара и Холикова родители рождённого в могиле младенца являются таджики, и они могли назвать своего сына тюркским словом «углы».

Слово «Гургулы» состоит из двух частей: таджикского слова «гур» - и арабского «гул» в переносном смысле нескладный, громадного, полный человек. Подобное толкование слово подходит к младенцу, который из глубины могилы самостоятельно выбрался на свет. Именно этому жители южных районов в течение многих веков произносили это слово не «Гуруглы», а «Гургули», то есть не сын могилы, а крепыш, рождённый в могиле.

Ключевые слова: фольклор, Гургули, вариантность, поэтическая форма, прозаический вариант.

Salohiddin Fathulloev

FEATURES POETRY AND PROSE OPTIONS NATIONAL HEROIC EPIC "GURGULI"

As is known, a poetic form of the epic "Gurguli" spread advantage in the southern regions of the republic, and his prose version is better known in the north of the country. The author revealed the existence of differences in the poetry and prose epic options, involving the analysis of numerous examples from the repertoire of folk storytellers that led to the conclusion that the original epic poetic form originated in the south, and then gradually spread to the north. The author also rejects the Turkic name "Gurogly" and offers its own version, ie "Gurguli", arguing that the existence of the epic in places people usually pronounced the word "Gurgulia." Release of national storytellers one and Shakar Holikov Rahmat, parents born baby in the grave are Tajiks, and they could not call his son Turkic word "corners". The word "Gurguli" consists of two parts: the Tajik word "gur" - the grave and the Arabic "buzz" in the figurative sense awkward, the tremendous growth of the fat man. This interpretation of the word suited to the baby, who from the depths of the grave to choose the light. That's why residents of the southern regions for centuries uttered that word "Gurugly" and "Gurguli" ie, not the son of the grave, and burly, born in the grave.

Key words: folklore, Gurguli, variance, poetic form, the prose version.

ТАҲАВВУЛИ ЖАНРИ ФАЛАК ДАР ДОИРАН АДАБИИ ХАТЛОН ДАР АСРИ XIX ВА ИБТИДОН АСРИ XX

Жанри фалак, ки таърихи кадима дошта дар ин қаламрав басо ривож ёфта буд ва аз тарафи шоирон ва ҳофизон суруда мешуд. Таърихи калимаи фалак ба маънои «сарнавишт» ва ё «тақдири талх» ба адабиёти мусиқӣ ворид гашта, ифодакунандаи орзуву омоли инсон аст.

Мутобиқи осори мусиқишиносони аҳди пешин пайдоиши ин оҳанг, суруди мардумӣ ба асрҳои IX-X рост меояд.

Муҳаққиқони таърихи мусиқии мардумӣ нахуст нишонаҳои фалакиро бо адабиёти сӯфия ҳамоҳанг дониста, дар эҷоди шуарои аҳли тасаввуф, аз ҷумраи Абӯсаиди Абулхайр, Бобо Кӯҳӣ, Боботоҳири Урён онро мушоҳида кардаанд.

Донишманди мусикадони охири асри X ва ибтидон асри XI Раҳруддини Марвӣ дар асараш «Сабки фаҳлавиёти хуросонӣ» зикр карда аст, ки «Мардумони атрофу акнофи Хуросон бештар вақт аз хондаи ҷаҳноҳои порсии омехтаи туркӣ парҳезӣ буданд. Гоҳе аз шундаи бархе аз унаи он сурудҳо нанг мекарданд ва ру ба савту садои кӯҳистон оварданд. Ин кор то бадон ҷое расид, ки суруди фалакии Ятимии Хатлонӣ пайки иру барнои Хуросон ғант. Ва онро ҳар кас ба таври хеш бихонд. Ин суруди кӯҳистонии Машриқ то бад-ин аҳд бо номҳои «Фироқномаи Эсуф», «Ҳаҷри Яъқуби Канъон», «Нолаи малакут», «Нидои хокиё», «Фарёи ҷудоно» ва «Розҳои ногуфта» дар забони мардум бимонд. Шоирони аҳли тасаввуф ба тавассути рубой ва дубайтиҳои фалакии хеш эзи хокиёро ба фалакҳо расонидаанд. Чунончи рубоии зайли Абӯсаиди булхайр саршори оху афғону фарёд буда, суруданаш танҳо ба лаҳни алак буда метавонад:

Дар васл зи андешии дурӣ фарёд,
Дар ҳаҷр зи дарди носабурӣ фарёд.
Афсӯс зи маҳрумӣи дурӣ, афсӯс,
Фарёд зи дарди посабурӣ, фарёд.¹⁴

Фалак мавзӯи ҷавҳари фалсафаи ҷаҳон (Онтология) ҳастишиносии г. Ҳамин мавзӯ ба шоҳаҳои гуногун тақсим мешавад: адабиёт, фалсафа, н, сиёсат, фольклор ва ғайра.

Чунончи шоире фарму дааст:

Булбул ба наво ман ба хамушӣ ғами дилро,

Ҳар кас ба тариқе ки тавонист адо кард.

Вале ҳар рубоии мазмуни фалсафидошта фалакӣ нест. Байтҳои
маъмулан нолаи пурсузу пургудози хокиен аст, ки аз замин ба
афшон аз додхоҳ ба додрас Равад. Ба қавли Туграл:

Эй фалак дод аз ҷафоят дар ҷи ҳолам кардаи.

Рост будам ҷу алиф монанди долам кардаи.

Тазкиранавис **Фазли Намангонӣ** ба "дастури алфози
Ҳистон" навишта шудани "**ғазалҳои латифу равон**", ҳамчунин дар
барои ғазал изҳор шудани мавзӯи эҳтиёти зиндагӣ ва амсоли инро ҷун
бадидаи нави адабӣ эътироф намудааст.¹⁰

Дар навиштаҳои аксар шоирон дар бораи бо тақозои замон ва роиҷ
шудани услуби адабии реалисти, кӯҳна шудани консепсияи гоҷавию
эстетикӣ замони қаблӣ баъзе ишоратҳо шудаанд. Чунончи;
Мухаммадшариф Гулҳанӣ образҳои бадеии "**бераҳмӣ маъшуқа**".
прошнотии **фалак**-ро. ки дар адабиёти классикӣ бори муайяни
маънавию фалсафӣ бар души худ дошт. дар тасаввуроти бадеии замони
худаш номувуфиқ эҳсос карда, аз рӯи зарурати ягонагии шаклу мундариҷа
ба маъсала наздик шудааст:

Зиндагониро ба рағми даҳр то кай Гулҳанӣ.

Чандгӯй "ёр бераҳму фалак ноошно!"⁸

Мавзӯи шикоятӣ замон дар адабиёти асри XIX ва ибтидои асри XX
майлу мазмуни нав /мундариҷаи иҷтимоӣ/ касб намуда, ба ҳукми
«проблемаи аср» матраҳ шудааст. Шоирон андешаҳои пуразаб ва
ошубангези худро дар бораи рӯзгор перомони шикоятӣ замон баён
намудаанд. Шикоятӣ шоирон ағлаб зимни образи таъмими иҷтимоӣ-
ахлоқии **фалак** ифода гардида тавассути он чехраи замон ба ҳама
зиштиҳои маънавияш дар шаклҳои гуногуни зеҳнишини бадеи манзур
шудаанд.

Метавон гуфт асари Мавлоно Хиргоҳи Балхӣ "**Нирайни фалак**" аз
ҳамин гуна асарҳои мебошад, ки саросар дар хусуси фалак ва мақоми ӯ дар
адабиёт ва шеър сухан роида, образи фалак бо як санъати баланд суруда
шудааст. Ин рубой намунае аз ашъори ӯст:

Девонагиам ба кӯҳи води овард,

Ғамро ба дил ба ҷойи шодӣ овард.

Ишқи ман агар туро ба бераҳмӣ бурд,

Ҳусни ту маро ба номуроӣ овард.⁸

Дар тасвири ин мавзӯ, рӯху рӯй ва асосҳои фалсафии адабиёти

ситоишу сарзаниши замона дар адабиёти классикии форс-тоҷик ҷанбаи кайҳонию фалсафӣ дошт, Донишманди тоҷик Акбар Турсунов чихати умдаи ин масъаларо чунин ба қалам овардааст: "Ситоишу сарзаниши замона аз мавзӯҳои асосӣ ва анъанавии адабиёти классикии тоҷику форс будааст. Аз як сӯ, коҳишу шикоят аз гардиши айём, ки ба қавли Абдурахмони Ҷомӣ "на бар қондаи дилхоҳ аст", аз сӯи дигар, васфу парастии даври гардун, ки аз он набояд ғам хӯрд, зеро ба қавли Ҳофиз Шерозӣ, бо вучуди он ки вай "ду рӯзе бар 'муроди мо нагашт", ҳолаш "доимо яксон намонад".⁹

Аз ин рӯ дар адабиёти классикӣ мафҳуми бадеию фалсафии **"фалаки букаламун"** ҳаранг-гоҳ чунин гоҳ ҷунон пайдо гардид, ки муборизаи некию бадиро дар бар мегирад.

Мавлавӣ Холмуҳҳамади Хастваи Хатлонӣ дар **"Букаламун"** ном асараш, ки ситоиши замон, некию бадӣ, вафодорию бевафой, орзуву омоли инсонро ҷой дода, замонро дар шитофти умр мебинад.

Ҷунон ки ӯ меғӯяд:

Ғаҳ дар олами ғитову ғаҳ дар ғами сайф,
Коҳил ба қалам шудему ғофил аз сайф.
Не тушаи ин на барги он дар кафи мост,
Бигзашт зи мо умри гиромӣ, сад ҳайф.⁸

Аммо вобаста ба таназзули ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва коста шудани маънавияти ҷомеа, ва ҳамзамон пуқувват гардидани ҷанбаи реалистии адабиёти бадӣ ба ҷои пенҳтара тандиси таъмибии **"фалаки букаламун"** концепсияи бадеии **"Фалаки қачрафтор"** дар адабиёт мавқеъ пайдо мекунад. Ба ин муносибат дар адабиёт ба ҷои таносуби ахлоқии "некию бадӣ", "хайру шар"-и анъанавии адабиёти классикӣ мафҳуми мутазоди иҷтимоии **"қачӣ ва ростӣ"** шоеъ мегардад. Бинобар он, дар адабиёти давраи **"мавриди таққиқ мафҳуми бадеии "фалаки қачрафтор"** ба маънои аз қолабу меъёр ва низом баромадани қонуни зиндагӣ ва ё ба расми қонун даромадани бенизому бенасақӣ, аз роҳи рост баргаштани замона тасаввур шудааст.

Қачи андеша бошад чун қамон ин даҳри қачравро,
Ки бар ҳокаш барад сад тирро охир қамони қач.¹²

Бо мотамхонаи гардун зи гардиш чарх бемор аст,
Фалак пӯшад либоси нилъаз бечойгардиҳ.¹²

Дар ҷараёну тамоилҳои гуногуни адабии давр мавқеи назари шоирон ба мафҳуми "фалаки қачрафтор" ба таври мухталиф зоҳир гардидааст. Вале чихати умда дар адабиёти нимаи якуми асри XIX аз он

шамона тавассути шикоят ва этироз аз **"фалаки качрафтор"** ифода намудаанд.

Ман ки як рӯз аз фалак нагашта бошам шодком,
Айб набвад гар кунам сад ҷо пиқоят, эй рафиқ
Нафас дуздидаму гул кард авзоъам дар ин гулшан,
Чӣ сон мӯҳри хамушӣ бар лаби изҳор мебандам!⁶

Аз ин ҷост, ки шоирон дар ҷараёни шикоят ва эътирозоти худ дар вазъи забуниву музламӣ ва яъсу ноумедӣ қарор нагирифта, балки худро "дуру забардаст" ва рӯҳан қавӣ нигоҳ дошта, аз мавқеи назари ба интиҳони худ расидан ва сар омадани замони бадӣю қачӣ, ва талаби озодагиву ростӣ ва ободиву хушзистӣ мубориза бурдаанд, ва дар ҷустуҷӯи роҳи амалии ҳалосӣ аз зулм афтоданд. Масалан, ба абёти зерини Махмур таваҷҷуҳ шавад:

Эй фалак, дар бораи мо зулми беҳад то ба кай?!
Мо асирон дар тилисми мардуми бад то ба кай?!
Бар сари мо ростон шамшери ҷун мад то ба кай?!
Як алам дар бораи мо сохтаи сад то ба кай?!⁵

Алғиёс, эй аз ситамҳои сипеҳри бадшӯр!
Дар дили мо нест акнун тоқату сабру қарор!
Алҳамон гӯён ба олам нолам аз дасти ту зор!
Алҳазар гӯён гурезем аз ту дар шаҳру диёр!⁵

Чи навъе ки дида мешавад, шикояти шоир аз фалак миқёсу меъёри ҷаҳонӣ касб намуда, мазмуни иҷтимоӣю сиёсӣ ва ҳислати мушаххаси миллию озодиҳоӣ пазируфтааст.

Аз ин рӯ дар адабиёти классикӣ мафҳуми бадеию фалсафии фалак таҳти ибороти суннатии **"Фалаки качрафтор"** «Фалаки чомакабуд», «Фалаки одамкуш», «Фалаки қаландари», «Фалаки чормодарон», «Фалаки дашти» «фалаки качрафтор», «фалаки донишмандкуш», «сипеҳри сифлапарвар», «рафтори абнои ноқобили замона», «сарнавишти вожгун», «ҷарҳи золим», «даврони забун», «бахти дун», «афғони беасар», «золими мардум», ва амсоли инҳо баён шудааст.

Чунончӣ ибораи «**фалаки чомакабуд**» ба маънои марғи ногаҳони низ дар рубоии зерин суруда шудааст:

Дод аз дасти **фалаки чомакабуд**,
Омад ягон-ягон ёри маро бурд.¹

Ин мавзӯ дар осори шоирони адабиёти асри XIX ва ибтидои асри

Бино бар адабиёти пешин илҳом ёфта

эҷодиёти Шохин, Ҳочӣ, Носеҳ, Адурахимӣ, Ибни Ҳодӣ, Хотирӣ, Мучримӣ Роғӣ, Бисмил. Мирзо Қадам, Аламӣ, Хомили, Мавлоно Холмухаммадӣ. Хаста ва Кулфатӣ мақому мавқеи худро ёфт.

Дар адабиёт ва мусикии тоҷик зимни ин падидаи лаҳнӣ ду мафҳуми мушаххас фалаки кулоби ва фалаки помири маъмуланд ва ҳамчун истилоҳи хоси адабиёт қабул шудаанд. «Фалаки Кулоби падидаи мураккаби адаби буда, аз ибтидо ба ягон маросиме вобаста набуда аслан дар ду навъ фалаки лашти ва фалаки **роғӣ** чун жанри мустақим нашъу намо кардааст.»¹¹ Фалаки **дашті** ё фалаки **ғарибӣ** шакли қадимии фалак буда аз рубой ва дубайтӣ иборат буда мазмунаш ҳамеша ғаманг аст. Чунончи дар рубоии зерин фалаки Кулобӣ шикояту нолаи фироки дур аз ватан бо як самимияти хоси бадеӣ суруда шудааст:

Чархо фалако маро ба чарх овардӣ,
Кулобӣ будам маро ба Балх овардӣ.
Кулобӣ будам оби ширин меҳурдам,
Саргашта маро ба оби талх овардӣ.¹

Фалаки Роғӣ бошад аз паанҷ навъи фалак, фалаки равонӣ, фалаки парон, фалаки қаландарӣ, фалаки сафарӣ, фалаки чормодарон иборат буда, дар жанри рубой, дубайт, ғазал ва дигар шаклҳои шеърӣ ҷаҳд менавад.

Дар ғазали Мучримӣ Роғӣ ибораи «**чархи қачрафтор**» бо чунин шакл оварда шудааст:

То сипеҳр аз нусхаи гардун намуд асрор қач,
Дар хиромӣ рақс омад, **чарх дар кирдор қач**.²

Ё ин ки дар муҳаммаси Хомили мафҳуми бадеии «**фалаки қачрафтор**» низ хуб оварда шудааст:

Кирдори фалак нест ба ҷуз шӯъбадабозӣ,
Қачтозиву дунпарвариву сифланавозӣ⁷

Чунончӣ мебинем «**фалаки қаландарӣ**» дар мавзӯи ғаму андух суруда шуда, мазмуни шикоят ва этирозро низ ифода месозад, ки дар адабиёт ва эҷодиёти шифоҳии Кӯлоб мақоми хоса ба бар кардааст.

Аз Роғбаромадем, ба Афтал гаштем,
Аз дасти паризод **қаландар** гаштем.
Дар Афтали номурод рӯзам нагузашт.
Як қабза гула гирифта аз сар гаштем.⁴

Ё ин ки

Дар Роғбудам чилвагарӣ мекардам,
Кӯлоҳ ба сарам **қаландарӣ** мекардам.
Кӯлаҳ ба сарам агар ҳамидан гирад,

Хатлон ба санъати баланди бадеи суруда шудааст, ки ғаму андух, тақдир, рузгори саҳт, орзуву омоли онхоро дар ғазал, рубои, мухаммас, васида, марсия, достон, ва дигар жанрҳои адаби фаро мегирад.

Чунончи дар рубоии Ҳочии Хатлонӣ мазмуни **фалаки дашти** баръало ҳис мегардад:

Афсӯс, ки аз ҷаҳон гузаштем, дарег,
Бо дидаи хунфишон гузаштем, дарег.
Аз ваҳшати ин бодия монанди ҳилол
Ҳам гаштаву нотагон гузаштем дарег.¹³

Ҳочӣ ин мазмуно дар ғазалаш чунин овардааст:

Тахсили фунун ҷумла ба ғоратгари шак рафт,
Восил нашуда матлаби ноёб, **ба фалак** рафт,
Накде нашумурда, ҳама дар домани ҳақ рафт,
Қорун ба дарак аз чиву Исо **ба фалак** рафт,
К-аз зишту нақӯ, яъне, дар ин дор намонад.¹³

Дар эҷодиёти Алаमी низ образи фалак хуб мушоҳида мегардад, ки дар байти зерин шоҳид хоҳем гашт:

Фалак шуд беқарор аз ғамзаи сарви қаболушам,

Тамошоғар ба сӯяш ҳамчу чашми ахтар аст имшаб.³

Ба кас мушикофии на чандон зиёд лозим аст, ки дар тасвириҳои ғавқ маҳфило бубинад, ки дар он аз бари ошиқӣ дилдода раққосаи хушхироме чун сарви қаболуш ба рақс мебарояд. Рақси зебои ӯ мардумро мафтун карда, **фалакро** беқарор мекунад, тамошочиён чун ахтарони осмон ба сӯяш чашмак мезананду мафтун рақси ӯ мегарданд. Назокат дар руяш мавҷ зада, холи болони рухсораш ба мисли мушки тар намудор мегардад, ки аз он муштоқони даргоҳаш лаҳзае оромӣ надоранд. Алам бошад, имшаб бе руҳи ӯ дар сина шури маҳшар дорад. Ин манзара, албатта, лаҳзаест аз олами тасвиру ҳаёлотии лирикии шоир.

Чи тавре, ки дида мешавад, шикоятҳои шоирон аз фалак микёсу мезёри ҷаҳонӣ касб намуда, мазмуни иҷтимоӣ ба сӯи ва ҳислати мушаххаси миллию озодихоҳӣ пазируфтааст. Мутассифона баъзе муҳаққиқони адабиёт фалакро танҳо ҳоси адабиёти шифоҳӣ яъне ба фольклор мансуб донистаанд. Чунонки ки мо дар боло зикр намудем ашъори шоирони классик, саросар аз образи фалак обу ранги бадеи гирифтаанд. Аз ин хотир чанд намунае аз ашъори доираи адабони Хатлон дар асри XIX ва ибтидои асри XX, ки дар жанрҳои гунгун шеърӣ истифода намудаанд, дар ин мақола пешниҳоди хонанда хоҳем кард.

Шоҳини Кулобӣ

Ғаҳам ба авҷ кашад, ғаҳ занад ба хок чу меҳр,

Фалак чои зангам ба по баст санг,
Ҳамам бол барканду бишкаст чанг.

Носеҳи Хатлонӣ

Замин, ки хирмани худ баст, шуд тали гандум,
Фалак яке зи ғуломони қаҳкашони ман аст.

Абдурахими Кулобӣ

Ҳамчу хуршеди фалак шуд вақти он сози тулӯъ,
Хурталъат, эй малакхӯ, тӯтигуфторам. бие.

Қози Шафиқ

Надида чашми фалак чун ту маҳваши дилбанд, *
Ба қоматат нарасад сарв гарчи буд баланд..

Ҳочӣ Ҳусайн

Чафову чаври ту донад вафову сабри маро.
Фалак бигиряду гаҳ бе ҳисоб ханда занад.
Замин мазраъаҳои сарфи маошаш,
Фалак андар мазореъ обпошаи.

Алаӣ

Фалак зад аз ҳаводис сангро бар шишаи айшам,
Нафири дарднокеро чу най аз дил ба дар кардам.

Мирзо Қадам

Ин ҷаҳону он ҷаҳон бе рӯи ӯ н-ояд ба кор.
Кулфати дунёи дун дар куҳи ғафлат мекашам,

Мучрими Роғи

Аз шӯри ҷунун расад фиғонҳо,
Бар гуши фалак расад фиғонҳо.

Бисмил

Офтоб аз ғами ҳаҷри ту магар бемор аст,
Ки Масеҳо ба фалак аз паи дору рафта.

Лиқо

Он моҳи хуршеди фалак равшаният пайрави ту,
Ин халқи олам ҷумлагӣ мӯҳгоҷи ҳар як мӯи ту.

Кулфатӣ

Маҳи нав аз фалак нуре намоӣ,
Нагуфти Кулфати акнун кучой.

Муҳамаси Хомили

3-он рӯз фалак тарҳи тақаллуб-ш нихода,
Атвори замон ҷумла фуру рафт зи ҷода.

Аз ин ҷост, ки ҳофизону сарояндагони ин давр ба монанди Абдии Шингонӣ, Сафари Байтгу, Карими Шиш, Ҳошим Қосим, Назари Сафедоби, Ҳусеин Сафедобӣ ва Раҷамади Доғистонӣ, Одила Ҳошим, Гулҷеҳра Саидҷонова, Абдурауф Султон (Булбул), Муҳаммадсафар Муродов, Қорӣ Маҷидил, Қорӣ Давлат, Давлатманд Холов, Муродалӣ Холов дар сурудани фалак шӯҳрат ёфтаанд.

Адабиёт

1. Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб. Сталинобод: Нашриети давлатии Тоҷикистон, 1956.
2. Амирбег Ҳабибов. Ганҷи парешон. Душанбе: «Ирфон», 1984.
3. Барот Латиф. Аз дили зорам мапурс. Душанбе: «Шарқи Озод», 2000.
4. Искандар Икромов. Шоирони Роғи охирхон асри XIX ва ибтидои асри XX тоҷик. наш. Душанбе: «Кишоварз», 2008.
5. Махмур. Намунаи ашғор.- Дар китоби Азиз Қаюмов: Махмур. Тошкент, 1956.
6. Маъдан. Ашғори мунтахаб. Душанбе, 1985.
7. Муҳаммадназари Муҳаммадзӣ . Ҳабибуллои Шоҳносор. Чил қавми Муҳаббат, наш. Кӯлоб: «Сада», 2005.
8. Муҳаммадиқболи Садриддин . Суханварони Балх. Душанбе, 2008.
9. Турсунов Акбар. Эҳён Аҷам. Душанбе, 1984.
10. Фазли Намангонӣ. Маҷмуат-уш-шуаро. Тошкент, 1914 /1902/-05.
11. Фароғат Азизӣ. Мақом и фалак. Душанбе : «Адиб», 2009
12. Ҳоҷа Ҳондамир. Ғиёсиддин. Номаи номи.- нусхаи фард № 1749 (Тш).
13. Ҳоҷи Ҳусайн. «Куллиёт». Душанбе: «Ирфон», 1998
14. Кӯлоб. Энциклопедия. «ОАО Москва», Душанбе, 2006

Абдурахими Амирходжа

РАЗВИТИЕ ЖАНРА ФАЛАК В ЛИТЕРАТУРНОМ КРУГУ ХАТЛОНА В XIX- НАЧАЛЕ XX ВВ.

В предлагаемой публикации речь идет о развитии фалака, как самого древнего жанра в таджикской литературе. Автор отмечает, что фалак впервые появился в литературном кругу Хатлонской области, в IX - X веке. Следует отметить, что фалак, как музыкальный жанр определенной степени известен и исследован в, но в литературе еще нет

специальной работы, посвященной более детальному изучению этой темы.

В данной статье, в доступной форме указаны виды фалака, специфика их предназначения и место исполнения, приведены примеры убедительными доказательствами, свидетельствующие о разнообразии тематики данного жанра.

Ключевые слова: "Фалаки Кӯлоби" (Кулябский фалак), "Фалаки Роғи" (фалак Рога), "Фалаки бўқаламун" (Изменчивый фалак; хамелнон), "Фалаки качрафтор" (Фалак, идущего неверным путем), «Фалаки чомакабуд» (Похоронный фалак), "Фалаки одамкуш", "Фалаки каландари" (дервишеский фалак, «скитальческий фалак»), «Фалаки чормодарон» (фалак «четыре матери»), «Фалаки дашти», «Фалаки донишмандкуш» (Угнетатель ученых), «Рафтори абнои ноқобили замона» (Поведение неспособных людей), «Сарнавишти вожгун» (Несчастливая судьба), «Чархи золим» (Колесо-угнетатель), «Даврони забун» (Тяжелый период), «Бахти дун» (Презренная судьба), «Афғони беасар» (Бесследное рыдание), «Золими мардум» (Угнетатель народа).

СОҲИБҶАШНҲОИ МО!

Устои муҳтарам Соҳиб Табаров!

Мояи масаррати мост, ки Шумо, устои арчманду ғиромиро ба шарафи 90-умин солгарди умри пурбаракататон аз самими дил муборакбод менамоем. Шумо аз зумраи он олимонеб, ки номашон рамзи ғалати содиқона ба илму адаб ва маорифу фарҳанги халқи азизамон гаштааст. Фаъолияти ҳамаҷонибаи Шумо дар соҳаи таҳқиқу пажӯҳиш ва таълиму тадриси адабиёти муосири тоҷикӣ ба истилоҳ “Мақтаби илмии Соҳиб Табаров”-ро ба вуҷуд овард, ки имрӯз дастпарварони сершумори он дар ҷабҳаҳои гуногуни илму адаб ва фарҳангу маорифи халқу кишварамон пурмахсул фаъолият мекунанд.

Роҳи дурахшони ҳаёти илмиву адабии Шумо намунаи ибрат аст. Шумо тамоми мушкilotи замону зиндагиро паси сар намуда, солҳои 1946-1949 дар аспирантураи Институти забон, адабиёт ва таърихи бахши Тоҷикистони Академияи илмҳои ИҶШ ба таҳсил пардохтед ва дар ҳавони, 25-солагиатон рисолаи пурарзиши номзадии худро дар мавзӯи “Романи “Ғулмон”-и С.Айнӣ ҳамчун романи таърихӣ” зери роҳбарии олими маъруф Е. Э. Бертелс навишта дифоъ кардед, ки ин дастоварди бузург роҳи минбаъдаи Шуморо дар ҷодаи илму пажӯҳиш ҳамвор кард. Аз ҳамон соли 1949 фаъолияти Шумо ҳамчун ходими илмӣ дар доираи барномаҳои пажӯҳиши Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Тоҷикистон оғоз гаштааст, ки то имрӯз собитқадмоналавоҷ дода мешавад ва маҳсули он як силсила асарҳои пурарзишемебошанд, ки ба баррасӣ ва таҳлилу таҷқиқи муҳимтарин масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик бахшида шудаанд.

Доманаи таҳқиқоти илмӣ Шумо фарох аст, ки таърихи адабиёти тоҷик, таърихи адабиёти давраи ҷадидӣ, таърихи адабиёти тоҷики асри XX, назарияи адабиёт, адабиётшиносии муқоисавӣ, матншиносии услубшиносӣ ва маданияти забон қисмате аз онро тапсил медиҳанд. Дар ин соҳаҳо бештар аз 800 мақолаву рисолаву китобхоятон ба нашр расидааст, ки бахши асосии он оид ба баррасии масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик мебошад. Дар ин росто монографияи “Пайрав Сулаймонӣ” (1962, 2012), китоби панҷҷилдаи “Ҳаёт, адабиёт, реализм” (1969-1989), “Садриддин Айнӣ – қофиласолори адабиёти советии тоҷик” (1977), “Романи “Ғулмон”-и Айнӣ ҳамчун романи таърихӣ” (2005), “Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ (1875-1899)-ро” (2008) зикр кардаи зарур аст, ки бо фаро гирифтани маводи фаровон ва ғиноӣ

Замони Истиқлоли Тоҷикистон ба фаъолияти эҷодии Шумо таъсир тозае бахшид, ки ҷустуҷӯҳои илмӣ дар заминаи адабиёт маорифпарварӣ маҳсули пурарзише ба армуғон овард. Рисолаҳои "Мунзим" (1991), "Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим" (2009), таҳқиқоти бувида дар ду ҷилд бо унвони "Ҷаҳони андешаҳои Абдурауфи Фитрат" (2008-2009) бисёр масъалаҳои тираи адабиёти ҷадидиро равшан карда, роҳи таҳқиқоти ояндаро дар ин самт муайн намуд.

Ин номаи табрикиро маҷоли он нест, ки тамоми соҳаҳои фаъолияти илмӣ омӯзгории Шумо, устои азизу муҳтарам Соҳиб Табаровро фаро гирад, зеро дар аксари дастовардҳои илмӣ ва маънавияти фарҳангии халқи шарифамон нақши дурахшони қалами пурмаҳсул ва заковати барҷастаи Шумо падида аст. Хидматҳо ва асарҳои арзишманди Шумо аз ҷониби ҷомеа ва Давлати Тоҷикистон бо баландтарин ҷоизаи унвону нишону орденҳо, аз ҷумла "Ходими шоистаи илми Тоҷикистон", "Аълоҷии маорифи халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон", се ордени "Нишони фахрӣ", ордени "Дӯстӣ", Ҷоизаи давлатӣ ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Ҷоизаи Академияи илмҳои Тоҷикистон ба номи М. Осимӣ қадр карда шудаанд.

Ҳоло фурсатро мугтанам шумурда, ба Шумо устои азизу арҷманд ба шарафи ҷашни мубораки 90-солагии бори дигар табрику таҳниятро мекунам ва ба ҷону дил ба Шумо саломати комилу рӯзгори осоишта таманно менамоям.

Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

МУҲАҚҚИҚИ ТОЗАНАЗАРУ ФИДОКОР

Мунаққид ва адабиётшиноси маъруфи тоҷик Соҳиб Шухратиевич Табаров 90-сола шуд. Ин марди илму дониш 23-ноябри соли 1924 дар деҳаи Чорраҳаи ноҳияи Муъминободи вилояти Хатлони Тоҷикистон ба дунё омада, пас аз хатми Донишқадаи давлатии омӯзгории Душанбе (1943) ба ҳайси устои Донишқадаи мазкур, ходими калони илмии Институти забон ва адабиёти тоҷик, ноиби ректор оид ба корҳои таълимию илмии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, инчунин мушовири кафедраи назария ва адабиёти навии форсии тоҷикӣи Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон дар таълиму тарбияи шогирдонӣ зиёди соҳаи маориф саҳми сазовор гузоштааст.

Устод Табаров ҳамчунин беш аз шаст соли умри худро ба тадқику арзёбии масъалаҳои бунёдии таърихи адабиёти тоҷики қарни XX тоҷик, назарияи адабиёт, нақди адабӣ ва адабиётшиносии муқоисавӣ бахшидааст ва муаллифи беш аз 850 рисола, китоби дарсӣ, васоити таълими, мақолаи илмӣ ва илмию оммавӣ мебошад.

Консепсияи ягона ва мукаммали тадқиқоти Соҳиб Табаровро масъалаҳои назарӣ ва амалии таърихи адабиёти тоҷик ташкил медиҳад. Таваҷҷуҳ бо масъалаҳои муҳимми назария ва таърихи адабиёти навии тоҷикӣ гувоҳи вусъати ҷаҳишҳои илмӣ ин донишманд буда, ба масъалаҳои ҷузъӣ ва давраҳои алоҳида маҳдуд намешавад. Тадқиқоти Соҳиб Табаров масъалаҳои назарӣ ва амалии як давраи комили адабиёти навии тоҷикро фаро гирифта, муҳаққиқ дар шароити муайяни иҷтимоию сиёсӣ муҳимтарин масъалаҳои таърихи адабиёт, аз ҷумла ҳаёт ва ғайриҷаҳишҳои намоёндагони ҷудогонаи онро тадқиқ кардааст.

Соҳиб Табаров яке аз аввалин муҳаққиқони таърихи адабиёти навии тоҷик, аз ҷумла эҷодиёти Садриддин Айни буд. Хидмати ӯ дар омӯзиши махсусиятҳои адабиёти маорифпарварӣ ва осори намоёндагони алоҳидаи он, мушкилоти пайвандҳои адабӣ, таъсири мутақобилаи адабиётҳо арзиши фаровони назарияю амалӣ доранд. Рисолаҳои ӯ «Материалҳо оид ба омӯхтаи адабиёти советии тоҷик»(1948), «Пайрав Сулаймонӣ»(1962), «Мирсаид Миршакар»(1962), «Адабиёти муосири советӣ»(1984), «Адиби суҳандон ва муборизи майдон»(1986), «Тақдири ғоҷавии як шоири тоҷик»(2001) ва ғайра дар таҳқиқи масоили ғуноғуни адабиёти нави тоҷик нақш ва ҷойгоҳи шоиста доранд.

Соҳиб Табаров оид ба таърих, назария ва ҳаёту осори намоёндагони

Соҳиб Табаров тоҷик ҷаҳишҳои хос дорад. Як силсила

Тадқиқоти ин донишманд доир ба адабиёти ибтидои асри XX, аз ҷумла намоёндагони адабиёти ҷадидӣ арзиши бунёдӣ дошта, сухани воқеӣ бадеалел мебошанд. Ин донишманд дар рисолаҳои «Мунзим» (1991), «Мунозираи Абдурауфи Фитрат» (1999), «Васфи Ватан дар ашъори Абдурауфи Фитрат» (2001), «Раҳбари наҷот»-и Абдурауфи Фитрат, қомуси ҳаёти халқи тоҷик» (2003), «Оила ва вазифаҳои оиладорони назари Абдурауфи Фитрат» (2003), «Се маорифпарвари тоҷик дар бораи амирони манғит» (2006) ва ғайра масъалаҳои муҳими адабиёти ҷадидияро тоҷикро мавриди тадқиқу арзёбӣ қарор додааст.

Муаллиф дар тадқиқоти доир ба адабиёти ҷадидия бахшидааш ин чараёнро ҳамчун тамоюли мусбати иҷтимоӣ адабӣ ва фарҳангӣ арзёбӣ карда, афкори намоёндагони пешқадами ин равияи адабиро таҳлил намудааст. Соҳиб Табаров тадқиқи адабиёти ҷадидиро дар заминаи самтгирӣ ба сӯи шинохти моҳияти миллий ва иҷтимоӣ он анҷом додааст.

Муҳаққиқ дар шинохти заминаҳо ва сарчашмаҳои гоյавии ҷадидизм дидгоҳи хос дошта унсури миллий ва бегонаро дар он баҳогузори мекунад. Дар муайян намудани моҳияти ин чараёни адабӣ ӯ ба дидгоҳҳои устод Айни, аз ҷумла «Ёддоштҳо»-и ӯ таъя карда, таъсири мусбати онро ба ҳаёти адабӣ ва иҷтимоӣ ибтидои асри XX таъйид мекунад.

Дар замоне, ки дидгоҳҳои расмӣ оид ба ҷадидия қомилан манфи буд, Соҳиб Табаров барои арҷ гузоштан ба хидмати намоёндагони ин адабиёт роҳи мустақилро пеш гирифт ва осори Фитрат ва Мунзиро ҳамчун сарчашмаи гоյавию бадеии адабиёти навини тоҷик эътироф кард.

Соҳиб Табаров ба ҷадидия бо нигоҳи айбҷӯӣ наменигарад, ки ин далели мустақилияти андешаҳо ва натиҷагирӣҳои ӯст. Тадқиқоти ҷомеаӣ ӯ дар бораи Абдурауфи Фитрат далели устувории муҳаққиқ дар роҳи ҷустуҷӯҳои илмист. Ин донишманд бо тадқиқоти пурдомона ва дақиқ собит кард, ки аз оғози фаъолияташ то охири умраш Фитрат ба идеалҳои худ содиқ буд ва аз бунёдгузорони адабиёти нави тоҷик аст. Ин донишманд собит мекунад, ки «ҳам мазмун ва мавзӯро гоյаҳои пав ва ҳам шаклу санъатҳои нави бадеӣ»-и осори Фитрат сароғози насри нави тоҷикианд. Дар ин замина ӯ осори Фитрат «Мунозира», «Баёноти сайёҳи ҳиндӣ», ашъори ватанхоҳонаи ӯ, «Раҳбари наҷот», «Оила ё худ вазоифи оиладорӣ», «Мавлуди шариф ё худ Миръоти хайрулбашар» ва «Мухтасари таърихи ислом»-ро муфассал таҳлил мекунад. Ҷомеатарин тадқиқот дар ин боб ду китоби ӯ дар бораи Фитрат, замони зиндагӣ ва осори ӯст.

Соҳиб Табаров аз солҳои ҷилуми асри гузашта сар карда ба тадқиқи масъалаҳои адабиёти навини тоҷик, аз ҷумла ҳаёт ва осори устод Айни машғул аст ва дар ин замина хидмати шоён кардааст. Тадқиқоти ӯ дар бобҳои айнишиносӣ, ба хусус «Романи «Бунёд»-и Айни ӯст»

таърихӣ» ва ниҳоят асари пурарзиши ӯ «Зиндагиномаи Садриддини Айний» дар илми адабиётшиносии тоҷик чойгоҳи хос дошта, ҳамчун тарҷаишмаи боэътимод эътибори хос доранд. Муҳаққиқ дар рисолаи таллохачми охир дар асоси маъхазҳои дастрас кушиш кардааст, ки зиндагиномаи Айниро аз рузи таваллуд то соли 1899-то шиносӣ бо осори Аҳмади Дониш арзёбӣ кунад.

Дар 25 боби рисола муҳаққиқ оид ба шаҷараи нависанда, солҳои бачагӣ, таҳсили ӯ дар мактаби кӯҳна, аз ҷумла мактаби духтарона, усули таърифи дар оила, алоқамандиаш ба адабиёт, солҳои таҳсил дар мадраса, шиносоии ӯ бо намояндагони пешқадами ҷиёиён ва ғайра маълумоти ҷомеъ ва боэътимод фароҳам оварда, зиндагиномаи комили Айниро ба вуҷуд меоварад.

Дар заминаи тадқиқоти ин донишманд оид ба ҳаёт ва осори Айний мегардон хулоса кард, ки ӯ ҳаёт ва осори Айниро дар матни муҳити иҷтимоии замони таърихӣ ва фарҳангӣ тадқиқ карда, пайванди адибро бо мардум ва муҳити иҷтимоӣ меёри дид қарор дода, фаъолияти Айниро дар пайванд бо фаъолияти равшангарии баррасӣ намудааст.

Соҳиб Табаров зиндагиномаи устод Айниро дар асоси осори ҷудодӣ ва бадеии устод тадқиқ карда, муваффақ шудааст, муҳимтарин даҳҳо ҳаёти Айниро, ки барои ҳуди ӯ ва миллат сарнавиштсоз будаанд, дар муқоиса бо матни воқеияти иҷтимоӣ ва фарҳангии замон муайян кунад, ки ду хулосаи муҳим дорад: аввалан зуҳури Айниро ҳамчун чехраи таърихӣ ва миллатсоз барои тоҷикон мушаххас месозад, дигар ин ки фаъолияти фарҳангсозӣ ва равшангарии Айний ҳамчун идомаи консенсияи илмӣ меросбарии тоҷикон собит мешавад.

Нақд ва арзёбии осори шоиру нависандагони дигар, аз шогирдонии Айний сар карда то қаламкашони наслҳои баъд ҷузъи муҳимми фаъолияти тадқиқгарии Соҳиб Табаров будааст. Дар ин замина вай доир ба ҷараёни ташаккули адабиёти навини тоҷик, сарчашмаҳои инкишофи он, маҳорати ингоридагии адибони алоҳида ва бурду боҳти онҳо тадқиқоти арзишманде ба анҷом расонидааст, ки муҳимтарини онҳо рисолаҳои «Пайрав Сулаймонӣ», «Мунзим», «Беҳбудӣ», «Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим», «Мирсаид Миршакар» ва даҳҳо мақолаҳои ӯ дар бораи масъалаҳои ҷудогонаи инкишофи назму насри муосир, эҷодиёти Абулқосим Лохутӣ, Мирзо Турсунзода, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Фазилддин Муҳаммадиев, Лонқ, Гулрухсор, Бозор Собир ва дигарон мебошад. Асари панҷҷилдаи Соҳиб Табаров «Ҳаёт, адабиёт, реализм» (1966-1989), ки онро алоқамандони адабиёт «хамса»-и нақди адабӣ меноманд, китоби рӯимизии адабиётшиносони тоҷик буда, чехраи илмӣ ин донишмандро муайян мекунад.

ифодаи Худой Шарифов «сухансанҷӣ, нақду назари адабӣ дар давраи Ҷаҳонӣ» дар ҷомеаи тоҷикон ба тағйири кулӣ гирифтор шуд. Ин дигаргунӣ ба шинохти адабиёт ҳамчун падидаи фарҳанги иҷтимоӣ вобаста шуд ва фарҳанги иҷтимоӣ ғояи адолатро аз мавқеи бартарияти синфи ба ғайри синфи ба истилоҳ заҳматкаш ба миён гузошта ва пайравӣ намуд. Дар давраи Шӯравӣ Соҳиб Табаров низ мисли ҳамсафояш пайравӣ ба мубаллиғи ҳамин ҷараёни адабӣ буданд. Дар бисёр мавридҳо усули тадқиқоти ӯ ба усули шинохти адабиёту фарҳанги иҷтимоӣ синфи ғайрӣ ёфта буд ва ҳадафҳои ғоявии низоми ҳокимро дунболагири мекара. Дар таълифоти солҳои баъд, ба хусус давраи истиқлол Соҳиб Табаров ба мавқеи иҷтимоигароӣ берун омада, усули тадқиқоти ӯ, дидгоҳҳои ӯ ба хусусиятҳои мушаххаси осори адибони алоҳида ва ҷараёни адабӣ бештар моҳияти ҳунарий ва миллӣ касб кард.

Хидматҳои Соҳиб Табаров дар соҳаи таълиму тарбия, оморӣ кардани мутахассисони варзидаи соҳаи илми адабиётшиносӣ низ қадим аст. Китобу дастурҳои таълимии ӯ «Дастури таълимӣ оид ба назарияи танқиди адабӣ», «Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти адабиётшиносӣ», «Методи таҳлили осори бадеӣ», «Асосҳои назарияи нақди адабӣ» ва ғайра аз муҳимтарин осори таълимии ин соҳа мебошанд. Ӯ барои таълифоти «Зиндагиномаи Садриддин Айний» сазовори ҷоизаи ба номи Рӯдакӣ гардид, ки воқеан шоистаи тақдир аст.

ТАҶИНАИ НАҚДИ АДАБИИ СОҶИБ ТАБАРОВ

Мохи октябри соли 2006 дар ҳаёти адабиву фарҳангии ноҳияи Муъминобод воқеаи муҳим ба вуқӯъ пайваست. Дар маркази ноҳия иншооти фарҳангии бо номи «Ганҷинаи нақди адабии Соҳиб Табаров» таъсис ёфт ва дар расми ифтитоҳи он меҳмонони зиёд аз адибон, олимон ва дигар ҷомоадагонии аҳли фарҳанги пойтахти ҷумҳурии азиз ва манотиқи атрофӣ Тоҷикистон ширкат варзиданд. Устод Табаров ба муносибати ин ҷараёни дар маҷлисоҳои бинои Ҳукумати Муъминобод бо шукргузории ҷидду суҳан гуфта, аз ҷумла, чунин қайд намуд: «Маҳсусан банда ба сарвари Ҳукумати Муъминободам, Сафаралӣ Зокиров ташаккури эҳтироми худам ба хонаводаамро баён карданиям. Сафаралӣ Зокиров он қореро, ки ду ҷанси собиқӣ ноҳия аз соли 1994 то соли 2005 ба ҷо оварда натавониста буданд, дар муддати зиёда аз як сол ба ҷо овард.

Камина ва оилаам аз Раиси Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Маҳмадсаид Убайдуллоев сипосгузору шукргузор ҳастам, ки дар муддати се-чор соли охир сохтмони ин осорхонаро ба зери назорати худ гирифт ва дар ин кори фарҳангдӯстонаи ӯ мададгори асосияш мудирӣ мунтазам иҷтимоӣ Маҷлиси Оли мухтарам Рамазон Ғозиев буд» (Дафтари кайдҳо, № 1).

Дар ҳақиқат, вазъи ноҳинҷори нигоҳдорӣ мероси хатти ва ҷопии адабону олимони тоҷик солҳо боз хотири устод Табаровро озурда месозад. Устод сатҳи баланди ҳифозати китобхона ва бойгонихои Пушкин, Толстой, Достоевский, Чехов, Белинский, Некрасов, Горкийро ба назар меовараду аз вучуд надоштан ё қобили истифода набудани бойгонихои аҳли қалами тоҷик афсӯс меҳӯрад ва борҳо қайд кардааст, ки: «Дар Тоҷикистон архиви адабиёт ва санъат ташкил кардан лозим аст. Бе архив ҳеҷ як қорамаи пеш нахоҳад рафт. Ҳаким Карим, Юсуфӣ, Пайрав, Сарвар ва даҳҳо дигар адабони мутаваффо инро исбот кардаанд. Мо наметавонем, ки архив, дастнавис ва осори даҳҳо адабонамон дар қучоянд» («Таассуроти ақлу дил, №4). Табиист, ки Соҳиб Табаров оид ба ояндаи бойгонии худ низ андеша мекард. Ин аст, ки бо саъю талошӣ муштасамҳои устод, дастгирӣ, мусоидат ва назорати Раиси Маҷлиси Миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъулияту эҳсоси баланди фарҳангдӯстии раисони ноҳияи Муъминобод дар шафати боғи маркази ҳафт сол пеш бинои хуштарху зебо бо номи «Ганҷинаи нақди адабии Соҳиб Табаров» бунёд гардид. «Ганҷинаи нақди адабии Соҳиб Табаров»

А.С.Пушкин, А.П.Чехов, Садриддин Айни, Абулқосим Лоҳутӣ, Гурсунзода, Расул Ғамзатов, Чингиз Айтматов... бо тартиби муайян овардаанд.

Бояд гуфт, ки устод Табаров дар дастрас кардани китобҳо басо мақолаам аст. Бар замми он ки устод Табаров ва ҳамсари азизаш Замима Ванда Витолдовна (рӯҳаш шод бошад) ҳамвора як қисми ҳафтаги маошашонро сарфи харидани китоб мекарданд, дар замони ҷараён ҳар сол ба домумло чун узви вобастаи АИ Тоҷикистон 175 доллари америкой барои харидани китобҳои тахассусии дар хориҷи кишвар ҷоп шуда мебуданд ва устод аз ин маблағбасо самаранок истифода мекард. Домумло дар яке аз дидорбиниҳо иброз дошт, ки: «Ба шогирдам Раҳимҷон Мусулмонқулов асарҳои Хусайн Воизи Кошифӣ ва Атоулло Маҳмуди Хусайнӣ лозим шуд ва мебоист онҳоро аз давлати Эрон дастрас мекард. Ин асарҳоро тавассути доллари америкой аз Эрон харидорӣ кардем».

Олими рус Н.И.Матсеев дар мақолаи «Китобхонаҳои шахсии ҷангон» гуфтааст: «Чунин китобхонаҳо метавонанд майлу рағбати ҷамъияти ва илмиеро, ки нависанда дар он муҳит зиндагӣ карда, дар ҷиҳодҳои таъсир гирифтааст, инъикос намоянд». Ва устод Табаров низ вобаста ба майли илмию ҷамъиятии китобҳои зиёде ҷамъовари намуд ва таъинист, ки «Ғанҷина...» кулли ин китобҳоро фаро нагирифтааст. Мунаққид бархе аз китобҳояшро ба китобхонаҳои пойтахти ҷумҳури тақдир карда буд. «Умуман, дар муллати 10-15 соли охир, - қайд кардааст устод апрели соли 1960. -- ба китобхонаҳои Академия, ба номи Фирдавси, Университет зиёда аз 200-300 китоб, журнал, оттиск, реферат супоридам. Онҳо ба хонандагон бояд ғоида расонанд». Қолиб аст, ки дар саҳифаҳои аксари китобҳои китобхона, чи адабиёти илмӣ ва чи адабиёти бадеӣ, нақши қалами устод мушоҳида мешавад. Ин қайдҳо баъзан мухтасар ва баъзан муфассал мебошанд ва дар ҳама ҳолат чун ифодакунандаи муносибати танқидии мунаққид ба лафзу маънии асарҳо ба назар мерасанд. Масалан, дар ҷилди якуми «Донишномаи Рӯдакӣ» (Душанбе, 2008), ки аз 592 саҳифа иборат аст, аз аввал то охир қайду эроди устод мушоҳида мешавад. Бо чанд услуби нигориш китобат ёфтани мугуни донишнома боиси қайди зерини мунаққид гардидааст: «Даҳҳо услубро кор фармудед. Як муҳаррири доно мебоист онҳоро бо ҳам наздик мекард ва энциклопедӣ менамуд».

Дар ҳақиқат, як хусусияти адабиёти эзоҳӣ, аз ҷумла асарҳои энциклопедӣ, аз он иборат аст, мақола ё матнҳои эзоҳӣ (новобаста аз он ки муаллифони бисёр ширкат меварзанд) аз ҷиҳати нигориш ягона, мухтасар ва ба ҳамаи хонандагоне, ки матн ба онҳо нигаронида шудааст, баъзан ин, дар ин гуна асарҳо вазифаи муҳаррир ё

Ҳамчунин, дар китобхона китобҳои бисёре аз шахсиятҳои маъруф маъшхур ва навқаламони Тоҷикистон ва берун аз он бо соядасти муаллифон нигоҳдорӣ мешавад, ки аз ҳамкориҳои хайрхоҳона, кӯшишҳои таваҷҷуҳ ва эҳтироми онҳо ба устод Табаров дарак медиҳанд. Устод дар рақами 4 дафтари хотира 6 феввали соли 1969, аз ҷумла, чунин қабл кардааст: «Нависандаи маъруф Сотим Улуғзода бо дасти студенти ҷустии «Восеъ»-ашро ба бандаи фиристод. Миннатдорам». Маълум мешавад, ки романи «Восеъ» 4 феввали соли 1969 бо соядасти зерин ба С.Табаров расонда мешавад: «Ба дӯсти донишмандам Соҳиб Шухратиевич Табаров бо эҳтиром тақдим менамоем. Имзо. 4 февр. с. 1969». Ё худ нависандаи Фазлиддин Муҳаммадиев «Шаби савум» ном маҷмуаи ҳешро бо соядасти зерин ба устод тақдим намудааст: «Ба муаллими азиз Соҳиб Шухратиевич бо камоли эҳтиром – ба ёдгор. Ф.Муҳаммадӣ. 25. 5. 78».

Умуман, китобхонаи «Ганҷина...» дар муддати чанд соли мавҷудияти худ аз ҳисоби муаллимону мактаббачагон, аҳолии ноҳияи Муъминобод ва устодону донишҷӯёни Донишгоҳи давлатӣ ва коллеҷи омӯзгорӣи шаҳри Кӯлоб, аллакай, хонандагони доимии худро пайдо кардааст. Алҳол миқдори хонандагони ин маркази фарҳангӣ ба беш аз 3450 кас мерасад. Муносибати ихлосмандони устод Табаров, ки зиёдтар оммаи мардум ва мӯйсафедони диёр мебошанд, ба ин «Ганҷина...» ҷолиби диққат аст.

«Рӯзе дар ҳучраи кориам нишаста будам, ки шахсе аз берун садо кард, -- нақл мекунад мудири «Ганҷина...» Олимҷон Табаров. -- Аз овозаш маълум буд, ки марди пирест. Дарҳол ба пешвозаш баромадам. Мӯйсафеди нуроние дар даромадгоҳи осорхона меистод. Салом додаму ба дарун таклифаш кардам. Мӯйсафед пештар омаду гуфт: «Писарам, аввал ба ман як сател об биёр». Ман ҳайрон шудаму зуд рафта як сатил об овардам. Мӯйсафед дар замиш роҳрав нишасту мӯзаҳояшро аз по берун кард ва ҷӯрбӯҳояшро низ кашиду ба шӯстани пойҳояш сар кард. Оби сатилро пурра сарфи таҳорат намуд. Баъд бо пойи лучу батаҳорат дохили «Ганҷина...» шуд.

Баъд ба китобхона даромада насиҳатомез гуфт: «Писари азизам, кас вақте ба дидани ин ганҷинаи бебаҳо меояд, бояд ҳафт маротиба дасту пойашро шӯяд, бисмиллоҳ гуяд, Худои бузургро ёд кунад ва баъд қадам пеш гузорад, зеро ин ҷойи муқаддас аст. Дар ин ҷо илми домолло Табаров маҳфуз аст, кас бояд ба қадри ин макон бирасад. Бисёри мардуми мо гумроҳанд, намедонанд, ки ин қадар китоб чи гуна пайдо шудааст. Барои навиштани онҳо шабзандадорӣ кардан лозим меояд, гурусна мондан, нияти нек кардан, аз даргоҳи илоҳӣ барои анҷоми китоб садҳо маротиба мадад хоستان лозим меояд. Аз ин рӯ, ман таҳорат кардам, то ба ғазabi Худои бузург гирифторм наштам».

Баъди ин қисми китобҳоро як – як аз назар гузаронид, буса қард ва аз миёни онҳо китоби «Се маорифпарвари тоҷик дар бораи амирони мангит» - ро гирифта ба қироатхона даромаду ба хондан сар кард. Ман ба кори худ овора шудам. Мўсафед то нисфирўзи нишаста китоб хонд, баъд аз ҷояш хесту рафтани шуд. Ман он китоби нимкора хондашро ба ӯ додам, то ки хонда ба итмом расонад. Ба ҳамин минвол мўсафед хонандан доимии китобхона шуд ва қариб тамоми китобҳои устод Табаровро мутолиа намуд».

«Ганҷинаи нақди адабии Соҳиб Табаров» чун Маркази фарҳангии ноҳияи Муъминобод дар байни табақаҳои гуногуни ҷумҳурии эътибори хосса пайдо кардааст. Ба гуфти мудири «Ганҷина» О.Табаров, ҳар як шахсе, ки ба ноҳия биояд, албатта аз ин макони муқаддас дидан мекунад ва таассуроти хуб мебардорад ва созидагони он таҳсини офарин меғуяд.

Ин ҳолатро, алалхусус, аз қайдҳои сипосгузоронаи меҳмонони ба ин ёстона ташриф оварда баръало мушохида қардан мумкин аст. Қайдҳо аз моҳи рӯзҳои аввали таъсиси «Ганҷина...» мушохида мешаванд. 12 ноябри соли 2006, ҳанӯз вақте ин муассиса пурра ба кор шуруъ накарда буд, як гурма бонувони аз минтақаи Раштонзамин ба Муъминобод барои ширкат ба семинар омада таассуроташонро чунин иброз доштаанд: «Мо, як гурӯҳ хонумони ноҳияҳои Рашт, Файзобод, Обигарм, Тавилдара, Ҷиргатол ба кори хайр ва дили бузурги шумо сад аҳсану офарин меғуем ва ба муносибати чунин кохи нурро қуноданатон табрик гуфта, ба шумо мувафаккият хоҳонем: Одинаева Ғанимат, Назриева Зулфия, Саидова Давлатпачо...».

Дар дафтар қайди олимону устодон зиёдтар ба назар мерасад ва ҷолиб аст, ки аксари ёддошткунандагон шарафи шогирдии устодро доранд: «Ба раёсати Ҳукумати Муъминобод миннатдории бепоёни худро изҳор менамоем, ки хона-музеи адабиётшиносии забардастии тоҷик – Соҳиб Шухратиевич Табаровро ташкил карда, барои насли навраси мардуми мо дарси ибрат нишон додаст. Шогирди устодаи бузургвор, ки умранон дароз бод, Фозил Тоҳиров, ҳуқуқшинос, академик».

Ба «Ганҷина...» намояндагони Ҳукумати Тоҷикистон низ ташриф оварда, таассуроти нек гирифтаанд. Аз ин ҷиҳат ёддошти Вазири фарҳанги Тоҷикистон Мирзошоҳруҳи Асрорӣ, ки худ роҳбари осорхонаҳои ҷумҳурии мебошад, ҷолиб аст: «Боздид аз осорхонаи ғановатмандии устодаи гиромикадр, олими барҷастаи халқи сарбаландии тоҷик, мунаққид ва адиби нуктасанҷ Соҳиб Шухратиевич Табаров, ки ба ҳазорон – ҳазор аҳли илму адаб, олимони ва фарҳангии ҳаққи устодаи доранд (аз ҷумла, ба банда), боиси ифтихори ҳар фарди худшинос аст.

Мирзошоҳрухи Асрорӣ. 15. 08. 2013».

Хулоса, «Ганҷинаи нақди адабии Соҳиб Табаров»: 1. Барои омӯхтани ақидаҳои адабӣ-эстетикӣ ва фаъолияти илмӣ танқидии устод Табаров шароити мусоид фароҳам меоварад;

2. Барои тадқиқоти илмӣ дар шароити деҳот имконияти хуб ба вуҷуд меоварад;

3. Ба оммаи хонандагони ноҳия дар дастрас намудани адабиёти бадеӣ ёрӣ мерасонад;

Дар ноҳияи Муъминобод чун маркази ҷорабиниҳои фарҳангии маишӣ хизмат мекунад.

ФАРЗОНАБОНУИ ГИРОМӢ!

Шумо, шоири тавоно ва инсони волоғуҳар, дӯсти бисёр мухтарам ва хоҳари азизро дар рӯзи ҷашни тилоии умратон самимона табрику таҳният мегуем. Бисёр сарфарозем, ки Шуморо хеле бармаҳал, аз даврони донишҷӯиатон мешиносем ва нисбат ба падари бузургвору модари арҷманд ва хоҳари меҳрубонатон низ чунин як ифтихорро дорем. Шумо иншк ба шеърӯ адабро аз хонавода ва салафони озода ва соҳибмаърифати кеш – чи аҳли хонавода ва чи миллати хирадманди тоҷик ба мерос гирифта, дар сояи мутолиаву тамрини ҷиддӣ ва раҳнамоии устодон имрӯз чун шахсияти адабии пешкисват дар шеъри мудерни тоҷикӣ ва шоири соҳибсабу соҳибмактаб ба камол расидед.

Ин суҳанони моро осори мутааддиди Шумо, ки дар Тоҷикистон, кишварҳои форсизабон ва берун аз он: «Тулӯи хандарез», «Шабохуни барқ», «То бекаронаҳо», «Меърочи шабнам», «Қатрае аз мулиён» (дар се ҷилд), «Як ғунча роз», «Сӯзи нотаом», «Мӯҳри гули мино», «Садбарги тазал», «Парниёни ҷон», «Себарга» (дар Тоҷикистон), «Гулчини ашъори фарзонаи Хучандӣ», «Набзи борон» (Ҷумҳурии Ислонии Эрон), «Двадҷат лепестков» (Русия), «Гузидаи ашъор» (Белорус) ва ҳамчунин дар ИМА, Ингилистон, Олмон, Фаронса, Арабистони Сауди ба нашр расидаанд, таъйид менамоянд.

Шумо дар осоратон суннатҳои зиёда аз ҳазорсолаи адабиёти оламшумули форсии тоҷикӣ ва беҳтарин дастовардҳои шеъри мудерни ҷаҳониро ба ҳам оварда, як таркиби адабии тозае, ки шеъри Фарзонавор метавон номзад кард, эҷод намудед. Мавзӯи марказии сурудаҳои Шумо ИШҚ аст! ИШҚе, ки фарогирии кулли мавҷудот – иншк ба табиат, ба инсон, ба Офаридгори заминӯ осмонҳо. Аммо ИШҚ аз ҳама муқаддамтар аз эҳсоси отифаи Инсон ва шахси Шумо ибтидо мегирад, ки офоку анфусро дар худ ғунҷонидааст. Шумо қатъӣ, боэътимоду бовар ибрози андеша мекунед, вале суҳанатон нозук нафис, таскинбахш ва меҳрубона аст, ки хоси як зан-модар мебошад. Ба ин маънӣ ҷасорати инсони шариф ва муҳаббати бетамашӯ самимӣ паёми асосии ашъори Шумост. Зиёда аз ин, Шумо бар забони форсии тоҷикӣ тасаллӯти тамои доред, ки барои ибрози ин ҳама фикру андешаи пурвусъат онро ба кор мегиред ва худ дар вожасозиву вожаорӣ халлоқи мунҳасир ба фард мебошед. Худо кунад, ки дар ҷодаи халлоқият то ба бекарон ва ҷовидон боло равед...

Шумо барҳақ барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Ҷоизаи ҷавонони Тоҷикистон, Ҷоизаи адабии ба номи Мирзо Турсунзода, унвони ифтихории Шоири халқии Тоҷикистон ва соҳиби ордени «Шараф» мебошед.

Аз ин рӯ, дар шеъри андешаҳои отифии ин насл ва шахсияти ғиноии онҳо, ки дар солҳои ҳаштод ба адабиёт ворид шуданд, дар баробари басии рӯзӣ умедҳои ҷавонӣ, ки ҳосил синну солшон аст, боз андешаҳои пуштаид ба воқеият, таърих, иҷтимоӣ ва авзои замони вучуд дорад, ки ҳосил ӯдаи маҳз ҳамон лаврони нав — солҳои ҳаштодуманд.

Фарзона, ки яке аз соҳибистеъдодтарин намоёндагони шоирони ин насл мебошад, дар осораҳои низ боризтарин махсусиятҳои шеъри он таъкид гаштааст. Ҳоло сухан танҳо аз ашъори ғиноии андешаҳои отифии он ва ҳамин ҷо бояд таъкид кард, ки яке аз махсусиятҳои зоти шеъри ӯ рӯшори отифат будани онҳост. Отифат, на фақат дар ашъори андешаҳои отифӣ, балки дар ҳамаи анвои шеъри ӯ бар андешаву тасвир афзалият дорад, ки ба онҳо гармиву самимият мебахшад. Аксари ашъори ӯ маҳсули тезаи таассуроти мусалсал мебошад, ки бо гарми ва тару тозагии отифат ӯро гирифта мешавад. Анвои гуногуни шеъри ғиноӣ бо махсусиятҳои зоти худ беш аз ҳама дар эҷодиёти Фарзона дурахшон ба зухур омада, ӯ яке аз ғиноитарин шоирони муосир муаррифи менамояд. Чунин махсусият пайдо кардани ашъори Фарзона, бешубҳа, омилҳои айни вақт дорад, ки аввалин ба авзои тозаӣ иҷтимоии замони бардошта будани сонсури саҳти мавҷуда дар соҳаи адабиёт вобаста бошад, дуҷумлаи сиришти сирф ғиноии фарди шоир — ҳуди Фарзона бастагӣ дорад. Ашъори Фарзонаро бо он қовишҳои дарунӣ, ки бар шахсияти худ ва гарон дорад, дар матни ашъори даҳаҳои аввали нимаи дуҷумлаи садаи ҶШС, масалан, солҳои шасту ҳафтод тасаввур кардан имкон надорад. Зеро аз як ҷиҳат бо фазои пирӯзгаронаи замони мутобикат надошта бошад, аз ҷиҳати дигар, агар ҳамин гуна ашъор пайдо ҳам мешуд, аз ҷониби сиёсати адабии замони зуд сарқуб мегаشت ва маҷоли рушду тақомул ҳам меёфт. Фарзона дар замони зухур кард, ки имкони таърихан зухур ва кишофу нумув кардан дошт.

Бинобар ин дар ашъораш аз ҳамаи имконоти шеъри ғиноӣ дар иқбурди қовишҳои ботинии инсон, ки бо воқеияти ӯро фарогирифта ба ӯ ягонагӣ дошта бошад, истифода карда тавонист.

Дар эҷодиёти ӯ шеъри ғиноии андешаҳои отифии дарунгаро, ки яке аз навъҳои муҳимтарини нақли қовишҳои ботинии инсон мебошад, ба ӯ ба эҷодиёти дигарон бештар ва амиқтар ба назар мерасад. Ин нақли шеъри ғиноӣ ҳам дар байни ғазалҳо ва ҳам шеърҳои ҷудогонаи ӯ, ки давраҳои аввали эҷодиёташ то имрӯзро фаро мегиранд, дида мешавад. Шеърҳои «Афсонаофарин», «Инчунин мебигзарам», «Дар хилвати ҳаёл», «Ифтан ҷи лаззатест», «Ношинос» аз ҷумлаи ҳамин гуна ашъори ғиноии андешаҳои отифии дарунгаро мебошанд, ки дар онҳо ибрази ҷараёни зоти ботинии шахсияти ғиноӣ афзалият дошта, андешаҳои отифии

шахсияти гиной андешаҳои худро ба воситаи рӯчуъхое баён менамояд, ки
махз ба ин ё он воқеияти маҷмӯда, яъне маюну ашъи муаяйн вобастаги
надошта, хусусияти ҷудогонагӣ ва дар айни ҳол таъминӣ доранд.

Масалан, дар шеъри «Ношинос» - аш, и дар рӯбарӯи талотумгоҳи
ҷаҳон худро позиндаву азедрафта мебинанд, на фақат тоифаи мардуми
таирушарношинос, балки ҳатто ҷаҳонро ҳам агар арзишҳои башарӣ, аз
ҷумла, савобу гуноҳ, шароби аслу шароби ҷаҳоз, яъне ишқи инсонию
илохиро аз ҳам ҷудо ва алоҳида арҷгузори карда натавонанд, пошину
нопазируфтани мебинанду мегӯяд:

Ҷаҳон чу раҳгузари ношинос метобад,
Ки бинамаш ҷама рузеву бознашносам [4, 362].

Аммо бояд қайд кард, ки дар баробари ашҳос, ҳодисот ва қувваҳои
манфию напосандида беқудрат будан ва ғайра қудрати қабули оғироро
надоштан, худ як навъи қудратмандист, ки макоми баландтари қудратро
дорад. Ҳамчунонки дар ин байн классикӣ ҳафт:

Ман аз бозуи ҷаҳон дорам басепукр,
«Ки зӯри марҷумозорӣ надорам» [9, 192].

Бинобар он дар аксар маърид беқудратии зоҳирии шахсияти гинои
шеъри Фарзона дар ашъори аҷеъҳои отифии худтахлили дарушгари
маъноӣ баръакс пайдо карда ҷаҳонро аломати қудратмандӣ, назорати
занона ва муносибати пошинуи ҷаҳонӣ ба ҷаҳони ҳасти ҷаҳонро
мегардад.

Дар ҳамин ашъори андешаҳои худтахлили отифии Фарзона ғайр аз
хусусияти фарқкунандаи шахсияти гинои ӯ аз шоирони дигар зоҳир
мешавад, ки агар шахсияти гинои шоирони дигар дар назди худ
вазифаҳои бузурги иҷтимоӣ нисбат дошта бошад, масалан, ҳамчунонки дар шеъри
«Ман намесирам» - Лоик ҳафт, шахсияти гинои Фарзона ба
шикастанафсии тамои, ки ӯ ба ҳеҷ амали арзишманде қодир набояд,
сухан мегӯяд. Масалан, ӯ агарар шеъри зикраш рафтаи «Ношинос»:

«Чунон ҳам ҷаҳонро худ брварам намеояд» [4, 362].
Ба зинда буди худ брварам намеояд.

Гӯяд, шеъри дигарашро ӯ ироист ба ҳамин маъно «Ба ҳеҷ, будан
икрорам» ушвои мегузорад, ки дар он шахсияти гиной аз авзои худ ба
чунин суханҳо ҳикоят мекунад:

Дигар зи қудрати нобудаам паём надех,
Дигар гароям амо дупбори умрамро.
Ки нотавонам бар ҳеш эътимодаи нест.
Ман он фиребаам, к-аз шиноварӣ гофил
Дар орзуи гар хешро ба баҳр задам.

Паёми қудрати нобудаам паём надех.

Вақте ки ин суҳанҳои шахсияти ғиноӣ аз нотаваҷибу беқудратии беэътимодии ҳеш бо суҳанҳои шахсияти ғиноии шеъри «Ман намемирам»-и Лоик, ки болотар зикр шуд, муқоиса шаванд, то чӣ андоза баландоҳангу бодаъво ва ҳатто фароинсонӣ будани суҳани Лоик ва то чӣ андоза ҳафифу пикистанифсона будани суҳани Фарзона аён мегардад, ки дар мавқеъҳои муҳталиф будани шахсиятҳои ғиноии ин ду шоирро нишон медиҳанд. Лоик мегӯяд:

То наорояд ҷавониам ҷаҳони пирро,
То набандам бо сурудам пеши роҳи тирро,
То нагирам бо қалам пеши дами шамшерро,
То набинвисам зи нав ман номаи тақдирро,
Ман намемирам,
Ман нахоҳам мурд! [11, 190]

Албатта, ҳангоми муқоисаи ин ду навъи муносибат ба ҷаҳони ҳасти ва ифодаи мавқеъи худ ба замми ҷигунагии шахсиятҳои шоирон, навъи ҷаҳонбинӣ ва сабки эҷодии онҳо, боз замони навишта шудани ин шеърҳоро ба эътибор бояд гирифт. Дар он ҳолат дақиқ мешавад, ки оҳанги тавоҷибу қудратмандӣ дар шеъри Лоик бо он рӯҳияи пирузгаронаи солҳои ҳафтоди садаи гузашта ва ҳуди шоир ҳам, ки дар айни ҷавонӣ ва дастовардҳои ҳаётиаш буд, созгорӣ дорад. Аммо замони эҷоди шеъри Фарзона ба даврае рост омад, ки сохти мавҷудаи иҷтимоӣ пикиста шуда, сохти иҷтимоии нав ба тамоми таҷаллул рафта буд. Ин даврон дар тӯли таърих маъмулан замони душвориҳои сохти иҷтимоӣ ву иқтисодӣ мебошад, ки бори камаршикан бар дӯш дорад. Гаронии ин бор дар ин ҳолатҳо ҳамеша бештар аз ҳама бар дӯши табақаи зиёӣ, ки ҳассостарин ва камҳимоятарин қишри ҷомеа мебошад, фуруд меояд. Фарзона ҳам ҳамчун шоири бедори миллат гаронии ин бори камаршиканро бештар аз дигарон эҳсос мекунад ва вобаста ба ҷи- гунагии рӯҳияи худ онро ҳар дафъа ба ҳар рангу оҳанг иброз менамояд.

Агар бар рӯҳияи шоир ва ё шахсияти ғиноии Фарзона таъмуқ шавад, чунин бардоште ҳосил мешавад, ки суҳани ӯ ҳангоми рӯй овардан ба зиндагии ҳаррӯза оҳанги маҳзун гирифта, бештар воқеъгароена аст. Вале вақте ки ӯ ба олами орзуҳои менамояд, суҳанаи лаҳи шодиву ҳаёлпардозона мегирад. Ин хусусият дар ашъори андешаҳои отифии худтаҳлили дарунгарояш ҷашмас аст, ки дар он бештар аз ҳама ҷаҳони ботинии шоир ва ё шахсияти ғиноӣ амиқтар ифода мегардад. Нигоҳи воқеъбинона ва ҳаёлпардозона на танҳо дар шеърҳои ҷаҳона алоҳида - алоҳида ҷой доранд, балки дар як шеър ҳам рӯ ба рӯи ҳам дида мешаванд, ки намунааш дар шеъри «Дар хилвати ҳаёл» мавҷуд аст. Шахсияти ғиноӣ дар ин шеър, агар дар мисраъе аз олами зиндагии маъшӯи ҳаррӯза суҳан

тавоҷи онҳоро равшантар намоён созад. Шеър бо ин банд оғоз мешавад:

Ман дида бастам аз ҳамаву ғўтавар шудам

Дар мавҷи навбаҳори пур аз атри ёсамин.

Шайтони порсоюм карданд ғайбатам

Дар маҳфили малоики бадгашти шабнишин[5, 314].

«Ман дида бастам...» меғуяд шахсияти ғиноӣ, ки меҳоҳад аз ҷиҳзи наорзандаи зиндагӣ қатъӣ назр намуданашро ба мо ғўшзад намоёнд ва дар мисраи дигар ба навбаҳори пур аз ёсамини ҳаёлоташ меравад, аммо воқеият ӯро ба ҷаҳони ҳастӣ, ба маҳфили бадгашту шабнишинон боз меорад. Ин банд бо талмеҳ ба қисси қуръонии Шайтон низ ишорае дошта[2, 7-8], таъкид менамояд, ки бад кардани некрафторон аз ҷониби бадрафторон аз азал ҷой дорад. Дар бандҳои минбаъда ҳам ӯ ҳамин тариқ худро ба унсурҳои дигари зиндагии ҳаррӯза муқобил мегузорад, ки ба онҳо бо назари танқиду тамасхур нигаристан ва қабул надоштани ӯ баралло намоён аст. Масалан:

Ман побараҳна меравам аз кӯчаҳои шаҳр,

Эй тоҷирони фазлфурӯши кулоҳпӯш.

Аммо на бар маломати гунги нигоҳатон,

Балки диҳам ба замзамаи сабззор ғўш[5,314].

Шахсияти ғиноӣ, ки аз дурӯғу худнеқвонамудсозиҳои «малоики бадгашти шабнишин» ба ҷон омадааст, даъвигароёна ба рафторҳои ба назар мақбули онҳо аз кӯчаҳои шаҳр побараҳна меравад, ки маломати онҳоро ба амал орад, вале бар маломати онҳо эътиборе надодани худро ба онҳо муқобил гузошта, тамоман беарзишу пуч буданашонро ғўшзад менамояд. Гурезгоҳи шахсияти ғиноӣ ашъори Фарзона дар ҷуний ҳолатҳо ҳамеша ё олами ҳаёлоташ, ё олами табиат мебошад, ки дар ин банди шеър дуҷумӣ буда, ҳамчун замзамаи сабззор ёд мешавад. Ба олами ҳаёлоташ рафтани шоир ба шеъри ӯ лаҳни романтикӣ ато сохта, ба фаросӯҳои ҳастӣ бибарад, ба ҷаҳони табиат рӯй овардан ба шеъраш тару тозагию маҳсул бахшида, ба қалбу рӯҳ қарин месозад. Аммо ҳамаи ин ин гарзу тариқи нигоҳ ва ошноӣ гузидану бегонагӣ кардан бо олами ҳаёлоту ҳастӣ ба хоҳири гуфтани ҳақиқате мебошад, ки дар рӯзгори шоир мавҷуд буда, мутаассифона, на ҳамеша ширин, балки бештар талх аст, ҳамчунонки дар ин шеър ба назар мерасад:

Шабҳои пур зи мӯъҷиза дар хилвати ҳаёл

Ман бо ситораҳои само сайр мекунам.

Бонуи абр мешаваму оби дидаро

Бар рӯдҳои ташнаҷигар ҳайр мекунам.

Ман духтари насимаму ворастаам зи худ,

Чун тифли гоҳвора наям дасту пойбанд[5, 314] ...

... ман мехоҳам ба назари навъ ҷаҳонпора мебошад,

Вақте ки ин суханҳои шахсияти ғиноӣ аз нотаваҷибе беқудратии беэътимодии ҳеш бо суханҳои шахсияти ғиноии шеъри «Ман намемирам»-и Лоик, ки болотар зикр шуд, муқоиса шаванд, то чӣ андоза баландоҳангу бодатӣ ва ҳатто фароинсонӣ будани сухани Лоик ва то чӣ андоза ҳафифу шикастанафсона будани сухани Фарзона аён мегардад, ки дар мавқеъҳои муҳталиф будани шахсиятҳои ғиноии ин ду шоирро нишон медиҳанд. Лоик мегӯяд:

То наорояд ҷавониам ҷаҳони пирро,
То набандам бо сурудам пеши роҳи тирро.
То нагирам бо қалам пеши дами шамшерро,
То набинвисам зи нав ман номаи тақдирро.
Ман намемирам,
Ман нахоҳам мурд! [11, 190]

Албатта, ҳангоми муқоисаи ин ду навъи муносибат ба ҷаҳони ҳастӣ ва ифодаи мавқеъи худ ба замми ҷиғунагии шахсиятҳои шоирон, навъи ҷаҳонбинӣ ва сабки эҷодии онҳо, боз замони навишта шудани ин шеърҳоро ба эътибор бояд гирифт. Дар он ҳолат дақиқ мешавад, ки оҳанги тавоноӣ кудратмандӣ дар шеъри Лоик бо он рӯҳии пирузгаронаи солҳои ҳафтоди садаи гузашта ва худӣ шоир ҳам, ки дар айни ҷавонӣ ва дастовардҳои ҳаётиаш буд, созгорӣ дорад. Аммо замони эҷоди шеъри Фарзона ба даврае рост омад, ки сохти мавҷудаи иҷтимоӣ шикаста шуда, сохти иҷтимоии нав ба тамои тапақкул наёфта буд. Ин даврон дар тӯли таърих маъмулан замони душвориҳои саҳти иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад, ки бори камаршикан бар дӯш дорад. Гаронии ин бор дар ин ҳолатҳо ҳамеша бештар аз ҳама бар дӯши табақаи зиёӣ, ки ҳассостарин ва камҳимоятарин қишри ҷомеа мебошад, фуруд меояд. Фарзона ҳам ҳамчун шоири бедори миллат гаронии ин бори камаршиканро бештар аз дигарон эҳсос мекунад ва вобаста ба ҷи- гунагии рӯҳияи худ онро ҳар дафъа ба ҳар рангу оҳанг иброз менамояд.

Агар бар рӯҳияи шоир ва ё шахсияти ғиноии Фарзона тааммуқ шавад, чунин бардоште ҳосил мешавад, ки сухани ӯ ҳангоми рӯй овардан ба зиндагии ҳаррӯза оҳанги маҳзун гирифта, бештар воқеъгароёна аст, вале вақте ки ӯ ба олами орзуҳои меравад, суханаи лаҳиҳои шодину ҳаёлпардозона мегирад. Ин хусусият дар ашъори андешаҳои отифии худтаҳлили дарунгарояш ҷашмрас аст, ки дар он бештар аз ҳама ҷаҳони ботинии шоир ва ё шахсияти ғиноӣ амиқтар ифода мегардад. Нигоҳи воқеъбинона ва ҳаёлпардозона на танҳо дар шеърҳои ҷудогона алоҳида алоҳида ҷой доранд, балки дар як шеър ҳам рӯ ба рӯи ҳам дида мешаванд, ки намунааш дар шеъри «Дар хилвати ҳаёл» мавҷуд аст. Шахсияти ғиноӣ дар ин шеър, агар дар мисраъе аз олами зиндагии мағшуши ҳаррӯза сухан

мегӯяд онҳоро равшантар намоён созад. Шеър бо ин банд оғоз мешавад:

Ман дида бастам аз ҳамаву ғўтавар шудам
Дар мавҷи навбахори пур аз атри ёсамин.
Шайтони порсоҷаму карданд ғайбатам
Дар маҳфили малоики бадғашти шабнишин [5, 314].

«Ман дида бастам...» мегӯяд шахсияти ғиноӣ, ки меҳодад аз ҷизҳои ғарзандаи зиндагӣ қатъи назр намуданаҷро ба мо ғўшзад намояд ва дар мисраъи дигар ба навбахори пур аз ёсамини ҳаёлоташ меравад, аммо воқеъият ӯро ба ҷаҳони ҳастӣ, ба маҳфили бадғашти шабнишинон боз меорад. Ин банд бо талмеҳ ба қиссаи қуръонии Шайтон низ ишора мекунад [2, 7-8], таъкид менамояд, ки бад кардани некрафторон аз ҷониби бадрафторон аз азал ҷой дорад. Дар бандҳои минбаъда ҳам ӯ ҳамин тариқ худро ба унсурҳои дигари зиндагии ҳаррӯза муқобил мегузорад, ки ба онҳо бо назари танқиду тамасхур нигаристан ва қабул надоштани ӯ баралло намоён аст. Масалан:

Ман побараҳна меравам аз кўчаҳои шаҳр,
Эй тоҷирони фазлфурӯши қулоқпӯш.
Аммо на бар маломати гунги нигоҳатон,
Балки диҳам ба замзамаи сабззор ғўш [5, 314].

Шахсияти ғиноӣ, ки аз дуруғи худнеқвонамудсозии «малоики бадғашти шабнишин» ба ҷон омадааст, даъвигароёна ба рафторҳои ба назар макбули онҳо аз кўчаҳои шаҳр побараҳна меравад, ки маломати онҳоро ба амал орад, вале бар маломати онҳо эътиборе надодани худро ба онҳо муқобил гузошта, тамоман беарзишу пуч буданаҷро ғўшзад менамояд. Гурезҳои шахсияти ғиноии ашъори Фарзона дар ҷуний ҳолатҳо ҳамеша ё олами ҳаёлоташ, ё олами табиат мебошад, ки дар ин ҳолатҳо ҳамеша ё олами табиат мебошад, ё олами табиат мебошад. Ба олами ботини шеър дуҷамъ буда, ҳамчун замзамаи сабззор ёд мешавад. Ба олами ҳаёлоташ рафтани шоир ба шеъри ӯ лаҳиҳои романтикӣ ато сохта, ба фаросӯҳои ҳастӣ бибарад, ба ҷаҳони табиат рӯй овардан ба шеърш тару тозагии маҳсус бахшида, ба қалбу рӯҳ қарин месозад. Аммо ҳамаи ин ин тарзу тариқи нигоҳ ва ошноӣ гузидану бегонагӣ кардан ба олами ҳаёлоту ҳастӣ ба хоҷаи гуфтани ҳақиқате мебошад, ки дар рӯзгори шоир мавҷуд буда, мутаассифона, на ҳамеша ширин, балки бештар талх аст, ҳамчунонки дар ин шеър ба назар мерасад:

Шабҳои пур зи мўъҷиза дар хилвати ҳаёл
Ман бо ситораҳои само сайр мекунам.
Бонуи абр мешаваму оби дидаро
Бар рӯдҳои ташначигар ҳайр мекунам.
Ман духтари насимаҷаму ворастаам зи худ,
Чун тифли ғўҳвора наҷам дасту пойбанд [5, 314] ...

... ва дар мисраъи ҷуний ба назари назар ҷаҳонро мебошад.

шахсияти ғиноӣ аввал дар олами ҳаёлпардозона буда, дар ситорагон сайр мекунаду бонуи абр мешаваду борон ва дар банди озодагии ҳамчун насим ва ҳамчун тифли гоҳвора дасту пойбанд набудан худ ёд оварда, риштаи суханро якбора ба сӯи дигар мекашаду мегунад

Балки тамоми арзи ман аз асли ман ҷудост

Он сон, ки кандааст зи тахрешааш Хучанд [5, 314]

ва шеърро ба охир мерасонад. Яъне аз ин шеър чуни маъна бармеояд, ки шахсияти ғиноӣ ҳам на он сон аст, ки дар тули ин шеър худ сухан мегуяд, зеро арзи ӯ – ҳарфаш, арзишаш, эътибораш аз асли моҳияти ҳастияш ҷудо мебошад, ҳамчунонки Хучанд ҳам аз тахрешаи кандааст. Ин як ҷаҳишест аз маҷрои муқаррарии шеър ба тарафи дигар, ки огоҳона карда шудааст, зеро он хонандаро тақон дода, барои дарнамуаассиртари шеър мадад мекунад. Дар ҳарфи шахсияти ғиноӣ, ки аввал худро чун ҳавои тозава қатрае зи минбари гул ва бонуи абруи дуҷаҳи насим дар сурати хубу дилпазире нишон меод, пайдо шудани маънаи инкори онҳо, ки асли ман онҳо нестанд, яъне ман фурутар аз онҳо ҳастам, ин ҳамон шикастанафсӣ ва фурутаниӣ шоир аст, ки дар бораи он дар мисоли шеърҳои дигари Фарзона дар болотар сухан гуфта будем. Дар баробари ин таъкиди он ки ман ҳам мисли Хучанд аз тахрешаам кандаам, ҳолати фоҷеавии шахсияти ғиноиро умумият дода, шадидтар месозад, ҳол он ки худ аз реша ҷудо будан барои инсонӣ фарҳангӣ, ки дар ин ҷо тимсоли шоир аст, саҳттарин фоҷиа мебошад. Бар ин фоҷиа боз фоҷиائي муҳит, фоҷиائي шахре, ки ӯро фаро гирифтааст, яъне шахре, ки аз решаи аслии фарҳангии худ дур гаштааст, зам мешавад. Вақте ки бар сангинии ин бор ва оне, ки ин бори сангинро мардона мекашаду дар асл зан аст, андешида мешавад, баҳои он, табиист, ки бештар гашта, руҳияи занона ва қудрати мардона доштани шеърӯ шахсияти ғиноии онро боз ҳам пурқувваттар нишон медиҳад. Ба замми эҳсоси нозуку зариф доштани ин шеър, ки аз руҳияи занонаи он бармеояд, худро бонуи абруи духтари насим ҳиссидани шахсияти ғиноӣ таъкиди бевоситаи он аст, ҳомили ин бор зан аст, пешаи мардонае дорад, агар мардон тавони кашидани ин борро дошта бошанд. Вҷеъан дар ин ҷо ба маврид аст, қайд шавад, ки агар шеър мардонаву занона дорад, он маҳз дар ҳамин руҳияаш бояд бошад ва шахсиятҳои ғиноӣ ҳам, агар аз якдигар фарқ мекунанд, маҳз бо ҳамин руҳияи хоси худ аз якдигар фарқ бояд кунанд. Ин матлабро шоираи афғонистонӣ Холида Фуруғ, ки мавриди баҳси занона будан ё набудани шеъраш қарор гирифтааст, дар сарсухани яке аз маҷмӯаҳои ашъораш чунин баён намудааст: «Ман ҳамеша наметавонам бедалел дар шеърҳоям зарф бишӯям ва хона ҷоруб кунам. Аммо инро метавонам бигӯям, ки дар шеърҳоям бештар бо ситорагон сайрам мекунам».

...ман диде, ки аз ман аст, нигариста мешавад...мехоҳам...бигуям шоире
...ман, ки аз чинси зан аст ва имрӯз месарояд, дар куллияти
...дори руҳе занона аст. Пас ҳамин кофист»[8, 3]. Дар мавриди
...шеъри Фарзона ҳам маҳз дар бораи ҳамин гуна рӯҳи занонаи он
...бояд кард, ки баробари кави будаиаш нозуку меҳрубона ҳам

Шахсияти ғиноии шеъри Фарзона дар ифодаи ҳама гуна ҳиссиёти
...он ҳоҳ ҳиссиёти ифтихору шодмонӣ, ҳоҳ пушаймониву маҳзунӣ, ҳоҳ
...армиҳои ишқу ҷавонӣ ва ҳоҳ дилсардиҳо аз бемуҳаббатӣ бошад.
...ҳамин гуна рӯҳияи занона ва покизагию маъсумона дошта, айна
...ҳиссиёти шоира ва ё ба ӯ бисёр наздик аст. Чунонки мулоҳиза шуд, аз
...ӯ он хоҳишу ниятҳои баландоҳангу пурдабдаба ва аксаран
...гарона, ки дар забони шахсияти ғиноии солҳои тасту ҳафтод буд,
...шунда намешавад, баръакс шахсияти ғиноии ӯ дар андешаҳои
...худтаҳлилиаш гоҳе маҳзун ва нобовар ба тавони худ ба назар
...расад, яъне ӯ ҳам заъф дораду ҳам тавоноӣ, ҳам умеду ноумедӣ, ҳам ғам
...шодмонӣ, яъне чун одами ҳокӣ зиста, ба сар ҳолу ҳавои воқеи
...дошта, нисбат ба дигарон бештар ҳассос ва ҳамдигу ҳамдарди дардмандон
...Алдешаҳои худтаҳлили шахсияти ғиноӣ дар шеърҳои "Таронаи
...ҷавонӣ", "Танҳо", "Иқрор", "Талаш" низ ҳамин гунаанд, ки болотар
...баррасӣ шуданд. Масалан, ин пораи шеъри охир низ ҳамон ҳулосаи
...қаблии моро, ки шахсияти ғиноӣ дар ашъори Фарзона бештар
...шикастанафс ва гӯё нобовар ба қудрати худ ба ҷашм мерасад, бо ҳарфу
...даҳи дигар таъйид менамояд.

Масти кучо? Даме ки ба қолаб нишастаам,

Тунди чаро? Гаҳе ки фурумонда дар худам.

Оне, ки сар ба зер бияфканда мегирист

Аз ҳарзаҳои мардуми беҳуда, ман будам[5, 211].

Бояд кайд кард, ки шахсияти ғиноӣ дар баробари аз нотавонии
...вонамуднавандаи худ сухан гуфтан дар баъзе мавридҳое, ки агар инкори
...он нотавонӣ шикастанафсиашро зер шубҳа нагузорад, худ онро рад
...намуда, аз худ дархостҳое мекунад, ки далели қудрату тавоноии ӯ бошанд.
...Ҳамин гуна дар охиртари ин шеър ҳам сухан аз итминон ва талқини ҳеш
...дар устуворӣ ва пирузӣ бар душвориҳои зиндагӣ рафта, ба ин нолаи
...ноумедӣ оҳанги умед мебахшад ва онҳоро бо ҳам мутасовӣ мекунад.

Тимсоли шахсияти ғиноӣ, ки ба воситаи андешаҳои худтаҳлили
...дарунгаро офарида мешавад, яке аз суратҳои бисёри ӯст. Дар ин ҳолат
...шахсияти ғиноӣ оид ба масъалаҳои иҷтимоӣ, маънавӣ, фалсафӣ андеша
...мекунад, ки тафаккуроташ аз ҷаҳони худии ӯ буда, боз ба ҳамин ҷаҳони
...Ман"-е, ки дар ин шеърҳо сухан мегуяд, суханаширо
...аҳаҳои рӯҳи

барои ифшои андешаҳои худтаҳлили яке аз воситаҳои мувофиқат. Андешаҳои шоир оид ба авзои иҷтимоӣ гоҳ ба оҳанги мухолифат ва гоҳ мақбулият баён шуданашон мумкин аст.

Мухолифати иҷтимоии шоир ба нуқсҳои ҷомеа дар шеърҳои ки ба шоир ва ё шеър бахшидааст, маъмулан дар даврони баркамолӣ ӯ бештар ва пуррангтар баён мешаванд. Ин ҳам сабабҳои айнӣ ва ҳам ғайридоштани мумкин аст. Сабаби айнӣ дар он мебошад, ки дар маркази зериназарбуда, яъне дар нимаи дуҷоми садаи бист, то аз ҳам фарқро пошидани ИҶСШ, сиёсати якҷонибаи замон имкон наметодид, ки дар бораи он ҳарфи мухолифат гуфта шавад ва сабаби ғайридоштани дар шахсияти шоир, даврони такомули эҷодӣ, воқеоти зиндагӣ, ҷаҳонбинӣ ӯ ва монанди инҳо буда метавонад.

Масалан, ҳамина гуна ҳолат дар эҷодиёти Фарзона равшан ба назар мерасад. Таҳқиқи назари шоир оид ба масъалаи шеърро шоир бисёр муқим аст, зеро он барои муайян намудани тарзи ҷаҳонбинӣ, сарчашмаҳои эҷодиёт, ҳадаф аз шеърро шоирӣ ва ақидаҳои зебошинохтӣ ӯ бештар аз ҳама мадад мекунад. Дар ин гуна шеърҳо равшан аён аст, ки шоир ба мавқеи шеърро шоир ба назари воқеъбинона менигарад ё ҳаёлпардозона ҳунарро барои ҳунар мешиносад, ё барои иҷтимоӣ. Инҳо масъалаҳои ҳастанд, ки барои ҷи гуна шакл гирифтани ҷаҳони эҷодӣ, сабаб, асосҳои эҷодии шоир аҳамияти муҳим доранд.

Дар даврони аввали шоирӣ Фарзона ва шахси ӯ ба масъалаҳои шеърро шоир садои ҳамнаво бо оҳангҳои ҷомеа ва шоироне дошт, ки бо ӯ дар як вақт эҷод мекарданд. Ӯ ҳам дар шеърҳои ба дил, илҳом, шеър ва монанди инҳо, ки ба сарчашмаҳои шоирӣ иртибот доранд, муроҷиат карда, масалан, дар шеъри «Дархост» аз онҳо таманно мекунад, ки руи ӯро гӯшаи дилҳову ҷумлаи дунё фурузанд[5, 203], ё дар шеъри «Оғоз» оид ба худ:

Тирашабҳоро кунун бедордил

Мекунам тобанда бо пури сухан[5, 9].

меғӯяд ва ё дар шеъри «Ту маро зодаӣ ба бахти ман» ба модараш, ки уро парвардгори ҷони худ меномад, муроҷиат карда, бо назардошти шахси ҳушчунин иброз меорад:

Осмони ситорапарвари шеър

Кавкаби тоза орзу дорад[5, 11].

Дар ин шеърҳо ва ашъори дигари ба инҳо монанди, шахси Фарзонаи шоир ҳам дар аввалҳо худро ташвиқ ба он мекунад, ки вазифаи ӯ «бо таровиши сухан» «Дар ин ҷаҳони розҳои беҳудуд Ҷаҳони дигаре ба худ кушудан аст»[5, 12]. Ин гуна орзуи мароми шоиронаи ӯ, ҳамчунонки мебинем, дар аввалҳои эҷодиёташ бо ҳадафи шоирони дигар, масалан

Ашъори давраҳои нахустини эҷодиёти Фарзона рангу бун
пардозона дорад, яъне шоир аз назаргоҳе ба воқеият менигарад, ки
зеро бо унсурҳои олами руъёву ҳаёл мебинад ва бо сабк, калимоту
таҷрибаҳои ифода мекунад, ки бештар хусусияти шеърӣ ҳаёлпардозонаро
ро мебошанд. Шахсияти шоирӣ ӯ дар ашъори онд ба мавзӯи шеър
шоир навиштааш низ худро ҳамин гуна муаррифӣ менамояд. Ин шахсият
он дар аввалҳо ба монанди шахсияти шеърӣ дигар шоирон, ки ҳангоми
таълиқи аз худ тавоноӣҳову муҳаббатҳои бемисл нишон додан
метавонанд, сухан гуфтани мешавад, вале зуд дармеебад, ки ин шеваи ӯ нест
ва дарфаш оҳанги нарму мулоими занона ва бедаъво мегирад. Бинобар ин
шахсияти шоир дар шеърӣ «Рисолат», ки ба ҳуди Фарзона қаробат дорад,
ба масъулияти шоир бо нигоҳи ҳаёлпардозонаву андешамандона ва
шарҳгунсоз чуни мегӯяд:

Ман омадам, ки офтоби камнамоиро
Ба рӯзҳои тирамаҳ хабар кунам.
Ман омадам, ки пури ҷаъми ҳар ситораро
Аз он ҷӣ дӯш буд, бештар кунам.

... Ман омадам, ки пунбаҳои абрро раҳо кунам
Зи гӯши осмон.

Ман омадам, ки шукру шикваҳо барам ба дарғаҳат,
Кучой, эй худои бандагон?! [5, 293]

Шахсияти шоир дар шеърӣ Фарзона дар аввалҳо, вақте ки бо олами
қодисоту воқеоти олами мавҷуд рӯ ба рӯ мешавад, худро ҳамчун ҳомили
ғояҳои баланду волои ҳаёлпардозона нишон медиҳад ва бовар дорад, ки
бо ҳамин ҳасти ва ғайбҳои худ бар он асари мондагоне хоҳад гузошт.
Бинобар ин ӯ танҳо сари он меандешад, ки ҳиссиёти фароғирифтаашро
ҳар қадар мувофиқи хоҳиши дил хубтар ба забон орад. Ин ҳиссиёт, агар
дар ӯ назокату муҳаббат ва ё ҳаёлу афсона мепарварад, танҳо аз он сухан
мегӯяд, зеро онро беҳтарин забони баёни ҳақиқати аслии ҳақиқат медонад.
Воқеан, ба қавли равшаншиноси маъруф К. Д. Ушинский «ҳеҷ чиз – на
калимат, на афкор, на ҳатто рафтори мо -- ҳақиқати мо муносибати моро ба
ҷаҳон чунон равшан ва дуруст ифода намекунад, ки эҳсосоти мо: дар онҳо
ҷиғанагии на фикри алоҳида, на ҳалли алоҳида, балки тамоми муҳтаво ва
сохти дилу ҷони мо ғайриҷаҳид мешавад» [3, 117-118].

Шахсияти шоирӣ худро дар банди алоқи суду зиёни зиндагии
ҳаррӯзаи авом надида, онро танҳо барои эҷоде, ки дилҳоро мунаввар
мекунад, муваззаф доништан Фарзонаро аз аввалҳои эҷодиёташ то имрӯз
подор месозад, бо унсурҳои, ки меҳонанд озодии илҳомро мутеъи худ
қиланд, ба ҳеҷ ваҷҳ созишу муросо надошта бошад. Ӯ бар алайҳи онон дар
қавлҳои ба назокат ва ишғори

афсонаҳо будани шахси худ таъкид мекунад, ки олами пуч ва суду зиёне онҳоро ботил гардонад. Масалан, дар шеъри "Афсонаофарин":

Ман ташнаам, ман ташнаам, шодоб меҳоҳам шудан,

Бо шабнаме дар барги гул ҳамхоб меҳоҳам шудан.

... Шояд касе шабҳои пуч маъруза иншо мекунад,

Бар қасди ӯ дар асри бист иншогари афсонаам [5, 290].

Маълум аст, ки афсона худ аз олами хаёлпардозона аст ва дар ва шеър ҳам киноя аз он олам буда, шахси шоирро, ки дар асри бист – асри иктишофи атому назарияи нисбияти Эйнштейн ва як кори муқаррарӣ шудани парвозҳои кайҳониву гузаштан аз Моҳу Миррих иншогари он медонад, танҳо ба ҷаҳони шеъри хаёлпардозона тааллуқ гирифтани мумкин аст. Афсона дар ин ҷо киноя аз олами хаёли, вале пурмаъно буда ба олами воқеӣ, ки шабҳояш пучу машғулиятҳои бемаъност, муқобил гузошта шудааст. Иншогари афсона, яъне шахси шоир, ки шеър мегуяд, ба кори аз назари ҳудаш бисёр ҳам муҳим машғул аст, вале он кор, ки худ ҳам афсона номаш мекунад, ҷӣ арзише дар асри бист дар назари дигарон доштани мумкин аст? Ин масъалаест, ки чигунагии муносибати шоирро бо аср ва ҳамасронаш муайян менамояд. Азбас шоир таъкид мекунад, ки ин кор – афсонаиншогари «бар қасди» маърузаиншогарон ба ҷо меорад, ӯ доираи тазодди ҳудро дақиқ карда, афкори онҳо ба эътибор намегирад, ки воқеан арзиши эътибор надоранд. Шоир шахсияти афсонапардозӣ ҳудро бар шахсияти муҳимвонамудшавандаи бемуҳтаво муқобил мегузорад ва ишора ба он мекунад, ки аз ҷомеа дар подоби рисолат ва заҳмати шоирӣ худ ҷизе ба ҷуз озодӣ намеҳоҳад ва танҳо орзу дорад, он ҷиро ки ба ӯ илҳом мешавад, озодона ба қалам орад ва андеشان суду зиёне накунад.

Манзур аз шахсияти афсонапардозӣ шоир шеър аст, шеъре, ки ба ҷуз шеър будан ба ҷаҳони суду зиён назаре надорад. Аммо ин ҳаргиз ба ҷуни маъно нест, ки шеър аз манзуре, матлабе, гоёе оӣ бошад, на, балки ба он маъност, ки ҳар қадар манзуру матлаб ва гоӣ он муҳимтару иҷтимоитар бошад, ба ҳамон дараҷа аз назари бадеияту шеърӣ баландтар бошад, ки шеър бошад.

Фарзона дар шеърҳои ба мавзӯи шеър бахшидааш тақозо дорад, ки шеърҳои тамоми эҳсосот ва идроки мураккаб ва гуногунҷихати ӯро аз ҷаҳон ва воқеияти замонаш бо камоли пуррагӣ ифода карда, манзурӣ иҷтимоӣ сиёсии ӯро низ фаро гирад. Бинобар ин, ҳарчанд Фарзона дар шеърҳои худро ба афсонапардозу шеърҳои ба афсона нисбат медиҳад, аммо як лаҳза ҳам аз рисолати иҷтимоӣ шеърӯ шоирӣ худ ғофил нест. Ин нуктаро дар бисёр шеърҳои ӯ, аз ҷумла дар «Шитоб кун» («Ба ин фасона хешро фирефтам») [5, 121] «Пухтарин тирани»

...шому фасонаҳо»)[5, 236]. «Афсонаи нигоҳ» («Рафтиву фасонам
шуд оғоз»)[5, 238] «Зеботар зи васл» («Ҳастии печида дар
фасонам»)[4, 214]. «Сапедаҳо, сапедаҳо, сапедаҳои нилфом» («Ки ҳолиё
фасонам давом мекунад, давом»)[4, 245]. «Умеди абас» («Ва ту уро
барӣ/ бар шахри пурфасона, ки номаш Шеър аст»)[4, 386]. «Тарона
астӣ аз ман, тарона охир шуд» («Ҳамаш гузашт, азизам, фасона охир
шуд»)[6, 339] мебинем, ки дар баробари далели дилбастаи олами руъёву
қавл будан ва онро ба ҷаҳони воқеии суду зиён тарҷеҳ додан санади ба
иҷтимоӣ замон дахл кардани ӯст. Аз ин ҷост, ки шахсияти афсонапардозӣ
шир бо авоми «бадтаркиб» дар тазодду муҳолифат аст ва шоир худро
барвар мекунонад, ки барои рафтан бо ин роҳи интиҳобкардааш тавоноии
аҷури дорад. Ба ин маъно дар шеъри «Талош» меғӯяд:

На, ман на он касам, ки зи бими азобҳо,

Аз ибтидои роҳи ҳақе бозпас равад.

Аз сояш ҳаросаду худ сояе шавад,

Аз ҳукми худ барояду бо амри кас равад[5, 211].

Ҳамин тарик, шахси шоир дар бисёр шеърҳои Фарзона бо иҷтимоӣ
замон, ки хусусияти носавобкорӣ дорад, изҳори бегонагию зиддият
мекунад. Ин бегонагию зиддият бо тарзу тариқи гуногун - гоҳе бо пармӣю
афсус ва гоҳи дигар қотеъонаву айбдоркунанда ба забон оварда мешавад.
Аммо дар ҳама ҳолат он хитобиву номаҳсус набуда, дар он ҷузъиёти
замону макон, ки шеърро мушаххас менамояд ва отифае, ки хусусияти
инсонзудии иҷтимоӣ замонро рад мекунад, мақоми таъинкунанда дорад.

Ҳоло барои исботи ин қазия шеъри «Дар мадҳи худ»-ро, ки дар
маҷмуаи «Ояи ишқ» (с. 1994) омадааст, муфасссалтар аз назар
мегузаронем, ки ба ин васила ҳам махсусияти ин навъи шеър дар эҷодияти
Фарзона ва ҳам фарқияти он аз ашъори шуарои дигар муайян хоҳад шуд.
Ин шеър аз ангезаи андешаҳои отифӣ оғоз гашта, таассуроти шахси
шоирро дар як давраи муайяни зиндагии маънавии ӯ тарҳрезӣ мекунад.

Шабё, ки зулмати мағшун тарҳи ваҳм кашад,

Аз ин сарои мағалхез раҳт хоҳам баст.

Дигар касе ба мисоли ман

Ба шабнаме, ки шабёро даруни бистари гул

Ба субҳ бурдаву мешармад аз нигоҳи шафақ

Ду - се каломӣ тасаллоӣ дил намеғӯяд[5, 260].

Шаби зулмати мағшун, сарои мағалхез, шабнаму бистари гул, субҳу
нигоҳи шафақ ва монанди ин суратҳои ин шеър ба як макону замони
муайян тааллуқ надошта, таъминёфта мебошанд, зеро на аз як мавзёю
замони дақиқ, балки аз андешаҳои отифӣ шоир бармеоянд. Ҳамаи ин
... метавонанд дар воқеият вучуд дошта бошанд ва вучуд ҳам доранд.

ёфтаанд, зеро барои ибрази андеша ва шуури таъминшудаи иҷтимоии шоир ба кор рафтаанд. Азбаски онҳо саропо бо отифати шоирона фаро гирифта шудаанд, тару тоза ва таъсиргузор ба қалбу равон мебошанд. Ибрази андеша дар ашъори ғаноӣ бештар ба ҳамин шакл сурат мегирад.

Андешаи шоир дар ин шеър гирди масъалаи шоир ва ҷомеаи мечархад, ки аксаран ҳамҷуру ҳамнаво нест ва ин, мешавад гуфт, ки яке аз масъалаҳои ҷовидони адабиёт аст. Вале маҳз дар ҳамин гуна мавзӯҳои махсусияти андеша ва тозагии сабки ин ё он шоир аён мегардад. Дар ин маврид ҳам ҳамин тавр аст. Ва ғазилати махсуси андешаи Фарзона дар он аст, ки он мучаррад набуда, бо отифат фаро гирифта шуда, ба замми ин ҳамеша олами шайъиро бо худ дорад.

Отифат ва ҳузури унсурҳои олами шайъӣ - образҳо, яъне тимсолҳо дар мисоли дар боло овардашуда низ баралло намоён аст. Отифат ба андешаи шоир гармӣ медиҳад, унсурҳои олами шайъӣ - дар сурати тимсолҳо андешаро тасаввуршаванда ва махсусу пурбор менамоянд. Дар банди иқтибосшуда унсури олами шайъӣ -- шабнам мавҷуд аст, ки намоди покизагӣ ва кӯтаҳии зиндагӣ буда, замониҳои дуру дарозе ба такрор дар ашъори шуаро истифода шудааст. Аммо нигоҳи пуротифа ва тозаи Фарзона, ки рӯҳияи меҳрубононаи загона дорад, ба ин намоди қолабӣ тобиши наво дода, онро бо самимияти амиқе фаро мегирад ва барои шаберо дар бистари гул ба сар бурда, субҳ аз нигоҳи шафақ шармиданаш ҳарфи тасалло мегуяд, ки дар баробари гушзади нозуки покии он боз ҷи қадар зарифу ҳалимона мебошад. Дар ин маврид қайд кардан зарур аст, ки агар дар бораи сифати занонаи шеъри шоири зан ва дар айнаи ҳол Фарзона, суҳан ба миён оварда шавад, он маҳз ана ҳамин рӯҳияи занона ва меҳрубонона бояд бошад, ки шеъри шоири занро аз шеъри шоири мард мутамоиз менамояд.

Ҳамин тавр дар банди дуҷуми шеър ҳам суратҳои тапидани дили хуршед, намози ғарибонаи насим, охири гули бедор дар таҳи санг барои дар намоҳи гуногун нишон додани боз ҳамон ғояи бегонагии шоир бо муҳити иҷтимоӣ, ки ӯро фаро гирифтааст, истифода шуда, онро бо табу тоби бештаре тасвир намудааст. Бегонагии шоир бо муҳити иҷтимоист, вале ӯ бо унсурҳои олами табиӣ, ки зикрашон рафт, пайванди қавӣ дошта, онҳоро ба манфиатҷӯии рӯзмарраи даргузар, ки аз зиддиятҳои иҷтимоӣ бармеоянд, муқобил мегузорад. Ин маъно дар банди сеҷуми шеър боз ҳам аён ва тунду тезтар баён карда мешавад:

Ғаҳи манаҳ задани воизони маҷлисбоз
Касе бирешими андешаро шабиҳи ман
Ба ёди сабзҷавоне намекунад пайванд.
Касе намедиҳад ово, ки «Эй фуруназарон,
Шумо тапед дар он қолабе, ки меҳро...

Вале рӯҳи ман одат намекунад дар банд» [5, 260].

Номақбулии баъзе ҷиҳатҳои муҳите, ки шоирро фаро гирифтааст, бо ёд овардани яке аз зухуроти он - манаҳ задани воизони маҷлисбоз ҳеле меҳирона таъкид карда мешавад, ки оҳанги танз ҳам дорад. Ибораи манаҳ задан аз таъбирҳоест, ки моли сабки танз мебошад ва ҳеле ба ҷо кор рафта, тамасхури шоирро аз худфирефтагии ин гуна амалҳои беманфиати каммаъно нозукона гушзад менамояд. Дар ин ҷо бояд гуфт, ки ҳуди ин мавзӯи маҷлисбозӣ дар садаи бист дар ашъори бисёр шоирон мавриди накуҳиш қарор гирифтааст, ки саромати он дар аввалҳои садаи шеъри «Маҷлисбозон»-и В. Маяковский [1, 88-90] мебошад, ки оҳанги саҳти танкидӣ ва ҳаҷвию хитобӣ дорад. Дар шеъри тоҷикии ин давра ҳам аз он қабил шеърҳо ҳастанд, ки бо сабку лаҳнҳои гуногун гуфта шудаанд, аз ҷумла метавон шеъри А. Шукӯҳиро бо номи «Маҷлис ва навадан тоқ» [11, 45] зикр кард. Аммо дар шеъри Фарзона маҷлисбозӣ танҳо як тарҳ, ҷузъи кӯчакест, ки аз ҷиғунагии ҳаёти иҷтимоӣ дарак дода, ба ҷаҳони маънавӣ ва опсионаву рӯҳан озодонаи ӯ муҳолифат мекунад.

Бояд қайд кард, ки маҷлисбозию маърузанависӣ дар баъзе шеърҳои дигари Фарзона, аз ҷумла дар «Афсонаофарин», «Инҷунин мебиғзарад» низ ҳамчун як амали вонамудкунандаи муҳимии бардурӯгнакуҳиш карда мешавад. Масалан, тимсоли шоири ӯ дар шеъри «Инҷунин мебиғзарад», ки аз андешаҳои худтаҳлили отифии дарунгаро ба ҳам омадааст, дар бораи дар болои коғазҳои ночиз нури ҷанм сарф кардан ва дар паи қорҳои якмароми бешавку шӯр қурбон намудани орзуҳои хеш суҳан гуфта, боз аз ҳамон маҷлису маҷлиснишинон бо таассуфу тамасхур ёд меорад, ки худ ҳам ночор дар радифи онҳо қарор гирифтааст:

Бар ману бар ҷумлаи маҷлиснишинон
Хандад аз он сӯи шиша рӯзи равшан [5, 292].

Аз истифодаи муқаррари маҷлисбозӣ ва мазаммати он дар шеъри шоир бармеояд, ки ӯ онро аз маънои лугавияш фаротар бурда, аз он аз ҳамчун намоди суд меҷӯяд, ки мафҳуми худфирефтагии бемаъноро ифода намояд ва ба ин мақсадаш дастёб ҳам мешавад. Зеро маҷлисбозӣ дар ру ба рӯи амал ва фаъолиятҳое, ки арзишмандие барои дигарон доранд, монанди як машғулияти беманфиате ба назар мерасад, ки ҳаргиз намешавад қабулаш кард. Пас, маҷлисбозӣ ба ин маъно ба намоди беҳудагӣ барҳадарӣ табдил мегардад.

Дар шеъри «Дар мадҳи худ» маҷлисбозӣ намоди ҷузъист, аммо шаб намоди куллиест, ки авзои иҷтимоиро дар худ таҷассум намудааст ва тарҳҳои дигар барои гуногунҷиҳат ва барҷастатар нишон додани он хидмат мекунад. Бинобар ҳамин ҳам шеър бо ҳамин калимаи шаб, ки намод (рамз, самбул) аст, оғоз шуда, банди охири он низ бо ҳамин вожа намод (рамз, самбул) аст. Ҳамин тавр, манаҳ задани воизони маҷлисбозӣ менамояд ва дар хонанда...

ҳамин гуна ҳиссиётеро ба вучуд меорад, ки шоир ва ҳамаи воқеот дар доираи ҳамин шаби носозгор маҳсур ҳастанд. Дар ин ҷо ҳам, ҳамчунин дар бандҳои боло зикр шуда буд, ба ин шаби зулмати марғшӯш, ки намои авзои иҷтимоии замон аст, унсурҳои олами моддиву маънаӣ, ки намои равшанову ҳиссиётманди мебошанд, ҳамчун буи сапеда, таронаҳои ҳаёт, ситораҳои нигоҳ муқобил гузошта мешаванд.

Шабе, ки буи сапеда наояд аз нафасаш.

Таронаҳои ҳаёт ба гӯш мемиранд.

Ситораҳои нигоҳам ҳамӯш мемиранд.

Ва дар ҷаҳон баъдан

Наояду наравад ҳеҷ кас мисоли ман[5, 260].

Шахсияти ғиноии Фарзона дар ашъори андешаҳои худтахлӣи отифаи ҳамаи ба қабилас, ки ба монанди ин маҷлисбозон оворам манфиатҳои фиребандаи даргузар буда, арзишҳои асили башарино намениносанд ва ё барои густариши онҳо мамониат мекунад, муҳолифат дорад ва онҳоро ҳаргиз пазируфтани нест.

Дар ин ҳолат эҷодкор хоҳ тамоюл ба сабки воқеъгароёна ва хоҳ ба ҳаёлпардозона дошта бошад, муҳим он аст, ки ба шахси худ ҳамчун шоир ва оламе, ки бо он бархӯрд дорад, бо нигоҳи диалектик нигарад, ки Фарзона ҳам ҳамин корро мекунад. Ин заминаи муҳимест, ки бе он ҳеҷ як эҷодкор наметавонад, новобаста аз он ки ба кадом методи ҷаҳонбинӣ майл дорад, асари қобили тавачҷуҳе ба вучуд оварад. Махсусан дар замони шикасти як сохти иҷтимоӣ ва ба вучуд омадани сохти иҷтимоии дигар, ки ба Фарзона дар ҳамин гуна марҳалаи таърихӣ зистану эҷод кардан рост омад. Зеро дар ин гуна марҳала дар идрок ва ҷаҳоншинохтии афроди замон муҳолифати воқеияту ҳаёлпардозӣ, шахсияту ҷомеа ба таври ногузир ба вучуд меояд ва ҳар эҷодкори асил онро амиқан дарк карда, ҳарчанд медонад, ки ин муҳолифатро аз байн бурдан ҷайриимкон аст, аммо барои расидан ба муносибати мутаносиби онон мекушад. Сурати бадии тасвири чунин ҳолат, ки шахси шоир дар эҷодиёти Фарзона бо он дучор меояд, дар бисёр шеърҳо, аз ҷумла дар шеъри «Аз шикаст то нусрат» ба возеҳият ба мушоҳида мерасад:

Бори дигар шикаст ёфтаам дар бархӯрд

бо иҷтимоӣи фосид.

Хориҷ аз ҷомеаи бадтаркиб...[7, 85]

Ҳамин тариқа, ин ҷомеаи бадтаркиб, ки аз ҷузъиёте ҳамчун «ҳалқаи рӯини рӯи»-ву «ишқҳои бо хиёнат олуида» ва «меҳрубонии бо тамаъ восил»-у «растухези ҷисмҳои бедил» ба ҳам омадааст, шахси шоирро шикаст медиҳанд, ки воқеан ҳолати бухронист ва гӯё роҳи буруномад надорад, ки ӯ меғӯяд:

Берун аз тӯдаи бемӯхтавои овора,
Берун аз сайёра
Кучо гурезам[7, 85].

Аммо шоир гуноҳро танҳо мансуби шароити мавҷуда намедонад, ки шоирро шикаст додаанд ва даст аз ҷустуҷуи роҳи наҷот накарда, дар печу тили ҷаҳони маънавии худ ба роҳ меафтад. Дар ин роҳ ӯ ба дарки воқеияти ҳаёти мерасад ва ҷараёни ин дарк дар ӯ қудрати тозаеро падид меорад, ки дар ӯ пайдоиш ҷуфтааст:

Медонам. Як раҳ ҳаст. Раҳи мунаввари наҷот.

Ба худ сафар кардан,

ба умқи хеш расидан,

ё ки аз ҳештан баланд шудан.

Қасри танҳони худро бо ҳазорон қандил

рушанӣ бахшидан.

Офтобона дар баландии худ рахшидан.

Рӯҳи Ҳурмуздро ба ҷисми худ панаҳ додан,

Таъсири Аҳриман напазируфтан.

Бале, як раҳ ҳаст – Шеър гуфтан,

шеър гуфтан,

шеър гуфтан![7, 85]

Шоир барои бартараф кардани ин тазод, ки дар байни ӯ ва иҷтимоӣ иттифоқ афтодааст, роҳи ҳалли баширдӯстона (хуманисти)-ро мепазирад, ки он шеър гуфтан, яъне бо садоқату самимона амал кардан аст. Ин тарзи муносибат ба муҳолифату мушкilot дар шуури хонанда ғояро ҷой медиҳад, ташвиқ мекунад, ки агар барои шоир дар ҷуниб ҳолатҳо роҳи назируфтани танҳо содиқонаву самимона шеър гуфтан бошад, яъне иҷрои қорре бошад, ки сарнавишташ таъин кардааст, пас, барои ҳар инсон дигар ҳам танҳо амалу фаъолияте зарур мебошад, ки ӯро барои он офаридаанд. Аммо, ба андешаи мо, ин мақсади ниҳой нест, ки дар ин шеър тимсоли шахси шоир баён мекунад, балки манзур он аст, матраҳ намояд, ҳар инсоне, ки ба нофаҳмӣ ва ё беадолатии иҷтимоӣ дучор мешавад, бояд дар худ тавоноиву мардонагии рафъи онро пайдо кунад.

Ҳамин тариқ, танҳо ба василаи мардумпарварона кардани муносибати байни фарду ҷомеа ва шароити зисти инсон аз бухрони маънавие, ки фард бо он гирифта шудааст, метавон наҷот ёфт. Ин гуна муносибати зимний фаъолон ба оламу одам шахси шоирро водор ба он менамояд, ки дар мақтаи шеър оҳанги суҳанро дигар карда, аз воситаҳои тозаи ифода мадад ҷӯяд ва манзури худро шоирона бо умед пайванд диҳад:

Эй дили мағлуб!

Бӯи шикасти кунуниро

номи нусрат монем.

Биё, дар ҳошияи обонмоҳ

Гули Наврӯз нишонем [7, 86].

Муҳтавои шеъри «Аз шикаст то нусрат» бо ҳамаи унсурҳои тасвир ва ифодаи мазмун бо ҷаҳони ҳастӣ ва иҷтимоӣ пайваستا буда, бе он тасаввур карда ҳам намешавад, аммо он ба ҳар ҳол ба ин ҷаҳон аносири рамзии аз ҷиҳати рӯҳу равонӣ дурустро ворид намуда, шахси шоирро чунон нишон медиҳад, ки ӯ дар ҳудуди он намегунҷад ва ба олами рамзӣ ҳаёл рӯй меорад. Бинобар он қариб ҳамеша муҳтавои дақиқи ашъори Фарзона, ҳамаи ҷиҳати айнӣ ва зеҳнии он аз ҳудуди мантикии ҳақиқат фаротар рафта, мазмунҳои рамзиеро касб менамояд, ки ба хусусияти умумии ҷаҳоншинохтӣ ӯ вобаста мебошад. Ҷаҳоншинохтӣ муаллиф ба шахси шоир дар ашъори ба шеърӯ шоир бахшидаи Фарзона чун дар тамоми эҷодиёташ воқеъгароёна, вале омешиш бо хусусиятҳои ҳаёлпардозона дорад.

Тимсоли муаллиф дар ашъори ин давраи Фарзона дар аксари ҳолат бо тимсоли шоир ба ҳам меомезад, яъне шоир дар ашъоре ҳам, ки дар мавзӯи шеърӯ шоир нестанд, ҳамчунон сухан меронад, ки дар зимни гуфтор шоир буданаш эҳсос мешавад, зеро суханаш шоирона, ҳаёлпардозонаву зебо буда, фикраташ барои дарёфти розҳои ниҳонӣ қодир мебошад, ки ба чашми дигарон пӯшида аст. Аммо бо вучуди ин фазилати подираш тимсоли шоир дар ин гуна ашъор хусусияти фароинсонӣ касб накарда, барои худ арзиши беқийёси болотар аз дигарон қоиладар намешавад, баръакс ӯ худро гоҳе барои соҳиби чунин истеъдод буданаш бо камали фурӯтанӣ шикастанафсӣ ноҳинҷор эҳсос менамояд. Бад-ин тартиб тимсоли шоир ва ё шахсияти шоирии Фарзона дар ашъораи дар уфӯқҳои фароҳе офарида мешавад, ки аз инсонии дорони фазилатҳои камназир то одами одиеро дар бар мегирад, ки аз обу гил сохта шуда, аз дигарон фарқе надорад. Ин маънӣ на танҳо дар саросари шеър, балки дар як байт ҳам ифодаи худро ёфтаниш мумкин аст. Масалан, ӯ мегӯяд:

Ҳар қадр ҳам фарзонаам, ман беш аз он девонаам,

Бо шабнаме дар барги гул ҳамхонаам, ҳамхонаам [7, 290].

Дар ин ҷо дар баробари фарзонагӣ таъкиди девонагии худ, бешубҳа, на фақат таъкиди ворастигии худ аз қайду бандҳое, ки миёни ҷомеа маъмуланд, балки таъкиди як инсонии одӣ будан ҳам ҳаст. Як инсонии одӣ, вале бо олами рангину ҳаёломез ва диле нозуку пур аз муҳаббату отиға, ки агар ҳамхона мешавад, танҳо дар барги гул бо шабнам ҳамхона шуданаш мумкин аст. Вале ҳар дуи ин тимсол - ҳам одӣ ҳам камназир - гоҳ воқеъгароёна, вале бештар бо диду баёнӣ ҳаёлпардозона ба тасвир меояд.

Яке аз махсусиятҳои асосии ҷаҳоншинохтӣ Фарзона дар он аст, ки ӯ бо вучуди ба олами ҳодиса нигоҳи воқеъгароёна доштаниш ҳамеша ҷаҳони ҳаёлпардозонаи ботинияшро бо худ ҳамроҳ дорад ва ҳамин ки олами ҳодисаро бо ормону ниятҳои худ нозуқ мебинад, ба олами ҳаёлпардозонаи худ папоҳ мебарад ва ё аз он барои мусовӣ кардани он воқеият бо ормонҳои худ мадад меҷӯяд. Дар натиҷа дар миёни ин ду тарзи ҷаҳоншинохтӣ - воқеъгароёнаву ҳаёлпардозона - муносибати таъсиргузори мутақобила пайдо шуда, барои ифодаи ҷаҳони мураккаби тимсоли шоир имкони фароҳе муҳайё менамояд.

Шахсияти ғиноии Фарзона ба эътибори нафосати замон ва дили бисёр ҳассосу нозукаш аз шахсияти ғиноии шоирони дигари ҳамзамонаш тафовут дорад. Ӯ бисёр вақт бар ҷаҳони воқеӣ ва ҳатто камбуду нуксҳои он ҳам бо нигоҳи шафқату ҳаёлпардозона менигарад. Тимсоли шоир, ки аз шеърҳои «Суруди навқалам», «Ҳасрати Шаҳрзод», «Талаш», «Вораста», «Дар мадҳи худ» ба назар мерасад, ҳамин гуна инсонест, ки дар як вақт гуё дар ду ҷаҳон - ормонӣ ва воқеӣ - талашу зиндагӣ дорад. Масалан, дар шеъри «Ҳасрати Шаҳрзод» Шаҳрзод, ки тимсоле аз ҳуди шоир мебошад, дар байни ду олам -- воқеии заминӣ ва ҳаёлии осмонӣ - арзи ҳастӣ менамояд ва бо дарду тапиши рӯҳонӣ сухан мегӯяд. Дар ин ҷо «ҳаёхузор»-у «куҳанбозор» киноя аз воқеияти заминӣ мебошад, ки бар савти ариш муқобил меистад.

Маро кӣ мешунавад?

Маро кӣ мешунавад дар ин ҳаёхузор.

Наям зи ҳарзафурушони ин куҳанбозор.

Садоям ором аст.

Чу савти чак-чаки шабнам ба коми ташнаи гул

Зи ариш пайғом аст [7, 128].

Муқобилат ва муҳолифате, ки Фарзона ҳама ҷо, дар зиндагии воқеӣ ва рӯҳонии ҳаёлпардозонаи худ ва ҳамчунин дар олами ҳунар - олами шеърӯ шоир дарк мекунад, заминаи эҷодиёти ӯро фароҳам оварда, аломати муҳимтарини ҷаҳоншинохтӣ зебошинохтӣ ӯ шудаанд. Маълум аст, ҳар ҷо, ки тазодду муқобилат ҳаст, тозагӣ вучуд дорад ва аз ин рӯ, метавон гуфт, ки яке аз сарчашмаҳои тозагии ашъори Фарзона дар ҳамин диди дубуъдӣ ӯ аз ҳодисоту воқеоти олам, аз ҷумла ҷаҳони шеърӯ шоирии худ ҳам мебошад. Ашъори андешаву таассуроти отиғӣ, ки ӯ бахшида ба мавзӯи шеърӯ шоир навиштааст, пахлуҳои гуногуни онро фаро гирифтаанд: дар он ҳам ҳамнавоии шоир - фарди бедортарин ва ҳассостарини бо авзон замон ва ҳам муҳолифати ногузири инсонии бедору хушёр бо он ба чашм мерасад. Ин мавзӯ дар эҷодиёти ӯ ҳар қадар аз назари ахлоқию фалсафӣ мавриди ифода қарор гирад, ҳамон қадар дар ҳаёти ҳақиқӣ баён мешавад, ки дорони

мазмунҳои сиёсиву иҷтимоӣ низ мебошад. Дар ҳама ҳолат дар ин ҷо ба ҳам даромехтани сабкҳои тасвиру ифодаи воқеиву ҳаёлпардозона мушоҳида мешавад, ки бар фаҳмиши маншаи осмониву заминаи заминӣ доштани тимсолҳои шеърӯ шоир така дорад.

Ашъори ғиноии отифи, ки андеша, таассурот, ангезаҳои ҳиссиҳо дар бар гирифта, ба мавзӯҳои шеърӯ шоир дахл мекунад, на танҳо барои муаяйн намудани назари ӯ ба ин масъалаи ҷовидони адабиёт, балки барои нишон додани мавқеи иҷтимоии ӯ низ муҳим мебошанд. зеро дар ин гуна ашъор, ҳамчунонки дида шуд, шоир аз як андеша, таассурот, ангезаҳои ҳиссии аниқу дақиқи фардӣ зуд фаротар рафта, ба ҳулосаҳои таъминии иҷтимоӣ даст ёфта метавонад. Дар айни ҳол бояд қайд кард, ки агарчи аксари ин гуна ашъор на бо нақшаи пешакӣ, балки бадоҳатан илҳом шуда, ба қалам омадаанд, маншаи онҳо дар умқи ҳастӣ, зиндагии воқеӣ ва руҳияи маънавии шоир ҷой дорад. Бинобар ин он ҳар дафъа на танҳо дар ҳар шоир, балки дар ҳар шеърӣ ҳар шоир бо эҳсоси андешаи тоза баён гашта, хонандаро ба дарки жарфои ҳаёти маънавӣ раҳнамӯи месозад. Огози андешаву таассурот ва ангезаҳои ҳиссӣ, ки шоиронро барои рӯҷӯ ба ин мавзӯи ҷовидони адабиёт тақон медиҳанд, гуногунтарин сабабҳои доштани он мумкин аст, аммо мунтаҳои он назари тоза андохтан ба сиришти шоир ва замон мебошад, ки яке узве аз башарияти соҳибидроку ҳассос ва дигаре поре аз таърихи ҳастӣ ба шумор меравад.

Китобнома

1. Маяковский В.В. Ниг.: Стихотворения. Классики и современники. М., Изд-во «Художественная литература», 1980.
2. Ниг.: ترجمه، تفسیر طبری (قصه ها) جمعی از علمای ماوراءالنهر. ویرایش متن: جعفر مدرس صادقی. چاپ چهارم، نشر مرکز، 1387، باب حدیث ابلیس، ص. 7-8.
3. Ушинский К. Д. Собр.соч., т. 1X. М., 1960.
4. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Мунтахаби ашъор дар се мучаллад. Ҷилди дуюм. Нашр. «Нури маърифат», Хучанд, 2003.
5. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Мунтахаби ашъор дар се мучаллад. Ҷилди якум. Нашр. «Нури маърифат», Хучанд, 2003.
6. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Мунтахаби ашъор дар се мучаллад. Ҷилди сеюм. Нашр. «Нури маърифат», Хучанд, 2003.
7. Фарзона. Мухри гули мино. Хучанд, «Ношир», 2006, сах. 85.
8. فروغ خالده قیام میتر و چند رویای دیر. ناشر: الحسن قلم افغانستان. چاپ دوم: تابستان 1391 هـ. خ رشیدی.
9. Ҳофиз, Шерози, Шамсиддин Муҳаммад. Куллийёт. Нашри Замон, Техрон, 1379/2001.
10. Шералий, Лоик. Куллийёт.(иборат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1 (Китоби якум).

11. Шукӯҳӣ, А. Ниг.: Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. Напriedи «Ирфон», Душанбе, 1977.

Аскар Ҳаким

ПОЭЗИЯ ЛИРИЧЕСКИХ ЧУВСТВ И РАЗДУМИЙ

Самым основным полем проявлений лирических раздумий является медитативная лирика. Этот вид, основанный на самовыражении лирической личности, посредством отражения его раздумий и переживаний, занимает особое место в арсенале истинной лирической поэзии, ибо он, как ни один из существующих видов, способен глубоко и достоверно отражать внутренний мир человека. В данной статье впервые в таджикской литературной науке на примере творчества Фарзоны, одного из самых ярких представителей современной таджикской поэзии, рассматриваются как теоретическая основа, так и практическая осуществимость этого коренного вопроса поэзии лирического вида.

Ключевые слова: медитативная лирика, лирическая личность, лирическое раздумье, лирическое переживание, реалистичность, романтичность, самопознание, самовыражение, внутренний, внешний мир, изобразительность, духовность, психологичность.

Askar Hakim

POETRY LYRICAL FEELING AND MEDITATION

The most basic field displays lyrical meditations is meditative lyrics. This view is based on self-expression lyrical personality, by the reflection of his thoughts and feelings, occupies a special place in the arsenal of the true lyric poetry, for he, as none of the existing species, capable of deep and fairly reflect the inner world of man. In this paper, for the first time in the Tajik literary scholarship on the example of Farzona, one of the most prominent representatives of modern Tajik poet, is regarded as a theoretical basis and practical Feasibility this fundamental question of lyrical poetry of the form.

Key words: meditative lyrics, lyric personality, lyrical meditation, lyrical experience, realistic, romantic, self-knowledge, self-expression, the internal and the external world, fine, spirituality, psychological.

ТАҚРИЗ

Исроилон Раҷабов

БУЗУРГТАРИН АРАБИНАВИСОНИ КИШВАРИ ҲИНДУСТОН

Чамолуддин ал-Форуқӣ, Абдурраҳмон Муҳаммад,
Абдурраҳмон Ҳасан

«Аълум ал-муаллифин би-л- арабия фи-л- билод ал- ҳиндӣ»
Дубай: Маркази Чумъа ал-Мочид ли-с-сақофа ва -т-турос. 2013. - 483.

Адабиёти арабӣ яке аз рукнҳои адабиёти умумиҷаҳонӣ буда, дар рушду такомули он дигар халқу миллатҳо низ саҳми босазое гузоштаанд. Чуноне ки И. Ю. Крачковский менависад: «Дар рушду такомули фарҳанг ва адабиёти араб на танҳо арабҳо, балки як қатор халқу миллатҳои дигар низ саҳмгузоранд» [1,563-574].

Ҳиндустон сарзаминест, ки дар он забонҳои зиёд мавҷуд буда, ба он забонҳо асарҳои бешумори динӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва адабии офарида шудааст, ки он қисми таркибии фарҳанги Ҳиндустонро ташкил медиҳад. Забони арабӣ ба зумраи он забонҳо дохил мебошад. Гарчанде Ҳиндустон барои он ватан набошад ҳам, аксари ҳиндувони мусулмон ин забонро ба сифати забони дуввум қабул намуда, асарҳои бешуморе ба ин забон офариданд.

Агар мо ба мавзуи интишори забон ва адабиёти арабӣ дар сарзамини Ҳинд назар намоем, мулоҳиза мекунем, ки дар нахуст он забон тавассути тоҷирон ва мубаллиғони араб вориди он сарзамин шудаанд ва охира охира бо интишори дини ислом дар он ҷо вусъат ва нуфуз пайдо намуд. Тибқи иттилоӣ, ки Шамсиддин Абиабдуллоҳ Муҳаммад ал-Мақдисӣ дар китоби «Аҳсан ат-тақосим фӣ маърифат ал-ақолим» додааст, мардуми Синд қабл аз вуруди Ғазнавиён ба ин кишвар аз забони арабӣ баҳравар буда, ба таълиму тасниф машғул будаанд [2,481].

Дар натиҷаи футуҳоти исломӣ забон ва адабиёти араб ба кишварҳои фатҳшуда доманаи густариши худро вусъат ва таҳким бахшид.

Аз таърих маълум аст, ки ба сарзамини Ҳинд Ғазнавиён, Ғуриён, Хилҷиён ва Туғлуқиёну Бобуриён ҳуҷумҳо карда, қисме аз онро ишғол намуда, зери тасарруфи худ дароварда буданд.

Дар замони ҳукмронии Ғазнавиён (997-1152м) мавқеи забони арабиё забони форсӣ ба таври назаррас маҳдуд намуд, лекин донишмандони ин сарзамин ҳамакунӣ ба забони арабӣ

Дар замони Эродийёт ва таълифоти адибон ва олимони бузург ин давра ба Шайх Муҳаммад Исмоил, Масъуди Саъди Салмон далели ин ҳақиқат шуда метавонад.

Дар замони ҳукумати Ғуриён(1175-1290м) Дехлӣ яке аз марказҳои адабии ин сарзамин ба ҳисоб мерафт . Олиму донишмандони ин давра аз Эрон, Хуросону Мовароуннаҳр ба ин минтақа омада, қорушинонҳои худро дар ин ҷо идома медоданд. Яке аз ин донишмандон Абӯибн Муҳаммад ас-Сағонӣ буд, ки дар забони арабӣ ва илми ҳадисҳои арзишмандеро таълиф намудааст.

Дар соли 1290 милодӣ зимони ҳукумати Ҳиндро Хилҷиён(1290-1300) ба даст гирифтанд. Агарчи Хилҷиён муддати каме ҳукмронӣ карда наметавонд ҳам, дар ин давра асарҳои зиёде дар соҳаҳои динӣ, илмӣ ва адабӣ ба забони арабӣ таълиф шудааст. Яке аз бузургони ин замон Амир Ҳусайн Дехлавиро метавонем зикр кунем, ки ҳам дар адабиёти форсии тоҷикӣ ва ҳам дар забон ва адабиёти араб нақши муҳим бозидааст.

Дар замони Туғлуқийён бошад, ки худ хонадони диндор ва мазҳабӣ буданд, онҳо олимони бузургони динро хуб қадр менамуданд. Аз ин рӯ, қаламо бештар ба шарҳу тавзеҳи Қуръон ва ҳадис ва илми фикҳ таваҷҷуҳи бештаре доштанд. Аз ҷумлаи онҳо мо метавонем Шайх Абӯбакр Исҳоқ ибни Тоҷиддин ал-Мултониро, ки муаллифи «Хулосату ҷавоҳир ал- Қуръон» ва «Хулосат ал-аҳком би шароит ал-имон» аст, зикр намоем. Дар илми фикҳ бошад Қозӣ Ҳамидулдин Дехлавӣ соҳиби «Шарҳ ал-Ҳидоя» (Шарҳи «Ҳидоя»-и Маргинонӣ) аз шахсиятҳои барҷастаи замон ба шумор мерафт.

Замони ҳукмронии сулолаи Темуриён(1526-1857) давраи шукуфоии илму фарҳанг, ирфону фалсафа, забону адабиёти форсии тоҷикӣ ва араби, ҳунару санъат ва дигар унсурҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дар Ҳиндустон ба ҳисоб меравад. Намояндагони ин сулола дар таърих бо номи «Муғулони Бузург» ёд мешаванд. Дар замони Темуриён дар Ҳиндустон шароити иҷтимоии аҳоли нисбатан хуб гардида, амният ва осудагии мардум бештар гардид. Аҳли илму адаби кишварҳои дигар аввал бо мақсади амният ва баъдан барои зиндагии осуда ба Ҳиндустон мерафтанд. Ҳамин тавр, доираҳои илмӣ ва зиёде дар Ҳиндустон ба вучуд омад, ки намояндагони онҳо асарҳои бешумореро ба забони арабӣ ба вучуд оварданд. Аз ҷумла, китобҳои маъруфи «Қуррат ал-айн», «Иршод ал-ибод фи сабил ар-рашод»-и Зайнулдини Сағир «Кашшоф истилоҳот ал-фунун»-и Муҳаммад Аъло Таҳонавӣ, дар ҳамин давра навишта шудаанд. Ҳамчунин яке аз барҷастатарин шоирони арабизабон Қозӣ Муҳаммад ибни Абдулазизи Калкутӣ, ки дар Қрилла умр ба сар бурдааст, аз худ мероси манзуми зиёде боқӣ мондааст. Мир Ғуломалии Озоди Билғиромӣ мулаққаб ба «Ҳассон

Ҳассон шоирони ғолиб ва муаррих, ба забонҳои форсии тоҷикӣ, араби ва ... бахштааст. Шайх

Садоқатуллоҳи Қоҳирӣ низ аз ҷумлаи адибони арабизабони Ҳинд аст, ки дар рӯпди забон ва адабиёти арабӣ, ба хусус шеърӣ арабӣ, дар замони худ саҳми назаррас гузоштааст.

Яке аз чехраҳои барҷастаи ин давра Шайх ал-ислом Шайх Валиюллоҳи Деҳлави мебошад, ки бо таҳаллуси «Муснад ал-Ҳинд» машҳур аст. Таълифоти ӯ беш аз панҷоҳ номгӯ мебошад, ки дар мавзӯи гуногун бо забонҳои форсии тоҷикӣ ва арабӣ навишта шудааст. Аз ҷумла ба қалами ин аллома китоби «Ҳуҷҷат ал-Лоҳи ал-Болиға» тааллуқ дорад, ки аҳли илм онро аз нуқтаи назари арзиши илмию фарҳангӣ баробар ба «ал-Муқаддима»-и Ибни Халдун медонанд. Ғайр аз ин тарҷумани Қуръон ба форсии тоҷикӣ, ки ӯ анҷом додааст, дар Хуросону Мовароуннаҳр шуҳрати зиёд дорад, ҳам аз таълифоти ӯст. Мартабаи илмӣ ӯ то ба андозаест, ки ҳамдиёронаш ўро ҳамрадифи имомони муттаҳид, ба монанди Имом Ҳанбал ва Имом Шофеъӣ ҳисобиданд [4, 115].

Ин олими мутабаҳхир даҳҳо шогирдонро ба воя расонидааст, ки онҳо низ китобҳои зиёде таълиф кардаанд. Яке аз шогирдони ӯ Муртамо аз-Забидии Билғиромӣ аст, ки «Тоҷ-ал арус фӣ шарҳил қомус», «Иттиҳод ас-содаду муттақин фӣ шарҳи Эҳё улум ад-дин»-ро навиштааст.

Инчунин, хизмати аҳли илм, олимони ва фозилони ҳиндӣ дар доираи паҳн кардани забон ва адабиёти арабӣ дар замони англисҳо низ ӯро набудааст. Таъсиси мадрасаи Девбанд, Надват-ул-уламо ва инчунин мавзӯи таълифоти онҳо фарох гашта, дар бораи нақди шеър ва адабиёти арабӣ, зиндагиноманависӣ ва воқеоти иҷтимоию сиёсӣ асарҳо таълиф намудаанд.

Аз ҷумла, аллома Шиблии Нуъмонӣ, Сайид Абдулҳай ал-Ҳасанӣ Надавӣ, фарзандаш Абулҳасан Алии Надавӣ, Абдулалӣ ва Сайидмуҳаммад ал-Ҳасан, Шайх Абдурахмон Муборакпурӣ, Анваршоҳи Кашмирӣ, Аллома Абдулҳайи Лакхнавиро метавон зикр кард. Дар ҳамаи ин давраҳои таърихӣ Ҳиндустон забони арабӣ мавқеи худро нигоҳ медошт ва ба ин забон олимони ин сарзамин осори илмию адабӣ, таърихӣ мазҳабӣ ва ғайра эҷод мекарданд.

Бо ҳамин тариқ, забони арабӣ ба сифати пайвандгари фарҳанги халқу миллатҳои Ҳиндустон, хоссаи мусулмонҳои он хизмат намудааст. Роҷеъ ба нақши забон ва адабиёти араб дар ҳаёти муосири Ҳиндустон аз даврони Истиқлол то ба имрӯз асарҳои зиёде таълиф шудаанд, ки «ал-Олоб ал-арабия фи-л-Ҳинд» (Адабиёти араб дар Ҳинд) ва «Мусоҳамат дор-ул-улум би Девбанд фи-л-адаб ал-арабӣ» (Саҳми мадрасаи Девбанд дар адабиёти арабӣ)-и Зубайр Аҳмад ал-Форукӣ, «аш-Шеър ал-арабӣ фи Кирала: мабдауҳу ва татаввуруҳу» (Пайдоиш ва рушди шеърӣ арабӣ дар Кирала)-и Вирон Муҳйиллини Арабистон, «аш-Шеър ал-арабӣ дар

«Назарот фи-л- адаб ал-араб»-и Абулҳасан Алии Надавӣ аз ҷумлаи онҳоянд.

Ҳамчунин, дар Ҳиндустон маҷаллаҳое бо забони арабӣ арзи ҳасти намуданд, ки онҳо дар худ фарҳанги ҳиндувонро таҷассум ва тарғиб менамоянд. Аз ҷумла, маҷаллаи «Сақофат ал-Ҳинд», «Савт ал-Ҳинд», «ал-Ҳинд», ки аз соли 1950 то ба имрӯз дар Ҳиндустон муттасил ба таъъ расида, муассиси он олими шодравон Абулкалом Озод мебошад.

Дар ин замина, асарҳои зиёди илмию таҳқиқотӣ навишта шудаанд, ки роҷеъ ба олимони бузурги Ҳинд маълумот додаанд.

Дар соли 2013 боз як китоби ниҳоят арзишманд ба феҳрасти китобҳои адабони арабизабоне, ки дар муаррифии фарҳангу адабиёт ва тамаддуни Ҳинд нақши босазо гузоштаанд, шомил гашт. Ин китоби **«Аълум-ал-муаллифина би-л-арабиятӣ фи-л-билод ал-Ҳиндия»** (Бузургтарин арабинависон дар кишвари Ҳиндустон) буда, дар он дар бораи олимони, шоирон ва нависандагони арабизабон, ки таълифоти худро дар Ҳиндустон Покистон ва Бангладеш ба сомон расонидаанд, сухан рафтааст.

Китоби мазкур дар натиҷаи заҳмати се муаллиф - дуктур Ҷамолиддин ал-Форуқӣ, Абдурраҳмон Муҳаммад ва Абдурраҳмон Ҳасан навишта шудааст. Китоби мазкур дар маркази «Ҷумъа ал-Мочид ли-с-сақофатӣ ва-т-турос»-и шаҳри Дубайи Имороти Муттаҳидаи Араб дар соли 2013 аввалин маротиба ба таъъ расидааст.

Асар мазкур аз муқаддима ва 4 боб иборат аст:

боби якум: Асри арабҳо ва султонон;

боби дуюм: Асри мугул;

боби сеюм: Асри истилои англисҳо;

боби чорум: Асри ҳадис(чадид).

Муқаддимаи китоб ба қалами намоёндаи маркази Ҷумъа ал- Мочид дуктур Изуддин ибни Зугейба тааллуқ дошта, дар он роҷеъ ба мазмунҳои бобҳо, равобити забон ва фарҳанги араб бо мардуми Ҳинд, футухоти исломӣ дар ин кишвар ва алоқаҳои илмию фарҳангии арабҳо ва ҳиндувон мухтасаран сухан рафтааст. Дар як радиф, муаллифон низ дар китоб пешгуфтор навишта, оид ба замони вуруди арабҳо ба Ҳинд, сулолаи Ғазнавиён, Ғуриён, Хилҷиён ва аҳди муғулу ихтилолу ишғоли англисҳо маълумоти мухтасар додаанд.

Муаллифон ҳамчунин дар бораи аҳамияти мавзӯи интиҳобшуда, нусхаҳои хатти асарҳои ҳиндуҳо, ки ба забони арабӣ навишта шудаанд, мубрамияти масъала ва ногузир будани омӯзиши ин мавзӯ, нишон додани саҳми воқеии забон ва адабиёти араб ва ҳиндуҳои бо ин забон асар навишта, сухан рафтаанд. Хадафи асосии муаллифон муаррифи намуздани

арабӣ ба шумор меравад.

Ба андешаи муаллифон асарҳои то ба имрӯз дар ин мавзӯ, навишта шуда умумӣ буда, дар ин асар аввалин маротиба мушаххасан дар бораи ҳиндувони ба забони арабӣ асарнавиштаи Ҳиндустон ва берун аз он гуфта рафтааст.

Чи тавре ки гуфтем, китоб аз чор боб иборат буда, дар ҳар боб давраҳои муайяни вазифаи адабиёти арабӣ дар Ҳинд ба қалам дода шудааст. Муаллифони китоб олимони ва адибони арабизабон ва ба забони арабӣ таълифот доштаро ба се дастаи замони: аз арабҳо то мугулҳо, аз мугулҳо то англисҳо, аз англисҳо то ба имрӯз тақсими кардаанд.

Дар боби якум муаллифон дар бораи бузургони арабинависе, ки дар оғози футуҳоти араб ва подшоҳоне, ки баъд аз арабҳо омаданд, ба монанди Ғазнавиён, Ғуриён ва Туғлиқиён маълумот додаанд. Дар ин боб сухан дар бораи як қатор олимону шоирон ва бузургони дин, аз ҷумла Абутоғҳи Синдӣ, Имом Разиюддин ас-Сағонӣ, Али ибни Ҳисомуддин ал-Муттақӣ ва дигарон бо зикри осор ва намунае аз ашъори арабии онҳоро овардаанд.

Дар боби дуввум муаллифони китоб аз донишмандон ва орифонҳо, ки дар дар замони Темуриён (1526-1857м), зиндагӣ мекарданд ва ба забони арабӣ асарҳое аз худ боқӣ гузоштаанд, маълумот додаанд. Дар ин рабиф онҳо як зумра донишмандони бузурге ба монанди Шайх Зайнуддин ал-Маҳдум ас-Сағир, Абулфайз ибн ал-Муборак ан-Ноғурий, Шайх Садоқатуллоҳи Қоҳирӣ, Шоҳ Валиюллоҳи Деҳлавӣ ва дигарон зикр кардаанд.

Дар боби сеюм дар бораи бузургоне сухан рафтааст, ки дар замони истилои англисҳо умр ба сар мебарданд ва ин давра ба 1857 то соли 1947 милодӣ рост меояд. Ин давра ро муаллифони китоб давраи бедории донишмандони Исломи ва бунёд кардани муссисаҳои таълимӣ, аз ҷумла Донишгоҳи Девбанд маъруф ба «Азҳар ал-Ҳинд» ва Донишгоҳи Надва ал-Уламо, Донишгоҳи Агра ал-исломия ва як қатор мадрасаҳое, ки дар натиҷаи донишмандону адибони зиёдеро ба монанди Шиблии Нуъмонӣ, Абулкаломи Озод, доктор Ҳаким Аҳмадхон, Анваршоҳи Кашмири, Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ва дигарон ро рӯи қор овард, яқояк бо зикри осорашон арзёбӣ карданд.

Дар боби чорум бошад танҳо дар бораи арабинависони қарни 20-ум сухан рафтааст, ки қисме аз онҳо ғавтидаанд ва қисми дигарашон ҳанӯз ҳам бо ин забон таълифоти худ ро идома дода истодаанд.

Хулоса, муаллифон дар баробари навиштани ин китоб дар муаррифии арабинависон ва таърихи рушду такомули забон ва адабиёти арабӣ дар Шибҳи қораи Ҳинд саҳми бузург гузошта, дар китоби мазкур роҷеъ ба 44 намояндаи барҷастаи давраҳои гуногун, ки бо забони арабии

ҳиндувон дар рушди тамаддуни исломӣ, аз ҷумла улуми тафсири Қуръон, ҳадиси набаъӣ, фикҳи исломӣ ва густариши забону адабиёти арабӣ аз арабҳо камтар набудааст, ки дар ин бора дар китоб муфасссал сухан рафтааст.

Андекшай боло дар заминаи суханони дабири маҷаллаи «ал-Мапор»-и Миср аллома Сайид Рашид Ризо мебошад, ки ӯ гуфтааст: «агар дар илми ҳадис иноят ва ҷаҳду кӯшиши уламои Ҳинд намебуд, яқин буд, ки таълимунамои ин илм дар кишварҳои Шарқ аз байн мерафт. Барои он, ки дар Мисру Шому Ҳинҷоз аз асри 10-и ҳиҷрӣ сар карда пояи илми ҳадис ба мавҷебӣ гирифтور шуд ва то интиҳои қарни 14-уми ҳиҷрӣ қариб, ки ба интиҳои таназзул расид»[3,7]. Яъне, ҳуди олимони араб саҳми бузургӣ ҳиндувони ба забони арабӣ асар навиштаро эътироф намуда, дар ташаккули забон ва адабиёти арабӣ нақши онҳоро аз ҳуди арабҳо кам надонистаанд. Чунончи, муаллифони китоби мазкур хидматҳои аллома Шиблии Нуъмониро дар ҷодаи таълиму тарбият баробар ба қорҳои Мухаммад Абдуҳ-намояндаи адабиёти араб дониста, дар баъзе маврид ҳатто Шиблии Нуъмониро муқаддамтар ҳисобидааст. Дар ин қатор Надавиҳ-Абдулҳай ан-Надавӣ, Абдулҳасан Али ан-Надавӣ, Абдулалӣ ан-Надавӣ ва Сайидмуҳаммад Ҳасан ан-Надавиро ном бурдан ба маврид аст, ки ҳаёти хешро ба таълифи асарҳои арабӣ бахшидаанд.

Ҳамин тарик, асари мазкур барои олимони муҳаққиқон ва муаррихони Ҳиндустон раҳнамои хубе ва дар муаррифии қорномаи ҳиндувон дар ташаккули забон ва адабиёти араби сарчашмаи муҳим мебошад.

Китобнома

1. Крачковский И.Ю. Общие соображения о плане истории арабской литературы// И.Ю. Крачковский. Избранные сочинения. Т.2. –М.-Л., 1956.
2. ал-Макдисӣ. Аҳсан ат-тақосим фи маърифат ал-ақолим.-Лейден:Брилл, 1906.
3. ан-Надавӣ, Абдулҳай ибни Фахриддин ал-Ҳасанӣ. Нузҳат-ал-хавотир ва баҳҷатул- масомеъ ван- навозир. Ҷони дувум. Ҷ.1.Ҳайдарободи Дақан, 1382ҳ.қ.-1962.
4. ал-Форукӣ. «Аълум ал-муаллифин би-л- арабия фи-л- билод ал-ҳиндия». -ИМА: Дубай-2013.

Исроилов Рахматилло

Джамалуддин ал-Форуки, Абдуррахман Мухаммад,
Абдуррахман Хасан.

«**Аълам ал-муаллифин би-л- арабия фи-л- билад ал- хиндия**»
(«Выдающийся арабоязычные писатели Индии»). Дубай: Центр Джума
ал-Маджида по культурному наследию, 2013г. - 483с.

В настоящей работе рецензируется исследование индийских ученых о научном и литературном наследии арабоязычных писателей и поэтов Индии в различные эпохи, начиная с эпохи средневековья и кончая современностью. Поставлена цель показать значительный вклад арабоязычных деятелей Индии в арабоязычную литературу, созданную на индийском континенте, в частности, и в арабскую литературу вообще.

Ключевые слова: арабоязычная литература, Индия, поэзия, средневековая литература.

Isroilov Rahmatillo

Jamaluddin al-Faruk, Abdurahman Muhammad, Abdurahman Hassan
"A'lam al-muallifin bi-l - Arabiya fi-l - Bilad al - Hindiya" ("Outstanding
Arabic-speaking writers of India").

Dubai: Center Juma al-Majid on cultural heritage, 2013.- 483p.

In this paper reviewed the study of Indian scientists on the scientific and literary heritage of Arabic-speaking writers and poets of India in different epochs, beginning from the middle ages to the present. The goal is to show significant contribution Arabic figures of India in the Arabic literature, created on the Indian continent, in particular, and in Arabic literature at all.

Key words: Arabic literature, India, poetry, medieval literature.

Муаллифони шумора

Эмомалӣ Раҳмон – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Абдурахимӣ Амирхӯҷа – муовини директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи Рудакии АИ ҶТонд ба илм, номазади илми филология;

Дустов Ҳамроҳон – дотсенти кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология;

Исроилов Раҳматшо – унвонҷуи шуъбаи арабшиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи Рудакии АИ ҶТ;

Кучаров Аламхон – ходими пешбари Институти илмӣ тақмили ихтисоси Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология;

Қодиров Ғиёсиддин – ходими пешбари илмӣ шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи Рудакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Мирзоев Сайфиддин – мудири шуъбаи забон ва шевашиносии муқоисавӣ Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи Рудакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Наботӣ Рустам – корманди илмӣ шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи Рудакии АИ ҶТ;

Нуров Нуралӣ – мудири кафедраи адабиёти классикитоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров, номзади илми филология, дотсент;

Обидов Додочон – сарҳодими илмӣ шуъбаи фольклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи А.Рудакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Раҳмонӣ Равшан – профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология;

Турсон Акбар – директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи Рудакии АИ ҶТ, узви лайвастаи АИ ҶТ, доктори илми фалсафа;

Фатҳуллоев Салоҳиддин – ходими пешбари илмӣ шуъбаи фольклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи А.Рудакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Ҳаким Аскар – ходими калони илмӣ шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи Рудакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Ҳамроев Ҷумъакул – профессори Донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Алишер Навоӣ, доктори илмҳои филология;

Шокиров Туғрал – мудири кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, доктори илмҳои филология, профессор;

Сведения об авторах

Рахмон Эмомали – Президент Республики Таджикистан;

Абдурахими Амирхужа – заместитель директора по науке Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Дустов Хамрохон – доцент кафедры современного таджикского литературного языка Таджикского национального языка, кандидат филологических наук;

Исроилов Рахматшо – соискатель отдела арабистики Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ;

Кадилов Гиясиддин – ведущий научный сотрудник отдела Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Кучаров Аламхон – ведущий научный сотрудник Института повышения квалификации Таджикского национального университета, доктор филологических наук;

Мирзоев Сайфиддин – заведующий отделом языка и сопоставительной диалектологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Наботи Рустам – научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Нуров Нурали – заведующий кафедрой таджикской классической литературы Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова, кандидат филологических наук, доцент;

Обидов Дододжон – главный научный сотрудник отдела фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Рахмони Равшан – профессор кафедры теории и новейшей таджикско-персидской литературы Таджикского национального университета, доктор филологических наук;

Турсон Акбар – директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки АН РТ, академик АН РТ, доктор философских наук;

Фатхуллоев Салохиддин – ведущий научный сотрудник отдела фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Хаким Аскар – старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Хамроев Джумакул – профессор Самаркандского государственного университета имени Алишера Навои, доктор филологических наук.

Шокиров Туграл – заведующий кафедрой таджикского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, доктор филологических наук, профессор

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаҳо тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забони русӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба ҷоп пешниҳодкардааш бояд мубрами мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳои гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матн мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як руи қоғози сафеди андозаи стандартӣ (A4) ҷоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз ҷап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводаги, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер ҷоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар ҳар саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – кириллӣ ба хатти кириллӣ, синас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад, шояд як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузори нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Куллийт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958, ҷ. 1, 444 саҳ.

2. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1983, 444 саҳ.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айни С. Маъноӣ калимаи тоҷик // Садои Шарқ. 1986, № 8, - С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [Нисарек 2003, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [Нисарек 2003, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳаёти таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои ҷоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 22

Телефон 221-22-40.

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал «Словесность» выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском языке. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. Т. 1. - 555стр.

4. Грамматикаи забони ҳозиран тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. - 444стр.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятую, например: [Писарек 2003, 272]: при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [Писарек 2003, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов несет автор.

истории опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35,
Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.
Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция
журнала «Словесность»

Телефон: 221-22-40.

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Аъзои ҳайати таҳрир:

Зикриёев Фарҳод - сарҳодими илмӣи шуъбаи забон ва шевашиносии муқоисавии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор;

Имомов Маҳмадисуф - ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви пайвастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Искандаров Қосимшо - мудири шуъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми таърих;

Қосимова Мукаррама - профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Қосимов Олимҷон – мудири шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилохотӣ Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Мардонӣ Тоҷиддин - мудири шуъбаи арабиносии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Муллоаҳмадов Мирзо - сарҳодими илмӣи шуъбаи таърихи адабиёт ва напши осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Муҳаммадиев Шамсиддин - ходими калони илмӣи шуъбаи таърихи адабиёт ва напши осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, дабири масъул;

Набавӣ Абдуҳолиқ – ходими калони илмӣи шуъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология;

Назриев Ҷӯрабек - мудири шуъбаи нигахдории нусхаҳои хаттии таҳияи феҳристҳои Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Обидов Додочон - сарҳодими илмӣ шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Олимов Музаффар - сарҳодими илмӣ шуъбаи Ҳиндустон, Покистон ва Бангладеш Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми таърих;

Отахонова Хуршеда - сарҳодими илмӣ шуъбаи адабиёти навии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви пайвастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Раҳимов Дилшод - мудири шуъбаи фолклори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзоди илми филология;

Раҳмонов Шозамон - сарҳодими илмӣ шуъбаи адабиёти навии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Раҷабов Ҳабибулло - сарҳодими шуъбаи Ҳиндустон, Покистон ва Бангладеш Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология;

Саймиддинов Додихудо - сарҳодими илмӣ забоншиносӣ ва шевашиносӣ муқоисавии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Салимов Носирҷон - директори Китобхонаи миллии Тоҷикистон, узви пайвастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Самад Валӣ - ходими пешбари шуъбаи таърихи адабиёт ва наشري осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзоди илми филология;

Сатторзода Абдунабӣ - мудири шуъбаи таърихи адабиёт ва наشري осори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор;

Суфиев Шодимуҳаммад - мудири шуъбаи Ҳиндустон, Покистон ва Бангладеш Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзоди илми филология;

Турсон Акбар - директори Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, узви пайвастаи АИ ҶТ, доктори илми филология;

Хочамуродов Олимчон - сарходими илмии шӯъбаи Эрон ва Афғонистони Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология.

Ҳаким Аскар – ходими калони шӯъбаи адабиёти навини Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзоди илми филология, муовини сармуҳаррир.

Ќўраев Ғаффор – сарходими илмии шӯъбаи забон ва шевашиносии муқоисавии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илми филология, профессор.

Сведения о членах редакционной коллегии

Атахонова Хуршеда - главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, академик АН РТ, доктор филологических наук;

Джураев Гафар – главный научный сотрудник отдела языка и сопоставительной диалектологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор;

Зикриёев Фарход – главный научный сотрудник отдела языка и сопоставительной диалектологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор;

Имомов Махмадисуф - ректор Таджикского национального университета, академик АН РТ, доктор филологических наук;

Искандаров Косимшо -заведующий отделом Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор исторических наук;

Косимова Мукаррама – профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Косимов Олимджон –заведующий отделом лексикографии и терминологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Мардони Таджиддин - заведующий отделом арабистики Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Муллоахмадов Мирзо - главный научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы,

востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Мухаммадиев Шамсиддин – старший научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, ответственный секретарь;

Набави Абдухолик – старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Назриев Джурабек – заведующий отделом хранения рукописей и составления каталогов Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Обидов Дододжон – главный научный сотрудник отдела фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Олимов Музаффар – главный научный сотрудник отдела Индии, Пакистана и Бангладеш Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор исторических наук;

Рахимов Дилшод – заведующий отделом фольклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Рахмонов Шозамон – главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Раджабов Хабибулло – главный научный сотрудник отдела Индии, Пакистана и Бангладеш Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Саймиддинов Додихудо – главный научный сотрудник отдела языка и сопоставительной диалектологии Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, член-корреспондент АН РТ, доктор филологических наук;

Салимов Носирджон – директор Национальной библиотеки Таджикистана, академик АН РТ, доктор филологических наук;

Самад Вали – ведущий научный сотрудник отдела истории литературы и издания памятников Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук;

Суфиев Шодимухаммад – заведующий отделом Индии, Пакистана и Бангладеш Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук;

Турсон Акбар - директор Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, академик АН РТ, доктор философских наук, главный редактор;

Хаким Аскар – старший научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, заместитель главного редактора;

Ходжамуродов Олимджон - главный научный сотрудник отдела Ирана и Афганистана Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ, доктор филологических наук.

СУХАНШИНОСИ

Маҷаллаи илмӣ

№ 2. 2014

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 2. 2014

Ба матбаа 23.12.2014. таҳвил шуд. Ба чопаш 25.12.2014 имзо шуд.
Андозан 70x100 1/16. Коғаз офсет. Чопи офсет. Чузби чопи 14.
Адади нашр 500 нусха. Супориши № 21. Нархаш шартномавӣ.

Нашриёти «Балогат»

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 55/1